Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

OSMANLI SEFER LOJİSTİĞİNDE YAŞANAN PROBLEMLER (1593-1697)

Ali SESLİKAYA

Doktora Tezi

Ankara, 2025

OSMANLI SEFER LOJİSTİĞİNDE YAŞANAN PROBLEMLER (1593-1697)

Ali SESLİKAYA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2025

KABUL VE ONAY

Ali SESLİKAYA tarafından hazırlanan "OSMANLI SEFER LOJİSTİĞİNDE YAŞANAN PROBLEMLER (1593-1697)" başlıklı bu çalışma, [27.11.2024] tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet KANKAL (Başkan)

Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ (Danışman)

Prof. Dr. Fatih YEŞİL (Üye)

Prof. Dr. Süleyman POLAT (Üye)

Doç. Dr. Ömer GEZER (Üye)

Bu tez çalışmasında Sayın (Unvanı, Adı ve Soyadı) Ortak Danışman olarak görev almıştır.
Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan ***"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"*** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. [1] (1)
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. [2] (2)

- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. [3] (3)

22/01/2025

Ali SESLİKAYA

[1] *"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"*

*(1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*

*(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*

*(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

****** Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.***

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Ali SESLİKAYA

TEŞEKKÜR

Osmanlı Sefer Lojistiğinde Yaşanan Problemler (1593-1697) adlı tez çalışmasının her aşamasında kıymetli görüş ve destekleriyle beni teşvik eden, yol göstericiliği ve sabrıyla rehberlik eden değerli tez danışmanım Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu tez konusunun belirlenmesinde, bir ders sırasında böyle bir çalışmanın hazırlanabileceğini öneren ve ilk teklifi sunarak bu yolculuğun başlangıcını sağlayan Prof. Dr. Fatih Yeşil'e minnettarlığımı belirtmek isterim. Ayrıca, çalışmanın ilk safhasından sonuna kadar değerli görüş ve katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. Ahmet Kankal ve Doç. Dr. Ömer Gezer'e şükranlarımı sunarım. Tezin ilk safhalarında karşılaştığım bazı sorunlara uzmanlığıyla ışık tutan ve görüşlerini samimiyetle paylaşan Prof. Dr. Ömer İşbilir'e içten teşekkür ederim.

Tez sürecimde, kıymetli fikirleriyle çalışmama yön veren ve zor anlarımda beni motive eden değerli dostum Ayhan Küçükefe'ye teşekkür ederim. Ayrıca, metodolojik uyarılarıyla çalışmama önemli katkılarda bulunan ve beni akademik sohbetleriyle teşvik eden Dr. Fatih Karlıoğlu'na özel bir teşekkürü borç bilirim. Ankara dışında olmam sebebiyle, pandemi sürecinde ve sonrasında evrak işlerinde gösterdiği yardımseverlik ve desteğiyle yanımda olan değerli arkadaşım Dr. Necmettin Ayan'a minnettarım. Bunun yanı sıra, çalışmamın ilerleyişini sürekli takip ederek bana cesaret veren ve motivasyon sağlayan kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet İpşirli'ye şükranlarımı sunarım. Son olarak, bu süreçte sabır ve sevgileriyle bana her daim destek olan, varlıklarıyla güç veren değerli aileme en derin teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Erzincan, Ocak 2025

ÖZET

SESLİKAYA Ali. *Osmanlı Sefer Lojistiğinde Yaşanan Problemler (1593-1697)*, Doktora Tezi, Ankara, 2025.

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin 1593-1697 yılları arasında düzenlediği askeri seferlerde karşılaşılan lojistik sorunları incelemektedir. Osmanlı'nın Avusturya ve İran'a karşı yürüttüğü uzun süreli savaşlarla şekillenen bu dönemde, idari aksaklıklar, çevresel faktörler ve ekonomik kısıtlamalar arasındaki etkileşimler derinlemesine incelenmiştir. Birinci bölümde, Osmanlı bürokratları arasındaki rekabet, askeri seferlerdeki ihmaller ve ordu içindeki disiplin sorunlarının lojistik üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Bu iç dinamikler, stratejik karar alma süreçlerini olumsuz etkileyerek askeri operasyonların başarısını zayıflatmıştır. Ayrıca, vassal devletler ve askeri birlikler arasında yaşanan sadakat krizleri, lojistik organizasyonlarda önemli aksaklıklara yol açmıştır. İkinci bölüm, doğal afetlerin ve salgın hastalıkların lojistik yapı üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Şiddetli yağışlar, taşkınlar ve sert kış koşulları gibi zorlu coğrafi ve iklimsel faktörler, ordu hareketliliğini ve ikmal hatlarını ciddi şekilde sınırlandırmıştır. Buna ek olarak, hijyen eksikliği ve salgın hastalıklar, ordu içinde savaş kabiliyetini düşüren önemli unsurlar olarak öne çıkmıştır. Örneğin, yolların aşırı yağmur nedeniyle çamur deryasına dönüşmesi, birliklerin ilerleyişini ciddi şekilde engellemiş; kışın sert soğukları ise askerlerin hem fiziksel hem de moral açıdan zayıf düşmesine neden olmuştur. Üçüncü bölümde, uzun süren savaşların getirdiği mali baskılar, tağşiş politikaları ve vergi tahsilatında yaşanan sorunlar incelenmiştir. Ekonomik zorluklar, ordu maaşlarının ödenmesinde gecikmelere ve disiplin kayıplarına yol açmış, bu durum askerler arasında huzursuzluklara neden olmuştur. Özellikle para biriminin değer kaybetmesi, askerlerin morale ve bağlılığına olumsuz etki etmiştir. Avarız türü vergiler ve bu vergilerin tahsilatında karşılaşılan zorluklar, halkın üzerindeki mali yükü artırmış ve sosyal huzursuzlukları tetiklemiştir. Vergi tahsildarlarının keyfi uygulamaları ve eşkıyalık hem kırsal hem de kentsel kesimde halkın tepkisini çekmiştir. Vergilerin adaletsizce dağıtılması ve keyfi tahsilatlar, toplumun ekonomik yükünü daha da artırmış ve devlete olan güveni sarsmıştır. Bu durum hem kırsal hem de kentsel kesimlerde sosyal huzursuzluklara neden olmuştur. Arşiv belgeleri ve Osmanlı kroniklerinin detaylı bir analiziyle hazırlanan bu çalışma, Osmanlı askeri operasyonlarını şekillendiren lojistik sorunlara kapsamlı bir bakış sunmaktadır. Çalışma, etkili yönetim, istikrarlı mali yapı ve uyumlu stratejilerin, dönemin askeri gücünün korunmasındaki kritik rolünü vurgulamaktadır. Ayrıca, iç dinamiklerin, çevresel koşulların ve ekonomik faktörlerin birbirleriyle olan karmaşık ilişkilerini ortaya koyarak, Osmanlı seferlerinin başarısında bu unsurların nasıl bir rol oynadığını derinlemesine analiz etmektedir.

Anahtar Sözcükler

Osmanlı Devleti, Siyasi, Askeri, İklim, Coğrafya, Ekonomi

ABSTRACT

SESLİKAYA, Ali. *Problems In Ottoman Mılıtary Campaıgn Logıstıcs (1593-1697)*, Ph.D. Dissertation, Ankara, 2025.

This study examines the logistical challenges encountered by the Ottoman Empire during its military campaigns between 1593 and 1697. This period, shaped by prolonged wars against Austria and Persia, provides a comprehensive analysis of the interplay between administrative inefficiencies, environmental factors, and economic constraints. The first chapter explores the impact of rivalries among Ottoman bureaucrats, negligence during military campaigns, and disciplinary issues within the army on logistics. These internal dynamics negatively affected strategic decision-making processes, weakening the success of military operations. Additionally, loyalty crises among vassal states and military units caused significant disruptions in logistical organization. The second chapter focuses on the effects of natural disasters and epidemics on the logistical framework. Harsh geographical and climatic conditions, such as heavy rainfall, floods, and severe winter weather, severely restricted troop movements and supply lines. Moreover, poor hygiene and the spread of diseases emerged as critical factors reducing the combat readiness of the army. For instance, roads turning into muddy swamps due to excessive rainfall significantly hindered the progress of troops, while the harsh cold of winter weakened soldiers both physically and morally. The third chapter investigates the financial pressures brought about by prolonged wars, debasement policies, and challenges in tax collection. Economic hardships led to delays in the payment of military salaries and a loss of discipline, resulting in unrest among soldiers. The devaluation of the currency negatively impacted soldiers' morale and loyalty. The avarız taxes and the difficulties encountered in their collection increased the financial burden on the populace and triggered social unrest. Arbitrary practices by tax collectors and banditry provoked public discontent in both rural and urban areas. The unjust distribution and arbitrary collection of taxes further exacerbated the economic burden on society, undermining trust in the state and causing widespread social tension. Based on a detailed analysis of archival records and Ottoman chronicles, this study offers a comprehensive perspective on the logistical challenges shaping Ottoman military operations. It emphasizes the critical role of effective governance, stable financial structures, and coherent strategies in maintaining military strength during this transformative period. Furthermore, by revealing the complex interrelationships among internal dynamics, environmental conditions, and economic factors, the study deeply analyzes how these elements influenced the success of Ottoman campaigns.

Keywords

Ottoman Empire, Political, Military, Climate, Geography, Economy

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY ..... **i**

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI ..... **ii**

ETİK BEYAN ..... **iii**

TEŞEKKÜR ..... **iv**

ÖZET ..... **v**

ABSTRACT ..... **vi**

İÇİNDEKİLER ..... **vii**

GİRİŞ **1**

1. BÖLÜM: YÖNETİM BECERİLERİNDE YAŞANAN AKSAKLIKLARIN OSMANLI SEFER LOJİSTİĞİNE ETKİSİ **13**

1.1. OSMANLI BÜROKRATLARI ARASINDAKİ REKABET VE GÜÇ MÜCADELESİ **13**

1.2. SEFERLERDE YAPILAN İHMALLER VE TEDBİRSİZLİKLER **37**

1.3. ASKERİ İSYANLAR VE DİSİPLİNSİZLİK NEDENİYLE YAŞANAN AKSAKLIKLAR **59**

1.4. OSMANLI VASSAL DEVLETLERİNİN VE ASKERİ MENSUPLARININ SADAKAT KRİZİ: YARDIM EKSİKLİĞİ VE TARAF DEĞİŞTİRME HADİSELERİ **70**

2. BÖLÜM: DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLARIN LOJİSTİK YAPIYA ETKİSİ **84**

2.1. SEFER YÜRÜYÜŞÜNDEKİ HAREKET ZORLUKLARI **84**

2.2. SAVAŞ SIRASINDA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR **100**

2.2.1. Coğrafi Koşullar ve İlerleme Güçlükleri 100

2.2.2. Kuvvetli Yağışların ve Taşkınların Etkileri 108

2.2.3. Kış Koşullarının Seferler Üzerindeki Etkisi 117

2.3. SALGIN HASTALIKLAR **123**

3. BÖLÜM :EKONOMİK PROBLEMLERİN SEFER LOJİSTİĞİNE ETKİSİ **129**

3.1. 1585 SİKKE TAĞŞİŞİNDEN 1656 ÇINAR VAKASINA KADAR EKONOMİK KRİZLERİN ETKİSİ **129**

3.2. IV. MEHMED'İN TAHTTAN İNDİRİLME SÜRECİNDE ORTAYA ÇIKAN EKONOMİK KRİZLER VE MALİ SIKINTILAR **160**

3.3. AVARIZ TÜRÜ VERGİLER VE TAHSİLATINDA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR 172
3.3.1. Avarız Türü Vergileri Toplama Sürecinde Eşkıyalık Sorunu 191
3.3.2. Avarız Türü Vergiler Tahsilatında Suistimaller ve Etkileri 204
3.3.3. Avarız Vergi Mükelleflerinin İtirazları ve Mali Yansımaları 229
SONUÇ 250
KAYNAKÇA 257
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU 273
EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON İZNİ YA DA MUAFİYET FORMU 275
ÖZGEÇMİŞ 277

GİRİŞ

16. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin gücünün zirvesinde olduğu bir dönemdir. Bu dönemde sınırları Avrupa'da Viyana, Doğuda İran, güneyde Kuzey Afrika'ya kadar ulaşmıştır. Gelişen teknoloji ve değişen güç dengeleri bu asrın sonuna doğru savaşları başka bir aşamaya taşımıştır. Muhtemelen bu döneme kadar uzun süren savaşlarla pek az karşılaşan Osmanlı artık birden çok cephede -Avusturya ile (1593-1606), Doğuda İran'la (1603-1639) ve kendi sınırları içinde Celali İsyanları (1591-1611)- meydana gelen uzun savaşlar dönemine girmişti.

17. yüzyılda Osmanlı Devleti, genişleyen sınırlarını korumak ve yönetimini pekiştirmek için Avrupa ve Orta Doğu'da yoğun askeri faaliyetler yürütmüştür. Her dönemde olduğu gibi bu dönemde Osmanlı askeri seferleri, yalnızca silahlı kuvvetlerin hareketleri değil, aynı zamanda devletin iklim, coğrafya ve sosyo-ekonomik zorluklara karşı geliştirdiği karmaşık bir yönetim stratejisinin ürünüdür. Savaş alanındaki başarılar kadar, askeri güçlerin sefer hazırlıkları, ulaşım, ikmal ve finansal düzenlemeler de Osmanlı Devleti'nin gücünü pekiştiren unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin 16. Yüzyılın sonu ve 17. yüzyıldaki seferlerinin organizasyon yapısı ve sefer sürecinde ihtiyaç duyulan kritik unsurların kapsamlı bir şekilde incelenmesi, büyük bir öneme sahip olmuştur. Osmanlı ordusunun temel yapısı, muharip ve yardımcı kuvvetlerin görev tanımları ve ordu organizasyonundaki rolleri, askeri gücün işleyişini anlamaya katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, muharip kuvvetler olarak merkezdeki kapıkulu askerleri ve taşradaki eyalet askerlerinin yapılanmaları, Yeniçeri Ocağı'nın ve devşirme sistemi ile ordunun diğer unsurlarının işleyişi hakkındaki bilgiler önemli bir yer tutmaktadır.

Bir Osmanlı askeri seferinin sağlıklı yürütülebilmesi için Osmanlı ordusunun lojistik organizasyonunun en önemli aşama olduğu kabul edilmiştir. Savaş sırasında ordunun harekât kabiliyetinin sürdürülebilmesi, lojistik desteğin yeterliliğiyle doğrudan ilişkilendirildiğinden dolayı sefer hazırlıklarında sağlanan lojistik desteğe büyük önem atfedilmiştir. Yiyecek, mühimmat ve barınma gibi temel ihtiyaçların temini, lojistik ağların işleyişi ve bu süreçte kullanılan yöntemler, seferin nasıl idare edilebildiğini göstermiştir. Özellikle, sefer sırasında yolların açılması, köprülerin inşası ve ikmal

noktalarının kurulmasında görev alan yardımcı birliklerin katkıları, ordunun hareket kabiliyetini güçlendiren önemli etkenler arasındadır.

Osmanlı seferlerinin en temel gerekliliklerinden biri, mali kaynakların temin edilmesidir. Sefer hazırlıkları için vergi gelirlerinden ve diğer mali kaynaklardan sağlanan finansman, askerlerin maaşları ve sefer masraflarının karşılanmasında kullanılmıştır. Savaş finansmanının sağlanabilmesi, ordunun hareket kabiliyetini sürdürebilmesi açısından yaşamsal bir önem taşımıştır.

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılda karşı karşıya kaldığı askeri başarısızlıkların ardında yatan iç dinamiklerin ve kriz unsurlarının incelenmesi büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı yönetici ve bürokratlarının iç çekişmeleri, ordu yapısında disiplinsizliklerin yayılması, ihmaller ve stratejik hatalar, Osmanlı seferlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Özellikle, Osmanlı bürokrasisindeki rekabet ve güç mücadeleleri askerî açıdan karar alma süreçlerine olumsuz bir şekilde yansımış, askerî harekâtlarda aksamalara neden olmuştur.

Askeri seferler sırasında alınması gereken tedbirlerin ihmal edilmesi ve yanlış stratejik kararlar, seferlerin başarısına gölge düşürmüştür. Komutanların ihmalleri ve ani karar değişiklikleri, Osmanlı ordusunun lojistik destekten mahrum kalmasına, yeterli hazırlığın yapılmamasına ve dolayısıyla ordunun savaş kabiliyetinin zayıflamasına neden olmuştur. Ayrıca, disiplinsiz davranışlar ve askerler arasındaki zaman zaman yaşanan anlaşmazlıklar, isyanlar gibi unsurlar, ordu içerisinde moral kayıplarına ve iç huzursuzluklarına yol açarak sefer başarısını baltalamıştır.

Bunlara ek olarak, Osmanlı'nın vassal devletler ile ilişkilerinde yaşanan sadakat krizlerinin sefer süreçlerini nasıl etkilediği üzerinde ayrıca düşünülmesi gereken bir konudur. Osmanlı'ya destek sağlamakla yükümlü olan vassal devletlerin ve bazı askeri grupların Osmanlı Devleti'ne olan sadakatlerinin zayıflaması, askeri planlamada ve seferlerin icrasında ciddi aksaklıklar yaratmıştır. Tüm bu iç dinamikler ve kriz unsurları, 17. yüzyılda Osmanlı seferlerinin askeri ve lojistik açılardan zaman zaman başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır.

Yukarıda sayılan faktörler dışında Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıl seferlerinde karşılaştığı doğal olaylar ve salgın hastalıklar da sefer başarılarını olumsuz yönde

etkilemiştir. Osmanlı ordusunun sefer sürecinde karşılaştığı coğrafi ve iklimden kaynaklı zorluklar, ordunun ilerleyişinde ciddi kısıtlamalara yol açmış; yoğun yağışlar, bataklık alanlar ve sert kış koşulları, ordunun hareketini büyük ölçüde sınırlandırmıştır. Özellikle çamurlu ve taşkın yollar, taşımacılığın yanı sıra lojistik desteğin sağlanmasını da zorlaştırmış; geçiş noktalarındaki sıkışıklık, konaklama sorunları ve lojistik zincirde yaşanan aksaklıklar, ordunun savaş gücünü zayıflatmıştır. Ayrıca, bu durum sefer sırasında avantajlı konumda olan düşman kuvvetlerinin ani saldırılarına yol açmıştır.

Bu zorluklara ek olarak, Osmanlı seferlerinde salgın hastalıkların zaman zaman ortaya çıkması, ordunun insan kaynağını olumsuz yönde etkilemiştir. Hijyen eksikliği, uzun seferlerde askerlerin direnç kaybetmesine ve salgın hastalıkların hızla yayılmasına neden olmuştur. Bu durum, Osmanlı ordusunun savaş kabiliyetini azaltan ve dolayısıyla sefer başarılarını da olumsuz etkileyen unsurlardı. Özellikle uzun yürüyüş süreleri, yetersiz barınma imkânları ve yorgunluk, salgınların ordu içerisinde hızla yayılmasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti, dönemin siyasi ve ekonomik koşulları doğrultusunda sıkça mali krizlerle karşı karşıya kalmış; özellikle uzun süren savaşlar, tağşiş politikaları ve vergi tahsilatındaki sorunlar, devletin mali gücünü zorlamıştır. Ancak, Osmanlı para tarihine kısaca bakılmadan bunun anlaşılması güçtür. Özellikle 1585 yılına kadar uygulanan para politikaları ele alınarak, bu yılda gerçekleştirilen büyük sikke tağşişinin ekonomik dengeler üzerindeki etkisi detaylandırılmaya çalışılmıştır. Bu büyük devalüasyon, para biriminin değer kaybına neden olarak hem devlet hazinesini hem de halkın ekonomik durumunu derinden etkilemiştir.

1585 devalüasyonundan başlayarak, Çınar Vakası'na kadar süren ekonomik krizler, Osmanlı ordusunun finansmanında ve iaşesinde yarattığı problemler, zaman zaman askeri isyanlara yol açmıştır. IV. Mehmed'in tahtan indirilme sürecinde, devletin mali yapısındaki zayıflama ve Fazıl Mustafa Paşa'nın bu mali zorlukları aşmaya yönelik reform çalışmaları, 17. yüzyılın son çeyreğine damga vurmuştur. 1656 yılında Köprülü ailesinin sadarete gelişiyle mali sorunlar kısa süreliğine hafifletilmiş olmasına rağmen, 1683 yılında II. Viyana Kuşatması'ndan sonra ekonomik zorluklar yeniden ortaya çıkmıştır. Mali krizler nedeniyle askerin ulufe alamaması ve sosyal huzursuzluklar

isyanları tetiklemiştir. Nihayetinde, meydana gelen isyanlar sonucunda IV. Mehmed tahttan indirilmiş ve yerine kardeşi II. Süleyman geçmiştir.

Bu dönemde, Köprülü ailesinden Fazıl Mustafa Paşa sadarete getirilmiş ve yaptığı reformlarla mali düzenin istikrara kavuşturulması ve ordunun finansman yapısının sürdürülebilir hale getirilmesi amaçlanmıştır; ancak, Paşa'nın ani ölümü nedeniyle bu reformlar kısmi etkilerine rağmen ekonomik sorunların çözümünde sınırlı kalmıştır.

Osmanlı Devleti, savaş dönemlerinde mali yükü hafifletmek için avarız türü vergilere başvurmuş, ancak bu vergilerin tahsilatında birçok zorlukla karşılaşılmıştır. Özellikle vergilerin tahsil edilmesinde yaşanan keyfi uygulamalar ve eşkıyalık olayları, halkın üzerindeki mali yükü artırmıştır. Devletin mali gereksinimlerini karşılamak adına ağırlaştırılan vergi politikaları, halkın ekonomik durumunu zorlaştırmış ve sosyal huzursuzlukları tetiklemiştir. Vergi tahsildarlarının keyfi uygulamaları, kırsal ve kentsel kesimde halkın tepkisini çekmiş; bu da Osmanlı Devleti'nin vergi tabanının zayıflamasına ve toplum üzerinde olumsuz etkiler bırakmasına yol açmıştır.

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın son yarısında karşılaştığı sefer lojistiği ile ilgili sorunları analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ancak konu çok geniş olduğundan çalışma, sefer sırasında meydana gelen siyasi ve askeri krizler, iklim ve coğrafi koşulların lojistik sorunları üzerindeki etkileri ve mali zorluklar ile sınırlandırılmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Osmanlı idâresinde 15. yy ortasından 18. yüzyılın ilk yarısına kadar en önemli karar organı dîvân-ı hümâyundur.[1] Dîvân-ı hümâyun'da tutulan zabıt sûretlerinin toplandığı defterlere mühimme defteri denir.[2] Mühimme defterlerinde Balkanlardan Afrika'ya uzanan topraklardaki Osmanlı merkez ve taşra teşkilatının idari yapısı, devlet-tebaa ve devlet-esnaf münasebetleri, imar, iskân ve iktisat siyasetleri, iç siyaset, isyanlar ve

[1]Ahmet Mumcu. "Divân-ı Hümâyun." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (1994), 430.
[2] Mübahat S. Kütükoğlu. "Mühimme Defteri." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (2006), 520-21.

bastırılma şekilleri, askeri tarih, strateji, dış siyaset ve yabancı devletlerle olan münasebetlere değin birçok başlığı içermektedir.[3]

Bu defter serilerinin yanı sıra, Maliye ahkamı defterleri, kanunnameler, Ali Emirî, İbnül Emin, Cevdet ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak Kataloğunda yer alan belgelerden de istifade edilmiştir.

Osmanlı Kronikleri

Arşiv kaynaklarına dair incelemeden sonra 16. Yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın önemli olaylarını kaydeden vekayinâme türü kitaplara göz atmakta fayda vardır. Çünkü arşiv kaynaklarının veremediği bazı bilgileri o dönemde yaşamış ve devletin çeşitli kademelerinde görev almış kişilerin eserlerinden edinmek mümkündür. Bu olayların bir kısmı kendi müşahedelerinden bir kısmı da başkalarından yaptıkları alıntılardan oluşmaktadır. Bu kısımda oldukça geniş kaynak yelpazesine sahip olan 17. yüzyıl Osmanlı kroniklerinin -yazarlarının kendi gözlemlerine dayanması ve devletin önemli kademelerinde olması sebebiyle birçok bilgiye doğrudan ulaşabilmesi sebebiyle- bir kısmı ele alınacaktır.

Osmanlı divanının bir kâtibi olarak görev yapan Selânikî Mustafa Efendi, Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının sonlarından III. Mehmed'in saltanatının ortalarına kadar olan (971-1008/1563-1600) dönemi içeren eseriyle tanınır. Bu eser, tamamen kendi gözlemlerine dayanarak kaleme alınmış olup, bir bakıma hatırat niteliği taşımaktadır ve yazarın çeşitli olaylarla ilgili kendine özgü yorumlarını içermektedir.[4]

Selânikî'nin tarihi, klasik anlamda bir vekayi'nâme özelliği göstermez. Olaylar genellikle saray merkezli olarak anlatılmış, eyaletlerden ve sınır bölgelerinden merkeze ulaşan haberler, arzlar ve şikayetler de eklenmiştir. Özellikle III. Murad'ın saltanatının son dönemlerinden itibaren olaylar, atamalar ve görevden almalar düzenli bir şekilde ve zaman zaman gelişmelerin perde arkasını aydınlatacak biçimde kaydedilmiştir. Sınır bölgelerinden gelen haberler, bir görevlendirme, birkaç gün sonra görev yerine hareket ve fiilen göreve başlama gibi aşamalar, genellikle gerçekleşme sırasına göre ayrı ayrı

[3] Kütükoğlu. "Mühimme Defteri," 520.
[4] Mustafa Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, Cilt: 1, Hazırlayan: Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), XIX.

yerlerde verilmiştir. Bu, eserin özellikle III. Mehmed döneminde günlük tarzında kaleme alındığını göstermektedir. III. Murad dönemindeki değişimler, doğuda ve batıda başlayan savaş ortamı ve iç karışıklıklar, yazarın ruh halini etkilemiş ve olayları bu bakış açısıyla ele almıştır. Bu süreçte, devrin padişahı da dahil olmak üzere devlet erkânını, ulemayı ve askeri sınıfları eleştirdiği görülmektedir.[5]

Selânikî'nin yazdığı olayların tamamı kendi dönemine ait olup, başka tarihlerden faydalanmadığı, ancak bazı yazılı ve sözlü kaynaklardan yararlandığı anlaşılmaktadır. Dönemin önde gelen devlet adamlarıyla sıkı ilişkileri olan ve onlar tarafından kendisine verilen görevleri ifa eden Selânikî, böylece olayların iç yüzünü öğrenmiş, kişilerin karakterlerini ve zaaflarını tanıma fırsatı bulmuştur. Görüşüp bilgi aldığı kişiler arasında Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa, Nişancı Feridun Ahmed Bey, Ferhad Paşa, Koca Sinan Paşa, Siyavuş Paşa, şair Bâkî ve Sun'ullah Efendi gibi isimler bulunmaktadır. Kullandığı yazılı kaynaklar ise eyalet ve sınır bölgelerinden merkeze gelen arzlar, mektuplar, Dîvân-ı Hümâyun defterleri, maliye kayıtları, teşrifat ve muhallefât defterleri ve fetihnameler gibi belgelerdir.[6]

Bu dönemin bir diğer önemli kaynağı *Hasanbeyzade Tarihi*'dir. Zeyl-i Tâcü't-tevârîh olarak da bilinen eser, Hasanbeyzade Ahmed Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Eser, iki ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt, Hoca Sadeddin Efendi Tarihi'nin özeti gibidir.[7] Tezin kapsamı dahilinde asıl önemli olan ikinci cilttir. Kanuni Sultan Süleyman döneminden IV. Murad dönemine kadar gelen eser, III. Mehmed döneminden itibaren orijinal bilgiler içermektedir. III. Mehmed devrinden itibaren, yazarın kendi gözlemleri yanında katıldığı seferler ve devlet hizmetinde aldığı görevler dolayısıyla olayların içinde bulunduğundan, tarihi olaylar kronolojik sırayla bazen sebep ve sonuçlarıyla birlikte anlatılmıştır. Ayrıca, her padişahın hayrat ve hasenatına; şehzadelerin, Osmanlı vüzerâ, ulemâ ve meşâyihinin de kısa biyografilerine eserinde yer verilmiştir.[8]

Literatürde *Peçevî Tarihi* veya *Peçuylu Tarihi* olarak bilinen eserin yazarı İbrahim Peçevî'dir. Eserine Kanuni Sultan Süleyman döneminden başlamış olmasına rağmen,

---

[5] Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, Cilt: 1, XX.
[6] Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, Cilt: 1, XXI.
[7] Hasan Beyzâde Ahmed Paşa, *Hasan Beyzâde Târîhi, Tahlil-Kaynak Tenkidi*, *Cilt*: 1, Hazırlayan: Şevket Nezihi Aykut (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004), XLVII.
[8] Hasan Beyzâde Ahmed Paşa, *Hasan Beyzâde Târîhi*, Cilt: 1, LXXXI-LXXXII

tezin kapsadığı dönem itibariyle 1593'ten itibaren başlayan kendi notlarına, adıyla zikrettiği Osmanlı tarihçilerine ve diğer görgü tanıklarının bilgilerine dayanarak kaleme alınmıştır. Kendi döneminde yaşamış olan diğer müverrihlerin eserlerinden faydalanan Peçevî, ayrıca Macar kaynaklarından da yararlanmıştır. III. Mehmed'in saltanatının sonuna kadar eserde oldukça ayrıntılı bilgiler yer almakta olup, kitabın sonlarına doğru olayları kısaca anlatmakla yetinmiştir. Eser, IV. Murad'ın Bağdad seferi dönüşü ve ölümüyle sona ermektedir.[9]

Kadrî Tarihi, Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Eser, 1592 ile 1644 yılları arasında meydana gelen olayları kapsamaktadır. Sade bir dille yazılmış olup, bazı yanlışlar, gereksiz ayrıntılar ve tekrarlara rağmen, müellifinin bizzat bulunduğu seferlerle ilgili verdiği bilgiler açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, devlet teşkilatı, toplar ve topçuluğa dair bilgiler, ordunun cephane durumu, devlet idaresinde görev alanların en küçük rütbelisine kadar isimleriyle belirtilmesi, eseri diğer tarih kitaplarından ayıran özellikler arasında yer almaktadır. Zaman zaman bazı yerleşim bölgeleri ve buralarda çıkan madenler hakkında bilgiler vermesi, deprem ve yangınlar ile İstanbul'un ekonomik ve sosyal durumu hakkında detaylar sunması bakımından da önemlidir.[10]

Bu dönemin bir diğer önemli kaynağı Kâtib Çelebi'nin *Fezleke* adlı eseridir. Arapça olarak yazdığı *Fezleketü't-tevârîh* adlı kitabını Türkçeye tercüme etmiş ve eklemeler yaparak telif etmiştir. Kâtib Çelebi, yaşadığı devrin olaylarını anlatırken yer yer görüp işittiklerini tespit ederek düşünce ve görüşlerini eklemiş, böylece eserine orijinal bir nitelik kazandırmıştır. Bu kısımlar, müellifin gençlik yıllarında katıldığı seferler, muhasaralar ve savaşlarla ilgilidir. Ayrıca, Hasanbeyzâde Ahmed, Peçuylu İbrâhim, Mehmed Edirnevî, Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, Cerrahzâde Mehmed, Hüseyin Tûgī ve Pîrîpaşazâde Hüseyin, Sâfî Mustafa Efendi ve Atâî'nin Zeyl-i Şekāik'i gibi

[9] Erika Hancz, "Peçuylu İbrahim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 34,* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 217-8.
[10] Abdülkâdir Efendi (Topçular Kâtibi), *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi*, Cilt: 1, Hazırlayan: Ziya Yılmazer (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), XXXVI.

eserlerden faydalanmıştır. Bu kaynakların bir kısmını ismen zikretmiş, bir kısmını ise belirtmemiştir.[11]

17. yüzyıl müellifleri arasında en önemlilerinden biri olan Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, bu dönemin olaylarına ışık tutan ve çoğu kendi gözlemlerine dayanan iki eser kaleme almıştır. Bu eserlerden ilki, *Zeyl-i Fezleke* -Silahdar Tarihi- ve diğeri *Nusretname*'dir. Zeyl-i Fezleke, Kâtib Çelebi'nin eserinin devamı olarak yazılmış ve 1595 yılına kadar olan olayları anlatmıştır. Fındıklılı, 1676 yılına kadar meydana gelen olaylar için genellikle Hacı Ali Efendi'nin *Fetihnâme-i Kamaniçe*'sini ve Abdurrahman Abdi Paşa'nın *Vekayi'nâme*'sini kullanmıştır. Daha sonraki dönem için ise Enderun'da özellikle Has Oda görevlisi olduğu sırada padişahın yakınında bulunması nedeniyle yaptığı gözlemlerine dayanmış ve şahit olduğu birçok olayı eserinde canlı bir şekilde tasvir etmiştir. IV. Mehmed'in av eğlenceleri, sefer hazırlıkları ve güzergahı, devlet törenleri ve devlet ricâlinin kıyafetleri, savaşların safahatı gibi konuları ayrıntılı bir şekilde anlatırken, II. Viyana Seferi ve Fâzıl Mustafa Paşa'nın sosyal, siyasal ve askerî icraatlarını da teferruatıyla ele almıştır.[12] *Nusretname,* Zeyl-i Fezleke'nin devamı olarak yazılmış, ancak adı II. Mustafa tarafından verilmiştir. Tezin kapsamı dahilinde eserin ilk bölümü (1695-1703) yazarın gözlemlerine dayandığı için oldukça ayrıntılıdır.[13]

17. yüzyılda kaleme alınmış bir diğer kıymetli eser, Hasan Esirî'nin *Mi'yârü'd-düvel ve Misbârü'l Milel* adlı çalışmasıdır. Kitap, coğrafya ve Avrupa tarihi gibi birçok konuyu ele almakla birlikte, bu çalışma kapsamında Osmanlı tarihine dair oldukça değerli bilgiler sunmaktadır. Yazar, II. Viyana Seferi'ne katılmış ve esir düşmüştür. Bu açıdan, Viyana Seferi'ne ve esaret yıllarında Avusturyalılardan edindiği bilgilere dair çok önemli malumat sağlamaktadır. Esirî, Viyana Seferi'nin kaybedilmesinden askeri sorumlu tutmuş ve amaçlarının savaş değil, ganimet ve yağma olduğunu savunmuştur.

Bununla birlikte, Fazıl Mustafa Paşa'nın ıslahat çalışmalarında yanında bulunmuş ve onunla birlikte Salankamen Savaşı'na katılmıştır. II. Süleyman döneminde bozulan

---

[11] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, Hazırlayan: Zeynep Aycibin, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016), CXVIII.
[12] Nazire Karaçay Türkal, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke: 1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012), XXII.
[13] Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, Hazırlayan: Mehmet Topal (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018), 59.

askeri düzenin, Fazıl Mustafa Paşa ile yeniden düzene girdiğinden bahsetmiştir. Esirî, kendisinin de bu konuda Sadrazam'a danışmanlık yaptığını ifade etmiştir. Eserde ayrıca, II. Mustafa dönemine dair önemli bilgiler mevcuttur.[14]

Bu dönemin bir diğer önemli kaynağı, *Zübde-i Vekāyiât* adlı eserdir. Kitap, Defterdar Sarı Mehmed Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Eserde, 1656 ile 1671 yılları arasında meydana gelen olaylar kısaca anlatılmış, bu tarihten sonraki vakalar ise bizzat Paşa'nın gözlemlerine dayanılarak detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Fetihler, muhasaralar, yenilgiler ve özellikle II. Viyana Kuşatması'nın ayrıntıları; çeşitli ülkelerle yapılan barış antlaşmaları, madde madde Karlofça Antlaşması; tahta çıkma, arza girme, elçi kabul törenleriyle şehzade doğumları, sünnet ve evlenme şenlikleri, hil'at giyme, bayramlaşma ve mevlid merasimleri, maaş ve zahire dağıtımı; görevden alma, atama, öldürme, ölümler ve müsadere olayları gibi konular eserde ele alınmıştır.[15]

18. yüzyılın ilk çeyreğinde yazılmış ve 21. yüzyıla kadar hemen her dönemde oldukça popüler olan eser, Mustafa Naima Efendi'ye ait olan ve *Tarih-i Naima* adıyla bilinen *Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn* adlı altı ciltlik eserdir. Bu eserin bir başka önemi ilk resmî vekayinâme ve müellifininde ilk resmî vekayünüvis olmasıdır. Kâtib Çelebi, Peçevi ve Hasanbeyzade gibi eserlerden faydalanmakla birlikte, kitabın büyük bir kısmı Şârihulmena Ahmed Efendi'nin yazdığı müsveddeler ile Kazasker İsmetî Efendi ve Ma'noğlu Hüseyin Bey'in aktardığı sözlü bilgilerden oluşmaktadır. Eser, 1592 ile 1660 yılları arasında gerçekleşen olayları kapsamaktadır.[16]

Literatür Hakkında

Bu bölümde özellikle birinci ve dördüncü bölümlerde en çok faydalanılan araştırma kaynaklarına değinilecektir. Birinci bölümde, sefer organizasyonlarına dair yapılan çalışmalardan kısaca bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde ise, ekonomik krizlerin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla Osmanlı para tarihi için hazırlanan eserlerin bir kısmı

[14] Göker İnan, "*Hasan Esîrî'nin Mİ'yârü'd-Düvel Ve Misbârü'lmilel İsimli Tarih Ve Coğrafya Eseri (İnceleme-Transkripsiyon)*" (Doktora, Marmara Üniversitesi, 2017), 57-8.
[15] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, Hazırlayan: Abdülkadir Özcan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), XXXVIII-XXXIX.
[16] Mustafa Naima, *Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn (Naima Tarihi)*, Cilt: 1, Hazırlayan: Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), XVII, XXIII, XXIV.

incelenmiştir. Bu iki bölüme dair araştırma kaynaklarının burada zikredilmesinin nedeni, bölümlerde ağırlıklı olarak bu eserlerin kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Sefer organizasyonu ve lojistik meselelerine ilk defa Rhoads Murphey temas etmiştir. O çalışmasında, IV. Murad döneminde gerçekleştirilen Bağdad ve Revan seferleri incelenmiştir. Murphey'in çalışmasında, sefer organizasyonlarına ek olarak Osmanlılarda kuşatma, savunma ve nakliye sistemlerine değinilmiştir.[17] Bunun dışında Murphey Ordu ve Şavaş adlı kitabında benzer konuları daha geniş bir zaman dilimi içinde ele almıştır.[18] Ayrıca, Caroline Finkel tarafından ele alınan 1593-1606 Osmanlı-Avusturya savaşları, lojistiğin temel unsurları üzerinden analiz edilmiştir.[19] Her iki çalışmada da, seferler için gerekli hazine temini, ordu hazinelerinin gelir ve giderleri, ordu için gereken erzak ve mühimmatın sağlanması ve XVII. yüzyılda Osmanlı askeri yapısının yanı sıra seferler için asker tedariği gibi konular ele alınmıştır.

Türkiye'deki ilk kapsamlı çalışma, Ömer İşbilir tarafından gerçekleştirilmiş olup, XVII. yüzyıl başlarında Şark Seferlerinin iaşe, ikmal ve lojistik meselelerine odaklanmıştır. Bu çalışma, geniş bir zaman dilimini ve birden fazla seferi inceleyerek önemli bilgiler sunmaktadır.[20] Ersin Gülsoy'un *Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi* adlı eseri, adanın fethi ve sefer organizasyonlarını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.[21] Ayrıca, Hakan Yıldız'ın 1711 Prut Seferi'nin lojistik faaliyetlerini anlattığı *Haydi Osmanlı Sefere* ve Mehmet Yaşar Ertaş'ın Mora'nın Fethinde Osmanlı Sefer organizasyonunu incelediği *Sultanın Ordusu* adlı çalışmaları, bu alanda önemli katkılar sağlamaktadır.[22]

Sefer organizasyonu konusunda bir diğer kayda değer çalışma, Meryem Kaçan Erdoğan'ın *II. Viyana Kuşatması* konulu basılmamış doktora tezidir. Bu tezde, seferin hazırlık süreçleri, lojistik faaliyetler ve askeri düzenlemeler ayrıntılı bir şekilde

---

[17] Rhoads Murphey, "The Functioning of the Ottoman Army under Murad IV (1623-1639/1032-1049): Key To The Understanding Of The Relationship Between Center And Periphery In Seventeenth-Century Turkey" (Doktora Tezi, University of Chicago, 1979).
[18] Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700,* (İstanbul: Homer Kitabevi, 2007), 163.
[19] Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606,* (Wien: Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 1988).
[20] Ömer İşbilir, "XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996).
[21] *Ersin Gülsoy, "*Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi (1645-1670)" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1997).
[22] Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferi'nde Lojistik ve Organizasyon* (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2006); Mehmet Yaşar Ertaş, Sultanın Ordusu (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007).

incelenmiştir.[23] Kamaniçe Seferi organizasyonuna dair biri Mustafa Nuri Türkmen diğeri Mehmet İnbaşı tarafından hazırlanan iki çalışma mevcuttur.[24]

Tahir Sevinç tarafından kaleme alınan *Sultanın Son Seferi: 1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik* adlı çalışması, ayrıca, Bekir Gökpınar'ın *Tuna Ötesine Son Sefer: Varadin 1716*, Hakan Karagöz'ün *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, Serdar Genç'in *Lale Devrinde Savaş: İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, Süleyman Polat'ın *IV. Murad'ın Revan seferi organizasyonu ve stratejisi* ve Kadir Purde'nin *Uyvar Seferi Lojistiği: İaşe, ikmal ve finans (1663-1664)*, adlı çalışmaları da bu alanda önemli katkılarda bulunmuştur.[25]

Osmanlı para tarihi denildiğinde akla gelen isimler arasında, hiç şüphesiz, Ömer Lütfi Barkan ve Halil Sahillioğlu ilk sıralarda yer almaktadır. Ömer Lütfi Barkan, bu alanda birçok öncü çalışma yapmış olup, özellikle Osmanlı ekonomisine dair hazırladığı bütçeler, toprak meseleleri ve ziraî kanunlar konusundaki çalışmaları oldukça değerlidir. Barkan'ın öğrencisi olan Halil Sahillioğlu'nun da bu alanda önemli katkıları bulunmaktadır. Özellikle basılmamış doktora tezi olan *Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme* ve doçentlik tezi olan *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740)*, bu alanda rehber niteliğinde kabul edilen çalışmalardır.[26] Bu iki önemli çalışma, Osmanlı'da paranın tarihsel gelişimini derinlemesine incelemektedir. Ayrıca, birbirinin devamı olan birçok makale kaleme

[23] Meryem Kaçan Erdoğan, "II. Viyana Kuşatması" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001).
[24] Mustafa Nuri Türkmen, "Kamaniçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2002); Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar: Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672),* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2004).
[25] Tahir Sevinç, Sultanın Son Seferleri: 1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019); Bekir Gökpınar, Tuna Üzerine Son Sefer: Varadin, 1716 (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2013); Hakan Karagöz, "1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması" (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2008); Serdar Genç, Lale Devrinde Savaş: İran Seferinde Organizasyon ve Lojistik (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013); Süleyman Polat, IV. Murad'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi (Ankara: Atase Yayınları, 2015); Kadir Purde, "Uyvar Seferi'nin Lojistiği: İaşe, İkmal ve Finans (1663-64)" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2023).
[26] Halil Sahillioğlu, "*Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740)*" (Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1965); Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezimin Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23, Sayı. 1-2 (1962-1963); Halil Sahillioğlu, "*Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde bir Deneme*" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1958); Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750)," *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*, Sayı. Özel Sayı (1978); Halil Sahillioğlu, "Süleyman II ve Ahmed II Dönemi Bakır Paraya Dayanan Enflasyon Devresi 1687-1691 (1099-1103 H.)," *Türk Numismatik Derneği Bülteni*, Sayı. 10 (1982).

almıştır. Şevket Nezihi Aykut da Osmanlı'da sikke tashihleri konusunda da birçok makale yazmıştır.[27]

Osmanlı malî tarihi alanında en kapsamlı çalışmalardan biri Ahmet Tabakoğlu'na aittir. *Osmanlı Mâlî Tarihi* adlı eseri, ilk dönem İslam ekonomisinden mütareke dönemine kadar geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır ve Tabakoğlu'nun akademik kariyeri boyunca gerçekleştirdiği araştırmaları bir araya getirmektedir. Bu eser, Osmanlı maliyesi ve ekonomisine dair önemli bilgiler sunmaktadır.[28] Osmanlı para tarihi üzerine çalışan değerli araştırmacılardan bir diğeri ise Şevket Pamuk'tur. Tez çalışması kapsamında, Osmanlı para tarihini, diğer ülkelerle olan etkileşimlerini ve iç piyasa şartlarını inceleyen iki önemli eser kaleme almıştır. Bunlardan ilki *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, diğeri ise *100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914* adlı çalışmalarıdır.[29]

Mehmet Kuru'nun Doktora tezinin bir bölümünü genişleterek kitap haline getirdiği *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı* adlı eseri de bu alanda önemli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Kuru'nun çalışmasında, özellikle Osmanlı para politikaları, fiyat devrimi ve tağşişler üzerinde durulmuştur. Bu eser, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısının anlaşılmasına katkı sağlamakta ve para politikalarının tarihsel seyrini detaylı bir şekilde ele almaktadır.[30]

Burada ele alınan kaynaklar ilgili bölüme göre en çok kullanılan eserler olup, bu tezde kullanılan çalışmaların çok cüzi bir kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca kapsam olarak oldukça geniş bir hacme sahip olabilecek bu tez askeri sorunları; sefer sırasında meydana gelen siyasi ve askeri krizler, iklim ve coğrafi koşulların lojistik sorunları ile seferler üzerindeki etkileri ve mali zorluklarla sınırlı tutulmuştur.

---

[27]Nezihi Aykut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sikke Tecdidleri," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 13 (1983).
[28] Ahmet Tabakoğlu, Osmanlı Mali Tarihi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016).
[29] Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1990); Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914," *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* 2, Editör: Halil İnalcık, Donald Quatert, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004); Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000).
[30] Mehmet Kuru, *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı –XVI. – XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Para Krizi,* (Ankara: Fol Kitap, 2022).

1. BÖLÜM
YÖNETİM BECERİLERİNDE YAŞANAN AKSAKLIKLARIN OSMANLI SEFER LOJİSTİĞİNE ETKİSİ

Bu bölümde ele alınan konular, Osmanlı Devleti'nin askeri seferlerinde yaşanan iç dinamikler ve kriz unsurlarını kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Bölümde, özellikle devlet adamları arasındaki çekişmeler, seferlerin başarısızlık nedenleri arasında detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bunun yanı sıra, seferler sırasında yapılan ihmaller ve tedbirsizlikler ile askeri disiplin eksikliklerinin orduya ve devletin genel yapısına olan etkileri de ele alınmıştır. Ayrıca, vassal devletlerin ve Osmanlı'ya bağlı askerlerin sadakat krizleri, sefer organizasyonlarında yaşanan aksaklıklar ve lojistik sorunlar gibi temel unsurlar detaylandırılmıştır. Osmanlı ordusunun planlama ve uygulama aşamalarında karşılaştığı problemler ile bu problemlerin, özellikle seferlerin başarısızlıkla sonuçlanmasındaki rolü dikkatle değerlendirilmiştir. Bölüm boyunca, Osmanlı'nın 16. yüzyılın sonları ile 17. Yüzyılın son çeyreğindeki askeri stratejileri, devlet adamlarının politik entrikaları ve bunların ordu üzerindeki doğrudan etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, devlet yönetimindeki liyakat sorunlarının ve bireysel çıkarların, sadece sefer başarılarını değil, Osmanlı'nın genel gücünü ve prestijini nasıl etkilediği açıkça ortaya konulmuştur. Sonuç olarak, bu bölüm, Osmanlı Devleti'nin askeri organizasyonunda ve devlet yönetiminde karşılaşılan sorunların, devleti hem içsel hem de dışsal krizlerle nasıl mücadele etmek zorunda bıraktığını kapsamlı bir şekilde değerlendirmektedir.

1.1. OSMANLI BÜROKRATLARI ARASINDAKİ REKABET VE GÜÇ MÜCADELESİ

Osmanlı Devleti'nin askeri başarısızlıklarının ardındaki nedenlerden biri, devlet adamları arasındaki çekişmelerdi. Devletin üst kademelerinde görev yapan bürokratlar arasındaki rekabet ve anlaşmazlıklar, askeri seferlerin planlanması ve yürütülmesinde önemli aksamalara yol açmıştır. Bu bölümün ilk kısmında, Osmanlı bürokratları arasındaki rekabetin askeri seferler üzerindeki olumsuz etkileri ele alınmıştır. Ele alınan dönemdeki önemli mücadeleler, konunun daha iyi ifade edilebilmesi için dikkat çekici ve önemli örnekler üzerinden anlatılmıştır.

Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarında hem iç hem de dış politikada yoğun mücadeleler yaşamıştır. 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşları, sadece iki devlet arasındaki sınır çatışmalarını değil, aynı zamanda Osmanlı iç siyasetindeki güç çekişmeleri ve hanedan dinamiklerini de yansıtır. Sadrazam Koca Sinan Paşa ile Ferhad Paşa arasındaki rekabet, Osmanlı'nın savaş ilanı kararında belirleyici bir rol oynamıştır. Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa'nın Sisak kuşatmalarında aldığı ağır yenilgiler ve yüksek rütbeli paşaların ölümü, savaş yanlılarının görüşlerini güçlendirmiştir. Hanedan mensuplarının ve harem sultanlarının bu kayıplardan doğan intikam arzusu, Avusturya'ya savaş ilan edilmesinde etkili olmuştur. Bu dönemdeki iç ve dış politik dinamikler, Osmanlı Devleti'nin karar alma süreçlerini önemli ölçüde etkilemiştir.

Osmanlı tarihçilerine göre, 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşlarının başlamasının nedenlerinden biri, Koca Sinan Paşa ile Ferhad Paşa arasındaki iktidar mücadelesiydi. Her iki paşa da Arnavud kökenliydi ve Baron W. Wratislaw'ın anlatımına göre, II. Selim'in hizmetine girmişlerdi. Aynı kaynağa göre, Sinan Paşa, Ferhad Paşa'nın sadece aşçılık gibi basit bir işle sınırlandırılmaması gerektiğini II. Selim'e ifade etmiş ve ona okuma yazma öğretmenin daha faydalı olacağını telkin etmiştir. Sinan Paşa, Ferhad Paşa'nın yeteneklerinin boşa harcanmaması gerektiğini belirterek, onun Osmanlı bürokrasisinde önemli mevkilere gelmesini sağlamıştır. Sinan Paşa, kendi yükseliş sürecinde Ferhad Paşa'yı desteklemiş ve onun da Osmanlı yönetiminde adım adım yükselmesini sağlamıştır.[31]

1582 yılında Şehzade Mehmed'in sünnet düğününde yaşanan olaylar, her iki paşanın rekabetinin başlangıç noktasını işaret etmektedir. Yeniçeriler ile sipahiler arasında çıkan kavga sırasında Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa'nın müdahalesi sonucu iki sipahinin yeniçeriler tarafından öldürülmesi, durumu gerginleştirmiştir. Bu olay, Padişah vekili Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın Ferhad Paşa'yı azarlaması ve III. Murad'ın şenlikleri sona erdirmesiyle sonuçlanmıştır. Her iki paşa arasındaki rekabetin bu olayla başladığı ve aynı zamanda yeniçeri-sipahi çekişmesinin de bu olayla birlikte belirginleştiği

[31] "Her iki paşanın amca çocukları olduğu ve devşirilmeden önce beraber domuz çobanlığı yaptığı dönemin kaynaklarında belirtilse de bu bilgi dönemin diğer kaynaklarından henüz teyit edilememiştir. Baron W. Wratislaw, *Baron Wratislaw'ın Anıları, 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler*, çev. M. Süreyya Dilmen (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996), 49-52.

varsayılmaktadır.[32] Sonuç olarak, Sinan Paşa ile Ferhad Paşa arasındaki ilişkiler, sadece kişisel bir rekabetin ötesine geçerek, Osmanlı siyasetini etkileyen önemli bir dinamik halini almıştır. Bu rekabet, dönemin siyasi olaylarına ve Osmanlı-Avusturya ilişkilerine yön vermiştir.

Ferhad Paşa, İran hududunda 12 yıl süren ve Osmanlı Devleti'nin zaferiyle sonuçlanan savaşların ardından sadrazamlığa kadar yükselmişti.[33] Osmanlı-Habsburg sınırında yaşanan *"olağan"* sınır çatışmaları, Sadrazam Koca Sinan Paşa için bir fırsat teşkil ediyordu. Sınırda yaşanan anlaşmazlıklar genellikle müzâkere yoluyla çözülebilmekteydi. Ancak, zaman zaman ağır zayiatlar da yaşanabiliyordu. Nitekim, 1593 yılında Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin Sisak kuşatmasında yaşadığı çatışmalar, Osmanlılar için ağır kayıplarla sonuçlanmış ve Paşa'nın vefatıyla neticelenmiştir. Bu tür çatışmalar, Osmanlı'nın Avusturya'ya karşı gözdağı vermesi için bir bahane olarak kullanılmıştır.

Sınır çatışmaları, Osmanlı ve Avusturya arasındaki ilişkilerin önemli bir parçasını oluşturmuştu. Bu çatışmalar, genellikle her iki tarafın hükümdarlarının bilgisi dışında gerçekleşiyor ve bazen aniden patlak veriyordu. 1591'de, taraflar arasında uzatılan anlaşmaya rağmen, yeni çatışmaların çıkması için bahaneye ihtiyaç duyulmazdı. Zaman içinde, şehir yağmalarının, soygunların ve kale işgallerinin sıklıkla yaşanması, bu çatışmaların adeta olağan hale gelmesine neden olmuştu. Bu durum, her iki tarafın da hükümetlerine çeşitli zorlayıcı etmenler sunarken, bazı güçlü vezirler de sınırda çıkan çatışmalara müdahil olmaktan çekinmeyerek, bölgedeki savaşçı paşaları destekliyorlardı.[34]

Koca Sinan Paşa, bu tür çatışmalara karışan ve onları destekleyen vezirlerden biriydi. 1591'de, Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa, 5 bin kişilik bir orduyla Uskok bölgesine bir akın düzenledi ve bu harekât neticesinde Kreutz ve Suanich bölgelerini ele geçirip, Sisak'i kuşatmayı denedi. Ancak bu kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Aynı

[32] Ahmet Önal, "Koca Sinan Paşa'nın hayatı ve siyasî faaliyetleri: 1520-1596," (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012), 72-74.
[33] Mehmet İpşirli, "Ferhad Paşa," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, 1995), 383.
[34] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, Çeviri: Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011), 418; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, Çeviri: Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2009), 250.

dönemde, Avusturya'nın tarafında, Thomas Erdödy, savunması zayıf olan Muslovina bölgesini ele geçirerek Sigetvar Beyi Komorn Kalesi'ni ateşe vermiş, Boşnaklar ise Zagreb'e akınlar düzenlemişti. Bu gerginlikler karşısında Viyana, çatışmaları yatıştırmak amacıyla iki yıl boyunca ödenmeyen vergiyi hazırlayıp, Adam Gall Poppel aracılığıyla ödeme yapma girişiminde bulunmuştu. Ancak, durumun yatıştırılması için atılan bu adımlar, bölgedeki gerginliği sona erdirmeye yetmemişti. Bu noktada Koca Sinan Paşa'nın desteğini alan Hasan Paşa, Petrina Çayı'nın Kulpa Nehri ile birleştiği noktada, bölgedeki düşman güçleri geri çekilmeye zorlayacak bir hazırlık yapmış ve Sisak'i ikinci kez kuşatmaya kalkışmıştı. Fakat, kalenin savunması kuşatma için hazırlıklı olduğu için, bu girişim de başarısız olmuştur.

1593 yılında İstanbul'dan gelen şikayetlere rağmen, Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa, Macaristan'daki pek çok Türk birliğini etrafında toplamış ve 30 bin kişilik bir orduyla Sisak'ı üçüncü kez kuşatma girişiminde bulunmuştu.[35] Kaleyi savunmaya gelen 8 bin kişilik Avusturya ordusunda, Thomas Erdödy, Andreas von Auersperg ve Leh Kralı Stefan'ın öğrencisi olan Silezyalı Melchior von Rhedern gibi önemli komutanlar yer alıyordu.[36] Osmanlı kuvvetleri, Kulpa Nehri'ni geçip surların önünde karargah kurmuş, ancak henüz kuşatmaya başladıkları sırada bozguna uğramış ve ağır kayıplar vermişlerdi. Mağlubiyetin ardından Osmanlı kuvvetleri, Kulpa Nehri'ne kadar geri çekilmişti. Bu sırada, Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa, Hersek Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Klis Sancak Beyi Sinan, köprüden geçiş sırasında düşerek hayatlarını kaybetmiş ve başları mızraklara takılarak dolaştırılmıştı.[37]

Telli Hasan Paşa olayının ardından, savaş yanlılarının yarattığı iklim, Sinan Paşa için büyük bir fırsat doğurmuştu. Peçevi'ye göre, III. Murad'ın (1574-1595) katıldığı bir mecliste, Avusturya'ya savaş açılması konusu müzakere edilmişti. Şeyhülislam Bostanzade Mehmed Efendi ve Hoca Saadeddin Efendi savaşa karşı çıkmışlardı. Ancak, Koca Sinan Paşa, *"Gazaya mâni olanların küfür işlediği"* söylemiyle müzakereden galip ayrılmıştı. Savaşa karşı çıkanlara göre, Osmanlı ordusu 12 yıllık İran mücadelesinin ardından oldukça yıpranmıştı ve Hazar Denizi'ne kadar fethedilen yeni topraklarda kalıcılığı sağlamak gerekiyordu. Buna rağmen Sinan Paşa, bu endişelere

[35] Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 251.
[36] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 420.
[37] Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 251.

kulak asmamış ve Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa'nın kayıplarını öne sürerek Avusturya'ya karşı savaşın gerekliliğini vurgulamıştı. Sonuç olarak, Sinan Paşa'nın önerisi baskın çıkmış ve Avusturya'ya savaş ilan edilmişti.[38]

Savaş kararı alınmasında, Koca Sinan Paşa ile Ferhad Paşa arasındaki siyasi çekişmeler ve sınır anlaşmazlıklarının yanı sıra, 1593 yılında meydana gelen Yeniçeri ayaklanmaları ve huzursuz olan diğer ordu mensuplarının rolü de belirleyici olmuştur. Osmanlı'da toprak sisteminin en bilinen işletim tarzları timar ve zeametti. Savaşlarda yararlılık gösteren kişilere, gösterdikleri yararlılık nispetinde verilen bu dirlikler, reaya için önemli bir kazanç kaynağı, devlet için ise ciddi bir gelir kaynağıydı. Zira savaşlar kazanıldığında, ganimet elde edilmekte ve kılıç hakkı kazanılmaktaydı. Cephelerin açılması, aynı zamanda payitahttan askerlerin ayrılmasına ve böylece şehirdeki huzursuzluk ve isyanların azalmasına sebep oluyordu. 1593 yılında patlak veren yeniçeri ve sipahi ayaklanmasının yaşandığı dönemde sadrazam Siyavuş Paşa'ydı. Zinkeisen'e göre, bu isyanın arkasında Koca Sinan Paşa bulunmaktaydı. Bu bağlamda, savaş, sadece stratejik ve politik bir zorunluluk değil, aynı zamanda iç huzursuzlukları bastırmanın bir aracı olarak da görülmüştür.[39] İsyancılar hem kendilerine ödenmeyen alacakların ödenmesini hem de Sadrazam Siyavuş Paşa'nın görevden alınarak yerine Koca Sinan Paşa'nın getirilmesini talep etmişlerdi. Sonuç olarak, isyan başarılı olmuş ve Siyavuş Paşa ile Cıgalazade Sinan Paşa, Malkara'ya kadar sürgün edilmişti. Askerler, sadrazam olmasını istedikleri Koca Sinan Paşa'yı karşılamak için Malkara'ya kadar gelmişlerdi.[40]

Yemen ve Tunus gibi bölgelerde önemli zaferler elde eden Sinan Paşa, bu başarılarına güvenerek Avusturya cephelerinde de büyük zaferler kazanacağını düşünmüştü. Hatta kazanacağı zaferler sonucunda Viyana'ya kadar ilerleyip şehri fethetmeyi planlamıştı. Osmanlı Devleti'nin en ihtişamlı döneminde, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) bile Viyana'nın ötesine geçememişti. Sinan Paşa ise, Viyana'yı fethederek siyasi şanını artırmayı ve böylelikle rakibi Ferhad Paşa'ya karşı üstünlük kurmayı planlıyordu.[41]

---

[38] Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi, Cilt*: 3 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 1594.
[39] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 419.
[40] Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II (Tagayyür ve Fesad Bozuluş ve Kargaşa Dönemi),* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 23.
[41] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye II*, 19.

Koca Sinan Paşa'nın iç siyasetteki rekabetinin yanı sıra, Osmanlı-Avusturya ilişkilerindeki etkisi ve kişisel hırslarının yansımaları, Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın sonlarındaki diplomatik ve askeri politikalarını anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Sinan Paşa'nın Avusturya ile yaşadığı diplomatik gerilimlerde, kişisel hırslarının ve kendisine yapılan haksızlık algısının etkisi dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti'ndeki siyasi rekabet ve iktidar mücadelesinin karmaşıklığı, Sinan Paşa'nın Avusturya'ya yönelik öfkesini ve aldığı stratejik kararları şekillendiren temel unsurlardan biri olmuştur. Sadaretten azledildikten sonra Avusturya elçisi tarafından küçümsendiğini ve hakarete uğradığını düşünmesi, Sinan Paşa için bu meselenin bir onur mücadelesine dönüşmesine neden olmuştur. Bu duygusal faktörler, Osmanlı-Avusturya ilişkilerinin yönünü belirlemiş ve iki taraf arasında yaşanan gerilimlerin ve çatışmaların arka planını oluşturan önemli bir etken haline gelmiştir.

Koca Sinan Paşa, Avusturya ile diplomatik ilişkilerde ciddi bir aşağılanma hissi içindeydi.[42] 1593 yılından önceki dönemlerde, Avusturya Elçisi Dr. Bartholomeus Pezzen'in, Paşa'ya 9 bin taler ödeme yapması gerekiyordu. Ancak, Sinan Paşa sadaretten azledildikten sonra, Avusturya bu 9 bin talerin 6 binini geri almıştı. Bu durum, Koca Sinan Paşa tarafından büyük bir hakaret olarak değerlendirilmişti. Sınır antlaşmalarının ardından Avusturya, barış amacıyla hediye göndermeye karar verdi. Heyetin başında Bohemya asıllı saray danışmanı Friedrich von Kreckwitz bulunuyordu. Kreckwitz, Osmanlı-Avusturya ilişkilerinin düzelmesinin önündeki en büyük engelin Sinan Paşa olduğunu iddia etmişti. Elçi, yeniden sadarete gelen ve "Hristiyan düşmanı" olarak nitelendirilen Sinan Paşa'ya zengin hediyelerle bağlılığını göstermek istemişti. Ancak Sinan Paşa, elçiyi öfke ve hakaretle karşılamış ve 6 bin taleriyi hemen geri talep etmiş, aksi takdirde onu zindana atmakla tehdit etmişti.[43] Kreckwitz, yazışmaların çoğunu yok etmişti, ancak bazıları İslam'a geçen elçilik görevlisi olan Ladislaus Mert von Altenburg (Ali Bey) tarafından ele geçirilmiş, bu gizli yazışmaları Sinan Paşa'ya ulaştırmıştı. Ele geçirilen bu yazışmalarda, Osmanlı ve Avusturya ilişkilerinin kötüye gitmesinin tek sorumlusu olarak Sinan Paşa gösterilmekteydi.[44] Siedel, Kreckwitz'in

[42] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye II*, 19.
[43] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 419.
[44] Wratislaw, *16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler*, 92-96; Friedrich Seidel, *Sultanın Zindanında Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-*

raporunun içeriğini duyumlarına dayandırarak aktarmış ve raporda *"Neticede o yaşlı iti, yani Koca Sinan Paşa'nın canını almayı başarabilirsek, her şey daha iyi olabilirdi"* ifadesinin yer aldığını belirtmiştir.[45] Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa'nın ölüm haberi geldiğinde, Sinan Paşa savaş kararı konusundaki ısrarını artırmış ve Kreckwitz ile maiyetindekileri, kadırgalarda çalışan forsalar dahil, Yedikule Zindanları'na attırmıştır. Avusturya Kayzeri Rudolf, bu haberi alır almaz, hediyeleri teslim etmekle görevli Lobkowitz Baronu Poppel, haraçla birlikte Komorin'den geri dönmüştür.[46] O dönemin tarihçilerinden biri, *"Hristiyanlar ve Türkler artık huzuru zor bulacaklar"* şeklinde nakletmektedir. Bu ifade, iki taraf arasındaki çatışmaların ve savaşların yoğunluğunu ve süregiden huzursuzluğu yansıtmaktadır.[47]

Osmanlı-Avusturya Savaşlarının sebeplerinden biri, doğrudan ya da dolaylı olarak sınır olaylarına karışan ve bu çatışmalarda hayatını kaybeden bazı paşaların hanedan ile akraba olmasıydı. Savaş yanlıları arasında, bu çatışmalarda akrabalarını, yeğenlerini veya torunlarını kaybeden harem sultanları da bulunmaktaydı. Özdemiroğlu Osman Paşa, saray damadıydı; Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa, Osman Paşa'nın eşinin ikinci kocasıydı; Hersek Beylerbeyi Mehmed Paşa, Rüstem Paşa'nın (Mihrimah Sultan'ın) torunuydu ve Koca Sinan Paşa da hanedan damadıydı. Telli Hasan Paşa'nın ölümünden sonra, intikam arzusuyla dolu hanım sultanlar, savaş konusunda ısrarcı oldular. III. Murad'ın Sisak'taki mağlubiyetinin ardından Hristiyanlara en ağır bedeli ödeteceğine dair verdiği söze, bu hanım sultanların etkili olduğu rivayet edilmiştir.[48]

Tüm bu faktörler, Koca Sinan Paşa'nın Avusturya'ya karşı hızlı bir şekilde harekete geçme arzusunu tetiklemiştir. Serdar-ı Ekrem olarak ordunun başına atanan Paşa, yaz mevsiminin ortasında sefer yürüyüşüne başlamış ve savaş mevsiminin neredeyse yarısının geçmiş olmasını göz ardı etmiştir.

Sürekli sınır çatışmalarının yaşandığı serhad bölgesinde, ordu her ne kadar sefere hazır gibi görünse de sefer organizasyonu başlı başına büyük bir sorumluluktu. Bir ordu

---

1596), çev. Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), 31-4. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 420.
[45] Seidel, *Sultanın Zindanında*, 34.
[46] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 421.
[47] Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 249.
[48] Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 251.

yüzlerce kilometre yol kat edecek, her gün bir yerde konaklayacak ve hem askerler hem de hayvanlar beslenecekti. Bu durum, vergi ödeyen halk için büyük bir yük, devleti ise ciddi bir organizasyon külfeti altına sokuyordu. On iki yıl süren İran savaşlarının ardından, yeni bir sefer için gereken hazırlıklar ve harcamalar daha da zorlu hale gelmişti.[49] Ancak, sınır çatışmalarının büyük bir savaşa sebep olma ihtimalini göz önünde bulunduran Avusturya İmparatorluğu, askeri organizasyonlarını Osmanlı'ya kıyasla daha rahat planlamıştı. 1592 yılının Ağustos ayında, Prag'da bir savaş şurası düzenlenmişti. Bu toplantıya Hırvat, Macar ve Alman soyluları katılmış ve olası bir savaş için yapılması gerekenler detaylı bir şekilde planlanmıştı. Alman prenslerine ve soylularına acil yardım çağrısında bulunulmuş, çoğu da yardıma hazır olduklarını bildirmişti. Bunun dışında yüzyılda, Avusturya barış dönemlerinde bütçe ve ordu harcamalarında zorlanmış, savaş dönemlerinde ise harp vergilerine *"Türk Vergisi"*[50] adı altında ek vergi getirilmesi ve papa tarafından belirli dönemlerde desteklenmesine rağmen, bu zorluklar devam etmiştir.[51] Lehistan Kralı, Rus Çarı ile irtibata geçerek onu ittifaka dahil etmeye çalışmıştır. Bu girişim, Rus Çarlarının Bizans ile evlilik yoluyla sahip oldukları akrabalık bağları dolayısıyla İstanbul üzerinde hak iddia etmelerine dayanmaktadır. Ayrıca, yaklaşık 200.000 asker gönderebilecek durumda olan Rus Çarı'nın güçlü bir topçu sınıfına sahip olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.[52]

Osmanlı Devleti'nin bu cephelerde zafer kazanması halinde, bir sonraki hedefin İtalya olacağı tahmin ediliyordu. II. Mehmed (1451-1481) döneminde, Osmanlı Devleti'nin Kaptan-ı Derya ve Avlonya Sancakbeyi Gedik Ahmed Paşa önderliğinde Napoli Krallığına saldırıp Otranto'yu kısa bir süreliğine ele geçirmesi, bu öngörünün dayanağıydı. Bu nedenle İtalyan devletleri ve Papalık da ittifaka dahil edilmeye çalışılmıştı. Ancak, Avusturya'nın Avrupa devletlerini ittifakına daveti her ülkede karşılık bulamamıştı. Bunun nedeni, o güne kadar Haçlı kuvvetleri olarak savaşan

---

[49] Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorlugunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)* (İstanbul: TürkİYe İş Bankasi Kültür Yaylnlari, 2018), 354.

[50] Kutsal Roma İmparatorluğu ve Avusturya'ya ait toprakların mülklerinden, özellikle Macaristan ve Hırvatistan'da Osmanlı Türklerine karşı savunmayı sürdürmek için alınan mali yardımlara "*Türk Vergisi*" denir. Géza Pálffy, *Hungary Between Two Empires 1526–1711*, Çeviri: David Robert Evans (Indiana: Indiana University Press, 2021), 246.

[51] Karl Vocelka, "Avusturya-Osmanlı Çekişmelerinin Dahilî Etkileri," *Tarih Dergisi*, Sayı. 31 (1977): 18, Bruce McGowan, "Osmanlı Avarız – Nüzül Teşekkülü (1600-1830)", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, *Cilt*: 2, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1981), 1327.

[52] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 423.

Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya karşı kalıcı bir üstünlük sağlayamamış olması Avusturya'nın çağrısının yanıtsız kalmasına yol açmıştı.[53]

Her ne kadar Osmanlı ordusu kendine güvense de payitahttan uzak mesafedeki bölgelerde vassal devletlerin göndereceği askeri yardıma bel bağlamıştı. Ancak, bu yardımların garanti olmadığı açıktı; zira bazı paşaların bu devletlere karşı tutumu, olası bir sadakatsizlik ihtimalini doğuruyordu. Bu durum, Osmanlı-Avusturya Savaşları sırasında birçok kez gözlemlenmişti. Osmanlı Devleti, savaş öncesinde bu durumu tam olarak öngörememiş ve bunun sıkıntısını savaş esnasında yaşamıştı.

1593 yılındaki Osmanlı-Avusturya Savaşları, her iki tarafın da stratejik hatalarla dolu askeri hareketlerine sahne olmuştur. Osmanlı ordusu harekete geçerek Veszprem ve Palota kalelerini kuşatıp ele geçirmişti. Ancak Koca Sinan Paşa, kuşatmaya başlamadan önce orduyu tam olarak hazırlayamamıştı. Eszeg Sahrası'na ulaştığında, henüz yeterli asker toplanmamıştı. Sinan Paşa, düşman ordusunun Raab yakınlarında yaklaşık 12.000 askerle toplandığını duyunca, askerlere bazı emirler verdi. Ancak Osmanlı ordusu hâlâ tam olarak toplanamamıştı. Bu durum, Sinan Paşa'nın iyi planlanmış bir harp stratejisine sahip olmadığını göstermekteydi.[54]

Ordunun savaş alanına ulaşmak için yaptığı harekete yürüyüş denir ve bu ilerleme iki farklı şekilde gerçekleşirdi. Askerin kendi sınırları içindeki yürüyüşü, hudutlardan uzak bölgelerde ve düşmanla temasın daha az olduğu alanlarda daha serbest bir şekilde gerçekleşirdi. İkinci tür yürüyüş ise hudut bölgelerinde veya düşman arazisinde, her an çatışmanın yüksek olma ihtimali nedeniyle daha dikkatli ve uygun bir hareket nizamıyla gerçekleştirilirdi.[55]

Ordunun gerekli yürüyüş tedbirlerini almaması, ani düşman baskınları sonucu bozguna uğramasına yol açabilirdi. 1593 yılında, Osmanlı ordusu Veszprem ve Palota kalelerini ele geçirdikten sonra, Hürrem Ağa'nın tedbirsiz davranışları nedeniyle Avusturya askerlerinin saldırısına uğrayarak ağır kayıplar vermesi bu durum için önemli bir örnektir. Veszprem Kalesi, yeterli kuvvet bulunmadığı için yalnızca üç gün direnebilmiş

[53] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 424.
[54] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1596.
[55] Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar: Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672),* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2004), 55.

ve ardından teslim olmuştu. Yaklaşık bir hafta sonra Palota Kalesi de ele geçirilmiş ve idare olarak Veszprem'e bağlanmıştı. Ancak, kale muhafız kıtaları serbest geçiş hakkına sahip olmalarına rağmen, bu hakkı pek dikkate almamışlardı. Bu zaferin ardından, Sipahi ağası Hürrem Ağa'nın tedbirsiz davranışları, emri altındaki kuvvetlerin bozguna uğramasına neden olmuştur. Hürrem Ağa, bölüğünden kalabalık bir grupla birlikte Yakova Dağı'na gitmiştir. Avusturya askerlerinin yakında bulunmasına rağmen, gerekli güvenlik tedbirleri alınmamıştır. Düşman kuvvetleri bu ihmali fark ederek sabah namazı vaktinde saldırıya geçmiş ve Osmanlı askerlerine ağır zayiat verdirmiştir. Bu baskında, Hürrem Ağa da hayatını kaybetmiştir.[56]

Zamansız sefere çıkmak birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Yeterli hazırlık yapılmadan harekete geçmek, ordunun iyi hazırlanamamasına ve savaş sırasında itaat problemlerine yol açmıştır. Koca Sinan Paşa, bu durumun farkına sefer sırasında varmış; Raab'da toplanan Avusturya ordusunun İstolni-Belgrad'a hareket edeceğini öğrenmesine rağmen, düşman kuvvetlerinin planlarını engellemek yerine harekâtı gelecek bahara bırakıp ordunun kışlaklara çekilmesini emretmiştir. Askerlere kış için ikamet edecekleri yerler tahsis edilmiş, ancak kapıkullarının geri kalanına yer tayin edilmemiştir. Bu kapıkulları, Budin Kalesi önünde kaldıklarında, Sinan Paşa'nın çadırının iplerini keserek onu Belgrad'a hareket etmeye zorlamışlardır. Sinan Paşa'nın Belgrad'a hareket etmesi, Avusturya ordusu tarafından plansız ve tereddütlü bir hamle olarak değerlendirilmiş ve Avusturya ordusu İstolni-Belgrad'a doğru ilerlemeye devam etmiştir.[57]

Bu isyanların yaşandığı dönemde III. Murad vefat etmiş ve yerine oğlu III. Mehmed (1595-1603) Osmanlı padişahı olmuştur. Yeni padişahın ilk icraatları arasında, bazı devlet adamlarının görev yerlerini değiştirmek ve Koca Sinan Paşa gibi bazılarını görevden almak yer almıştır. III. Mehmed, Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodalarının isyanlarından Koca Sinan Paşa'yı sorumlu tutmuş ve bu nedenle onu sadaretten azlederek yerine Ferhad Paşa'yı vezir-i azam olarak atamıştır.[58]

[56] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 424.
[57] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1596-7.
[58] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1592.

III. Murad'ın ölüm haberini alan Sadrazam Koca Sinan Paşa, payitahta doğru yola çıktığında, Ferhad Paşa'nın sadrazam olarak atandığını öğrenmişti. Sinan Paşa'nın azledilmesinin sebeplerinden biri, muhaliflerinin onun Avusturya cephelerinde herhangi bir başarı elde edemediğini iddia etmeleriydi. İlk yılında sefer planları istediği gibi gitmeyen Sinan Paşa, yardım talebinde bulunmuş, ikinci yılında ise voyvoda isyanlarından sorumlu tutulmuştu. Bu nedenlerle muhalifler, Sinan Paşa'nın görevden alınmasını talep etmişlerdi. Osmanlı kaynaklarına göre, bu duruma Sinan Paşa'nın siyasi hırsları neden olmuştu. Bazı paşalar ise Safevilere karşı zaferler kazanan Serasker Ferhad Paşa'nın sadrazamlık görevine daha uygun olduğunu düşünmekteydi.[59]

Ferhad Paşa'nın sadareti döneminde, İran muharebeleri sırasında yanında bulunan kuloğullarına, Gence muhafazasında üç yıl kalmaları şartıyla sipahilik vaat edilmişti. Ancak vaat yerine getirilmediğinde, kuloğulları İstanbul'a gelerek sipahi defterine kaydedilmelerini talep etmişlerdi. Ferhad Paşa, verilen görevi yerine getirmedikleri için onlara ağır hakaretlerde bulunmuştu. Bu durum üzerine kuloğulları, sipahilerin arasına karışarak onları da Paşa aleyhine kışkırtmışlardı. Koca Sinan Paşa'nın azledilmesinden rahatsız olan sipahiler de bu kışkırtmalara kayıtsız kalmayarak iş birliği yapmaktan çekinmemişlerdi. Ertesi gün, divan toplantısının ardından sipahiler, Ferhad Paşa'nın kellesi alınmadıkça ulûfelerini almayacaklarını beyan ederek isyan başlatmış ve divan vezirlerini öldürmekle tehdit etmişlerdi.[60] Sipahileri yatıştırmaya çalışan vezirler taşlanmış ve bu durum üzerine yeniçeriler ile bostancılar isyanı bastırmak zorunda kalmıştı.[61] Özellikle yeniçeri ağası Ahmed Ağa, yeniçerilere sipahilerin kışlalarına saldırı emri vererek kargaşaya son vermişti.[62]

Ferhad Paşa, bu olayın arkasında Koca Sinan Paşa'nın olduğunu iddia ederek, III. Mehmed'den onun gözlerine mil çekilmesini talep etmiştir. Ancak, bu talebin daha sonra büyük olaylara yol açabileceği düşünüldüğünden reddedilmiştir. Bunun üzerine,

---

[59] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1593, 607-8.
[60] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye II*, 23.
[61] Mustafa Selânikî, *Tarih-i Selânikî, Cilt*: 2, Hazırlayan: Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 468-72.
[62] Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700* (İstanbul: Homer Kitabevi, 2007), 163.

padişahın hatt-ı hümâyunu ile Koca Sinan Paşa Malkara'ya, Ciğalazade Sinan Paşa Karahisar'a ve Siyavuş Paşa Konya'ya sürgün edilmiştir.[63]

Paşaların iktidar mücadelesinin yaşandığı bu kargaşa ortamında, Osmanlı ordusu hâlâ Avusturya cephelerinde mücadele ediyor ve ciddi sıkıntılar yaşamıştı. Erdel, Eflak ve Boğdan'da hem Müslüman hem de Osmanlı yanlısı Hristiyan halk zulme uğramış; bu bölgelerdeki askeri garnizonlar da saldırılara maruz kalmıştı. Ordu komutanları, paşalar arasındaki hizipler karşısında askerler üzerinde otorite kurmakta zorlanmış, III. Mehmed ise bu iktidar mücadelesi karşısında güçsüz kalmıştı.[64]

Ferhad Paşa, isyanı bastırıp sancağını Davudpaşa sahrasına dikerek karargâhını kurmuştu. Askerler, ordunun başına bizzat III. Mehmed'in geçmesini istemişlerdi. Bu taleple, Edirnekapı'da Ferhad Paşa'nın çadırının ipini kesip topları çivilemişlerdi. Bu uygulama, Türk ve Bizans geleneklerinde yer alan bir adetti.[65] Sorunları çözmeye Eflak'tan başlamak isteyen Ferhad Paşa, bazı askeri mühimmatı Karadeniz ve Tuna yoluyla göndermeyi planlamıştı. Eflak ve Boğdan'ı iki valilik haline getirmek isteyen Paşa, bu bölgelerde başarılı olamamıştı.[66]

Ferhad Paşa sefere çıktığında, ona karşı olan muhalifler harekete geçmişti. Görünürde, Ferhad Paşa ile Sinan Paşa arasında bir iktidar mücadelesi yaşanıyordu. İkbâllerini bu iki paşadan birinde görenler, duruma göre pozisyon almışlardı. Bu dönemde yeterli otoriteye sahip olamayan padişahlar ise genellikle sessiz kalmışlardı. Sefer sırasında Ferhad Paşa, payitahttan ek kuvvet ve mühimmat talebinde bulunmuştu. Ancak Damat İbrahim Paşa, bu talepleri savsaklamış ve geciktirmişti. Aynı zamanda, Padişah nezdinde Ferhad Paşa'nın itibarını zayıflatmaya çalışıyordu.[67] Ferhad Paşa'nın dahil olduğu siyasi çekişmelerin yanı sıra Eflak'ta başarılı olamaması, azline sebep olmuştu. Bu durumun ardından yeniden sadarete getirilen Koca Sinan Paşa, Malkara'dan İstanbul'a gelerek Ferhad Paşa aleyhine idam kararı aldırmış ve ardından Avusturya

[63] Selânikî, *Tarih-i Selânikî, Cilt*: 2, 473.
[64] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1610.
[65] Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 263.
[66] Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 260-61; Emecen, *Kuruluş ve Yükseliş Tarihi* 357.
[67] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1609.

cephesine gitmişti. Ferhad Paşa, canını kurtarmak için çok çaba sarf etmesine rağmen, çeşitli entrikalar sonucunda yakalanıp idam edilmişti.[68]

Avusturya cephelerinde pek bir başarı gösteremeyen orduya ve bu savaşların reayaya verdiği sıkıntılara rağmen, payitahttaki siyasi mücadele devam etmişti. Avusturya savaşlarındaki başarısızlık nedeniyle Koca Sinan Paşa sadaretten azledilmiş ve Malkara'ya sürgün edilmişti. Onun yerine Lala Mehmed Paşa sadrazam olmuş, Ferhad Paşa ile siyasi mücadele içinde olan Damad İbrahim Paşa ise yine umduğunu bulamamıştı. 1595 yılında, Lala Mehmed Paşa'nın sadaretteki onuncu gününde ani ölümü üzerine, doksan yaşlarındaki Koca Sinan Paşa beşinci kez sadrazam olmuştu. Sinan Paşa, bu kez sadaret makamı için rakip olarak eski müttefiki Damat İbrahim Paşa'yı seçmişti. Avusturya cephelerinde aldığı başarısız sonuçlar hesaba katıldığında, Sinan Paşa'ya olan güven oldukça azalmıştı. Buna rağmen Paşa, divan toplantısında İbrahim Paşa'yı küçük düşürmeye çalışarak bu güvensizliği kendi lehine çevirmeye çalışmıştı. Örneğin, bir divan toplantısı sırasında İbrahim Paşa'yı kaymakamlığı döneminde cepheye ehliyetsiz komutanlar göndermekle suçlamış ve Avusturya cephelerinde bu yüzden başarısız olunduğunu iddia etmişti.[69]

Osmanlı kaynaklarına göre, Koca Sinan Paşa, III. Mehmed'i orduya komutanlık etmesi için ikna etmişti. Aslında, askerlerin de isteği padişahın ordunun başına geçmesiydi. Sinan Paşa'nın padişahı ikna etmesindeki bir diğer sebep ise, padişah sefere çıktığında, payitahtta Sinan Paşa'nın yerini almaya çalışacak bir sadaret kaymakamı veya vezir kalmamasını sağlamaktı.[70] Paşa, III. Mehmed'i ikna etmek için şöyle demişti: *"Serdar sadrazam olduğunda, İstanbul'daki sadaret kaymakamı, veziriazamı azlettirmek için asker ve mühimmat göndermiyor."*[71] Sadaret kaymakamı olan kişi, elindeki imkânları kullanarak sadrazamı yerinden edebilecek entrikalar çevirebilirdi. Nitekim, Ferhad Paşa'nın son sadaretinde böyle bir olay yaşanmış ve sonucunda Paşa idam edilmişti. Sinan Paşa'ya bu tür entrikalar çevirecek ilk kişi, Damad İbrahim Paşa'ydı. Sinan Paşa'nın yukarıda belirtilen ifadeleri, ordunun başarısını entrikalardan uzak durmasına bağlasa da aslında kendi yükselişini de buna dayandırmış görünüyordu.

---

[68] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1*, Hazırlayan: Zeynep Aycibin* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016), 73.
[69] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1621.
[70] Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, 54.
[71] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 93; Mustafa Naima, *Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn (Naima Tarihi), Cilt*: 1*,* Hazırlayan: Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), 101.

Savaşın birden çok cephede yaşandığı dönemde, her askere ihtiyaç duyulur ve dolayısıyla askerlerin sadakatine de büyük önem verilirdi. Bazı paşaların sert tedbirleri, katı tutumları veya kişisel hırsları, ordu içinde düzenin bozulmasına neden olabiliyordu. Ayrıca, vasal devletlerin ve dost ülkelerin sadakatinin kaybolması, düşman hâline gelmeleri ve gereksiz çatışmalara yol açmaları, aynı zamanda müttefik ülkelerin zayıflamasına sebep olabiliyordu. Bu durum, kırk gün sadrazam olan Ciğalazade Sinan Paşa için iyi bir örnekti. Dönemin Osmanlı tarihçisi Peçevi İbrahim Efendi, Paşa için *"Hikmet-i Hudâ müşârü'n-ileyhün vezâreti cemi'-i âleme bir belâ ve musibet oldı. Nice yıllar def' olmadı, birkaç sene degin, hod müştedd oldı."* diyerek, Paşa'nın verdiği zararın yıllarca sürdüğünden bahsetmiştir.[72]

Ciğalazade Sinan Paşa'nın kısa süreli sadrazamlık süresi, askeri disiplin sağlama çabaları ve Kırım Hanlığı üzerindeki politik kararlarıyla dikkat çekmiştir. Bu dönemde aldığı sert önlemler, Anadolu'da büyük çaplı isyanlar ve çatışmalar doğurmuş, aynı zamanda Paşa'nın siyasi hataları da kardeş katli ile sonuçlanmıştır. 1596 yılında sadrazam olan Ciğalazade Sinan Paşa, orduyu teftiş ettirmiş ve timar, zeamet ve ulûfeli askerlerden yaklaşık 30 bin kişiyi aşağılayıcı ifadelerle korkaklıkla suçlamıştı. Bu askerleri firari defterine kaydederek idam edilmelerini emretmişti. Bu tür sert adımlar, askerler arasında büyük bir korku ve tedirginlik yaratmış ve Paşa'nın idaresi döneminde önemli bir tartışma konusu olmuştu.[73] Paşa'nın verdiği bu emirler bütün vilayetlere gönderilmiş ve savaşlardan dönüp gelenleri bile idam ettirmişti. Ancak, firari olduklarını düşündüğü kişilerin gerçek durumlarını göz önünde bulundurmamıştı. Bu sebeple, dönemin tarihçileri, suçsuz ve önemli kişilerin idamını üzüntüyle kaydetmişlerdi.[74]

Orduyu disipline etmek amacıyla sert önlemler alan Ciğalazade Sinan Paşa, bu tavrıyla daha büyük sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Önceden yalnızca ulûfeli asker olan yeniçeri ve sipahilerde görülen isyancı ruh, timarlı sipahiler arasında da yayılmaya başlamıştı. Söz konusu 30 bin firarinin sadece korktukları için kaçtığını söylemek durumu tam olarak açıklamıyordu. Uzun süreli Avrupa savaşları nedeniyle Anadolu'da sahip oldukları timarları kaybetmek istememeleri, timarlı sipahilerin firar etmelerinin

[72] Dinç, "Peçevî Tarihi," 54.
[73] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 472.
[74] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 122.

sebeplerinden biri olarak gösterilebilirdi.[75] Sinan Paşa'nın sert tedbirleri, Anadolu'da büyük bir kaosa neden olmuştu. İdamdan kaçmak isteyen firari listedeki askerler, Anadolu'ya kaçmış ve burada geçimlerini sağlamak amacıyla gayrimeşru yollara başvurmuşlardı. Bu askerler ya Celâli İsyanlarını başlatanlar ya da sonradan isyanlara katılanlar olmuştu.[76]

Ciğalazade Sinan Paşa'nın sadareti, kırk gün kadar sürmüştü. Bu kısa süre zarfında yaptığı bir diğer hata ise, Kırım Hanı Gazi Giray ve kardeşi Fetih Giray arasında bir çatışmaya sebep olmasıydı. Sinan Paşa, Gazi Giray'ı Eğri Seferi'ne bizzat katılmadığı için Kırım Hanlığı'ndan azletmiş ve yerine kardeşi Fetih Giray'ı atamıştı. Ancak, Fetih Giray bu görevi kabul etmek istememiş, fakat Sinan Paşa'yı bu kararından vazgeçirememişti. Bu olay, iki kardeş arasında nifak yaratmış ve nihayetinde Fetih Giray'ın katledilmesine yol açmıştı.[77]

1601 yılında Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya ile olan savaşları çerçevesinde zorlu seferler düzenlemiştir. Bu seferler esnasında, Osmanlı komutanları stratejik kararlar almak zorunda kalmış ve bu süreçte çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Yemişçi Hasan Paşa'nın İstolni-Belgrad seferinde yaşananlar bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Yemişçi Hasan Paşa'nın İstolni-Belgrad seferi sırasında yaşadıkları, onu neredeyse esir düşecek duruma getirmişti. Osmanlı ordusu İstolni-Belgrad önüne geldiğinde elinde yalnızca 12 top bulunuyordu ve bu toplar Budin Beylerbeyi tarafından getirilmişti. Osmanlı ordusunun bölgeye yeterince mühimmat getirememesinin sebeplerinden biri, Avusturyalıların hem İstolni-Belgrad'ı hem de Kanije'yi kuşatmış olmasıydı. Yemişçi Hasan Paşa, Kanije yönüne gidilmesi durumunda Avusturya Arşidükü Mathias'ın ordusu ile diğer Avusturya kuvvetleri arasında kalma riskini göz önünde bulundurarak, İstolni-Belgrad yönüne ilerlemeyi tercih etmiştir. Bu seferin amacı, Avusturyalılar tarafından ele geçirilen İstolni-Belgrad kalesini geri almaktı. Osmanlı ordusu bölgeye ulaştığında, Avusturya ordusu İstolni-Belgrad'ın stratejik noktalarını tutmuş ve savaş alanına hendekler kazıp siperler inşa etmişti. Savaşın ilk günü top-tüfek düellosu şeklinde geçerken, ikinci günü şiddetli çarpışmalar yaşanmış ve yeniçeriler savaş meydanından firar etmişlerdi. Ordu bozulmaya başlamış ve Yemişçi Hasan Paşa

[75] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 472.
[76] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1637.
[77] Dinç, "Peçevî Tarihi," 54.

neredeyse esir düşecek duruma gelmişti. Bu muharebede ağır kayıplar veren Osmanlı ordusu, savaşın dördüncü günü kış mevsiminin yaklaştığını öne sürerek geri çekilmiş, Avusturyalılar ise bu duruma müdahale etmemişti.[78]

1605 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu cephesinde ciddi zorluklar yaşanmıştır. Bu dönemde, ordu içindeki disiplinsizlik ve dedikodular, önemli mağlubiyetlere ve askerlerin moralinin bozulmasına yol açmıştır. 1605 yılında Urumiye Gölü civarında yaşanan mağlubiyetin ardından, karargâha dönen Kürt aşiretlerine bağlı askerler ve Celâli asıllı askerler, Serdar Cığalazade Sinan Paşa ile görüşmek istemişlerdi. Ancak, serdarın maiyetindeki görevliler, paşanın yorgun olduğunu ve dinlendiğini belirterek rahatsız edilmemesi gerektiğini iletmişlerdi. Bu durum, paşa ile görüşmek isteyenler arasında firar ettiği dedikodularının yayılmasına neden olmuştu. Bu haberin karargâhta hızla yayılması üzerine, paniğe kapılan Celâli asıllı askerler firar etmişlerdi. Ertesi gün, Sinan Paşa, orada kalan diğer ordu mensuplarını toparlayıp yeniden düzen sağlamaya çalışırken, Karakaş Mehmed Paşa, İran ordusunun toplarla üzerlerine doğru ilerlediğini bildirmişti. Bunun üzerine, karargâhta tekrar panik yaşanmış ve eyalet askerleri de kaçarak bölgeyi terk etmişlerdi.[79]

Ciğalazade Sinan Paşa, yaptığı hatalar ve aldığı yanlış kararlarla Osmanlı Devleti'nde önemli sorunlara yol açmıştır. Haçova Savaşı'ndan sonraki dönemde, bunun etkileri daha belirgin hale gelmiştir. Ciğalazade Sinan Paşa'nın Haçova Savaşı'ndan sonra yaptığı hatalar hem Kırım'da sorunlara yol açmış hem de ordu içerisindeki firarilerin sayısını artırarak Celâli isyanlarını beslemiştir. Paşa'nın doğu serdarlığı da başka problemlere sebep olmuştur. Urumiye Savaşı'nda, Sinan Paşa'nın firar ettiğine dair dedikodular, Karakaş Mehmed Paşa tarafından orduya katılmak üzere olan Canboladoğlu Hüseyin Paşa'ya iletilmiştir. Hüseyin Paşa, bu haberi aldığında kaçmaya yeltenmiş, ancak haberin asılsız olduğunu öğrenince bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Ardından, Van'a doğru hareket etmiş ve kaçan askerlerin eşkıyalar tarafından katledilmemesi için boğazları tutarak onların güvenliğini sağlamıştır. Hüseyin Paşa, bu tedbirleri sonrasında Sinan Paşa'dan takdir beklerken, Sinan Paşa tarafından idam edilmiştir. Canboladoğlu, Halep Valiliği'ne Nasuh Paşa'dan alınarak atanmıştır. Sinan

[78] Hasan Beyzâde Ahmed Paşa, *Hasan Beyzâde Târîhi, Tahlil-Kaynak Tenkidi, Cilt*: 3, Hazırlayan: Şevket Nezihi Aykut (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004), 662-64.
[79] Dinç, "Peçevî Tarihi," 123; Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 328.

Paşa, İran seferine çıktığında Hüseyin Paşa'yı da orduya davet etmiş, ancak Canboladoğlu geç katılmıştır. Bu sebeple Sinan Paşa, Hüseyin Paşa'yı idam etmiş, fakat Hüseyin Paşa'ya bağlı yaklaşık 30 bin asker Van'dan ayrılarak Halep'e dönmüştür. Bu askerler, Halep'te Hüseyin Paşa'nın kardeşleri Ali ve Hızır Bey'e biat etmiş ve Celâlilere katılarak Osmanlı Devleti'ne isyan etmişlerdir.[80] Canboladoğlu Ali, isyan sırasında etrafına topladığı ve sekban adı verilen ayak takımını ustalıkla kullanmıştır. Bu sekbanları, Osmanlı askeri düzenine benzer şekilde, 162 bölüğe ayırarak her birine üç aylık maaş bağlamıştır. Ayrıca, 8 bine yakın süvariyi altı bölüğe ayırmış ve piyadelerine günlük üç ile sekiz akçe arasında ödeme yapmıştır. Canboladoğlu'nun teşkilatlandırdığı bu sekbanlar, daha sonra Abaza Hasan Paşa isyanında da önemli bir rol oynamıştır. Ancak, isyanın bastırılmasından sonra, İsmail Paşa'nın Anadolu müfettişliği döneminde, bu sekbanların büyük bir kısmı aileleriyle birlikte öldürülmüştür.[81]

Osmanlı Devleti, orduya serdar tayin ederken, güçlü ve ordu üzerinde hakimiyet kurabilecek kişiler tercih edilirdi. Ancak, bazı dönemlerde yaşanan siyasi karışıklıklar, orduyu yönetme kabiliyetine sahip olmayan kişilerin atanmasına neden olmuş, bu da ordunun disiplinini bozarak seferlerin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır. Haziran 1606'da İran seferi için serdar tayin edilmesi konusu görüşülmüş ve Anadolu'ya hazırlanan ordunun sefere çıkmasının gecikmesi üzerine bir meşveret toplanmıştır. Bu seferin hazırlıkları Sadrazam Lala Mehmed Paşa tarafından yürütülmüş, ancak Paşa'nın ölümü üzerine ordu sefere çıkamamıştır. Peçevi'nin iddialarına göre, Şeyhülislam Sun'ullah Efendi, Mehmed Paşa'nın ölümünden Derviş Paşa ve onun Portekizli doktorunu sorumlu tutmuştur.[82] I. Ahmed (1603-1617), sefer mevsiminin geçtiğini belirterek, ordunun hareketinin gelecek yıla ertelenmesini istemişti. Padişahı bu konuda ikna eden Derviş Paşa da meşverette ona destek vererek, seferin geciktiğini ve bu nedenle zahire sıkıntısı çekileceğini belirtmiş, seferin ertelenmesi fikrini savunmuştu. Şeyhülislam Sun'ullah Efendi ise, Üsküdar'da sefer için bekleyen ordunun geri dönmemesi gerektiğini, zahire satın alınması için iç hazineden para ödenmesini önermişti. Ancak I. Ahmed, hazinede yeterli para olmadığını ifade etmişti. Bunun

[80] Dinç, "Peçevî Tarihi," 127; Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 349.
[81] Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 543.
[82] Melek Metin, "Peçevi Tarihi Edisyon Kritiği Bağdat Nüshası (284-317)" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 91.

üzerine şeyhülislam, sefer masraflarının Mısır hazinesinden karşılanmasını talep etmiş, ancak padişah bu hazinenin kendisine ait olduğunu belirterek talebi reddetmişti. Bu tartışmanın uzaması, Sun'ullah Efendi'nin azledilmesine yol açmıştı.[83] Sadrazam Derviş Paşa, sadrazamlığı sırasında arkasından iş çevrilmemesi amacıyla Ferhad Paşa'nın orduya serdarlık etmesine karar vermişti.[84]

Ferhad Paşa'ya, 6 bölük halkı, cebeciler ve yaklaşık 10.000 yeniçeri eşlik etmekteydi. Paşa'ya Karaman ve Sivas beylerbeylerinin yolda katılması planlanmıştı. Ancak, Ferhad Paşa, maiyetindeki askerlerle birlikte sadece Konya'ya kadar ilerleyebilmişti. Paşa'nın sözleri ve davranışları delilik derecesindeydi. Ulûfe isteyen sipahilere, kendisinin de sipahi olduğunu ve ulûfe istediğini belirtmişti. İtiraz eden askerlere, *"Size verdiğimde makbul olur da kendime verdiğimde olmaz mı?"* diyerek tartışmış; askerlerin üzerine geldiğini görünce topladığı taşları onlara fırlatmıştı.[85] Yol boyunca herkesi bezdiren Ferhad Paşa, askerlerin isyanına sebep olmuş ve çadırı taşlanmıştı. Anormal davranışlar sergileyen Ferhad Paşa, askerlerle birlikte kendi çadırını da taşlamıştı. Gelen şikâyetler üzerine, Ferhad Paşa ordunun serdarlığından azledildi. Bostancıbaşılıktan yetişen Ferhad Paşa, Osmanlı kaynaklarında *"deli"* lakabıyla anılmaktaydı.[86] Kadrî Tarihi yazarı Abdülkadir Efendi, diğer tarihçilerden farklı olarak Ferhad Paşa'nın deli olmadığını ve doğuda Celâlilere karşı önemli mücadeleler verdiğini belirtir. Ona göre, Paşa'nın bu sefer sırasında karşılaştığı en büyük sorun, merkezden yeterli para yardımının gelmemesi ve bu maddi sıkıntılar nedeniyle askerin isyan etmesidir. Ferhad Paşa'nın orduyu Konya Ovası'nda uzun süre bekletmesinin ana nedeni de budur. Neticede, payitahta yapılan şikâyetler üzerine Ferhad Paşa görevden alınmıştır.[87]

Osmanlı tarihinde 17. yüzyıla kadar padişahların bizzat katıldığı seferlerde paşalar arasında çekişmeler genellikle yaşanmamıştır. Ancak, 17. yüzyılda bu durum değişmiş ve bu tür çekişmelere dair örnekler ortaya çıkmıştır. II. Osman'ın (1618-1622) bizzat katıldığı Hotin seferinde, dördüncü gün yaşanan muharebelerde Budin Beylerbeyi Karakaş Mehmed Paşa hücuma kalkarak Leh kuvvetlerine karşı üstünlük sağlamıştır.

---

[83] *Hasan Beyzâde Târîhi, Cilt*: 3, 852.
[84] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 364.
[85] Metin, "Peçevi Tarihi," 99.
[86] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 316.
[87] Abdülkâdir Efendi (Topçular Abdülkâdir Efendi, *Topçular Katibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi, Cilt*: 1, Hazırlayan: Ziya Yılmazer, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 464-73.

Ancak, beklediği destek gelmeyince bu üstünlüğü sürdürememiş ve nihayetinde hayatını kaybetmiştir. Osmanlı müverrihlerine göre, Karakaş Mehmed Paşa oldukça kabiliyetli ve cesur bir komutandı; Avusturyalılardan Waitzen (Vaç) Kalesi'ni ele geçirmişti. Onun bu başarısı, bazı paşalar arasında kıskançlık yaratmıştır. Özellikle Budin'den gelen Karakaş Mehmed Paşa'nın zafer kazanması ve *"Belki sadrazam olur"* endişesi nedeniyle, Hüseyin Paşa onu desteklememiş, tabura girmesine izin vermemiş ve yardım göndermekte tereddüt etmiştir. Mehmed Paşa savaşta şehit olunca, askerler moral kaybetmiş ve harekete geçmeye cesaret edememişti.[88]

17. yüzyıl boyunca Osmanlı ordusunda komuta kademesi arasındaki çekişmelerin ve stratejik hataların artması, ilerleyen yıllarda daha ciddi askeri başarısızlıklara zemin hazırlamıştır. Bu durum, 1683 yılında Viyana Kuşatması sırasında da kendini açıkça göstermiştir. Osmanlı ordusunun Viyana kuşatması sırasında önemli stratejik hatalar yapılmış ve bu hatalar savaşın seyrini olumsuz yönde etkilemiştir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve İbrahim Paşa arasında geçen olaylar, Osmanlı ordusunun karşılaştığı zorlukları ve komuta kademesindeki karmaşayı gözler önüne sermektedir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Viyana önlerindeyken İbrahim Paşa gelip düşman ordusunun üç saat mesafede olduğunu ve ertesi gün saldıracaklarını bildirmişti. Bunun üzerine, Mustafa Paşa siperlerde yaklaşık 30.000 asker bırakarak Viyana'nın kuzeybatısına çekildi. Ancak stratejik açıdan daha avantajlı olan Leopoldsberg, Kahlenberg ve Vogelsamberg Tepeleri yerine, bu tepelerin önündeki düzlüğe mevzilenmeyi tercih ederek önemli bir stratejik hata yapmıştı.[89] Muharebe başladığında, Osmanlı ordusu üzerine top atışları bu stratejik bölgelerden gerçekleştirilmiştir. Ordunun sağ kolunda bazı bozulmalar yaşanmış, ancak asıl sorun sol koldaydı. Sarı Hüseyin Paşa direniş göstermesine rağmen, Murad Giray'ın daha önce Hörelen (İskender) Köprüsü'nden düşman ordusunun geçişine seyirci kalması ve savaşın başlarında kuvvetlerini geri çekmesi, Osmanlı ordusunun bu bölgede gücünü yitirmesine neden olmuştur. Jan Sobieski'nin merkezden başlattığı saldırı sırasında, diğer cenahların da güç kaybetmesi ve Viyana Kalesi'ndeki savaşçıların da çatışmaya katılmasıyla, Osmanlı ordusu iki ateş

[88] *Hasan Beyzâde Târîhi, Cilt*: 3, 934.
[89] Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 4, Çeviri: Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2009), 171.

arasında kalarak muharebeyi kaybetmiştir.[90] Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Viyana Muharebesi'nin ardından Budin Valisi Uzun İbrahim Paşa'nın Raab civarına kendisinden önce ulaştığını görünce, İbrahim Paşa'nın savaşın ilk bozulan tarafı olduğunu ve kendi başarısını istemediğini iddia etmiştir. Bu nedenle Uzun İbrahim Paşa'yı idam etmiştir.[91] Bazı Osmanlı kaynakları, İbrahim Paşa'yı suçlayarak köprü muhafazasında bulunduğu sırada ordu karargâhında yapılan toplantıya çağrıldığını ve görüşlerinin sorulduğunu kaydederler. İbrahim Paşa, düşman kuvvetlerinin sayısının çokluğunu belirterek, askerleri ve topları metrislerden çıkarıp geri çekilmeyi teklif etmiştir. Ancak, bu teklifin yapıldığı savaş, altmış gün süren ve birçok askerî kayıp verilen bir çarpışma olduğu için, padişaha geri çekilmenin hesabının verilemeyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir.[92]

Avusturya cephelerindeki ardı ardına gelen başarısızlıklar, ordu komuta kademesindeki subayların sorumluluktan kaçmasına yol açmıştı. Bu dönemde, sorun yalnızca askeri başarısızlıklarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda komutanların idam edilmesine de neden olmuştu. 1689 yılında, II. Süleyman ordunun başında sefere çıktığında Niş'in Osmanlı Devleti'nin elinden çıktığı haberini almıştı. Bu yenilginin başlıca sebeplerinden biri, askerin savaşa karşı isteksizliğiydi. Savaştan umudunu kesen askerler kaçmaya başlamıştı. Maneviyatı düşük olan bu askeri cesaretlendirmek zordu. Bu durum, sadrazam Beki Mustafa Paşa'nın sorumluluktan kaçmasına ve vazifeyi Arab Receb Paşa'ya devretmesine neden olmuştu.[93] Diğer devlet erkanı bu duruma itiraz ederek başarısızlığın sorumlusunun sadrazam Bekri Mustafa Paşa olduğunu belirtmiş ve onu tahkir etmişlerdi. Bu gelişmelerin ardından, Sadrazam Mustafa Paşa Serdar olarak Sofya'da kalırken, Padişah II. Süleyman Filibe'ye dönmüştü. Ancak, Bekri Mustafa Paşa, Padişah II. Süleyman'dan habersiz bir şekilde Receb Paşa'yı idam ettirmişti.[94] 1689'daki bu iç karışıklıklar ve stratejik başarısızlıklar, Osmanlı ordusunun ilerleyen yıllarda da Avusturya kuvvetleri karşısında zayıf bir duruma düşmesine neden olmuştur.

---

[90] Türkal, "Silahdar Tarihi," 879-80.
[91] İnan, "Hasan Esîrî", 1406; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 4, 171.
[92] İnan, "Hasan Esîrî," 1399; Mehtap Yılmaz, "Vekayi Beç" (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2006), 123.
[93] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 4, 2224.
[94] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1271.

Osmanlı ordusu 1697 yılında Belgrad'a düzenlenen harekât sırasında iç ve dış sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Komutanlar arasındaki anlaşmazlıklar, orduyu zayıflatmış ve stratejik hatalara neden olmuştur. Bu durum, Osmanlı ordusunun Avusturya kuvvetlerine karşı başarı elde etmesini engellemiştir. Sefer sırasında ordu komutanları arasında yaşanan sıkıntılar, ordunun manevra kabiliyetini zayıflatmış ve savaşta istenilen başarı elde edilememişti. 1697 yılında Osmanlı ordusu, Belgrad'a bir harekât düzenleyerek Titel'i almış ve Cobile (Kopil) Adası civarına ilerlemişti. O dönemde Avusturya kuvvetleri zor durumdaydı. Osmanlı ordusu, Cobile civarında harekete geçerek Fulvar Köprüsü'nü aştı ve Zenta Nehri yakınındaki Tisa civarına ulaşmıştı.

Avusturya kuvvetlerine saldırma ve onları mağlup etme fırsatına sahip olmalarına rağmen, Sadrazam Elmas Mehmed Paşa ile komutanlar arasında yaşanan güzergâh tayini anlaşmazlığı nedeniyle isabetli bir karar alınamadı. İlk olarak Segedin'e gitme kararı verilmiş ancak bu karardan vazgeçilmiştir. Osmanlı kaynaklarına göre, Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'ya karşı diğer paşaların açıkça fikirlerini beyan etmeleri pek mümkün değildi.[95] Hatta fikirlerini beyan edenlere sadrazam tarafından baskı uygulanmıştı. paşalar, sadrazamın seferde başarılı olmasını engellemek amacıyla, ordunun geçeceği güzergahı kasıtlı olarak yanlış yönlendirmeye çalışmışlardır.[96]

Amcazade Hüseyin Paşa, düşmanın ordu geçişi öncesinde saldırmayacağını; ancak geçişin ortasında veya sonrasında saldıracağını belirtmiş ve Saint Gotthard Savaşı'nda da benzer bir durumun yaşandığını vurgulamıştır. Paşa'ya göre, Zemlin yakasına geçilip Varadin üzerine gidilmesine karar verilirse, Tuna Nehri üzerinden zahire ve mühimmat nakli daha kolay olacaktı.[97] Geçiş konusunda yaşanan fikir ayrılıkları, Sadrazam ile Hüseyin Paşa'nın arasının açılmasına yol açmıştı.[98]

---

[95] Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid ve Zeyli, Cilt*: 1, Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 543.
[96] Defterdar Sarı Mehmed Defterdar, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704),* Hazırlayan: Abdülkadir Özcan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 621; Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretnâme,* Hazırlayan: Mehmet Topal (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018), 396.
[97] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, Cilt*: 3 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 564-5.
[98] Selim Hilmi Özkan, "Türk Tarihinin Kırılma Noktası: Zenta Faciası," *Turkish Studies* 4, Sayı. 3 (2009): 1785.

Tököli İmre, Erdel bölgesinde düşman kuvvetlerinin azlığı ve Yukarı Macar bölgesinde bir ayaklanma olduğuna dair aldığı istihbarat sonucunda, bu bölgeye doğru hareket etmenin daha stratejik bir hamle olacağını savunmuştur.[99] Cafer Paşa, ordunun Belgrad'a doğru ilerlerken Temeşvar üzerinden geçmesini istemişti. Muhtemelen, Temeşvar'da inşa ettirdiği binaları padişaha göstererek onun gözündeki itibarını artırmayı amaçlıyordu.[100]

II. Mustafa (1691-1703), Koca Cafer Paşa'yı çok sevdiği için onun etkisi altında kaldığı düşünülmektedir. Bu nedenle, ordunun Temeşvar üzerinden geçmesine karar vermişti. Sadrazam bu karara karşı çıkmıştı. Ona göre, Pançova tarafından gitmek zordu ve tehlikeliydi; ayrıca, Tuna Nehri haricinde Temes ve Bega Suları köprüsü geçilemezdi, çünkü bu araziler bataklıktı. Tisa Nehri'ni geçmek ise zahmetli ve emniyetsizdi. Sadrazam, Zemun Sahrası'ndan geçmenin daha güvenli olduğunu ve nehrin donmuş olması sebebiyle ordunun emniyetle geçebileceğini belirtmişti. Ancak II. Mustafa, Koca Cafer Paşa'nın fikrini kabul ederek, ordunun Tisa tarafından ilerlemesine karar vermişti.[101]

Osmanlı askerleri, Tisa Nehri üzerindeki köprüyü geçtikleri sırada, Avusturya ordusunun bölgeye yöneldiğini fark etmiş ve bu durum, birlik içerisinde endişeye yol açarak düzenin bozulmasına neden olmuştu. Emir-komuta zinciri bozulmuş; can korkusuna kapılan askerler aceleyle karşıya geçmeye çalışmışlardı. Askerlerin durumunu fark eden Sadrazam, güvenliği sağlamak için Boşnak Cafer Paşa'yı o bölgeye sevk etmişti. Ancak, Cafer Paşa Avusturya kuvvetlerine karşı koyamayarak kaçarken esir düşmüş ve Osmanlı ordusunun durumu hakkında Avusturya tarafına bilgi vermişti.[102]

Avusturya prensi Eugen de Savoye casuslarının istihbaratı ve Cafer Paşa'nın itiraflarına rağmen, -İmparator Leopold'den ne olursa olsun savaşma emri gelmesine rağmen- elde edilen bilgileri teyit etmek için Tisa Nehri civarında Osmanlı ordusunu bizzat kendisi

---

[99] Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar III (Köprülüler Devri)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 404.
[100] Özkan, "Zenta Faciası," 1785.
[101] Silahdar, *Nusretnâme,* 398.
[102] Silahdar, *Nusretnâme,* 420; Prince Eugene Francis of Savoy-Carignano, *Memoirs of Prince Eugene, of Savoy* (London: Printed for Sherwood, Neely, and Jones, 1811), 32-3.

gözlemlemiş ve taarruz planını ona göre hazırlamıştı.[103] Boşnak Cafer Paşa'dan Osmanlı ordusuna dair istihbarat alan Prens Eugen, ordusunu köprüye yöneltmişti. Sadrazam Elmas Mehmed Paşa, Avusturyalıların taarruza geçeceğini öngörmüştü. Askerler telaşla köprüden geçmeye çalışırken, köprü yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Paşalar arasında bu noktada da anlaşmazlık çıkmıştı. Belgrad muhafızı Amcazade Hüseyin Paşa, ağırlıkları karşıya geçirip köprüyü kaldırarak kalan askerlerle düşmana karşı koymayı önermişti. Buna karşılık, Yeniçeri ağası Mahmud Paşa, arabaların geçişinin sabaha kadar süreceğini ve askerin çoğunun karşıya geçtiğini düşündüğünden, geniş bir alandan savunma yapılmasını savunmuştu. Bu sebeple, top ve zahire arabalarını çekerek köprü başında askerleri metrise yerleştirme fikrini öne sürmüştü. Böylece savunma hattının daraltılması amaçlanmıştı.[104] Bu tartışmalar esnasında, Sadrazam Elmas Mehmed Paşa, Avusturya kuvvetlerinin yaklaşması üzerine aceleyle yaptırdığı siperlerden asker ve topları geri çekerek dar bir hat oluşturmak istemişti. Ancak, askerler düşmanın saldırıya geçtiğini zannederek paniğe kapılmış ve köprü ile nehre doğru çekilmeye başlamışlardı. II. Mustafa ve bazı askerler, Zenta Nehri üzerine kurulan köprüden karşı yakaya geçebilmişlerdi. Ancak, Prens Eugen'in köprüyü top atışına tutması nedeniyle kalan askerler karşıya geçememişti. Prens, anılarında Osmanlı askerlerinin köprüde yığılmaları esnasında, karşıya geçebilenler veya yüzerek kurtulanlar dışındakilerin vurulduğunu aktarmaktadır.[105]

Jorga'ya göre, köprü top atışları nedeniyle değil, askerlerin ağırlığı yüzünden geçiş sırasında yıkılmıştı.[106] Sadrazam ve diğer paşalar, askerleri yeniden siperlere çekmeye çalışırken, paniği fark eden Avusturyalılar saldırılarını bu bölgeye yoğunlaştırmışlardı. Artan düşman baskısı karşısında, askerler köprü ve nehir tarafına kaçmaya çalışmış, ancak bu girişimleri Elmas Mehmed Paşa tarafından engellenmeye çalışılmıştı. Askerler, bu hezimetten Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'yı sorumlu tuttukları için kaçış sırasında onu katletmişlerdi. Ancak Batılı kaynakların bazılarına göre, paşa özellikle yeniçeriler tarafından öldürülmüştü.[107] Anonim Osmanlı Tarihi'nde yer alan ifadeye

---

[103] Savoy-Carignano, *Memoirs of Prince Eugene, of Savoy*, 32.
[104] Silahdar, *Nusretnâme,* 413.
[105] Savoy-Carignano, *Memoirs of Prince Eugene, of Savoy*, 34.
[106] Savoy-Carignano, *Memoirs of Prince Eugene, of Savoy*, 34; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 4, 224.
[107] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 4, Çeviri: Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011), 204.

göre *"Sente muharebesinde şehîd olub, hayât u memâtı ve ne vechile uruldu, kâfir elinde mi oldu, yoğ ise yeniçeri kurşuna mı tutdu, çok kîl u kal olub sıhhatine zafer bulunmadı"*.[108] Facianın önlenememesinin bir diğer nedeni de bazı komutanların yol güzergahında stratejik noktalara top yerleştirmemiş olması olarak görülmüştür.[109] Muhtemelen burada yaşanan olayın felaketle sonuçlanmasının bir diğer nedeni, ağır topların ve aşırı miktardaki mühimmatın köprüden hızlıca karşıya geçirilememiş olmasıydı.[110] Osmanlı kaynaklarına göre muharebenin sonunda ordunun *"sümnü"* yani sekizde biri hayatını kaybetmişti.[111] Batılı kaynaklar bu sayının 20-30 bin civarında olduğunu nakletmektedir.[112] Oldukça büyük kayıplar sebebiyle kaynaklarda *"Sente Senesi"* olarak geçmektedir.[113] Bu olayın ardından sadarete Amcazade Hüseyin Paşa getirilmiştir. Sonraki yıllarda, askeri güçteki zayıflama ve hazine sıkıntılarının artması üzerine, Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa, Rabia Gülnuş Emetullah Sultan'a hitaben yazdığı bir mektupta, Viyana'dan gelen Hollandalı ve İngiliz elçilerle barış görüşmelerinin başladığını ve yanıtlarının beklendiğini belirtmiştir. Paşa, Viyana tarafının barışa meyilli olduğunu ancak bazı talepleri olduğunu vurgulamış, netice ne olursa olsun her duruma hazırlıklı olduklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte, mali sıkıntılar ve askerin yorgunluğu göz önüne alındığında, barış yapmanın daha uygun olacağını savunmuştur.[114] Zenta Muharebesi'nde yaşanan ağır kayıplar ve stratejik hatalar, Osmanlı Devleti'nin askeri gücünü ciddi şekilde zayıflatmış, bu durum ilerleyen yıllarda stratejik noktaların korunmasında da sorunlara yol açmıştır.

Sefer hazırlıkları ve kale muhafazasına memur edilen komutanların firar etmesi, bu işleri sekteye uğratmıştı. 1695 yılında Azak Kalesi, Rus saldırıları karşısında büyük zarar görmüştü. Bu sebeple kalenin tamiri için Trabzon Valisi Kalaylıkoz Ahmed Paşa görevlendirilmişti. Ancak Ahmed Paşa'nın hazırlıklar sırasında Azak Kalesi'nden firar etmesi, daha sonra kethüdasının görevlendirilmesine rağmen tamirat ve muhafaza çalışmalarını aksatmıştı. Ahmed Paşa'nın firar ettiği öğrenilince, yakalanarak

---

[108] Abdülkadir Özcan, *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)* (Ankara: Türk Tarih Kurum, 2000), 129.
[109] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, Cilt*: 3, 568.
[110] Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, 97.
[111] Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 546.
[112] Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 4, 224.
[113] Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 556.
[114] BOA, TS.MA. e, 523/30.

hapsedilmesi için emirler çıkarılmış[115], ayrıca İstanbul'da bulunan malları ve eşyalarının tespit edilerek satılması emredilmişti.[116] Rus kuvvetlerinin kısa zamanda tekrar geleceğinin hesap edilmemesi, yeterince asker istihdam edilmemesi ve tahkimatın zamanında yapılmaması sebebiyle kale muhafaza edilememiş ve Rus Kuvvetleri tarafından ele geçirilmişti.[117] Kaleyi ele geçiren Ruslar Osmanlıların yaptığı hatayı yapmamış kale tahkimatını sağlam yapmıştı.

Zenta Muharebesi'nde yaşanan stratejik hatalar ve Azak Kalesi'nin kaybedilmesi gibi önemli olaylar, Osmanlı bürokratları arasındaki rekabetin ve koordinasyonsuzluğun, devletin askeri gücüne ve diplomatik kararlarına nasıl zarar verdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu iç çekişmeler ve güç mücadeleleri sadece Osmanlı bürokratlarının stratejik karar alma süreçlerini değil, aynı zamanda seferlerde yapılan ihmaller ve tedbirsizlikleri de derinleştirmiştir, bu da ordunun etkinliğini önemli ölçüde zayıflatmıştır.

1.2. SEFERLERDE YAPILAN İHMALLER VE TEDBİRSİZLİKLER

Savaş sırasında ortaya çıkan aksaklıkların önemli bir nedeni, ihmaller ve tedbirsizliktir. Özellikle komutanların ve diğer askeri personelin ihmalleri, seferlerin başarısını tehlikeye atmıştır. Seferler sırasında yeterli lojistik desteğin sağlanamaması, askerlerin yeterince beslenememesi ve teçhizat eksiklikleri gibi sorunlar, ordunun savaş kabiliyetini zayıflatmıştır. Ayrıca, savaş alanında yapılan stratejik hatalar ve ani kararlar, Osmanlı ordusunun büyük kayıplar vermesine neden olmuştur.

Bu başarısızlıkların başka bir boyutu ise, komutanların sefer sırasında gerekli önlemleri zamanında almamaları ya da yapılan uyarılara dikkat etmemeleridir. Bu örneklerden biri Budin Beylerbeyi Sokulluzade Hasan Paşa, İstolni-Belgrad'a gelerek kuşatmayı önlemeye çalışmasında görülmektedir. İki ateş arasında kalmak istemeyen Avusturya ordusu, yakındaki dağların eteklerine çekilmişti. Avusturyalıların bu geri çekilmesini fırsat bilen bazı kişiler, Hasan Paşa'yı savaşa teşvik etmişti. Diğer taraftan, bazıları çatışma yerine vur-kaç harekâtı yapmanın daha faydalı olacağını savunmuşlardı. Ancak, ilk fikir ağır basmıştı. Avusturya ordusu, iyi silahlanmış bir orduydu ve askerlerin bir

[115] A.{DVNSMHM.d. 108, 1379, 1751, 1752, 1753, 1754, 1755, 1756.
[116] BOA, İE. DH, 16/1500.
[117] Silahdar, *Nusretnâme,* 233; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 532.

kısmı ile atları zırhlıydı.[118] Hasan Paşa, yaklaşık 20.000 kuvvetiyle Avusturya ordusuyla savaşmış ve yaralı bir şekilde oradan ayrılmak zorunda kalmıştı. Ordusu, bu muharebede büyük miktarda zayiat vermiş ve askeri mühimmat Avusturya ordusunun eline geçmişti. Osmanlı ordusunun bu yenilgiyi yaşamasının en büyük sebeplerinden biri, askerlerin savaşta isteksiz davranması ve muhafızların korkakça hareket etmesiydi. Diğer bir sebep ise bazı askerlerin savaş sırasında çapulculuk yapmaya çalışmasıydı.[119] Avusturyalılar, Osmanlı ordusunun kışlaklara çekilmesini fırsat bilerek, kazandıkları zaferin ardından Tuna etrafındaki birçok kaleyi de ele geçirmişlerdi. Osmanlı kaynaklarına göre, Avusturya ordusu vireye[120] uymamış ve kaleleri teslim edenlerin kıyafetlerine kadar her şeylerini almıştı. Kaleyi teslim edip askeri malzemeyi tahrip etmeyen görevliler, Osmanlı Devleti tarafından ya hapsedilmiş ya da idam edilmişti.

Ordu harekâtında koordinasyon eksikliği ve savaş taktiklerinin yeterince uygulanamaması zafiyeti de beraberinde getirmiştir. 1594 yılı bahar aylarının gelmesiyle savaş mevsimi yeniden başlamış ve Avusturya ordusu Gran ve Hatvan'ı kuşatmıştı. Hatvan kuşatmasını engellemek için Sokulluzade Hasan Paşa ve Koca Sinanzade Mehmed Paşa görevlendirilmişti. Savaş esnasında kuvvet komutanları arasında irtibatsızlık meydana gelmişti. Hasan Paşa, düşmanı topların menziline çekmek için sahte ricat manevrası yaparken, Mehmed Paşa bunun gerçek bir çekilme olduğunu zannederek kaçmaya başlamış ve bu durum Osmanlı ordusunun bozguna uğramasına neden olmuştu. Hatvan Kalesi komutanı Aslan Bey'in Avusturyalılara karşı saldırı manevraları ve Koca Sinan Paşa'nın orduyla birlikte Hatvan'a doğru harekete geçtiğinin Avusturya tarafından öğrenilmesi, kuşatmanın kaldırılmasına yol açmıştı.[121] Kuşatmanın kaldırılmasında Hasan Paşa ve Aslan Bey'in katkısı büyük olmuştu. Ancak payitahta haber gönderen Sinan Paşa, başarının sahibinin oğlu Mehmed Paşa olduğunu bildirmişti. Bu nedenle, savaş meydanından kaçmasına rağmen, zafer sebebiyle gönderilen hediyeler Mehmed Paşa'ya takdim edilmişti.[122]

---

[118] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 65.
[119] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1598.
[120] Bir kale veya benzeri müstahkem bir yerin, belirli anlaşma çerçevesinde düşmana teslim edilmesine *"vire"* denir. https://lugatim.com/s/vire
[121] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1600.
[122] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 68.

Osmanlı ordusunun Avusturya Savaşları sırasında yaşadığı yenilgiler, askeri disiplinsizlik ve komuta zafiyeti gibi faktörlerden kaynaklanmaktaydı. Bu dönemde yaşanan önemli olaylardan biri de Akıncı Ocağı'nın Yergöğü Köprüsü üzerinde yaşadığı felakettir. Facianın detayları ve sonuçları, Osmanlı ordusunun akıncı ocağının zayıflamasına ve önemini kaybetmesine yol açmıştır. Savaş alanındaki koordinasyon eksiklikleri ve ani karar değişiklikleri, ordunun etkinliğini ciddi şekilde etkilemiştir. Bu olay, Osmanlı askerî düzenindeki zayıflıkları ve stratejik hataları gözler önüne sermektedir. Koca Sinan Paşa, Tırgovişte dönüşünde Bükreş'te on beş gün kalınmasını emretmesine rağmen ordunun morali bozulduğu için daha erken hareket edilmişti. Sinan Paşa, daha önce inşa ettirdiği ahşap kaleyi yıktırarak, bu kalede görevli yaklaşık 2.000 askeri de yanına almıştı. Toplar ve mühimmat arabalara yüklenmiş ve ordu, Yergöğü'ne (Giurgiu) doğru yola çıkılmış ve burada üç gün konaklanmıştı. Planlamaya göre köprünün güvenliği akıncılar tarafından sağlanacak ve köprü üç gün içinde geçilecekti. Geçiş tamamlandıktan sonra ise köprünün yıkılması kararlaştırılmıştı.[123] Bu sırada, Eflak içlerine doğru akına giden akıncılar, buradan esirler ve ganimetlerle dönmüşlerdi. Yergöğü Köprüsü'nün geçileceği esnada, Koca Sinan Paşa, akıncıların getirdiği ganimetin *humus-i şer'i* yani beşte birinin hazineye aktarılmasını emretmişti. Paşa, köprü üzerinde ganimetin gözden geçirilerek hazineye aktarılması için memurlar tayin etmişti. Bu durum, köprüden geçişi yavaşlatarak önünde yığılmayı artırmış ve askeri düzensizliğe neden olmuştu.[124] Osmanlı ordusunun Avusturya savaşlarında yaşadığı yenilgiler, sadece askeri disiplinsizlik ve komuta zaaflarıyla sınırlı kalmamış, Yergöğü Köprüsü gibi felaketlere zemin hazırlayan stratejik planlama eksiklikleriyle de derinleşmiştir.

Yergöğü köprüsünden geçiş yapılırken, Eflak Voyvodası Mihai'nin askerlerinin yaklaştığı haberini alan Sinan Paşa, gece vakti köprüden karşıya geçerek vergi tahsilinden vazgeçmiş ve geçişin hızlanmasını emretmişti. Mihai bu bölgeye vardığında, köprüyü topa tutmuş, akıncıların çoğu karşı yakaya ulaşamamıştı. Geçiş sırasında akıncıların büyük bir kısmı ve diğer birliklerden askerler, köprünün yıkılmasıyla Tuna Nehri'ne düşerek hayatını kaybetmişti. Karşıya geçemeyen birkaç bin akıncı ise

[123] Mustafa Alkan, "Osmanlı Devleti'nde Akıncı Ocağının Sonu," *Gazi Akademik Bakış* 7, Sayı. 13 (2013): 113.
[124] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1613.

Mihai'nin ordusuyla çarpışmaları neticesinde yaşamlarını yitirmişti.[125] Köprünün karşı yakasına geçen asker, Koca Sinan Paşa'ya hitaben *"senün gibi gayretsiz hamiyyetsiz serdarun işi hemîşe böyle olur gör, imdi"* diyerek, durumu III. Mehmed'e rapor etmişti.[126] Mihai, Osmanlı ordusuna verdiği tahribatın ardından Yergöğü'nü muhasara edip top atışına tutmuş, şehri zapt ettikten sonra, şehirdeki Türkleri katletmişti. Kırım Hanı Gazi Giray'ın Boğdan arazisine girdiğini öğrenen Mihai, Yergöğü'ndeki topları yanına alarak şehirden ayrılmıştı.[127] Bu seferde 100.000 civarında akın atı telef olmuştu.[128]

Koca Sinan Paşa'nın köprüden geçiş sırasında neden bu denli tedbirsiz davranıp emir verdiği belirsizdir. Selâniki Mustafa Efendi'ye göre, *"re'y-i rekik ve su-i tedbir ve inad u hod-re'yliginden"* dolayı böyle bir emir vermişti.[129] Böyle bir coğrafyada bu tür emirlerin verilmesi, Sinan Paşa gibi tecrübeli bir liderden beklenmezdi. Köprü geçişlerinde, orman ve dağlık arazilerde ordunun yürüyüşü sırasında son derece dikkatli ve tedbirli olunması gerekirdi. Avusturya cephesinde uzayan savaşlar, ordunun yürüyüşünde düzensizliğe yol açarak olumsuz etkiler yaratmıştı. Köprü geçişi sırasında verilen bu tedbirsiz emrin istihbarat zafiyetinden kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir. *Humus-ı Şer'i* vergisinin bir an önce tahsil edilmesi, olası savaş kayıplarında bu paranın zayi olma endişesinden doğmuş olabilir. Facianın bir diğer önemli sonucu, ordunun moral ve motivasyon kaybıdır. Askerlerin savaş sırasında disiplinsiz davranışları ve çapulculuk yapma eğilimleri, ordunun bütünlüğünü ve savaş gücünü zayıflatmıştır. Sebebi ne olursa olsun, zamansız ve tedbirsiz verilen emirler, Akıncı ocağının zayıflamasına ve önemini kaybetmesine yol açmıştır.[130] Yaşanan faciadan sonra, akıncıların üstlendiği görev *"serhad kulu"* olarak adlandırılan askerler ile Kırım Tatarlarına verilmişti.[131] Akıncı ocağının önemini kaybetmesinde, askerin *seyr ü sefer* taktiklerinin değişmesi de önemli bir etken olmuştu.[132]

---

[125] Alkan, "Akıncı Ocağının Sonu," 214.
[126] Selânikî, *Tarih-i Selânikî, Cilt*: 2, 537.
[127] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 428.
[128] Ayşe Kayapınar, Emine Erdoğan Özünlü, *Mihaloğulları'na Ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri,* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 4.
[129] Selânikî, *Tarih-i Selânikî, Cilt*: 2, 536.
[130] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 84; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 99.
[131] Alkan, "Akıncı Ocağının Sonu," 114.
[132] Kayapınar-Erdoğan Özünlü, *Akıncı Defteri*, 4.

Osmanlı Devleti'nin kaderini şekillendiren bürokraside hem yetenekli yöneticiler hem de siyasi rekabetin gölgesinde görev yapanlar vardı. Çandarlı vezir ailesi gibi, devlet yönetiminde büyük katkılar sağlayan başarılı devlet adamları olduğu gibi, sadece siyasi rekabette yer edinmeye çalışanlar da olmuştur. Bu kişiler kimi zaman bir hanedan damadı, kimi zaman da yıllardır devlet idaresinde olan bir vezirin akrabasıydı. Yetenekli kişilerin devlet idaresinde bulunması, ordunun savaşta olumlu etkilenmesini sağlıyordu. Sefere çıkacak ordunun hazırlıklarını eksiksiz yapmaya çalıştıkları gibi, savaş sırasında da askerleri etkili bir şekilde yönlendiriyorlardı. Ancak, hırsı ve tamahkârlığı fazla olan, fakat yönetim becerileri zayıf kişiler idareye geçtiğinde, askerler bundan olumsuz etkileniyor, savaşta etkisiz kalıyor ve hatta isyan çıkarıyordu.

Koca Sinanpaşazade Mehmed Paşa, bu duruma çarpıcı bir örnek teşkil eder. 1595 yılında, Avusturya ordusu Estergon Kalesi'ni kuşattığında, Anadolu Beylerbeyi ve Serdar Kaymakamı Mehmed Paşa kaleye yardım hazırlıklarına başlamıştı. Bu sırada, Ferhad Paşa sadaretten azledilmiş ve yerine Koca Sinan Paşa dördüncü kez sadrazam olarak atanmıştı. Sinan Paşa, Macaristan cephesine serdar tayin ettiği oğlu Koca Sinanpaşazade Mehmed Paşa'yı da kaleye yardıma göndermişti. Ancak, Mehmed Paşa'nın yeterli yönetim ve askeri becerilere sahip olmaması, ordunun savaş sırasında ciddi kayıplar vermesine ve moralinin bozulmasına neden olmuştur.[133] Dört gün süren çatışmaların ardından Osmanlı ordusu müspet bir sonuç elde edememişti. Dönemin Osmanlı kaynaklarına göre, Mehmed Paşa cesaretini artırmak için içki içerek sarhoş olmuş ve atının üzerinde kusmaya başlamıştı. Bu haldeyken bile askerlere hücum emri vermişti. Durum Yanık Beylerbeyi Osman Paşa'ya iletildiğinde, *"Bu sefîhin sözünü işitmekten ölmek yeğdir"* diyerek hücuma geçmiş ve hayatını kaybetmişti. Savaşın şiddeti artmış, iki ordu birbirine karışmış ve top-tüfek sesleri birbirine karışmıştı. Bu durumu gören Koca Sinanpaşazade Mehmed Paşa, askerlerinin geri çekildiğini düşünerek kaçmaya başlamış, Paşanın kaçtığını gören askerler de onun peşinden Budin'e doğru kaçmışlardı. Tiryaki Hasan Paşa durumu öğrenip bölgeye vardığında, çadırları, diğer eşyaları ve kıymetli malzemeyi toplayıp arabalarla Budin'e göndermişti.[134] Dîvân-ı Hümâyun kâtiplerinden Abdi Efendi'ye göre, savaşın

[133] Mehmet İpşirli, "Koca Sinan Paşa," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, 2002), 138.
[134] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 78.

kaybedilmesinin sebepleri arasında, timar ve zeamet sahiplerinin çoğunun savaş bölgesinde bulunmaması ve bu nedenle muharebe sahasında kâtiplerin istihdam edilmesi yer almaktaydı.[135]

Avusturya kuvvetlerinin önünde engel kalmayınca, Estergon Kalesi toplarla dövülmeye başlanmıştı. Kuşatmanın ne kadar süreceği belli olmadığı gibi, herhangi bir yardımın gelip gelmeyeceği de belirsizdi. Bu nedenle, kale içindeki erzakın son derece ihtiyatlı kullanılması gerekiyordu. Dışarıdaki düşman toplarına müdahale edilemeyen kale içinde su sıkıntıları baş göstermeye başlamıştı. Kuşatma sırasında kalede bulunan müverrih Peçevî İbrahim Efendi, eserinde kalenin durumu hakkında şöyle bilgi vermiştir: *"Sarnıcun etrâfında siddet-i hârrede mermerlerin yalayan ve bir katre su diyü, cân virüp cân alan elsiz ayaksız zebûn ve mecrûh ve kumbaradan haslanup gözi kapanmış ve yüzi kabar kabar olmıs râyihâ-yı kerihesinden halkun meşâmmı tolmıs derd- mendlerün hod feryâd u inini, vâhu hazini görenler mecnûn ve marbûn iderdi."*[136]

Kalede üç günlük su kaldığını ve yiyeceğin tükendiğini gören halk, artık dayanacak güçlerinin kalmadığını Lala Mehmed Paşa'ya bildirmiş, fakat *"buraya ölmek için geldik"* denilerek geri çevrilmişlerdi. Bunun üzerine halk, Mehmed Paşa'yı taşlayarak yaralamıştı. Ancak Paşa, kalenin beyi veya beylerbeyi olmadığı gibi, ordunun serdarı da değildi. Mecburiyetten kaleye sığınmıştı ve bu gerekçeyle kale ahalisi onu serbest bırakmıştı.[137] Vire şartlarını görüşmek üzere Sirem Alaybeyi Hüseyin Bey görevlendirilmişti. Ancak bu görevi kabul etmeyince, zorla dövülerek gönderilmişti. Görüşmelere katılan Hüseyin Bey'in yanında, Peçevi İbrahim Efendi ve berat kâtibi Ahmed Çelebi de bulunuyordu. Peçevi, görüşmelerde kalenin asıl durumunu anlatmak yerine daha temkinli konuşmuştu. Peçevi'ye göre, kale ahalisi Koca Sinanpaşazade Mehmed Paşa'dan yardım istemiş ve on gün içinde yardım geleceği vaadini almıştı. Ancak bu süre içinde beklenen yardım gelmemişti. Kale halkı bu durumdan Sinanpaşazade'yi sorumlu tutarak, öfke içinde kaleyi vire ile teslim etmeyi kabul etmişti. Estergon'da bulunan reaya, kalenin düşmesinin sorumlusu olarak gördükleri Mehmed Paşa'nın idam edilmesini bekliyordu. Barış görüşmelerini yürüten heyet, Avusturyalılara kalede yiyecek ve su kıtlığı olmadığını söyleyerek, Budin'e sağ salim

[135] Selânikî, *Tarih-i Selânikî, Cilt*: 2, 520.
[136] Dinç, "Peçevî Tarihi," 21.
[137] Dinç, "Peçevî Tarihi," 22-23.

ulaşmak ve yaşamları garanti altında olmak şartıyla kaleyi vire ile teslim etmeye yanaşmıştı. Avusturya tarafından birkaç görevlinin kaledeki yiyecek ve içecek durumunu incelemek üzere içeri girmesine izin verilmişti. Çünkü aksi takdirde, yalan bilgi verildiği ortaya çıktığında vire şartlarına uyulmayarak işkence edilmesinden korkuluyordu.[138] Görüşme sonucunda, kale ahalisi Avusturya gemileri nezaretinde Vişegrad'a nakledilmişti.[139]

Kuşatma altındaki kalelerin destek kuvvetlerle takviye edilmesi, savunma gücünü arttırmak ve düşman kuvvetlerini zayıflatmak açısından önemli bir stratejiydi. 1595 yılında III. Mehmed'in Eğri Seferi sırasında yaşanan olaylar, bu stratejinin önemini ve uygulanmasındaki sorunları ortaya koymaktadır. Kuşatma altındaki kalelere destek kuvvet gönderilerek hem kalenin direnci artırılır hem de düşman kuvvetlerinin gücü kırılabilirdi. Aksi takdirde, kalenin savunma kapasitesi, erzak ve mühimmatı tükenir ve bu durumda düşman ordusunun yardımsız kalan kaleyi ele geçirmesi daha kolay olurdu. 1595 yılında, III. Mehmed'in Eğri Seferi sırasında, Hatvan Kalesi'nin Avusturyalılar tarafından kuşatıldığı haberi Padişaha ulaşınca, üçüncü vezir Cığalazade Sinan Paşa'yı bölgeye göndermişti. Ancak Sinan Paşa, yardım konusunda acele etmemiş ve yavaş ilerlemişti. Bu yüzden, talep ettikleri yardımı zamanında alamayan Hatvan Kalesi kuvvetleri, kaleyi vire ile teslim etmek zorunda kalmıştı. Bu dönemi yazan Osmanlı kaynakları, Sinan Paşa'ya herhangi bir yaptırım uygulanmamasını hayretle karşılamıştı.[140]

Ehliyetsiz ve liyakatsiz komutanların yönetiminde, kalelerin düşmesi ve iç düzenin bozulması kaçınılmaz hale geliyordu. Bu durum, kale askerlerinin düzensiz olmasına ve bu askerlerin seferdeki orduyu yardımsız bırakmasına sebep olurdu. Disiplinsizlik nedeniyle, içinde bulundukları kaleyi savunamayacak bir duruma düşmüşlerdi.

1597 yılında Yanık Kalesi'nde yaşanan olaylar, bu duruma önemli bir örnek teşkil eder. Osmanlı kaynaklarına göre, Yanık Kalesi komutanı Yeniçeri Ağası Yahya Ağa, Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın aksine ahlaki zaafiyeti olan bir kişi olduğundan, kalede bulunan yaklaşık iki bin cebeci ve benzer sayıda kuloğlundan oluşan kale

[138] Dinç, "Peçevî Tarihi," 25.
[139] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1619; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 429.
[140] Dinç, "Peçevî Tarihi," 64; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 106.

muhafızlarının çoğu içkiye düşkün hale gelmişti. Hatta kaynaklar, Avusturyalılara yeterli miktarda zahire gitmezken, Yanık Kalesi'ne gemilerle ve kırbalarla[141] çok miktarda içki geldiğini belirtmektedir.[142] İçkiye müptela olan askerler, görevlerini savsaklayarak kale muhafazasında büyük zaafiyet yaratmışlardı. Sınır bölgesinde daha dikkatli olmaları gerektiği yönündeki uyarılara kulak asmıyor ve kalenin sağlamlığına aşırı güvenerek görev yerlerinde durmuyorlardı. Bu ihmalkâr tutumları, kalenin savunma kapasitesini ciddi şekilde zayıflatmıştı.[143]

Kalelerin etrafındaki güvenliğin sağlanması, sadece ordunun erzak ihtiyacını değil, aynı zamanda reayanın üretkenliğini de doğrudan etkiliyordu. Peçuy sancağı, Yanık Kalesi'nin arpalığıydı ve kaleye yiyecek malzemesi genellikle buradan öküzler aracılığıyla taşınırdı. Her yıl kaleye iki yüz üç yüz araba kadar malzeme ulaşmasına rağmen, gidiş veya dönüş sırasında düşman saldırıları nedeniyle Peçuy'da çok az öküz kalmıştı. Peçevi İbrahim Efendi, öküz yokluğundan dolayı bir zımmînin tarlasını karısıyla birlikte sabanla sürdüğünü anlatmaktadır. Hatta, kale muhafızlarına yaptığı şikayetlere kimsenin kulak asmadığından da yakınıyordu. Kale muhafazası için görevlendirilen beş ila altı bin cebeci ve kuloğlu, Peçuy, Koban ve İstolni-Belgrad'dan evlenmişlerdi. Hatta bazıları görevlerini bırakarak buralara yerleşmiş ve kaledeki görevlerini terk etmişlerdi. Peçevi, bazı kişilerin zahire getirme bahanesiyle gelip eğlendiklerini ve reayaya sarkıntılık yaptıklarını da nakletmiştir.[144]

Peçevi'ye göre, Avusturyalılar bu durumu öğrendiklerinde, kaleyi yakından izlemeye başlamışlardı. Uygun anı bekleyen Avusturyalı komutanlar Mareşal Kont Adolf von Schwarzenberg ve Miklós Pálffy, kaleyi ele geçirmek için kurnaz bir plan yapmışlardı. Buna göre, çok iyi Türkçe bilen birkaç hüsar atlısını sabaha karşı öne sürerek, diğer askerlerini pusuda bekletmişlerdi. Türk kıyafeti giymiş olan bu atlılar, sarhoş kale muhafızlarının kapatmayı unuttuğu köprüden geçip kapıya ulaşmışlardı. Kapıda nöbet tutan askerlere, kaleye zahire getirdiklerini, Avusturyalılardan kaçarak buraya zorla geldiklerini, arkalarında düşman askerlerinin olduğunu ve acilen kaleye girmeleri

---

[141] Köseleden yapılmış bir tür tuluma kırba denir. Zeki Tez, *Meslekler Tarihi: Eskiçağdan Günümüze Zanaatsal ve Sanatsal Uğraşlar*, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2016), 269.
[142] Dinç, "Peçevî Tarihi," 63; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 133.
[143] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 134.
[144] Dinç, "Peçevî Tarihi," 64.

gerektiğini söylemişlerdi. Nöbetçi, kapıcıya haber vermek üzere ayrılınca, hüsarlar *"ağaç topu"* denilen bir silahla kapıyı kırmışlardı.[145] Bu top, kale çevresine o kadar gizlice getirilmişti ki, kendi askerlerine bile gösterilmemişti.[146] Pusuda bekleyen Avusturya askerleri, kırılan kapıdan içeri girerek, sarhoş olan kale muhafızlarıyla savaşmış ve çoğunu öldürmüştü. Kale komutanı Beylerbeyi Mahmud Paşa da bu çarpışmada hayatını kaybetmişti. Barut mahzenine sığınan kale ahalisi, kurtuluş çareleri kalmadığından mahzeni patlatarak kendileriyle birlikte çok sayıda Avusturya askerini de öldürmüştü. Askerlerin disiplinin bozulmasının sebebi olarak görülen Yeniçeri Ağası Yahya Ağa, sarhoş vaziyette yakalanmıştı. Palffy'nin huzuruna getirilen Yahya Ağa'nın üzerinden 20 bin duka çıkmıştı. Palffy, *"Bu altını niye saklardın? Kal'a muhafazasına sarf etsen olmaz mıydı? Böyle kal'a mı beklenir?"* diyerek onu idam etmiş ve *"Kal'a muhafazasında ihmal edenin hali budur"* diyerek yeniçeri ağasının başını askerlerin önünde teşhir etmişti.[147]

Serhat boylarındaki kalelerin muhafazası, yüksek risk ve stratejik deha gerektiren hayati bir görevdi. Kanije Kalesi müdafaası sırasında, yardım gelmesinde yaşanan aksaklıklar ve Tiryaki Hasan Paşa'nın aldığı psikolojik tedbirler, kalelerin yalnızca silah gücüyle değil, siyasi stratejilerle de korunması gerektiğini ortaya koyuyordu. Arşidük Ferdinand'ın 1601 yılında Avusturya ordusuyla Kanije Kalesi'ni kuşatması, Osmanlı savunma stratejilerinin önemini bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Kanije Kalesi örneği, yardımın zamanında ulaşmamasının, kalelerin yalnızca askeri güçle değil, aynı zamanda siyasi tedbirlerle de korunmasının gerekliliğini göstermektedir. 75 gün süren Kanije müdafaasında yaşanan sıkıntılar ve problemler karşısında Tiryaki Hasan Paşa'nın aldığı tedbirler büyük önem taşır. 1601 yılında, Arşidük Ferdinand, Avusturya ordusuyla bir yıl önce Osmanlı Devleti'ne kaybettikleri Kanije Kalesi'ni kuşatmıştı. Kalede bulunan erzak ve mühimmatın kuşatma boyunca yeterli olmayacağı endişesi vardı, çünkü kuşatmanın süresi ve Osmanlı askerinin dayanıklılığı belirsizdi. Tiryaki Paşa, Belgrad'da bulunan Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'dan yardım talep etmiş ve yardım gönderileceği sözü almıştı. Ancak beklenen yardım gelmeyince, Tiryaki Paşa ikinci kez yardım talebinde bulunmuş, bu sefer

[145] Dinç, "Peçevî Tarihi," 65.
[146] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 140.
[147] Dinç, "Peçevî Tarihi," 66; Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 140; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 134.

Sadrazam Yemişçi Paşa, İstolni-Belgrad'a hareket edip ardından Kanije'ye geleceği yanıtını vermişti. Askerlerin morali bozulmasın ve savunma zafiyete uğramasın diye Tiryaki Paşa, sadrazamın gönderdiği mektup yerine uydurma bir mektup okutarak askerlere moral vermişti.[148]

Kanije'de bunlar yaşanırken, İstolni-Belgrad önünde Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa, Arşidük Mathias'a yenilmişti. Bu muharebede, Budin Beylerbeyi Mankırkuşu Mehmed Paşa ve Kethüda Mehmed hayatını kaybetmişti. Mehmed Paşa'ya hücum emredildiğinde, Lala Mehmed Paşa'ya arkasından destek vermesi emredilmişti. Ancak Paşa'nın Mehmed Paşa'ya düşman olması ve destek konusunda ağır davranması, Mankırkuşu'nun yenilgisine sebep olmuştu.[149] Peçevi İbrahim Efendi, Hasanbeyzade ve dolaylı olarak Abdülkadir Efendi'nin Lala Mehmed Paşa'ya iftira ettiklerini belirtmiştir. Ona göre, Lala Mehmed Paşa'dan yardım istemek için kimse gitmemiş ve çarpışma başladığı gibi sona ermiştir. Yardım talebinin sonradan iletildiğini belirten Peçevi, o sırada kendisinin de Yemişçi Hasan Paşa'nın habercisi İskender Paşa ile birlikte Paşa'nın yanında bulunduğunu yazar. Mankırkuşu'nun bu harekâttan habersiz olduğunu ve Mehmed Paşa'nın ölüm haberini aldığında üzüldüğünü nakleder. Ayrıca, bu konuyu her dile getirdiğinde, İskender Paşa'nın Lala Mehmed Paşa'ya iftira ettiğini vurgular.[150] Avusturya tarafı, Yemişçi Hasan Paşa'dan kuşatmanın kırılması için yardım bekleyen Kanije muhafızlarının moralini bozmak istiyordu. Bu amaçla, Kanije Kalesi önüne iki şahsın kellesini getirip teşhir ederek askerlerin maneviyatını zayıflatmayı hedeflemişlerdi.[151] Tiryaki Paşa, kesik başların gerçekten Osmanlı askerlerine ait olmadığını askerlere inandırmaya çalıştı. Bu esnada, İstolni-Belgrad önünde Osmanlı ordusunu mağlup eden Arşidük Mathias, ordusuyla birlikte Kanije Kalesi önündeki Arşidük Ferdinand'a yardıma geldi. Yemişçi Paşa'nın yenilgisi, Kanije Kalesi'ndeki askerlerin yardım umutlarını suya düşürdü.

Tiryaki Paşa, kesik başların gerçekten Osmanlı askerlerine ait olmadığını askerlere inandırmaya çalışmıştır. Bu esnada, İstolni-Belgrad önünde Osmanlı ordusunu mağlup eden Arşidük Mathias, ordusuyla birlikte Kanije Kalesi önündeki Arşidük Ferdinand'a

[148] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 187.
[149] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 1, 316; *Hasan Beyzâde Târîhi, Cilt*: 3, 663.
[150] Dinç, "Peçevî Tarihi," 100.
[151] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 211; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 188.

yardıma gelmiştir. Yemişçi Paşa'nın yenilgisi, Kanije Kalesi'ndeki askerlerin yardım umutlarını suya düşürmüştür.

Kaledeki askerlerin moralini artırmak ve kaleyi kuşatan düşmanları şüpheye düşürmek amacıyla, Tiryaki Hasan Paşa çeşitli psikolojik tedbirlere başvurmuştur. Tiryaki Paşa, kale önünde gerçekleşen çatışmalarda esir aldığı düşman askerlerini sorguladıktan sonra, onlara kale içindeki duruma dair sahte bilgiler verdirerek gizlice serbest bırakıyordu. Bu yöntemle, kaledeki asker sayısını abartarak Avusturya askerleri arasında korku yaymaya çalışmıştır. Örneğin, Tiryaki Paşa esir aldığı düşman askerlerini sorguladıktan sonra, onları Kara Ömer Ağa'ya teslim etmiş ve esirlerin kaçırılıyormuş gibi görünmesini sağlamıştır. Kara Ömer, esirlerin güvenini kazanarak Avusturya ordusundaki Macar askerleri hakkında önemli bilgiler elde etmiştir. Serbest bırakılan esirlere, her üç günde bir bin kadar Macar askerinin Osmanlı'ya yardıma geldiği söylenmiştir, bu da düşman kuvvetlerinin moralini bozmayı amaçlamıştır.[152]

Kalede barut tükenme noktasına geldiğinde, Avusturyalılar döneminden kalan kükürt ve güherçile bulunmuş ve bu malzemelerden barut yapımına karar verilmişti. Barut yapımı sırasında Handan ve Kenan adında iki Macar asıllı kilerci firar ederek Avusturya karargâhına sığınmış, kale hakkında bilgi verip vaftiz olarak Hristiyanlığa geçmişlerdi. Durumdan haberdar olan Tiryaki Hasan Paşa, yeniden esir alınmalarını emretmişti. Yakalanan esirlere, Handan ve Kenan'ın Arşidük'e neler anlattığı sorulmuştu. Esirler, bu iki firari kilercinin kalede çok asker olduğunu, erzakın az olduğunu ve bu durumdaki kalenin düşmesinin çok zaman almayacağını söylediklerini beyan etmişlerdi.[153]

Kuşatma altındaki kale muhafızları hem düşman devletlerini hem de kaçma ihtimali olan esirleri etkilemek için psikolojik yöntemlere başvurmuşlardı. Tiryaki Paşa, kale avlusunda gülbang okutarak esirlere ve dışarıda kuşatma yapan Avusturyalılara, kaledeki asker sayısının çok olduğunu göstermeye çalışmıştı. Handan ve Kenan'ın Avusturyalılara verdikleri doğru bilgileri boşa çıkarmak için, Kara Ömer Ağa'ya yakalanan esirlerin idamını emretmişti. Ömer Ağa, idama götürdüğü esirleri mükellef bir sofraya oturtup, Handan ve Kenan hakkında bilgiler vermiş ve onların Tiryaki Paşa'nın yetiştirmesi olduğunu söylemişti. Ayrıca, Paşa'ya casusluk yapmak amacıyla

[152] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 209-10.
[153] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 216-7; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 194.

Avusturyalılara sığındıklarını belirtmişti. Ömer Ağa, kalede asker ve barutun çok olduğunu, erzakın en az üç ay daha yeteceğini, firari kilercilerin ise yanlış bilgilerle Arşidük'ü taarruza ikna ederek yenilmesine sebep olacaklarını söylemişti. Sahte bilgiler verdiği esirlere yiyecek vererek kaleden salıvermişti.[154]

Tiryaki Hasan Paşa, düşmanın eline geçmesi için uydurma bir mektup hazırlatarak daha ileri bir adım atmıştır. Bu mektupta, kalede asker ve barutun az olduğu, eskiden kalma kibrit ve güherçileden barut yapıldığı yazılıydı. Ayrıca, zahirenin en az üç ay yeteceği, Arşidük'ün ordusundaki Macarlarla askeri müttefik olduğu ve onlarla Handan ve Kenan aracılığıyla haberleşildiği belirtilmiştir. Paşa, bu iki kilerciyi kendisinin gönderdiğini, kaleden kaçıp düşmana iltica etmiş gibi göstererek kale hakkında yanlış bilgi vermelerini emrettiğini yazmıştır. Bu uydurma mektup, Kara Pençe Osman aracılığıyla gizlice düşman karargâhına ulaştırılmıştır. Mektubu gören Arşidük, Handan ve Kenan'ı idam etmiş ve kesik başlarını kalenin karşısına dikmiştir.[155]

Tiryaki Hasan Paşa'nın Avusturya karşısındaki psikolojik savaşı bitmemişti. Sahte mektubun yazılmasından bir gün sonra, yeni bir uydurma mektup daha yazılmıştı. Bu mektupta, Tiryaki Hasan Paşa, Yemişçi Hasan Paşa'ya gönderdiği asker ve para yardımı için teşekkür ediyor, aslında bu yardımlara gerek olmadığını, kalede üç aydan fazla yetecek erzak ve 30 binden fazla asker bulunduğunu belirtiyordu. Ayrıca Yemişçi Paşa'ya Kanije'ye zahmet edip gelmemesini, bunun yerine İskender Kethüda'yı 15 bin fedaiyle birlikte gelecek pazar kaleye göndermesinin yeterli olacağını ifade ediyordu. Tiryaki Paşa, mektubunda Arşidük'ün ordusundaki Macar askerlere dair de yanlış bilgiler veriyordu. Paşa, Macar beylerinin kendisinin kadim dostu olduğunu, Arşidük'ün ordusuna dair bilgileri onlardan aldığını ve her gece bin kadar Macar tüfekçinin kaleye yardıma geldiğini yazıyordu. Ayrıca, pazar günü Avusturya ordusundaki Macarların, İskender Kethüda ve 15 bin fedaiyle yapılacak genel bir taarruzla Arşidük'ü yenebileceğini belirtiyordu.[156]

Tiryaki Hasan Paşa, bu mektubu Samosko Osman adında bir kişiye vererek Avusturya karargâhına bırakmasını ve yakalanması durumunda mektuba göre konuşmasını, serdara

[154] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 217; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 195.
[155] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 217; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 195.
[156] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 219-20.

giderek durumu anlatıp acele yardım beklendiğini söylemesini emretmişti. Samosko Osman görevini başarıyla yerine getirmiş olacak ki, Tiryaki Paşa yakalattığı esirlerden Arşidük Ferdinand'ın Macar beylerini idam etmeye karar verdiğini ve Macar askerlerinin kaçtığını öğrenmişti. Yakalattığı esirlerin idamını emreden Paşa, Kara Ömer Ağa'ya bu esirlere pazar gününe dikkat etmelerini, Türklerin yardım çağırmak için kaçtıklarını ve Macarların kaçmalarına kanmamalarını, çünkü bunların etrafta Avusturyalılara saldırmak üzere saklandığını söylemesini istemişti. Arşidük Ferdinand, bu uydurma haberlere son derece güveniyordu. Naima'ya göre, Ferdinand Ömer Ağa'nın verdiği haberlerden dolayı çok dua etmiş, kazdıkları hendeklerin bazı yerlerine kuleler dikerek top atışlarını iki katına çıkarmıştı.[157]

Kanije Kalesi'nde bu olaylar cereyan ederken, Tiryaki Hasan Paşa tarafından görevlendirilen Kara Pençe, yardım talebinde bulunmak amacıyla Sigetvar'a gitmişti. Tiryaki Hasan Paşa, kalenin gerçek durumunu anlattığı bir mektubu Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'ya ulaştırması için Kara Pençe'ye teslim etmişti. Kara Pençe de bu mektubu Yemişçi Paşa'nın karargâhına ulaştırmıştı. Yemişçi Paşa, bu haberi getirenlere erzak ve para yardımı yaptıktan sonra, elçilere ordunun ertesi gün hareket edeceğini bildirmişti. Ancak, sefer mevsiminin geçtiğini ve kış soğuklarının başladığını belirten itirazlar olmuştu. Yemişçi Paşa, Kanije'ye gitmek için yemin etmiş ve kimse gelmezse tek başına gideceğini beyan etmişti. Bu itirazlar, o anda geçici olarak durmuş olsa da ertesi gün yeniden alevlenmişti. Yemişçi Paşa, Sigetvar'a kadar ilerleyip orduyu Kanije'ye yönlendirmek istediğinde, askerler buna karşı çıkmış ve Paşa'nın otağını taşlamışlardı. Askerlerin direnişi sonucu Yemişçi Paşa, Kanije'deki Avusturya ordusuna karşı harekete geçmekten vazgeçmek zorunda kalmış ve Belgrad'a yönelmiştir. Kanije'yi kuşatma altına alan Avusturya ordusunda, Yemişçi Paşa'nın ordusunun Sigetvar'a kadar ilerlemesi paniğe yol açmıştı. Üç gün boyunca sürekli yağan kar, Avusturya askerlerinin cesaretini kıran bir diğer faktördü. Artan sorunlar ordunun dağılmasına neden olmuş, Arşidük Ferdinand ise kaçan askerleri geri döndürmek için üzerlerine kuvvet göndermişti. Casusların verdiği bilgiler doğrultusunda düşman ordusunun dağıldığını öğrenen Tiryaki Paşa, kış mevsiminin sağladığı stratejik avantajlardan faydalanarak Avusturya ordusuna taarruz etme kararı almış ve onları mağlup etmişti.[158] Tiryaki

[157] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 219; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 197.
[158] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 221; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 198.

Hasan Paşa’nın Kanije savunmasında sergilediği psikolojik savaş ve stratejik hamleler, Osmanlı ordusunun bilgiye dayalı hareket etmesinin önemini bir kez daha ortaya koymuş ve istihbaratın savaş başarısındaki kritik rolünü gözler önüne sermiştir.

İstihbarat, bir ordunun harekât başarısı için kritik öneme sahiptir. Güvenilir istihbarat kaynaklarından gelen bilgiler, ordunun karşılaşacağı tehlikeleri önlemekle kalmaz, aynı zamanda düşmana karşı üstünlük sağlamasına da yardımcı olur. 1601 yılında, Erdel Voyvodalığına Mihai'nin General Basta tarafından öldürtülmesi sonrasında yaşananlar, istihbaratın stratejik önemini ve Osmanlı Devleti'nin bu konudaki yaklaşımını gözler önüne sermektedir. 1601 yılında, Erdel Voyvodalığı'na Mihai'nin General Basta tarafından öldürtülmesi sonucunda Szekely Mozes getirilmişti. Mozes, Osmanlı himayesine girmek için Belgrad'a, Yemişçi Hasan Paşa'nın yanına geldiği sırada, Budin Beylerbeyi Kadızade Ali Paşa ve Budin Kadısı Habil Efendi, Hasan Paşa'ya, Estergon karşısındaki Parkany (Ciğerdelen)’de Avusturya kuvvetlerinin bulunduğunu ve buradan ayrılmanın doğru olmadığını söylemişlerdi. Bahsi geçen bölge, Belgrad'a birkaç menzil ötedeydi. Ali Paşa, Sadrazam'a, Avusturya tarafının attığı nöbet topları hakkında uyarıda bulunmuştu. Yemişçi Paşa, bunun bir düşman hilesi olduğunu ve Avusturyalıların sayılarını fazla göstermek için böyle bir taktik uyguladığını belirtmişti. Bu iddiayı öne sürerken, sağlam bir kaynaktan haber aldığını ve düşman sayısının beş altı bin civarında olduğunu, ayrıca bu askerlerin savaşma güçlerinin olmadığını söylemişti.[159] Uyarıları dikkate almayan Sadrazam Hasan Paşa, Ali Paşa'nın casusundan düşman sayısı ve durumu hakkında bilgi almış, bu yüzden Belgrad'dan ayrılmanın doğru olmadığını belirterek tekrar uyarmıştı. Kadı Habil Efendi de Ali Paşa’yı desteklemişti. Ancak bu uyarıları dikkate almayan Hasan Paşa, Lala Mehmed Paşa’nın düşmanın dikkatini başka yöne çekmek amacıyla akın düzenleme isteğini de reddetmişti. Yemişçi Hasan Paşa, tüm bu uyarılara rağmen Belgrad’dan ayrılarak Budin ve Peşte’yi savunmasız bırakmış ve bu bölgelerin kuşatma altına alınmasına neden olmuştu.[160] Osmanlı Devleti'nin istihbarata dayalı stratejileri, özellikle Avusturya Savaşları'nın zorlu koşullarında daha büyük bir önem kazanmış, bu savaşlarda orduyu desteklemek için alınan kararların sonuçları tartışmalara neden olmuştur.

[159] Dinç, "Peçevî Tarihi," 109.
[160] Dinç, "Peçevî Tarihi," 111.

Avusturya Savaşları, birden fazla cephede gerçekleşmesi nedeniyle uzamış ve zorlu koşullar yaratmıştı. Kış mevsiminin gelişiyle, askerler terhis edilip Balkanlar ve Rumeli'de kışlarken, ordu komutanları genellikle Belgrad'da kışlamaktaydı. Bu dönemde, Lala Mehmed Paşa'nın Ekim 1604'te Estergon Kalesi'ni kuşatması, Osmanlı'nın stratejik hamlelerinden biri olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı ordusunun Avusturya karşısında gerçekleştirdiği hamlelerden biri de 1604'teki Estergon Kalesi kuşatması olmuştur.

Lala Mehmed Paşa, Ekim 1604'te Estergon Kalesi'ni kuşatmış ve bu kuşatma 31 gün sürmüştü. Ancak sefer mevsiminin geçmesi ve yağmur ile soğukların başlaması nedeniyle muhasara başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Kalenin alınamamasının sebepleri arasında; mevsimin geçmesi, Avusturya ordusunun güçlü savunması ve yeniçerilerin gevşek davranması yer almaktaydı. Peçevi'ye göre, kuşatma sırasında Yeniçeri Ağası Nakkaş Hasan Paşa'nın pasif tutumu ve muhasara boyunca metrise girmemesi, yeniçeri ağalığı görevini kaybetmesine neden olmuştur.[161] Avusturya karşısındaki askeri başarısızlıklar Osmanlı Devleti'nin stratejik yaklaşımlarını gözden geçirmesine neden olurken, İran ile olan çatışmalarda farklı bir boyuta evrilen psikolojik harp, savaşın yeni bir cephesi olarak ortaya çıkmıştır.

Devletler arasındaki güç mücadelesinde psikolojik harp, tarihin seyrini değiştiren gizli bir silahtı. Fiziki savaştan daha derin izler bırakan bu yöntem, Osmanlı Devleti ile İran arasındaki çatışmalarda sıkça kullanıldı. Mücadeleler, sadece göğüs göğüse muharebelerle sınırlı kalmadı; aynı zamanda zihinlerde ve morallerde de savaşıldı. Bu psikolojik savaşta, ordu komutanlarının dirayeti ve stratejik zekâsı, zaferin kaderini belirleyen kritik faktörler oldu. Revan Valisi Şerif Mehmed Paşa, Erzurum ve Van valilerinden yardım talep etmek için mektup göndermişti. Ancak bu mektubu taşıyan kişi, Şuragil mevkiinde İranlılar tarafından yakalanmıştı. Şah Abbas, bu kişiyi Molla Yahşi adındaki bir adamıyla birlikte Revan'a geri göndermişti. Katib Çelebi'ye göre, bu kişinin adı Bahşi Halife idi.[162] Yardım mektubunu taşıyan kişinin arkasına, Şah Abbas'a ait olduğu öne sürülen bir not eklenmişti. Bu notta, Mehmed Paşa'nın Erzurum ve Van'dan yardım talep etmesinin zor olduğu, bu bölgelerin halkının Şah Abbas'a karşı

[161] Dinç, "Peçevî Tarihi," 67.
[162] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 284.

gelmekten vazgeçtiği ve yardım mektubunun ele geçirilmesinin bunun bir kanıtı olduğu yazıyordu. Ayrıca, Mehmed Paşa'nın başka bir yardım mektubu göndermesinin mümkün olmadığı belirtiliyor ve dolayısıyla kaleyi Şah'a teslim etmesi isteniyordu.[163]

Şerif Mehmed Paşa, mektubu geri çevirmişti. Molla Yahşi, bu durumdan yararlanarak, Paşa'nın mektubu üzerinde Şah'ın veya vezirlerden birinin mührü olmadığı için geri gönderdiğini öne sürmüştü. Bunun üzerine, Şah Abbas, vezirlerinin ve muhafızlarının mühürlerinin bulunduğu başka bir mektup göndererek kalenin teslim edilmesini istemişti. Ancak bu istek, Şerif Mehmed Paşa tarafından yine reddedilmişti.[164] Şerif Mehmed Paşa, mektubun yakalanmasını münferit bir olay olarak değerlendirmiş ve devletten yardım geleceğine olan inancını korumuştu. Bu amaçla İstanbul'a yardım talebinde bulunmak üzere bir haberci göndermeyi başarmıştı. Yardım talep etmek amacıyla ikinci bir mektup Saatçi Hasan Paşa tarafından payitahta gönderilmişti. Bu gelişmelerin ardından, Saatçi Hasan Paşa, Revan üzerine sefer yapacak olan orduya serdar tayin edilmişti.[165] Ancak alınan bu kararlar oldukça yavaş ilerlemişti. Ne yazık ki, Saatçi Hasan Paşa, Revan'a ulaşamadan hayatını kaybetmişti.[166] Kararların gecikmeli olarak alınması, Revan'a yardımın ulaşmasında aksamalara neden olmuştu. Şah Abbas, Nahcivan üzerine Zülfikâr Han'ı göndermişti. Şerif Mehmed Paşa hem Revan beylerbeyi hem de Nahcivan beylerbeyi olarak görev yapıyordu. Nahcivan Kalesi'nin kuşatmaya dayanamayacağını düşündüğü için, kalede bulunan halkı dışarı çıkarıp kaleyi yakıp harap etmeyi planlamıştı. Ancak askerlerin bir kısmı Şerif Paşa'ya baş kaldırarak, daha önce Şah'a bağlı olduklarını söyleyip kaleyi Zülfikâr Han'a teslim etmişlerdi.

Revan Kalesi'nin yeni olan kısmı düşmüş, İran'ın genel taarruzunda birçok Osmanlı askeri hayatını kaybetmişti. Buna rağmen, Osmanlı askerleri kale içinde direnişe devam etmiş ve İran askerleri bu direnişi kırmak için kalenin suyunu keserek kaleyi susuz bırakmışlardı.[167] Revan'da susuz bırakılan kaleye yardımlar gecikince, İran büyük bir avantaj elde etti. Şah Abbas, kaledeki askerlerin hayatta kalma şansının, teslim olup

[163] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 284; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 254.
[164] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 286.
[165] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 256.
[166] Dinç, "Peçevî Tarihi," 124.
[167] Dinç, "Peçevî Tarihi," 124.

kendi saflarına katılmalarıyla mümkün olduğunu düşünüyordu.[168] Bu metinde bahsi geçen "taraf değiştirme" yalnızca İran ordusuna katılmak olarak anlaşılmamalıdır. Asıl olarak mezhep değiştirmeyi ifade eder. İran, Şii mezhebine mensup olup, Hanefi, Şafii, Hanbeli ve Maliki gibi diğer mezheplere mensup olanları kendi mezhebine çekmeye çalışıyordu. Safeviler, Şah İsmail (1501-1524) döneminden beri bu propagandayı sürdürmekteydiler. Nitekim, II. Bayezid'in (1481-1512) saltanatının son yıllarında, çocukları ve torunlarının mezhep değiştirip, birbirlerini de bu konuda ikna etmeye çalıştıkları mektuplarından bilinmektedir.[169]

İstihbarat alımı için gönderilen kişilerin yakalanması, bir ordu için büyük bir dezavantaj oluştururdu. Dış dünyadan habersiz kalmak, askeri stratejiyi zayıflatırdı. İran'ın Kars Kalesi'ni kuşatması esnasında, kale komutanı Osman Bey, bilgi toplamak amacıyla Alay beyi Kenan'ı dışarıya göndermişti. Ancak, Kenan, İranlı komutan Emir Gûne'nin eline geçmiş ve vahşice öldürülmüştü. Şah Abbas, Emir Gûne'yi Revan Valiliği'ne atadıktan sonra, Kars kuşatmasını bizzat devralmıştı. Şah Abbas, kaledeki Osmanlı askerlerine, daha fazla kayıp vermeleri durumunda, kaleyi ele geçirdiğinde hepsini kılıçtan geçireceğini bildirmişti. Dışarıdan haber ve yardım alamayan kale muhafızları, Şah'ın tehdidinin ve geciken yardımların etkisiyle, savunma gücünü yitirerek Kars Kalesi'ni teslim etmek zorunda kalmışlardı.[170]

Savaş stratejileri ve alınan istihbarat, savaşların kaderini belirleyen kritik unsurlardır. Özellikle büyük ordular arasında geçen savaşlarda, doğru bilginin zamanında değerlendirilmesi hayati önem taşır. 1605 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi Devleti arasında Urumiye Gölü civarında gerçekleşen savaş, bu gerçeği bir kez daha ortaya koymuştur. İstihbarat almanın zor olması, elde edilen bilgilerin değerlendirilmemesi durumunda ordular için büyük sorunlara yol açabilirdi. Eylül 1605'te Osmanlı İmparatorluğu, Safevi Devleti ile Urumiye Gölü civarında savaşmıştı. Savaş öncesinde Şah Abbas, ordusunu üç kısma ayırmıştı. Osmanlı ordusu, bu kuvvetlerin sadece bir kısmını görüp, İran ordusunun tamamının bu kadar olduğunu zannetmişti. Serdar Cığalazade Sinan Paşa'nın aceleci davranılmaması konusundaki uyarısına rağmen, Köse Sefer Paşa, Raziyezade Mustafa Paşa ve Tekeli Paşa'nın da

[168] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1730.
[169] BOA, TSMA. e. 5877, 6322, 6522, 7292, 7592.
[170] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 273.

aralarında bulunduğu komutanlar saldırıya geçmişlerdi. Uzun süren çarpışmalar sonucunda, İran'ın asıl kuvvetleri ortaya çıkınca Osmanlı ordusu mağlup olmuş, Köse Sefer Paşa esir düşmüş, Şah Abbas'ın mezhebine davet edilmesini reddetmiş ve bu nedenle idam edilmişti.[171]

Osmanlı Devleti'nde elçilerden ve casuslardan alınan istihbari bilgiler, ordunun ilerleyişini ve savaş stratejilerini belirlemede büyük önem taşımıştır. Bu bilgilerin doğruluğu, savaş planlarının başarısında kritik rol oynar. 1618'de gerçekleşen Serav Muharebesi öncesinde, Osmanlı ve Safevi Devletleri arasında elçiler gidip gelmişti. Osmanlı elçisi Hâkim (Hekim) Osman, Erdebil'den Tebriz'deki Osmanlı karargâhına gelerek İran tarafı hakkında bazı bilgiler sunmuştu.

Ona göre, Safeviler Tebriz muhacirlerini korumakla meşgul olup, hızlı bir ilerleme sağlanması halinde Azerbaycan Valisi Karçakay'ın ordusuna karşı önemli başarılar elde edilebilirdi. Sadrazam Halil Paşa, bu öneriyi uygun bulmuş ve Kırım Hanı ile bazı beylerbeyilerini ileri göndermişti. Ancak, Defterdar Baki Paşa ve bazı diğer paşalar bu stratejiye karşı çıkmışlardı. Osmanlı ordusu hızlı bir şekilde ilerlemiş, ancak İran ordusu pusuya yatmış ve yorgun Osmanlı ordusuna saldırmıştı. Şiddetli çarpışmaların sonunda, Osmanlı ordusu Serav Ovası'nda mağlup olmuştur.[172]

Kaleler, düşman devletler tarafından kuşatıldığında, yardım istenecek kuvvetlerin durumu dikkate alınmaktaydı. Bu durum, kale savunulurken yardım bekleyen orduyu bazen desteksiz bırakıyordu. 1623 yılında İranlılar Bağdat'ı kuşattığında, Musul'da bulunan Hafız Ahmed Paşa durumu Sadrazam Kemankeş Ali Paşa'ya bildirmişti. Ancak Sadrazam, bu duruma pek ehemmiyet vermemişti. O sırada Bağdat'ta bulunan Bekir Paşa, Abaza isyanıyla uğraşan Hafız Paşa'nın gelmesini istemiyordu. Çünkü Abaza Paşa isyanı, devleti zaafa düşürecek derecede önemli bir iç isyandı. Bu yüzden Hafız Paşa'nın bu isyanla uğraşması çok önemliydi. Bekir Paşa, Yekçeşm Hüseyin Paşa'dan yardım istemişti. Ancak, Hüseyin Paşa yardıma gelirken Safevi saldırısına uğrayarak hayatını

[171] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 348.
[172] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 4, 1802.

kaybetmişti.[173] Zinkeisen'e göre, Bağdat'a yardım gönderilememesinin temel nedenleri, hazinenin içinde bulunduğu mali sıkıntılar ve devletin genel zayıflığıydı.[174]

Kale kuşatmalarında en önemli unsur, cephanenin yeterli miktarda olmasıydı. Bu nedenle, sefer hazırlıkları yapılırken cephane teminine büyük önem verilirdi. Aksi takdirde, kuşatma hem zayıf kalır hem de uzardı. Bu durum, erzakın azalmasına ve askerin huzursuz olmasına yol açardı. 1625 yılında Hafız Ahmed Paşa sadrazam olur olmaz, Bağdat seferine çıkmıştı. Mühr-i hümayunu aldığında, Diyarbekir Beylerbeyi olarak görev yapıyordu. Bağdat'a sefere çıktığında, Diyarbekir Kalesi'nden dört adet topu yanına almıştı. Harp meclisinde buna itiraz edilmişse de *"Bağdat'ın anahtarı cebimdedir"* diyerek itirazları reddetmişti.[175]

Sefer sırasında Hafız Ahmed Paşa'nın yanında, Diyarbekir'in yeni Beylerbeyi Murad Paşa ile Anadolu Beylerbeyi İlyas Paşa da bulunmaktaydı. Bu iki paşayı Bağdat'a önden yollamıştı. Ancak, paşalar arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle İlyas Paşa Musul'da kalmıştı. Hafız Paşa'nın asıl planı, İran içlerine doğru akınlar yaparak Safevi kuvvetlerini doğrudan muharebe sahasına çekmek ve böylece Bağdat'ta az bir kuvvet bırakmaktı. Kaynaklara göre, yanında az sayıda top bulunmasının nedeni de buydu.[176] Ancak, Hafız Ahmed Paşa'nın planı başarısızlıkla sonuçlanmış; hatta kaleye ek İran kuvvetleri gelmişti. Eldeki mevcut toplarla kale surlarına bazı zararlar verilse de yetersiz top sayısı nedeniyle kalıcı hasar oluşturulamamış, İranlı kale muhafızları, hasar gören bölgeleri hurma liflerinden yapılmış küfelerle toprak doldurarak onarmışlardı. Daha sonra lağım faaliyetlerine başvurulmuş, fakat yetersiz top sayısı nedeniyle kale muhafızları meşgul edilememiş ve Osmanlı kuvvetleri başarılı olamamıştı.[177]

Zafer kazanıldığında, ordu genellikle bir zaafiyet içine düşmüştür. Çünkü dağınık haldeki düşman, ganimet peşinde olan askerleri kolayca gafil avlayabiliyordu. 1648 yılında yaşanan Haydaroğlu Mehmed isyanı, bu duruma örnek teşkil eder. Sultan İbrahim döneminde, Kara Haydar adlı bir eşkıya ortaya çıkmış ve kervanları soymaya

---

[173] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, Hazırlayan: Zeynep Aycibin. (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016), 596; Mustafa Naima, *Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn (Naima Tarihi), Cilt*: 2, Hazırlayan: Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), 529; Cezar, *Mufassal, Cilt*: 4, 1911.
[174] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 4, 44.
[175] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 629; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 581.
[176] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 581; Cezar, *Mufassal, Cilt*: 4, 1913.
[177] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 629; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 581; Cezar, *Mufassal, Cilt*: 4, 1914.

başlamıştı. Osmanlı Devleti, Kara Haydar'ı yakalayıp bertaraf etmiş ve öldürmüştü. Ancak, Kara Haydar'ın oğlu Mehmed, babasının ölümünden sonra eşkıyalığa başlamıştı. Söğüt civarında Osmanlı komutanı İbşir Paşa'ya yenilmiş ve kaçmak zorunda kalmıştı.[178]

Firari olan Haydaroğlu bulunamadığından, oluşturduğu tehlike tamamen ortadan kalkmamıştı. Haydaroğlu, dağılan adamlarını yeniden toparlayarak eşkıyalığa kaldığı yerden devam etmişti. Ilgın ve Akşehir bölgelerini, öldürülen Hezarpare Ahmed Paşa'dan 30 bin kuruş karşılığında sancak olarak aldığını iddia etmişti. Bu bölgelerde halk üzerinde baskı kurarak hac ve ticaret kervanlarını hedef alıp soymaya başlamıştı.[179] Anadolu Beylerbeyi Küçükçavuşoğlu Ahmed Paşa, Haydaroğlu'na karşı gönderilmiş ve onu mağlup etmişti. Ancak, dağılmış olan asilerin üzerine gidilmediği için tehlike tamamen bertaraf edilememişti. Bu durumu fırsat bilen Haydaroğlu Mehmed, adamlarını yeniden toplayarak Sandıklı Ovası'nda Osmanlı askerlerine ani bir saldırı düzenleyerek zafer kazanmıştı. Küçükçavuşoğlu Ahmed Paşa esir alınmış ve serbest bırakılmıştı, ancak Haydaroğlu, Katırcıoğlu Ahmed Paşa'nın affetmeyeceğini düşünerek onu öldürmüştü. Osmanlı ordusundaki bazı sarıca ve sekban askerler de Haydaroğlu'nun saflarına katılarak onun gücünü artırmıştı.[180]

1649 yılında yaşanan Gürcü Abdünnebi isyanı, bu tür olaylara bir örnek teşkil eder. Gürcü Abdünnebi, Safed Sancağı voyvodalığı için Hezarpare Ahmed Paşa'ya 30.000 kuruş göndermiş, ancak bu para deftere kaydedilmeden Ahmed Paşa idam edilmiştir. Yerine sadrazam olan Sofu Mehmed Paşa, bu ödemenin kabul edilmediğini belirterek paranın tekrar ödenmesini talep etmiştir. Bu talebi reddeden Abdünnebi isyan etmiş ve İstanbul'a yürüdüğü sırada İzmit civarında yeniçerilerle karşılaşmıştır. Yeniçeri ağası Murad Ağa, IV. Mehmed'e, Ahmed Paşa'nın tüm mal varlığının mîrî hazineye intikal ettirildiğini ve Abdünnebi'den tekrar istenen ödemenin fazla olduğunu söylemiştir. Bu olay, yeniçeri ağası ile sadrazam arasında gerilime neden olmuştur.[181] Erzurum Valisi

[178] Kâtib Çelebi, *Fezleke*, Cilt: 2, 978.
[179] Mustafa Naima, *Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn (Naima Tarihi), Cilt*: 3, Hazırlayan: Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), 1179.
[180] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 990; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 3, 1180.
[181] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 3, 1127.

Tavukçuzade Mustafa Paşa, 15 oda yeniçeri[182] ile birlikte gemilerle İzmit'e geçerek burada siper kazıp Abdünnebi'yi karşılamıştı. Gürcü Abdünnebi'nin kuvvetlerine ateş açılınca, Katırcıoğlu ileri çıkarak kendilerinin onlarla bir sorunu olmadığını belirterek yeniçerilerin ateşini durdurmuştu. Gürcü Abdünnebi ile yeniçeriler arasında müzakereler yapılmış, bu süreçte askerlerin bir kısmı dağılmış, diğer kısmı ise isyancılara katılmıştı. Bunun üzerine Tavukçu Paşa, mukavemet gösteremeyeceğini anlayarak bölgeden ayrılmıştı.[183]

Osmanlı Devleti'nin II. Viyana Kuşatması öncesinde ve sırasında aldığı kararlar, kuşatma stratejilerini ve ordunun kaderini derinden etkilemiştir. Yanık Kalesi'ne yapılan kuşatma planlarının değişmesi, Pressburg Kalesi'ni hedef alan harekât ve Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın direktifleri, savaşın seyrini belirlemiştir. Eğri Beylerbeyi Abaza Kör Hüseyin Paşa ve Tököli İmre arasındaki iş birliği çabaları, beklenmedik engeller ve istihbaratın rolü, bu sürecin kritik unsurlarını oluşturmuştur. Bu dinamikler, Osmanlı ordusunun karşılaştığı zorluklar ve stratejik kararların ne denli hayati olduğunu gözler önüne sermektedir. II. Viyana Kuşatması öncesinde yapılan ilk savaş meclisinde, Yanık Kalesi'nin kuşatılması kararlaştırılmış, ancak kalenin direnmesi üzerine bu plan iptal edilmiştir. Daha sonra toplanan ikinci savaş meclisinde, Budin Valisi Uzun İbrahim Paşa, Viyana'nın kuşatılmasından önce Yanık Kalesi ve çevresindeki kalelerin ele geçirilmesinin stratejik olarak daha uygun olacağını savunmuştur. Bu görüşe, Şam Valisi Hüseyin Paşa da destek vermiştir. Aslında, bu düşünce ordunun çoğunluğu tarafından da benimsenmişti; ancak Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın fikirleriyle ters düşüyordu. Bu nedenle, Sadrazam İbrahim Paşa'yı azarlamıştı.[184]

II. Viyana Kuşatması sırasında, Eğri Beylerbeyi Abaza Kör Hüseyin Paşa, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından Pressburg (Pojon) Kalesi'nin fethiyle görevlendirilmişti. Hüseyin Paşa, bu kuşatmayı Tököli İmre ile birleşerek gerçekleştirecekti. Ancak, Paşa Pressburg'a varmadan önce Leva ve Neutra'da

[182] "İstanbul'da Eski ve Yeni Odalar adı altında iki kışlaya sahip olan yeniçerilerin koğuşlarına *"oda"* denilirdi. Yeniçeri odalarının mevcudu, ilk zamanlarda altmış yetmiş kişiden ibaretken, bu sayı daha sonra 100 kişiye ulaşmıştır." Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, (İstanbul: IRCICA, 1994), 344.
[183] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 1011; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 3, 1225-6.
[184] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye III*, 191; Şakul, *II. Viyana Kuşatması*, 178.

gereğinden fazla vakit kaybetmişti. Osmanlı ordusu, Pressburg'a yaklaşırken düşman kuvvetlerine dair bilgi toplamak amacıyla Tököli İmre'nin casuslarını görevlendirmişti. Bu istihbarat sonucunda, Komoran bölgesinde toplanmış yaklaşık 30.000 Alman ve Macar askerinin Pojon kuvvetleriyle birleşmekte olduğu ve ayrıca Leh Kralı Jan Sobieski'nin 35.000 kişilik kuvvetiyle yaklaştığı bilgisi alınmış, Hüseyin Paşa, bu durum karşısında Sadrazam'dan 10.000'i Tatar olmak üzere toplam 20.000 kişilik yardım kuvveti istemişti. Ancak, Sadrazam Kara Mustafa Paşa, bu bölgede belirtilen miktarda düşman kuvveti bulunacağını düşünmediği için Hüseyin Paşa'nın elindeki mevcut kuvvetlerle savaşmasını emretmişti.[185] Hüseyin Paşa ile birlikte hareket etmesi beklenen Tököli İmre, karşısında fazla sayıda düşman ordusunu görünce çarpışmaya katılmamıştı. Tököli İmre, Hüseyin Paşa'ya geri çekilmeyi teklif etmişse de Paşa bu teklifi kabul etmemişti.[186] Buna ek olarak, yardıma gelecek 10.000 kadar askerin büyük bir kısmı Tököli'nin yanında kalmıştı. Bir gece saldırısında Hüseyin Paşa'nın serdengeçtilerinin bir kısmı firar etti. Ertesi gün, firarilerin ağları bu durumdan sorumlu tutularak hapsedildi.[187] Tököli İmre'nin yardıma katılmaması sonucunda, Hüseyin Paşa az bir kuvvetle çarpışmak zorunda kaldı. Savaşı kaybeden Hüseyin Paşa, Morova Nehri'ne düşerek hem hayatını hem de savaş meydanındaki kuvvetlerinin çoğunu kaybetti.[188] Bu mağlubiyet, ordunun sadece küçük bir bölümünün kaybına neden olmuş olsa da asıl tehlike, Viyana'ya yardıma gelecek kuvvetlerin sıkıntısız bir şekilde Hörelen (İskender) Köprüsü'nden geçmelerine olanak sağlamasıydı. Tököli İmre, Morova Nehri'nin arkasına çekilince, bu yol açılmış oldu.[189]

Sınır bölgeleri her zaman istilaya açık olduğundan, savunma tedbirleri konusunda dikkatli olunması önemliydi. Gerekli tedbirlerin yeterince alınmaması veya düşman saldırısı olasılığının ihmal edilmesi, birçok sorunu beraberinde getirebilirdi. 1686 yılında, Osmanlı Devleti'nin Budin'i kaybetmesi, Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'nın ihmalleri sonucu gerçekleştiği düşünülmektedir. Avusturyalılar, Budin Kuşatması'nı büyük bir ciddiyetle ele almış ve şehri yalnızca Tuna'nın sağ tarafındaki surlardan değil, aynı zamanda Peşte tarafından da kuşatmışlardır. Bu ciddiyete rağmen, Süleyman Paşa

[185] Şakul, *II. Viyana Kuşatması*, 281-2.
[186] Şakul, *II. Viyana Kuşatması*, 320.
[187] Yılmaz, "Vekayi Beç," 110.
[188] Yılmaz, "Vekayi Beç," 111; Türkal, "Silahdar Tarihi," 867.
[189] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 4, 2156.

kale savunmasına olan güveni nedeniyle ağır davranmış ve Tököli İmre kuvvetlerini Belgrad muhafazasında bırakmıştır. Paşa'nın amacı, Kırım'dan gelecek Tatar birliklerini bekleyerek onlarla birlikte Budin'e hareket etmekti.[190] Bu süreçte, Budin Valisi Abdi Paşa, timar sahiplerinden para alarak bazılarını serbest bırakmıştı, bu da şehirdeki kuvvetlerin sayısının azalmasına neden olmuştu. Batılı kaynaklara göre, 300 atlı yeniçeri Avusturya saflarına geçerek Budin kuşatmasında onlara destek sağlamıştı. Bu beklenmedik durum, kuşatmanın başarısızlıkla sonuçlanmasında önemli bir rol oynamıştır.[191] Süleyman Paşa, Budin'e sadece birkaç saat mesafede bulunan Hamzabey palankasına ulaşmıştı, ancak şehrin rahat savunulacağını düşündüğü için tedbirsizce hareket etmişti. Bu sırada Budin Kalesi askerleri, Süleyman Paşa'dan acil yardım talebinde bulunmuştu. Süleyman Paşa, durumun ciddiyetini anladığında ise artık tedbir almak için çok geç kalmıştı. Kaleye yardım için gönderdiği kuvvetler düşman tarafından yenilgiye uğratılmış, iç kalede bulunan cephaneye isabet eden top mermisi nedeniyle kalenin önemli bir kısmı havaya uçmuş ve birçok asker hayatını kaybetmişti. Abdurrahman Paşa komutasındaki kale muhafızlarının sayısı iki bine kadar düşmüştü. Paşa, kaleyi savunmaya çalışmışsa da Budin'in düşmesini engelleyememiş ve Abdurrahman Paşa da çatışmalar sırasında hayatını kaybetmişti. Bu olaylar, Osmanlı ordusunun stratejik ihmallerinin ve zamanında alınmayan tedbirlerin nelere mal olabileceğini göstermektedir.[192]

1.3. ASKERİ İSYANLAR VE DİSİPLİNSİZLİK NEDENİYLE YAŞANAN AKSAKLIKLAR

Seferler sırasında yaşanan bir diğer önemli sorun, askerlerin disiplinsiz davranışlarıdır. Bu bölümde üçüncü olarak, askeri disiplinsizlikler ve isyanlar ele alınmıştır. Disiplin eksikliği, askerlerin savaşma yeteneklerini ciddi şekilde etkilemiş, moral bozukluklarına ve birlik içinde huzursuzluklara yol açmıştır. İsyanlar ise, ordunun iç bütünlüğünü tehdit etmiş ve komutanların otoritesini sarsmıştır. Bu durum, seferlerin başarısızlıkla sonuçlanmasında önemli bir etken olmuştur.

---

[190] Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 4, 189.
[191] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 4, 86.
[192] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1046; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 293-4.

Savaş meydanında askerlerin disiplinsizliği ve korkak davranışları, tüm orduyu tehlikeye atabilirdi. Tek bir birimin zafiyeti, diğerleri tarafından telafi edilemezse, bu, savaşın veya kalenin kaybedilmesine neden olabilirdi. Ancak, diğer birimlerin bu açıkları kapatabilmesi sayesinde, muhtemel yenilgiler engellenebilirdi. Disiplinsizlikle gelen risk, birliktelikle aşılabilirdi. İşte bu dinamikler, savaşın kaderini belirleyen ince çizgiyi oluşturuyordu.

Bu duruma en iyi örneklerden biri, Osmanlı Devleti'nin 1600 yılında Kanije Kalesi'ni kuşatması sırasında yaşanmıştır. Avusturyalılar, kaleye askeri mühimmat ulaştırmaya çalışırken, durumu fark eden Sadrazam Damad İbrahim Paşa, emrindeki askerin bir kısmını bu yönde harekete geçirmişti. Avusturya askerinin sayısı, top ve tüfek atışlarından tespit edilmişti. Avusturya tüfekçilerinin atışları sırasında yeniçeriler paniğe kapılıp kaçışmaya başlamışlardı. Bu tür olaylar kuşatma sırasında birkaç kez tekrarlanmıştı. Örneğin, kuşatma sırasında yeniçeriler topluca kaçmışlar, ancak hava puslu olduğu için Avusturyalılar tarafından fark edilmemişti. Hatta bir gün, İbrahim Paşa toplu saldırı emri verdiğinde, can korkusu yaşayan yeniçeriler serdarın önünden topyekûn kaçışmış ve civardaki sazlık ve bataklıklara saklanmışlardı.[193] Yeniçerilerin gösterdiği zafiyet, eyalet askerlerinin kararlı ve güçlü duruşları sayesinde Avusturyalılara yansıtılmamıştı. Bu sayede, ordunun zayıflığı düşman tarafından fark edilmemiş, kuşatma stratejileri etkilenmemiştir. Osmanlı ordusunun dış cephelerde yaşadığı bu tür zafiyetler, iç meselelerle birleştiğinde, devleti daha da zor bir duruma sokmuş ve bu süreçte Celâli İsyanları gibi büyük iç karışıklıklar baş göstermiştir.

1591-1610 yılları arasında Anadolu'yu sarsan Celâli İsyanları, Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı en büyük iç meselelerden biriydi. Devlete karşı isyan eden şaki grupların köylere baskın düzenlemesi, reayaya zulmetmesi ve huzursuzluk yaratması, bu dönemin karakteristik özelliklerindendi. Bu dönemde isyanların yol açtığı huzursuzluk nedeniyle birçok köy boşalmış, bazı köylüler Celâlilere katılmıştır. İsyan hareketi, sadece suhteleri ve Anadolu halkını değil, aynı zamanda Osmanlı ordusundaki

[193] Dinç, "Peçevî Tarihi," 94; Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 187.

asker ve komutanları da içine almıştı. Bu durum, Celâli İsyanları'nın yaygınlığını ve Osmanlı Devleti içindeki karmaşayı gözler önüne sermektedir.[194]

Haçova Meydan Muharebesi'nden sonra, üçüncü vezir Cığalazade Sinan Paşa sadrazam olarak atanmıştır. Görevine başlar başlamaz orduda kapsamlı bir yoklama yaptırmış ve timar, zeamet ve ulûfelilerden 30 bin kadar kişinin firar ettiği belirlenmiştir. Bu kişilerin isimleri firari defterine kaydedilmiş ve dirlik ile ulûfeleri kesilmiştir. Firari olarak kaydedilen askerlerin idam edilmeleri emredilmiş ve bu emirname tüm vilayetlere gönderilmiştir. Savaştan sonra geri dönenler ise derhal idam edilmiştir.[195] Firari damgası yiyenlerin durumlarının incelenmeden doğrudan idam edilmeleri, diğer firari defterinde olan askerleri paniğe sevk etmişti. Bu korku havasıyla birçok asker Anadolu'ya geçip Celâli gruplarına katılmıştı. Osmanlı kaynaklarına göre, Dirlik ve ulûfelerine el konulması ve tüm geçim kaynaklarının ellerinden alınarak idamla cezalandırılmaları, bu askerler için Celâlilere katılmaktan başka bir çare bırakmamıştı.[196]

Diyarbekir'de Celâlilere karşı koyamayan Sokulluzade Hasan Paşa, yeterli kuvvet toplayamadan Tokat Kalesi'ne çekildi. Celâlilerin Tokat Kalesi'ni kuşatmasını, kendisine yapılan tahta perdeyle çevrili bir yerden izlemek zorunda kaldı. Kuşatma yaklaşık bir ay sürdü; bu süre zarfında Hasan Paşa hem kaleyi savunmaya çalışmış hem de devletten yardım beklemişti. Kaledeki bir firari, Celâli karargâhına giderek Hasan Paşa'nın bulunduğu yeri ihbar etmesi üzerine, şaki tüfekçileri Hasan Paşa'nın bulunduğu yeri hedef alarak onu öldürmüştü. Hasan Paşa'nın ölümü, kaleyi savunan muhafızların moralini derinden sarsarak savunma direncini zayıflatmıştı.[197]

Celâli eşkıyasına karşı Osmanlı ordusunun başarısızlığı, İstanbul'da sipahi ayaklanmasına sebep olmuştu. Sipahiler, 6 Ocak 1603'te ayak divanı istemiş, bu divanda, kendilerinin Anadolu'da Celâlilerle mücadele ederken, devletin Celâli

[194] Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası,* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 353-4.
[195] Dinç, "Peçevî Tarihi," 54, 56; *Hasan Beyzâde Târîhi, Cilt*: 3, 541-5.
[196] Dinç, "Peçevî Tarihi," 56; *Hasan Beyzâde Târîhi, Cilt*: 3, 544.
[197] Dinç, "Peçevî Tarihi," 118; Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 232.

eşkıyasına rütbeler vererek memleketin şerefini ayaklar altına aldığını ifade etmişlerdi. Ayrıca, bu durumdan sorumlu tuttukları devlet adamlarının idamını talep etmişlerdi.[198]

Osmanlı Devleti'nin en kritik dönemlerinden birinde, yetkin komutanların liderliğinde ordunun stratejik kararları büyük önem kazanmıştı. Celâli isyanlarının bastırılması ve İran'a yönelik sefer hazırlıkları, ordunun başındaki komutanların öngörü ve kararlarıyla şekillenmişti. Bu bağlamda, Ekim 1608'de Kuyucu Murad Paşa'nın İran seferine tayin edilmesi, dönemin önemli hadiselerinden biriydi. Bayburt'tan hareket etmeye hazırlanan Murad Paşa'ya gelen emir, Erzurum'da kışlayıp baharda İran üzerine sefere çıkmasını öngörüyordu. Ancak, Murad Paşa, Celâlilerin tamamen temizlenmeden İran seferine çıkmanın doğru olmayacağını savunarak bu emre itiraz etmişti.[199] Paşa, raporunda Ekmekçizade Ahmed Paşa'nın kendisine geç katılmasından şikâyet etmişti. Murad Paşa, emre karşı olmasına rağmen, raporuna cevap gelene kadar mevcut emre uymak zorundaydı. Erzurum'a hareket hazırlıkları başladığında, askerler iki yıldır seferde olduklarını ve kıtlık ile sıkıntılardan muzdarip olduklarını belirterek İstanbul'a dönmek istemişlerdi. Bu şikayetler sonucu, askerler Kuyucu Murad Paşa'ya başkaldırarak tuğları İstanbul yönüne dikmişlerdi. Murad Paşa, ordusuyla Tokat'ta kışlamış, ardından İstanbul'a giderek I. Ahmed'i ikna etmiş ve bahar mevsiminde Celâliler üzerine sefere çıkmıştı. Çünkü Murad Paşa, Celâlilerin tamamen temizlenmeden İran seferine çıkmanın tehlikeli olacağına inanmış ve Celâlilerin tekrar ortaya çıkmasından endişe etmişti.[200] Kuyucu Murad Paşa'nın Celâli İsyanları sırasında gösterdiği kararlı tutum, Osmanlı Devleti'nin kriz dönemlerinde güçlü liderlere olan ihtiyacını bir kez daha ortaya koyarken, bu durum II. Osman döneminde farklı bir boyut kazanmıştır.

II. Osman'ın hükümdarlık dönemi hem kişisel özellikleri hem de izlediği politikalar nedeniyle büyük zorluklarla doluydu. Kendisinden önceki padişahları örnek alarak birçok alanda kendini geliştirmiş olsa da sert ve hasis tabiatı yüzünden asker ve ulema arasında sevgi kazanamamıştı. Bu durum hem iç hem de dış politikada sorunlara yol açmış ve halkın gözünde itibar kaybetmesine neden olmuştu. Bazı araştırmalara göre, II. Osman, kendisinden önceki padişahları örnek alarak birçok alanda kendini geliştirmiş

[198] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 217.
[199] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 409.
[200] *Hasan Beyzâde Târîhi, Cilt*: 3, 881; Abdülkadir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 1, 543; Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 419.

olmasına rağmen, hasis ve sert tabiatı nedeniyle asker ve ulema tarafından pek sevilmeyen bir padişahtı.[201] Batılı kaynaklara göre, bir hükümdara yakışır tavırlar sergilememesi sebebiyle halkın gözünde heybetten yoksun görünmüştür. Bu durum, kendisine karşı duyulması gereken saygı ve korkuyu elde edememesine yol açmıştır.[202] Özellikle Hotin Seferi'nde askerlere karşı tutumu ve suçlamaları, II. Osman'ın sadece tahtını değil, hayatını da kaybetmesine sebep olmuştu. Geleneklere göre padişahlar, ilk seferlerine çıkmadan önce askerlere bahşiş dağıtırlardı. Ancak Hotin Seferi'ne hazırlanan padişah, bu ödemeyi yapmaktan kaçınmış ve bu durum askerler arasında ciddi bir huzursuzluğa yol açmıştı.[203]

Hotin Seferi sırasında, yeniçerilerin yarısının ordudan kaçtığına dair bir söylenti yayılmıştı. Bunun üzerine II. Osman, askerlere yarımşar kuruş inam vermiş ve onları tek tek önünden geçirerek yoklama yapmıştı. Ancak bu durum, yeniçeriler tarafından hakaret olarak algılanmıştı. Seferin başarısızlıkla sonuçlanmasının sebeplerinden biri muhtemelen gücendirilen yeniçerilerdi.[204] Mücadele esnasında yeniçeriler gevşek davranmış ve bununla da yetinmeyip II. Osman'dan in‘am talep etmişlerdi.[205] Padişah, talep edilen parayı vermemekle kalmamış, yeniçerilere ağır hakaretlerde de bulunmuştu. Avusturya tarafından baş ve dil getirene verilen bahşişin yetersizliğinden şikayet edilmesi üzerine, padişahın yakınları, getirilen başın bir akçe bile etmeyeceğini söyleyerek askerleri küçümseyici bir tavır sergilemişlerdi. Bu tavır, askerlerin padişaha olan itaatini ciddi şekilde sarsmıştı. Hotin Seferi'nden istenilen sonucun alınamamasının sorumlusu olarak kapıkulu askerleri gösterilmiş ve onlara ulûfe verilmemişti.[206] II. Osman, askeri nedenlerin yanı sıra, gerçekleştirmeyi planladığı çeşitli reformlar ve *kanun-ı kadimden* gelen bazı yasaları değiştirmek isteğindeydi. Bu reformlar arasında,

---

[201] Feridun M. Emecen, "Osman II," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 455; Baki Tezcan, ""Genç" Osman Neden Tahttan İndirildi? Osmanlı Tarih Yazımında Bir Yolculuk", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyan ve Ayaklanma*, Çeviri: Deniz Berktay, (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010), 60.
[202] Thomas Roe, *The Negotiations of Sir Thomas Roe, in his Embassy to the Ottoman Porte, From the Year 1621 to 1628 Inclusive* (London: Samuel Richardfon, 1740), 48-49.
[203] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 525.
[204] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 508-9.
[205] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 4, 1811.
[206] *Hasan Beyzâde Târîhi, Cilt*: 3, 939; Hüseyin Tuği, *Musîbetnâme,* Hazırlayan: Şevket Nezihi Aykut (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010), 40-1; Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 551; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 481.

merkezi otoritenin güçlendirilmesi ve devlet yönetiminde iyileştirmeler yapılması bulunuyordu.[207]

II. Osman'ın tahttan indirilip idam edilmesinden sonra, yeniçerilerin disiplinsizliği artmış ve esas görevleri olan askerliği ihmal etmişlerdi. Bu durumu düzeltmek amacıyla, onları payitahttan uzaklaştırarak düşman üzerine gönderme planları yapılmıştı. Osmanlı Devleti'nin Boğazlar üzerinden mal temin etmesini engellemeye çalışan Kazaklar'a karşı, Karadeniz üzerinden 45 kadırga gönderilmesi düşünülmüştü. Ancak bu gemilerde görev alması planlanan yeniçeriler, bu göreve yanaşmadıkları gibi 14 gün boyunca İstanbul sokaklarında huzursuzluk çıkarmışlardı. Sonunda donanmaya katılmaya ikna edilen yeniçeriler, donanmanın toplanma yeri olan Gelibolu'ya vardıklarında, İstanbul'daki huzursuzluklarını burada da sürdürmüşlerdi. Ancak Gelibolu ahalisi, yeniçerilere karşı koyarak onlarla kanlı çatışmalara girmiş ve bu durum, yeniçerilerin gemilere kaçmasına yol açmıştı.[208] II. Osman'ın döneminde iç huzursuzlukların ve yeniçeri disiplinsizliğinin devleti zayıflatması, yalnızca merkezde değil, sınır bölgelerinde de güvenlik açıklarının oluşmasına yol açmış ve bu durum, Osmanlı Devleti'ni aynı anda hem içeride hem de dışarıda ciddi tehditlerle karşı karşıya bırakmıştır.

Osmanlı Devleti için sınır bölgelerinin korunması büyük bir öneme sahipti. İran sınır bölgesini korumaya çalışırken, aynı zamanda kendi topraklarındaki isyanlarla uğraşmak zorunda kalmak, sınır güvenliğinin yeterince sağlanamamasına neden olmuştu. 1627 yılında Sadrazam Halil Paşa, isyan eden Abaza Mehmed Paşa'nın üzerine Dişlenk Hüseyin Paşa'yı göndermişti. Bu esnada Abaza Mehmed Paşa, elindeki tüm esirleri öldürmüştü. Hüseyin Paşa'nın doğudaki kuvvetlerle bu meselelerle meşgul olması, Ahıska'ya yardımın gitmesini engellemiş ve buradaki Osmanlı askerleri İranlılar tarafından katledilmişti.[209]

Bazı paşaların ve yeniçeri ağalarının sefer sırasında görevden alınarak askerce muteber olmayan kişilerin atanması, isyana sebep olmuştu. 1629 yılında, Sadrazam Hüsrev Paşa

---

[207] İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt*: 3 (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972), 292; Tezcan, ""Genç" Osman Neden Tahttan İndirildi?", 50.
[208] Roe, *The Negotiations of Sir Thomas Roe*, 159; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 4, 10.
[209] *Hasan Beyzâde Târîhi, Cilt*: 3, 999; Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 656; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 615.

Bağdad seferine Serdar olarak tayin edilmişti. Ancak 1631 yılına gelindiğinde, sınır bölgelerinde çıkan çatışmaların çokluğu ve savaşların kazanılamaması nedeniyle, Hüsrev Paşa'nın yerine Hafız Ahmed Paşa sadrazam olarak görevlendirilmişti. Yeniçeri ağalığına ise padişahın musahibi Hasan Halife getirilmişti. Bu değişiklikler kapıkulu askerleri için önemli olmasa da yeniçeriler bu durumdan hoşnut değildi ve mevacib bahanesiyle ayaklanma başlatmışlardı.[210] Mustafa Cezar'a göre, bu isyanın gizli tetikleyicisi ve destekleyicisi, görevden alınan Hüsrev Paşa'ydı.[211]

Zinkeisen'in, Rodolf Schmid'in raporlarına dayanarak aktardığı bilgilere göre, yeniçeriler ve sipahiler, Hüsrev Paşa'nın İstanbul'daki düşmanları ve rakipleri tamamen ortadan kaldırılmadıkça bu savaşta tek bir adım bile atmayacaklarına dair yemin etmişlerdi. Hatta İstanbul'a giderek bu işi kendileri yapmaya karar vermişlerdi. Bu isyan sadece Diyarbekir'de değil, Anadolu'nun birçok yerinde yankı bulmuştu.[212] Anadolu ve Balkan bölgelerinden birçok sipahi ve yeniçeri elebaşısı, İstanbul'a gelerek Hüsrev Paşa'nın tekrar sadrazam olarak atanmasını bekleyeceklerini beyan etmişlerdi. Ancak Hüsrev Paşa, payitahta dönmedi ve bu elebaşıların çabaları boşa çıktı. İsyanın İstanbul'a kadar ulaşması, Hafız Ahmed Paşa'nın ayak divanında ölümüyle sonuçlandı.[213] Hüsrev Paşa'ya giderek bu işin müsebbibini sormuşlardı, çünkü serdar olarak Hüsrev Paşa'yı istemişlerdi. Hüsrev Paşa, payitahttan uzak olup durumu değiştirme imkânı olmadığından, bunun padişahın emri olduğunu ve kendilerinin de bu emre uymaları gerektiğini belirterek isyanı yatıştırmış ve ardından Tokat'a çekilmişti.[214]

17. yüzyılda Osmanlı ordusunda yaşanan disiplinsizlik ve kaybedilen savaşlar, büyük bir dağınıklığa yol açmıştı. Bu düzensizlik ve itaatsizlik, huzursuzluk ve isyanlara neden olmaktaydı. Seferler sırasında sürekli olarak başarısızlık riski bulunuyordu. Bu yüzyılda pek çok kez ıslah çalışmaları yapılmıştı. Ancak, bu çalışmaları yürütenlerin değişmesiyle, yerlerine gelenler ya güçsüz kalmış ya da eski düzeni savunan kişiler oldukları için eski düzene geri dönülmüştü. Köprülü Mehmed Paşa dönemi, bu düzenin yeniden sağlanmaya çalışıldığı önemli bir dönemdir. 1658 yılında Erdel Seferi hazırlıklarını yaptığı sırada, Abaza Hasan Paşa ve çevresinde toplanan diğer bazı paşalar

[210] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 696; Cezar, *Mufassal, Cilt*: 4, 1871.
[211] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 4, 1920.
[212] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 4, 97.
[213] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 4, 98.
[214] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 715; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 696.

bu sefere katılmak istememişti. Köprülü Mehmed Paşa, sadaret makamına anlaşma ile gelmişti ve bozulmuş olan düzeni yeniden sağlamak için sert tedbirler alırken, bu durumdan rahatsız olanlar Paşa'nın görevden alınması için çaba sarf etmişlerdi. Ancak IV. Mehmed (1648-1687) ve Valide Hadice Turhan Sultan'ın Paşa'yı desteklemesi, Köprülü'nün muhaliflerinin gayretlerini boşa çıkarmıştı. Erdel Seferi hazırlıkları sırasında, sefere katılmayanlar Konya Ovası'nda toplanmıştı. Bu grubun içinde Tayyarzade Vezir Ahmed Paşa, Anadolu Beylerbeyi Can Mirza Paşa ve diğer 15 paşa daha bulunmaktaydı. Bu paşaların yanında sarıca, sekban, leventler ve işsiz güçsüzlerden oluşan yaklaşık 30.000 kişi vardı.[215] Abaza Hasan Paşa isyancı olması hasebiyle yakalanmak istememişti. Konya Ovası'ndakilerin sefere katılmak üzere Rumeli'ye geçmeleri için bir ferman çıkarılmıştı.

Konya Ovası'ndaki grup, fermanı yerine getirebilmek için Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesini ve yerine Tayyarzade Ahmed Paşa'nın atanmasını talep etmişti. Köprülü'nün daha önce yeniçeriler ve sipahilerden bine yakın kişiyi idam etmesi nedeniyle can güvenliklerinin tehlikede olduğunu ileri sürüyorlardı. Rumeli'ye geçmek için Bağdad muhafazasına gönderilmeyi teklif etmişlerdi. Asilerin asıl amacı, Köprülü'nün idam edilmesiydi. Fermanı getiren kapıcıbaşına, Köprülü idam edilmezse ne fermana uyacaklarını ne de sefere çıkacaklarını açıkça belirtmişlerdi.[216]

IV. Mehmed, asilerin taleplerini kabul etmeyince, müzakereler kısa sürede isyana dönüşmüştü. Abaza Hasan Paşa, asi grupla birlikte Bursa'ya girerek, şehrin kadısı Haşimzade ile bazı önde gelenleri Edirne'ye gönderdi. Amaç, isteklerini padişaha bir kez daha iletmekti. IV. Mehmed, gelen elçilerin taleplerine öfkelenerek idamlarını emretmiş, ancak Haşimzade'nin seyyid olması nedeniyle onu affetmişti.[217]

IV. Mehmed, asilere ferman götüren Kapıcıbaşı Zencefiloğlu Hasan Ağa'ya Abaza Paşa'dan gelen belgeleri vererek bunları Erdel'deki Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'ya iletmesini emretmişti. Ayrıca, kapıcıbaşına oradaki gözlemlerini de anlatmasını buyurmuştu. Zencefiloğlu, Köprülü Mehmed Paşa'ya durumu anlatınca, Paşa bu bilginin

---

[215] Türkal, "Silahdar Tarihi," 154; Mustafa Naima, *Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn (Naima Tarihi), Cilt*: 4*,* Hazırlayan: Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), 1785.
[216] Türkal, "Silahdar Tarihi," 156; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 4, 1787.
[217] Türkal, "Silahdar Tarihi," 156-7; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 4, 1787-8.

askerler arasında yayılmasını önlemek amacıyla kapıcıbaşını idam ettirmişti. Ardından, Köprülü Mehmed Paşa, ordudaki ileri gelen komutanlarla istişare ederek, askerin ağzından asilere bir mektup yazmıştı. Mektupta, asilere Abaza'dan ayrılarak sefere katılmaları çağrısında bulunmuş, aksi takdirde Erdel Seferi'nin ardından üzerlerine yürüyeceğini belirterek tehdit etmişti.[218] Bunun üzerine Abaza Hasan Paşa, daha da ileri giderek Bursa'nın tamamını işgal etmişti. Osmanlı Devleti'ne tıpkı İran gibi düşman olduğunu ve Anadolu'nun kendisine ait olup Rumeli'yi Osmanlı'ya bıraktığını ilan etmişti. Hatta yanında bulunanlara eyalet ve sancak tevcihleri yapmıştı.

Bu gelişmeler karşısında IV. Mehmed, *küffar ile gazaya memur iken fesat çıkartıp gazaya gitmeyenler kafirden eşeddir"* fetvasını çıkartarak Anadolu vilayetlerine göndermişti.[219] Diyarbekir Valisi Murtaza Paşa, serasker olarak tayin edilmiş, Diyarbekir ve Erzurum askerleri ile Kürt aşiretlerine bağlı birlikler onun emrine verilmişti.[220] Naima'ya göre, devlet erkanı ve rical-i saltanatın çoğu, Köprülü Mehmed Paşa'nın gazabından duydukları korku nedeniyle, Paşa'nın iktidarının son bulmasını beklerken, aynı zamanda Abaza'nın başarıya ulaşmasını istemişlerdi.[221] Abaza'nın maiyetindekiler, gerçekte Osmanlı Devleti'ne değil, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'ya karşıydılar. Yaygın görüşe göre, Abaza'nın baskısının amacı, padişahı Köprülü Paşa'yı azletmeye zorlamaktı; bu nedenle padişahtan umudunu kesmemişti.[222]

IV. Mehmed, Abaza'nın Bursa'da bulunması nedeniyle Üsküdar ve çevresinde bazı tedbirler almış, ancak sonuç alamamıştı. Bursa'nın muhafazasına gönderilen Kenan Paşa, Abaza ile gizlice mektuplaşarak onun kuvvetlerine mühimmat, para, zahire ve at nalı toplamış, sonunda bu malzemelerle birlikte onun ordusuna katılmıştı. Bu durum ortaya çıkınca, Çavuşoğlu Mehmed Paşa Gemlik muhafazasına gönderilmiş, ancak Abaza'nın karşısında duramayacağını anlayınca kaçmıştı. Murtaza Paşa'nın bölgeye gelmesi beklenirken, İstanbul'un savunması için Anadolu Beylerbeyi olarak atanan Konakçı Ali Paşa, Abaza ile mücadele etmekle görevlendirilmişti. Üsküdar'ın korunması için ise İstanbul Kaymakamı Kırkayak Sinan Paşa görevlendirilmişti. Köprülü Mehmed Paşa, Erdel'den dönüşünde padişahla birlikte sefere katılmak üzere

[218] Türkal, "Silahdar Tarihi," 158; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 4, 1789.
[219] Türkal, "Silahdar Tarihi," 157; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 4, 1789.
[220] Türkal, "Silahdar Tarihi," 159; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 4, 1789.
[221] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 4, 1789-90.
[222] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 4, 2091.

Üsküdar'a geçmişti. Abaza ordusu üzerine baskı kurulmuş ve Abaza Hasan Paşa ile diğer asi liderler yakalanarak idam edilmişti.[223]

Bu konuya örnek teşkil eden bir diğer olay, II. Viyana Kuşatması'nın ardından Osmanlı ordusunun yenilgisiyle birlikte Orta Avrupa'daki Osmanlı kalelerinin birer birer düşmeye başlamasıdır. Bu durum, askerin moral ve motivasyonunu ciddi biçimde zedelemişti. 1686 yılında, Segedin'in savunmasını üstlenen Gürcü Mehmed Paşa, Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'dan yardım talep etmişti. Süleyman Paşa, Segedin'e yardım etmek amacıyla kethüdası Çorumlu Mehmed Ağa'yı göndermişti. Zenta'ya geldiklerinde, Mehmed Ağa, emrindeki 2.000 kadar Tatar askerini Avusturyalıların zahire kollarına saldırmak üzere göndermiş, ancak bu askerler mağlup olarak geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Süleyman Paşa, Zenta bölgesine doğru hareket ederken, Rumeli Beylerbeyi Osmanpaşazade Ahmed Paşa'yı öncü olarak öne sürmüştü. Ahmed Paşa, kethüda Mehmed Ağa ile karşılaştığında, güçlerini birleştirerek Avusturya ordusuna yeniden saldırdılar; ancak yine yenilgiye uğrayarak geri çekilmeye başladılar. Osmanlı kaynaklarına göre, orduyu kovalayan Avusturyalıların sayısı yaklaşık 4.000 civarındaydı.[224] Eğer bu sayı doğru kabul edilecek olursa, Osmanlı ordusunun manevi çöküntüsünün boyutu hayret verici olacaktır.

Kaçan askerler, Sarı Süleyman Paşa'nın kuvvetlerine kadar ulaşmış ve bu paniği gören serdarın ordusunun ön saflarındaki askerler de paniğe kapılmış, sonunda bu durum tüm orduya yayılmıştı. Oradaki komutanlar, orduyu yatıştırıp yeniden düzen sağlamak için çaba göstermişlerse de ordu sakinleşmemiş ve Eszek'e (Ösek) kadar geri çekilmişti. Panik içinde kaçan ordunun geride bıraktığı top ve mühimmat, onları kovalayan Avusturya ordusunun eline geçmişti.[225]

Savaş sırasında yaşanan panik, ordunun disiplininin dağılmasına neden olabilir ve bu durum yalnızca savaşın kaybedilmesiyle sonuçlanmayıp, daha büyük felaketlere de yol açabilirdi. 1687 yılında, Şikloş civarındaki muharebede Osmanlı ordusu, Avusturya ordusuyla karşılaştığında panik yaşamış ve bu, büyük bir felakete neden olmuştur. Sadrazam Süleyman Paşa'nın orduyu disipline edememesi sonucu Avusturyalılar savaşı

[223] Türkal, "Silahdar Tarihi," 176-7; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 4, 1823-4.
[224] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1048.
[225] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1048.

kazanmıştı. Osmanlı ordusu çarpışmaktan kaçınarak geri çekilmişti. Eszek Köprüsü önünde meydana gelen yığılma, askerlerin bir an önce karşıya geçmek istemesiyle izdihama dönüşmüş ve binlerce asker bu izdihamda hayatını kaybetmiştir.[226]

Avusturya cephelerinde Osmanlı ordusu ağır mağlubiyetler almıştı. Payitahttaki paşaların siyasi çekişmeleri, sefer sırasında yaşanan Yeğen Osman Paşa gailesi ve kaybedilen yerlerdeki asker ve Müslüman halkın maruz kaldığı ağır zulüm, askerlerin moralini büyük ölçüde sarsmıştı. "*Din, iman, öz ve namus gidip düşmanlar arasında bed nam olduk"* diyen ordu mensupları, nihayetinde tüm bu durumlardan Padişah IV. Mehmed'i sorumlu tutarak hal'edilmesini talep etmişlerdi. Bu doğrultuda askerler ayaklanma başlatıp Sarı Süleyman Paşa'yı kaçırmış, Siyavuş Paşa'yı başa geçirerek İstanbul'a doğru harekete geçmişlerdi. Her ne kadar amaçlarının yalnızca padişahın hal'i olduğunu ve başka bir amaçları olmadığını belirtmişlerse de, Niş'e geldiklerinde, kul tayfası defterdarı ile birinci ve ikinci tezkireciler ve defter eminin çadırlarına saldırarak onları öldürmüşlerdi.[227] IV. Mehmed, isyanı bastırmak amacıyla çeşitli tedbirler almaya çalışmış, olaylardan sorumlu tuttuğu Sarı Süleyman Paşa ile Sadaret Kaymakamı Receb Paşa'nın tutuklanmasını emretmişti. Receb Paşa kaçmayı başarmış ve canını kurtarmışsa da Süleyman Paşa idam edilmişti. Boğaz muhafızı iken Sadaret Kaymakamı olarak atanan Fazıl Mustafa Paşa, acilen payitahta çağrılmış ve daha önce yaşatılan sıkıntılardan ötürü kendisinden özür dilenmişti.[228] Sadrazam Siyavuş Paşa, Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Efendi ve Fazıl Mustafa Paşa'nın da aralarında bulunduğu devlet erkanı, padişahın hal'ini istemişlerdi. Ancak, padişahın şehzadeleri öldüreceğinden endişe edilerek bir tertip planlanmıştı. Bu plana göre, ordunun Edirne'de kışlayacağı duyurulmuş, fakat kapıkulu askerlerinin baskısıyla ordu yeniden yola çıkarak Silivri'ye kadar ilerlemişti. Bu sırada Yeğen Osman Paşa, padişahtan aldığı para ve vaatler nedeniyle ordunun Edirne'den ileri gitmesine karşı çıkmıştı. Siyasi bir manevrayla bu engeli aşan Siyavuş Paşa, Silivri'ye kadar ilerleyerek padişahın hal' edilmesini gerçekleştirmişti (1687).[229] İsyan eden askerler, padişahın hal' edilmesiyle yatışmamıştı. Payitahtta karışıklıklar sürmüş ve askerin sükunetini sağlamak amacıyla aralarında Siyavuş Paşa'nın da bulunduğu bazı devlet adamlarının idamı istenmişti. Ayrıca, çeşitli

[226] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1072; Raşid Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 303-4.
[227] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1076-80; Raşid Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 312.
[228] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1079; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 313-4.
[229] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1092-95; Raşid Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 319.

ekonomik tedbirler de devreye sokulmuştu. Raşid Mehmed Efendi'ye göre, askerlerin isyan çıkararak cepheden ayrılması Erdel'i savunmasız bırakmıştı. Sadrazam Süleyman Paşa döneminde, Erdel'e bağlı Marmaroş bölgesinde mevzilenen Avusturya ordusu, Erdel ahalisiyle iş birliği yaparak savunmasız kalan bu bölgeyi ele geçirmişti.[230] Osmanlı ordusunda disiplinsizlik, iç çekişmeler ve komuta zaafiyetleri gibi faktörler, yalnızca cephedeki başarısızlıklara değil, aynı zamanda devletin iç istikrarını ve otoritesini sarsan isyan ve huzursuzluklara da zemin hazırlamıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin hem iç hem de dış tehditlerle mücadele etmekte zorlanmasına neden olmuş ve ordunun yeniden yapılandırılması gerekliliğini açıkça ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin yalnızca ordusundaki zaafiyetlerle değil, aynı zamanda vassal devletlerin sadakat krizleri ve askeri mensupların taraf değiştirme gibi meselelerle de karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu sorunların Osmanlı Devleti'nin savunma gücünü ve stratejik ittifaklarını nasıl etkilediği, bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

1.4. OSMANLI VASSAL DEVLETLERİNİN VE ASKERİ MENSUPLARININ SADAKAT KRİZİ: YARDIM EKSİKLİĞİ VE TARAF DEĞİŞTİRME HADİSELERİ

Seferlerde yaşanan bir diğer olumsuz durum ise vasal devletlerin ve bazı askeri grupların çeşitli sebeplerle yardımlarda bulun(a)mamalarıdır. Vassal devletlerin Osmanlı'ya karşı sadakat göstermemesi, seferlerin planlanmasını ve yürütülmesini zorlaştırmıştır. Bazı askeri grupların da savaş sırasında Osmanlı'ya olan bağlılıklarında zayıflık göstermesi, ordunun gücünü ve savaş kabiliyetini olumsuz etkilemiştir.

16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılda bir sefere hazırlanıldığında, ordunun organizasyonu ve hazırlıklarıyla ilgilenirken, serhad bölgelerdeki vassal devletler hakkında da tedbirli olmak gerekiyordu. Çünkü bu bölgelere yakın yerlerdeki askeri teçhizat, para ve yiyecek ihtiyacının bir kısmı, bahsi geçen devletler tarafından karşılanıyordu. Ancak, bu devletlerin din, dil ve ırk olarak Osmanlı toplum ve idaresinden farklı olması,

[230] Raşid Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 316.

Avusturya gibi devletler tarafından provoke edilip isyana teşvik edilmesine yol açabiliyordu.[231]

1593-1606 Avusturya Savaşları sırasında, Erdel, Eflak ve Boğdan —ki bu devletler Osmanlı Devleti'nin vassalıydı— hem Avusturyalılar hem de Papalık tarafından provoke edilmişti. Bu yarı bağımsız devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmesi, Osmanlının yardım yolunu kapatacak ve Avusturyalıların Osmanlıya karşı yeni bir cephe açmasını sağlayacaktı. Osmanlı Devleti'ne yapılacak askeri yardımlar da Avusturyalılara yönlendirilebilecekti. Erdel, Eflak ve Boğdan hükümdarları, sadece Osmanlı Devleti'nin onayıyla tahta çıkabiliyordu. Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre, III. Mehmed döneminde, voyvodalar tahta geçmek için şöyle bir yöntem izliyordu: Osmanlıya en fazla parayı vaat eden voyvoda adayı, hükümdarlık koltuğuna otururdu.[232] Voyvodalar, zamanından önce azledilmemek için çeşitli hediyeler gönderirlerdi. Bir kişi voyvoda olmak için rüşvet ödediğinde, rüşveti alan kişi durumu mevcut voyvodaya bildirir ve mevcut voyvoda da daha fazla para ödeyerek rakibini ortadan kaldırmak için fırsat bulurdu.[233] Bu durum, halktan daha fazla vergi alınmasına yol açması sebebiyle bölge halkı olumsuz etkileniyordu. Bazı dönemlerde, bir yıl içinde iki voyvoda dahi değiştiği olurdu.[234]

Papa VIII. Clement, bu durumdan yararlanmak için önce Avusturya İmparatoru II. Rudolf ile görüşmüş, ardından diğer Hristiyan devletlerle irtibata geçmişti. Bunu yeterli görmeyen Papa, Osmanlı Devleti içindeki Hristiyan tebaayı ikna etmek için misyonerler görevlendirmiş ve bu misyonerlerden Papaz Cumuleo'yu Moskova'ya göndermişti. Cumuleo, Venedik'ten Arnavudluk'a, oradan da Erdel'e giderek burada iki gizli görüşme gerçekleştirmiş ve ardından Eflak ve Boğdan'a geçmiştir. Cumuleo, bu devletlere eğer Osmanlı Devleti'ne karşı bir üstünlük kuramazlarsa voyvodalar ve ailelerine sığınma

---

[231] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1605.
[232] Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âli Ve Künhü'l-Ahbar'ında II.Selim, III.Murat ve III. Mehmed Devirleri Cilt*: 3. (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000), 615-6.
[233] Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969), 110.
[234] Çerçi, *Künhü'l-Ahbar*, 616.

hakkı tanınacağını vaat etmişti. Bu teminat, isyan etmeleri halinde voyvodalar için bir güvenceydi.[235]

Kaynaklara göre, Erdel, Eflak ve Boğdan gibi devletlerin Osmanlı Devleti'ne isyan etmeleri sadece ikna görüşmeleriyle gerçekleşmemişti. Bu devletler, Koca Sinan Paşa'nın ordusunun Avusturya karşısında kayda değer başarı gösterememesi nedeniyle Osmanlı'nın eski gücünde olmadığı fikrine kapılmışlardı. 16. yüzyılın sonları itibariyle Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'ni yenilmez olarak görüyordu. Bu imajın aksi olaylar yaşanınca, Erdel, Eflak ve Boğdan, Osmanlı'ya karşı isyan etmek için bir fırsat bulmuş oluyordu.[236]

Bunun dışında, Osmanlı kaynakları başka bir vahim tabloya işaret etmektedir. Bu yarı bağımsız devletlerde voyvodalığın el değiştirmesi durumunda voyvodalıkların Osmanlı Devleti'ne fazla miktarda ödeme yapması gerekmekteydi. Voyvodalıklar bu parayı toplayabilmek için halka zorbalık, zulüm ve soygun yapmaktaydılar. Örneğin, Boğdan Voyvodası Aron'un tahta oturması ona bir milyona mal olmuştu.[237] Bölgede sadece voyvodalıklar değil, ticaretle uğraşan muhafız yeniçeriler de zorbalık yaparak halkı bıktırmıştır. Erdel, Eflak ve Boğdan gibi devletlerde Türkler ticarette önemli rol oynuyordu. Tüccarlar adına iş yapan, onlara aracılık eden ve hatta doğrudan ticaretle uğraşan muhafız yeniçeriler vardı. Bu yeniçerilerin halktan malı ucuza aldıkları ve alacaklarını tahsil etmek için zorbalık yaptıkları kaynaklarda belirtilmektedir.[238] Tüm bu olumsuz durumlara rağmen Erdel, Eflak ve Boğdan Osmanlı seferlerinde önemli bir lojistik destek bölgesi olarak ön plana çıkıyordu ki buralardan ve Tuna vilayetlerinden temin edilen genç, kuvvetli ve dayanıklı atlar Osmanlı askeri seferlerinde sadece binek hayvanı olarak değil, aynı zamanda ağır topların taşınmasında da kritik bir rol üstlenmekteydi. Eflak Voyvodası, sefer için Osmanlı ordusuna para toplayıp beygir gönderirdi. 1593'te Avusturya'ya savaş açılması üzerine Eflak'tan para ve at alınmıştı. Sefer mevsimi sona erdiği için Koca Sinan Paşa, kışlamak üzere Belgrad'a geçmişti. Sinan Paşa, Belgrad'da kışlarken Eflak Voyvodası Mihai'ye yeniden para ve at

---

[235] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1603-4.
[236] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 426; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 259; Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1606; Emecen, *Kuruluş ve Yükseliş Tarihi* 356.
[237] Aurel Decei, "Boğdan," *Meb İslam Ansiklopedisi* (Meb Yayınları: Millî Eğitim Bakanlığı, 1978), 700.
[238] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 60-1.

göndermesini emretmişti. Bir önceki sefer üç yüz kadar beygir gönderen Mihai, bu emri tekrar yerine getirmişti. Ancak Koca Sinan Paşa, bu malzemelerin geç geldiğini öne sürerek Mihai'nin adamını idam ettirmek istemişti. Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'nın araya girmesiyle idam cezası hapse çevrilmişti. Sinan Paşa, Mihai'nin hediyesini reddetmiş ve bahar geldiğinde Eflak'a sefer düzenleyerek bu devlete son vermeyi planlamıştı. Bu sebeple, voyvodanın hapsedilen adamı idam edilmişti.[239] Buralarda yaşanacak herhangi bir sorun Osmanlı sefer lojistiğini olumsuz etkileyebilirdi. Bölgenin bu önemine binaen Erdel, Eflak ve Boğdan devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeleri Osmanlı ordusunu gerçekten zor durumda bırakabilirdi. Nitekim, bu devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeleri için mevcut şartlar buna müsaitti. Osmanlı devlet adamlarının Erdel, Eflak ve Boğdan beylerine karşı olumsuz tutumları da bunda etkili olmuştur.

Benzer sebepler istinaden Osmanlı Devleti'ne isyan eden voyvodalar, ülkelerindeki tüccarları ve Müslüman ahaliyi katletmişti. Askerî açıdan hem Osmanlı'ya yapacakları yardımları kesmiş hem de buraya gidecek diğer yardımları engellemişlerdi. Topraklarındaki Osmanlı garnizonlarına baskınlar düzenleyerek zayiat vermişlerdi. Eflak isyanı ile aynı dönemde Boğdan isyanı (1594) meydana gelmiş ve bu isyan nedeniyle sadaret kaymakamı olan Ferhad Paşa, Eflak Prensi Mircea'nın Müslüman olduğu iddia edilen oğlu Rıdvan'ı (Radu) voyvoda olarak göndermişti. Ancak Boğdan voyvodası, bu şahsı Boğdan'a sokmamıştı. Osmanlıdan bağlarını koparan Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodaları Avsuturya ile ittifak yapma yoluna gitmişlerdi.[240]

Osmanlı Devleti'nin zayıf olduğu dönemlerde, vassal olmayı reddeden ve vaat ettikleri vergileri ödememek için isyan eden voyvodalar, Avusturya ile iş birliği yapmaktaydı. Bu devletler, Osmanlı ordusunu zayıflatmak amacıyla zaman zaman çeşitli hilelere başvurmuşlardı. 1598 yılında, Eflak Voyvodası Mihai, Osmanlı ordusunun serdarı Satırcı Mehmed Paşa'nın büyük bir ordu ile Erdel'e ilerlediğini öğrenen Mihai, affını talep etmek amacıyla Hafız Ahmed Paşa'ya Dimo adlı elçisini göndermiş ve Ahmed Paşa, bu talebi olumlu karşılamıştı.[241] Bu sırada, Avusturyalılar, Osmanlı Devleti'nin

[239] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1606.
[240] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 426; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3, 259; Emecen, *Kuruluş ve Yükseliş Tarihi* 356.
[241] *Hasan Beyzâde Târîhi, Cilt*: 3, 644.

Varat'ı kuşatmaya başladığı dönemde Budin'i kuşatma kararı aldı. Çünkü Osmanlı ordusunun aynı anda iki orduyla başa çıkamayacağı öngörülmüştü. Bu stratejiyle hem Budin Kalesi'nin ele geçirilmesi hem de Osmanlı Devleti'nin Varat Kalesi kuşatmasını kaldırması amaçlanıyordu.[242] Satırcı Mehmed Paşa'nın Varat Kalesi'ni kuşatması nedeniyle kendisine yönelmeyeceğini düşünen Mihai, Hafız Ahmed Paşa'nın birliklerine yönelik bir hile planı hazırlamıştı. Ahmed Paşa, Niğbolu önünde çadır kurdurarak Mihai'yi karşılamak amacıyla bir merasim düzenlemişti. Kırmızı çuhalarla örtülü arabalar, Ahmed Paşa tarafından hediye taşıyan araçlar olarak değerlendirilmişti. Osmanlı askerine yeterince yaklaşan arabaların ardından yirmi bin civarında Eflak askeri Osmanlı askerlerini gafil avlamıştı. Paşa'nın yanında üç bin civarında asker vardı. Hediye sanılan arabalardan toplar çıkarak Osmanlı askerlerine ateş etmeye başlamıştı. Bunun üzerine Hafız Ahmed Paşa ve sağ kalan az sayıdaki asker, Tırnova'ya kaçmak zorunda kalmıştı.[243]

Ordunun sefer sırasında yaşadığı engeller arasında bazı devşirme askerlerin verdiği geçmişlerine olan bağlılıklarından kaynaklı birtakım tavırlar içerisine girmeleri de yer almaktaydı. Bu kimseler gerek para karşılığında gerekse eski dinlerine bağlılıklardan dolayı bu tür faaliyetlerde bulunarak bir anlamda Osmanlı'ya *"ihanet"* edebiliyorlardı. Osmanlı için ihanet gibi görünen bu tavırlar, onların zihniyet dünyasında dinlerine bağlılıktı. 1595 yılında Vişegrad Kalesi'nin düşmesinin sebeplerinden biri, yukarıda belirtilen din değiştirme olayıdır. Estergon Kalesi'nden Vişegrad'a gelen kale ahalisi, buradan Budin'e doğru yola çıkmıştı. Bu olayın ardından Avusturyalılar, Vişegrad Kalesi'ni kuşatmıştı. Kuşatma sırasında, Budin'in eski Yeniçeri Ağası Osman Ağa, Vişegrad Kalesi'nin barut deposunun yerini Avusturyalılara ifşa etmişti. Avusturyalılar, ani bir baskın düzenleyerek kaledeki barutu ele geçirmiş ve Osmanlı askerlerinin mühimmat gücünü kaybetmesine sebep olmuşlardı. Bu olaylar sonucunda, Vişegrad Kalesi Avusturyalıların kontrolüne geçmiş ve Osman Ağa, eski dini olan Hristiyanlığa geri dönmüştür.[244]

Osmanlı'nın batısında bunlar olurken doğusunda gerçekleşen çeşitli olaylar da Osmanlı askeri seferlerinin başarısız olmasında ve ordunun işlevsiz hale gelmesinde iyi bir

[242] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 3, 1644.
[243] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 154.
[244] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 91.

örneklem teşkil etmektedir. Özellikle ordu mensuplarının rüşvet alması Osmanlı devlet adamlarını başarısızlığa sürüklemiştir. Çünkü para ve mevki ile satın alınan kişiler, orduyu yarı yolda bırakmıştır. Nasuh Paşa, Bağdad'a sefere çıktığında da benzer bir durumla karşılaşmıştır. Bu sırada Celali eşkıyası Tavil Ahmedoğlu Mehmed, sahte bir fermanla Bağdad valiliğini ele geçirmişti. Aynı zamanda Nasuh Paşa'nın bölgedeki Kürt aşiretlerden yardım talebi de olmusuz karşılanarak reddedilmişti. Nasuh Paşa bu meselelerle uğraşırken, Celali eşkıyası Tavil Ahmedoğlu, Bağdad'da bulunan Emir Ahmed ile gizlice anlaşmış ve Nasuh Paşa'nın sekbanlarına el altından 30.000 altın rüşvet vererek onları etkisiz hale getirmiştir. Bu olumsuz gelişmelerin ardından, Nasuh Paşa, Bağdad Valiliğini ele geçirme mücadelesini kaybetmiştir.[245]

Osmanlı içinde yaşanan sadakat sorunları hem savaş esnasında hem de kuşatma durumlarında ciddi güvenlik açıklarına yol açmış ve devletin askeri ve idari yapısını zayıflatmıştır. 1623 yılında, Şah Abbas Bağdad'ı kuşattığında, dışarıdan içeriye erzak girişini engellemişti. Kale içindeki iaşe tükendiğinde, halk büyük sıkıntı çekmiş ve açlıktan kedi ve köpek gibi hayvanları yemeye başlamıştı. Bu duruma daha fazla dayanamayan bazı insanlar kaçarak Şah Abbas'a sığınmış ve kaledeki durumu anlatmıştı. Şah Abbas, içerden müttefik arayarak, Bekir Paşa'nın oğlu Derviş Mehmed ile ittifak kurmuştu. Bağdad'ın iç kalesini korumakla görevli olan Derviş Mehmed, gizli bir kapıdan İran askerlerini içeri alarak hem babasına hem de devlete ihanet etmiş ve Bağdad'ın İranlıların eline geçmesine neden olmuştu.[246] Bekir Paşa, parasının yerini söylemesi için işkence görmüş ve sonunda öldürülmüştü. Şah Abbas, devlete ve babasına karşı sergilediği hain tavırdan dolayı Derviş Mehmed'i Horasan'a sürgün etmişti.[247] Bu kuşatma sırasında yaşanan iaşe yetersizliği ve bunun yarattığı moral çöküntüsünün, bireysel düzeyde sadakat krizlerini tetiklediğini göstermektedir. Halkın açlık nedeniyle Şah Abbas'a sığınarak kaledeki durumu ifşa etmesi, Osmanlı'nın vassal yönetimlerinde karşılaştığı temel sorunlardan biri olan, bireysel menfaatlerin devlet sadakatinin önüne geçtiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Derviş Mehmed'in, şahsi kazanç veya hayatta kalma güdüsüyle hem devlete hem de babasına ihanet ederek İran

[245] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 370; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 1, 324.
[246] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 597; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 530-1.
[247] Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 4, 45.

askerlerini içeri alması, vassal devlet yöneticilerinin ve askeri mensuplarının güvenilirlik sorunlarını açıkça gözler önüne sermektedir.

Buna benzer bir diğer hadise ise 1673 yılında Dinyester Nehri'nin kıyısında stratejik bir konumda bulunan Hotin Kalesi önünde yaşanmıştır. Osmanlı ordusu, Leh ordusunun komutanı Litvanya Dükü Jan Sobieski'nin yaklaştığını haber alınca, Osmanlı'nın Özi Valisi Sarı Hüseyin Paşa onlardan önce Hotin Kalesi'ne varmış ve hem şehri hem de Turla Köprüsü'nü korumaya başlamıştı. Sobieski'nin askerlerinin kendi askerlerinden daha fazla olduğunu gören Hüseyin Paşa, IV. Mehmed'den de destek istemişti. Padişah, Halep Beylerbeyi Kaplan Mustafa Paşa'ya 12.000 asker göndermesini emretmiş, ancak bu kuvvetler Hotin'e değil, Yaş'a sevk edilmişti.[248] Jan Sobieski, Hotin'e ulaştığında, Boğdan Voyvodası Stefan askerleriyle ona katılmıştı. Osmanlı ordusunda bulunan Eflak Voyvodası Livroşko (Grigore Gika), gece vakti Osmanlı ordugahından kaçarak Sobieski'ye sığınmış ve Osmanlı ordusunun savunmasındaki zayıf yönleri anlatmıştı. Daha sonra Osmanlı ordusuna geri dönmesine rağmen, askerleri Sobieski'nin ordusunda kalmayı tercih etmişti.[249] Hem asker sayısı fazla olan hem de Osmanlı ordusu hakkında istihbarata sahip olan Sobieski, Osmanlı ordusunu mağlup etmişti. Sarı Hüseyin Paşa, Turla Köprüsü'nden geçerek Kamaniçe'ye gelmiş, fakat onunla birlikte sadece 200 civarında asker gelebilmişti. Birçok asker, Turla Köprüsü'nün yıkılmasıyla suda boğulmuş ve Hotin Kalesi de Jan Sobieski'nin eline geçmişti.[250] Hotin Kalesi'nin kaybında Osmanlı ordusundaki yerel unsurların taraf değiştirmesi ve ihanetleri önemli bir rol oynarken, benzer şekilde II. Viyana Seferi sırasında Kırım Hanı Murad Giray'ın ihmali, Osmanlı'nın stratejik hedeflerine ulaşmasını engelleyen bir başka örnek olmuştur.

II. Viyana Seferi (1683) sırasında yaşanan bir ihmal ise Kırım Hanı Murad Giray tarafından meydana gelmişti. Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Murad Giray'ı Hörelen (İskender) Köprüsü'nde bırakarak, buradan Viyana'ya gelecek yardımı engellemeyi planlamıştı. Ancak Murad Giray, düşmanın köprüden geçişini önlemek yerine sadece izlemeyi tercih etmişti. Geçişten sonra bile düşmanın arkasından gitmemişti. Bu durumu sorduklarında Murad Giray, daha önce düşman hakkında bilgi

[248] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 4, 2128.
[249] Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 4, 136.
[250] Türkal, "Silahdar Tarihi," 651-2.

verdiğini, ancak kendisine Eflak ve Boğdan keferesi kadar değer verilmediğini söylemişti. Paşa'ya yaptığı uyarıların dikkate alınmadığını, aksine hakaret ve mukabele gördüğünü belirtmişti. Murad Giray, düşmanın geçişine mâni olabileceğini, ancak Paşa'nın kendisini tahkir etmesi sebebiyle harekete geçmediğini anlatmıştı. Yaptığının İslam şeriatına göre ihanet olduğunu bilse de *"Mustafa Paşa kaç akçelik adammış, Paşa'nın Tatar askerlerinin kıymetini bilmesini ummuştum"* demişti. Bu olaydan sonra düşman askerlerinin önünden geçip Beç altına Mustafa Paşa'nın otağına gelmiş ve geçişini izlediği düşmanın arkasından geldiğini Paşa'ya haber vermişti.[251] II. Viyana Seferi sırasında yaşanan ihmaller, Osmanlı Devleti'nin hem dış cephelerdeki savaşlarını hem de içerideki huzursuzlukları aynı anda yönetmek zorunda kaldığı zorlu bir dönemi işaret ederken, bu durum devletin eşkıya liderlerini sisteme dahil ederek isyanları kontrol altına alma çabasını da beraberinde getirmiştir.

17. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti sürekli olarak orduya asker toplarken, Anadolu'daki isyancı gruplar bile askere alınmıştı. Yeğen Osman gibi eşkıya liderleri, eşkıyalıkta bir gelecek göremedikleri ve kendilerine vaat edilen paşalık rütbelerini cazip buldukları için bu görevleri kabul etmişlerdi. Osmanlı Devleti, birden fazla cephede savaşırken, ülke içindeki isyanları bastırmak amacıyla şaki liderlerini ve bağlı isyancıları orduya dahil ederek pasifize etmişti.[252] Sisteme dahil edilen eşkıyalar, taşrada görevlendirildikleri yerlerde yönetim ve vergi tahsili gibi sorumluluklar üstlenmişlerdi. Ayrıca, ihtiyaç duyulduğunda seferberlik görevine de devletin idari yapısının bir parçası olarak katılmışlardı.[253] Bu sistem, Osmanlı tarihinde birçok kez uygulanmış olsa da özellikle 17. yüzyılın son çeyreğinde büyük sorunlara yol açmıştı.

1688 yılında, Avusturya savaşları sırasında, Rumeli Beylerbeyi Yeğen Osman Paşa'ya vezirlik verilmiş ve Halep Valiliği ile birlikte orduya serdar tayin edilmişti. Osman Paşa, İstanbul'a uğramadan doğrudan Kosova'ya gitmiş ve İstanbul'dan kaçan zorbaların da kendisine katılmasına izin vermişti. Sekban ve sarucalarla birlikte gelen şakilerin de katılımıyla gücü artan Osman Paşa, eski eşkıya alışkanlıklarını sürdürerek zulmetmeye

[251] Türkal, "Silahdar Tarihi," 875.
[252] Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi,* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), 207.
[253] Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet*, 207.

devam etmişti.[254] Elindeki Osmanlı kuvvetlerine güvenemediği için, kendisini daha emin hissetmek amacıyla birtakım tayinler yapmıştı. Dayısı Deli Veli'yi Rumeli Beylerbeyi, kethüdası Mustafa'yı ise Karaman Valisi olarak tayin etmiş ve Anadolu'dan levent toplamak üzere İstanbul'a göndermişti. Elindeki askerle cepheye gidemeyeceğini belirterek, sadrazamın bizzat sefere katılmasını veya gelemeyecekse mühr-i hümâyunu göndermesini istemişti. Sadrazamı tehdit eden Osman Paşa, elindeki kuvvetlerle birlikte Kosova'dan Sofya'ya kadar ilerlemişti.[255]

Bu tehdit karşısında, Sadrazam Nişancı İsmail Paşa, Osman Paşa'yı serdarlıktan azletmek yerine, Hazinedar Hasan Paşa'yı serdar tayin etmişti.[256] Osman Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinin isyan çıkmasına neden olabileceği düşünülerek, Osman Paşa'ya Bosna Valiliği, dayısı Veli'ye de Hersek Sancağı verilmişti. Eğer memuriyet yerlerine gitmezlerse üzerlerine asker sevk edileceği kendilerine bildirilmişti.[257]

Yeğen Osman Paşa'ya yakın olan veya ona güvenen şaki grupları, Anadolu'da zorbalık ve yağma yapmış, ayrıca adam öldürerek huzursuzluğu artırmıştı. Sadrazam İsmail Paşa, etrafa emirler göndererek onu sıkıştırmak ve etrafındaki sarıca ve sekban gruplarını dağıtmak istemişti. Aynı zamanda, Anadolu'daki eşkıyaları ortadan kaldırarak huzuru sağlamak istiyordu. Bu amaçla hem Anadolu'da hem de Rumeli'de nefir-i âmm askeri toplamak istemişti; ancak kendisi de makamında güvende değildi. Şeyhülislam Debbağzade Mehmed Efendi ile ters düşen İsmail Paşa, onun görevden azledilmesini istemişti. Mehmed Efendi, padişahın hocası Arabzade Abdulvahab Efendi ve Darüssaade Ağası Mustafa Ağa ile iş birliği yaparak, ulemadan taraftar toplamış ve sadrazamı II. Süleyman'a (1687-1691), Avusturya cephesindeki durumlardan, askerin ahvalinden habersiz olduğundan ve garazkâr olduğundan şikâyet ederek azledilmesi için çalışmıştı.[258] Bunun üzerine İsmail Paşa azledilmiş ve yerine Bekri Mustafa Paşa getirilmişti. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'ya göre, Sadrazam İsmail Paşa'nın azledilip yerine Mustafa Paşa'nın atanmasıyla ilgili olarak kasrın ön tarafında yapılan

---

[254] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1151-2; Raşid Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 303; Üsküdarî Abdullah, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre, Cilt*:1, 59-60.
[255] Srdjan Katiç, *Jegen Osman - Paşa = Yeğen Osman Pasha* (Beograd: APP, 2001), 218.
[256] Raşid Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 343.
[257] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 4, 2217.
[258] Katiç, *Jegen Osman - Paşa = Yeğen Osman Pasha*, 219.

bir toplantıda, müftü kendilerine bu durumu gizli tutmalarını söylemiş ve Yeğen Osman Paşa'nın idamına dair fetva padişaha sunulmuştu.[259]

Yeğen Osman Paşa ve Anadolu'daki eşkıya grupları, bu durumdan faydalanmıştı. Bekri Mustafa Paşa, nefir-i âmm askerlerini dağıtmış ve Anadolu'daki zorba reislerine çeşitli memuriyetler vermişti. Durumu lehine çevirmek isteyen Yeğen Osman Paşa, Bosna Valiliği yerine Hazinedar Hasan Paşa'nın yerine serdar olmayı istemişti ve bu amaçla Belgrad'a doğru hareket etmişti.[260] Eşkıyalıktan gelen ve devlette yetişmeyen Yeğen Osman Paşa ile normal bir anlaşma zemini oluşmamıştı. Bu sırada asker toplamakla meşgul olan Hasan Paşa, Yeğen Osman Paşa ile mücadele edemeyerek kaçmış ve böylece Osman Paşa serdar olmuştu.[261]

Osmanlı askerleri, sınır bölgelerinde Avusturya ile mücadele ederken, devlet erkanından yardım beklemekteydi. Ancak, yardım ve destek göndermesi gereken devlet adamları, kendi aralarında çekişme halindeydi. Avusturya, karşısında güçlü bir kuvvet bulamayınca rahatça ilerleyebilmişti. Ordu komutanı olmanın eşkıya çetesi reisi olmaktan daha zor olduğunu gören Osman Paşa, Avusturya ordusunun Belgrad'a yaklaştığını görünce adamlarıyla birlikte Semendire'ye çekilmişti.[262] Vidin civarından geçerken, bu bölgedeki köy ve kasabaları yağmalayıp tahrip ederek oradan ayrılmıştı.[263] Avusturya ordusu, Sava üzerindeki Çingene Adası'ndan Belgrad yakasına geçmişti. Osman Paşa'nın oradan ayrıldığından habersiz olan ve ona güvenerek Avusturyalıların geçişini engellemeye çalışan Zağarcıbaşı Receb Ağa, beklediği yardımı bulamayınca emrindeki yeniçerilerin çoğu hayatını kaybetmişti. Yeğen Osman Paşa'nın geri çekilmesiyle, Sava'yı aşan Avusturyalılar Belgrad'ı kolayca kuşatmıştı. Belgrad varoşuna geldiklerinde Müslüman halkı katletmişlerdi.[264] Belgrad'ın kuşatıldığı haberi, payitahtta telaşa yol açmış ve civardan acilen yardım toplanması emredilmişti. Ancak, bu işle meşgul olması gereken Yeğen Osman Paşa emre uymamış, yardım toplamamıştı ve Semendire'ye çekildikten sonra Niş'e çekilmişti.[265] Yeğen Osman Paşa, sadrazama

[259] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1154.
[260] Katiç, *Jegen Osman - Paşa = Yeğen Osman Pasha*, 219.
[261] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1159; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 343-5.
[262] Katiç, *Jegen Osman - Paşa = Yeğen Osman Pasha*, 220.
[263] Raşid Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 351.
[264] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1168.
[265] Raşid Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 350; Abdullah, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre, Cilt*:1, 59.

yazdığı mektupta Niş'e çekilişinin sebebini *"ba'zı zuhûr iden 'usret sebebiyle"* olarak belirtmiş, ancak bu 'usret'in ne olduğundan bahsetmemişti.[266]

Belgrad'ın kaybedilmesinden sorumlu tutulan Yeğen Osman Paşa, görevini ihmal edip eşkıyalığa devam etmekteydi ve bu sırada Kemankeş Ahmed Paşa'nın cepheden firar ettiğine dair söylentiler yaymaya başlamıştı.[267] Bu nedenle, Yeğen Paşa ve adamlarının durdurulması kararı alınmış[268] ve yanındaki sekban bölükbaşıların, odabaşıların, bayraktarların ve diğer sekbanların Recep Paşa'ya katılmaları emredilmişti.[269] Kendi eylemlerini meşrulaştırmaya çalışan Yeğen Osman Paşa, *"şer ile davam vardır asitâneye giderim"* diyerek gözdağı verip kusurunu kapatmaya çalışmıştı.[270]

İstanbul'a yürüme tehdidinin ardından, aralarında Kırım Hanı Selim Giray'ın da bulunduğu bir meşveret meclisi toplanmıştı. Selim Giray, Yeğen Osman Paşa'nın serdarlığını ve suçlarını gündeme getirerek, devletin böyle bir adamın elinde kalmasından şikâyet etmişti. Yeğen Osman Paşa'nın hakkından gelinmezse Osmanlı'ya yardım edemeyeceklerini belirtmişti.[271] Meşverette bulunan diğer devlet adamları da Selim Giray'ın cesaretinden güç alarak, Yeğen Osman Paşa'yı tehdit etmiş ve onun katli için fetva almışlardı. Yeğen Osman Paşa'yı tuzağa çekmek amacıyla, Kamaniçe Seferi'ne tayin emri gönderilmişti; ancak durumu fark eden Paşa, bu emre uymayarak yanındaki levent ve sekbanlara direnmişti.[272]

Yeğen Osman Paşa'nın üzerine Arab Recep Paşa gönderilmiş[273] ve onun kaçma ihtimali olan yollar ile derbentlerdeki görevlilere yolların dikkatlice muhafaza edilmesi emredilmişti.[274] Recep Paşa Sofya'ya doğru ilerleyince, Osman Paşa'nın etrafındakiler dağılmaya başlamıştı. Yanında bine yakın adamı kalan Yeğen Osman Paşa, Kosova ve İpek tarafına kaçmaya başlamıştı. Osmanlı kaynaklarında *"haini din-ü devlet"* olarak anılan Yeğen Osman Paşa, oğlu, dayısı Deli Veli ve diğer adamları, 1689 tarihinde

---

[266] Songül Çolak, "Macaristan Serdârlığında Bir Eşkıya Yeğen Osman Paşa," *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Editör: Osman Köse, (Samsun: İlkadım Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 130.
[267] BOA, A.{DVNSMHM.d. 98 Hüküm, 444.
[268] BOA, A.{DVNSMHM.d. 98 Hüküm, 852, 902.
[269] BOA, A.{DVNSMHM.d. 98 Hüküm, 446.
[270] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1170.
[271] Katiç, *Jegen Osman - Paşa = Yeğen Osman Pasha*, 223.
[272] BOA, A.{DVNSMHM.d. 98 Hüküm, 484.
[273] BOA, A.{DVNSMHM.d. 98 Hüküm, 451.
[274] BOA, A.{DVNSMHM.d. 98 Hüküm, 446.

İpek'te yakalanarak öldürülmüşlerdi.[275] Makam ve mevki hırsı ile etrafına korku salarak, Belgrad'da yardım bekleyen askerlerin ve Müslüman halkın zulme uğramasına sebep olmuştu.[276] Yeğen Osman Paşa'nın öldürülmesinden sonra ona bağlı olan sarıca ve sekbanların bir kısmı yakalanarak öldürülmüş, malları tahrir edilip miri hazineye aktarılmıştı.[277] Osmanlı Devleti'nin farklı cephelerde birden fazla sorunla mücadele ettiği bu dönemde, iç isyanlar ve ordudaki disiplinsizlikler kadar, dışarıdan gelen tehditler de kale savunmalarını zorlaştırıyordu. Bu çerçevede, 1688 yılında Venediklilerin Eğriboz Adası'na yönelik saldırıları, Osmanlı savunma düzeninin başka bir kırılgan noktasını ortaya koymuştur.

1688 yılında, Venediklilerin Eğriboz Adası'na saldırıları sırasında Osmanlı kale muhafızları büyük zorluklarla karşılaştılar. Ordu içindeki Arnavud askerlerinin kaleden ayrılmak istemesi, savunma düzenini tehlikeye sokmuştu. Bu durum, Çelebi İbrahim Paşa'nın yardım talepleri ve Serasker Halil Paşa'nın gönderdiği destek kuvvetlerle daha da karmaşık hale geldi. 1688 yılında Venediklilerin Eğriboz'da saldırıya geçmesi sırasında, Osmanlı kale muhafızları, ordu içindeki Arnavud askerlerinin kaleden ayrılmak istemesi nedeniyle zor durumda kalmışlardı. Çelebi İbrahim Paşa'nın başarılı savunması sayesinde çatışmalar kalenin varoşlarına ulaşamamıştı. Ancak, bu durumun uzun süre devam etmeyeceğini düşünen Paşa, Serasker Halil Paşa'dan yardım istemişti. Halil Paşa, Arnavud Mustafa Paşa'yı 3.000 civarında Arnavud askeri ile birlikte Eğriboz'a göndermişti.

Yardımcı kuvvetler, Eğriboz Kalesi'ne ulaştıktan birkaç gün sonra, kaleden ayrılmak istediklerini belirtmişler ve izin verilmezse Osmanlı askerleriyle çatışacakları yönünde tehditte bulunmuşlardır. Kalmaya ikna edilemeyen Arnavud askerlerin kaleden ayrılmasına müsaade edilmişti. Bu durumdan yararlanmak isteyen Venedikliler kaleye yaklaşmak istemişse de Osmanlı kale muhafızları buna izin vermemişti.[278]

İbrahim Paşa, Koca Halil Paşa'dan tekrar yardım isteyince, Halil Paşa Tırhala Sancak Beyi olan oğlu Mehmed Paşa'yı yanında 3.000 civarında Arnavud kuvvetle birlikte

[275] Katiç, *Jegen Osman - Paşa = Yeğen Osman Pasha*, 224.
[276] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1218.
[277] Abdullah, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre, Cilt*:1, 62, BOA, A.{DVNSMHM.d. 98 Hüküm, 375, 448.
[278] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1181.

göndermişti. Çelebi İbrahim Paşa, Mehmed Paşa'nın beraberinde getirdiği kişilerin reayadan olduğunu tespit etmiş ve bunların savaşa uygun olmadığı kanaatiyle geri çevrilmelerini istemişti. Ancak Mehmed Paşa, bu kuvvetlere kefil olmuş ve babası Koca Halil Paşa'nın hatırını kullanarak İbrahim Paşa'yı ikna etmişti.[279] Bu kez gelen Arnavud askerler, kaleye ulaştıklarında önce Mehmed Paşa'yı öldürmüş ve ardından Venedik tarafına geçmişti. Beklenen desteğin kaleye ulaşmaması, kalenin varoş kısmının Venediklilerin eline geçmesine sebep olmuştu.[280]

Osmanlı Devleti, güçlü dönemlerinde dahi zaman zaman iç sorunlar ve isyanlarla karşılaşabiliyordu. Özellikle Arnavud grupların, Osmanlı Devleti'nden ayrılma istekleri ve kendi çıkarlarına yakın devletlerle iş birliği yapma eğilimleri, bu sorunların başında geliyordu. Bu bağlamda, 1691 yılında yaşanan olaylar önemli bir örnektir: Bazı Arnavud grupların Osmanlı Devleti'nden ayrılma istekleri, kendi menfaatlerine yakın olan devletlerle iş birliği yapmalarına neden olabiliyordu. 1691 yılında, Avlonya Sancak Beyi Küçük Cafer Paşa, Rumeli Beylerbeyi olarak atanarak Macaristan seferine çağrılmıştı. Cafer Paşa, Avlonya'dan eli silah tutan adamlarıyla birlikte ayrıldığında, kalede bulunan Arnavut asiler bu durumu Venediklilere bildirerek destek sağlayacaklarını beyan etmişlerdi. Bunun üzerine, Venedikliler Avlonya'yı işgal etti. Ancak, Koca Halil Paşa bu durumdan haberdar olunca, civardaki sancak beylerini emri altına alarak Avlonya'ya doğru harekete geçti. Otuz gün süren kuşatma sonucunda zor durumda kalan Venedikliler, kaleden kaçıp lağımları patlatarak Avlonya'ya zarar verdiler.[281]

Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın sonları 17. yüzyıldaki askeri seferlerine dair yapılan bu incelemede, devletin savaş alanında yaşadığı zorluklar ve başarısızlıkların çok katmanlı bir yapı arz ettiği görülmektedir. Özellikle devlet yönetimindeki iç çekişmeler, ordu disiplinsizlikleri ve stratejik karar alma süreçlerindeki zaafiyetler, Osmanlı ordusunun savaş kapasitesini ciddi şekilde zayıflatmıştır. Bürokratlar arasındaki güç mücadeleleri ve kişisel çıkarlar doğrultusunda şekillenen politikalar, yalnızca savaşların seyrini değil, aynı zamanda devletin genel işleyişini de olumsuz etkilemiştir. Çalışmanın bu bölümünde yer alan örnekler, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri

[279] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1182.
[280] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1183; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 346.
[281] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 4, 2213.

başarısızlıklarını değil, aynı zamanda bu başarısızlıkların arka planındaki siyasi ve sosyal dinamikleri de açığa çıkarmaktadır. Osmanlı ordusunun, savaş alanında sıkça yaşadığı plansızlık ve düzensizlik, devletin güç kaybını hızlandırmıştır. Bu bağlamda, içsel dinamiklerde yaşanan krizlerin, Osmanlı'nın sadece savaş alanında değil, aynı zamanda idari ve diplomatik alandaki etkinliğini de zayıflattığı anlaşılmaktadır. Sefer organizasyonlarının yetersizliği, lojistik desteğin sağlanmasında yaşanan eksiklikler ve alınan stratejik kararların uygulanmasındaki hatalar, seferlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının başlıca nedenlerindendir. Ayrıca, askeri personelin disiplinsizliği, isyanlar ve vassal devletlerin sadakat krizleri, ordunun bütünlüğünü ve savaşma kabiliyetini daha da zayıflatmıştır. Bu durum, Osmanlı'nın 17. yüzyıl boyunca süregelen askeri gerilemesinin önemli göstergelerinden biridir.

2. BÖLÜM
DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLARIN LOJİSTİK YAPIYA ETKİSİ

Bu bölümde, doğal afetler ve salgın hastalıklar gibi Osmanlı Devleti'nin sefer lojistiğini etkileyen zorluklar incelenmiştir. Özellikle yağışlar, kış koşulları, coğrafi engeller ve bu koşulların ordunun hareket kabiliyeti üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Ayrıca savaş alanlarında hijyen koşullarının yetersizliği nedeniyle salgın hastalıkların hızla yayılması ve ordunun insan gücünde azalmaya neden olan etkileri tartışılmıştır. Bu çerçevede, Osmanlı seferlerinin süreleri, konaklama düzenlemeleri, ordu yürüyüşleri sırasında karşılaşılan zorluklar ve bu zorlukların seferlerin başarısına olan etkisi detaylı şekilde açıklanmıştır. Bölüm, Osmanlı sefer lojistiğiyle ilgili kronikler ve arşiv belgelerinde yer alan örnekler üzerinden tarihsel bir analiz sunmayı hedeflemiştir. Bu süreçte doğal afetlerin ve salgın hastalıkların sefer lojistiği üzerindeki sınırlandırıcı etkileri detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Bir ordunun sefer bölgesine ulaşması zahmetli bir süreçtir ve yolculuk boyunca çeşitli zorluklarla karşılaşmak mümkündür. Bu bölümde ilk olarak, bir ordunun sefer güzergahında karşılaşabileceği engeller örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Yağışlar, kış koşulları ve coğrafi engeller, ordunun hareket kabiliyetini önemli ölçüde kısıtlamıştır. Yoğun yağışlar, nehirlerin taşması ve yolların çamurla kaplanması gibi durumlar, ordunun ilerlemesini yavaşlatmış ve lojistik destek sağlanmasını zorlaştırmıştır. Aynı şekilde, kış koşulları da ordunun hareketini sınırlamış ve soğuk hava, askerlerin sağlığını olumsuz etkilemiştir. Bu zorlukların en büyük etkisi, seferlerin başarıya ulaşmasını engellemesidir. Sefer yolundaki ve savaş alanlarındaki yetersiz hijyen koşulları, salgın hastalıkların hızla yayılmasına neden olmuş ve bu durum ordunun insan gücünün azalmasına yol açmıştır.

2.1. SEFER YÜRÜYÜŞÜNDEKİ HAREKET ZORLUKLARI

Osmanlı ordusunun sefer yürüyüşleri, lojistik, coğrafi ve iklimsel zorluklarla şekillenen karmaşık süreçlerdi. Bu süreçte karşılaşılan zorluklar, yalnızca askerî harekâtı değil, aynı zamanda lojistik düzenlemeleri ve bölgesel stratejileri de doğrudan etkilemiştir. Bu bölümde, ordunun sefere gidiş ve dönüş sürelerini etkileyen coğrafi ve iklim kaynaklı

olumsuz faktörler incelenecektir. Arşiv belgelerinde genellikle menzillerde depolanan zahire ve benzeri malzemelere ilişkin daha fazla bilgi bulunması nedeniyle, doğal afetler ve iklim kaynaklı sorunların ordu üzerindeki etkileri net bir şekilde tespit edilememektedir. Ancak, bu konuda kronikler ve sefer rûznameleri nispeten tatmin edici bilgiler sunarak bu boşluğu kısmen doldurmaktadır.

Osmanlı ordusu, sefer güzergâhlarında mevsimsel değişikliklerin yol açtığı zorluklarla sık sık karşılaşmıştır. Özellikle bahar ve kış aylarında yoğun yağışlar yolları çamur ve bataklık haline getirirken, yaz aylarında aşırı sıcaklık ve kuraklık askerlerin dayanıklılığını sınamıştır. Soğuk hava koşulları ve don olayları, ordunun hareket kabiliyetini kısıtlamış, lojistik faaliyetleri aksatmıştır. Bu durum, ordunun konaklama düzenlemelerinden sefer stratejilerine kadar birçok alanda etkili olmuştur. Osmanlı Devleti bulunduğu coğrafya itibariyle askeri seferleri belirli mevsimlerde gerçekleştirmek zorundaydı. Bu mevsim genel olarak Mart sonu-Nisan ayı gibi başlar, Ekim sonu Kasım başı gibi sona ererdi. Bu periyot dışında yapılan askerî harekâttan genel olarak bir netice elde edilemezdi. Yaz aylarında gerçekleşen savaşlar bazen olağanüstü mevsim şartları sebebiyle başarısızlıkla sonuçlanabilirdi.[282] Sefer için belirlenen güzergâhlarda, mevsimsel sınırlamalar ve devlet ikmal depolarının desteğiyle, ordular ölçülü bir ilerleme veya geri çekilme hızını korumuşlardı. Ancak, alınan bütün tedbirlere rağmen ordu hareketleri genellikle hızlı olamamıştı. Ordu, sefer mühimmatı ve zahire arabalarından uzak kalmamak için, normal şartlarda bir günde 4 ila 6 saatten fazla yol kat edememiştir.[283]

Aşağıda verilen örneklerde de görüleceği gibi olumsuz arazi ve iklim şartlarından dolayı bu süre 10-14 saate kadar çıkmıştır. Bu konuda, bazı seferlerin gidiş ve dönüş sürelerini örnek vererek konuyu daha ayrıntılı bir şekilde açıklamak faydalı olacaktır. Örneğin, III. Mehmed'in Eğri Seferi kapsamında sefer yolu 91 gün sürerken, dönüş yolculuğu 57 günde tamamlanmıştır.[284] IV. Murad'ın Revan Seferi'nde ordunun yürüyüşü gidiş için

[282] İnbaşı, Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672), 145-147.
[283] Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, 89.
[284] Günhan Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı: Sultan III. Mehmed'in Eğri Seferi Rûznâmesi (1596),* (İstanbul: Okur Kitaplığı, 2016), 98, 131.

120 gün, dönüş için ise 128 gün sürmüştür.[285] 1663 yılında gerçekleşen seferde, Uyvar'a ulaşmak toplamda 153 gün sürmüştür. Bu sürenin 81 günü yürüyüşle, 72 günü ise konaklama ile geçmiştir.[286] Kamaniçe Seferi toplamda 222 gün sürmüştür. Ordu, Kamaniçe'ye ulaşmak için 44 menzili kapsayan 184 saatlik yürüyüşü 73 günde tamamlamıştır. Dönüş yolunda ise aynı 44 menzili 221,5 saatlik yürüyüşle 97 günde kat ederek seferi sonlandırmıştır.[287] II. Viyana Seferi'nde ise ordu, hedefe ulaşmak için 105 günlük bir süre boyunca yürüyüş gerçekleştirmiştir.[288] Belirtilen bu sefer süreleri ve mesafeleri, ordunun yürüyüş düzenini etkileyen çeşitli unsurların doğrudan bir sonucudur. Diğer bir ifadeyle, ordunun yürüyüş düzenindeki farklılıklar da bu sefer sürelerini ve mevcut mesafenin ne kadar sürede katedileceğini belirleyen unsurlar arasındadır.

Osmanlı ordusunun konaklama düzenlemeleri, sefer güzergâhındaki arazinin yapısına ve lojistik gerekliliklere göre planlanmıştır. Ancak, uygun alanların sınırlı olması ve mevsimsel etkiler, konaklama sırasında birçok zorluğa yol açmıştır. Konak yerlerinin balçık ve bataklık haline gelmesi, askerlerin ve hayvanların dinlenme sürecini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca, lojistik destek için gereken menzil noktalarında yeterli stoğun bulunmaması, ordunun ilerleyişini aksatmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde menzil, ordunun konaklayarak dinlendiği veya geceyi geçirdiği yer olarak tanımlanır.[289] Anadolu ve Rumeli'de, ordunun haberleşmesini sağlamak, iaşesini temin etmek ve dinlenmek amacıyla coğrafi şartlara göre değişen mesafelerde menziller oluşturulmuştur. Askerî menziller, orduların konaklama, dinlenme, iaşe, ikmal, hızlı haberleşme ve temizlik gibi ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılan alanlardır. Bu menziller, sefer öncesinde belirlenir ve savaş sırasında ordunun hizmetine sunulmak üzere hazırlık yapılırdı. Menzil noktaları bazen seferden bir yıl önce belirlenir ve tespit edilen yerlerin kadılarına, hangi malzemeden ne miktarda menzillere getirileceğine dair

---

[285] Nermin Yıldırım, "*Kara Çelebi-Zade Abdülaziz Efendi'nin Zafername adlı eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) tahlil ve metin*" (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2005), 17-18.
[286] Purde, "Uyvar Seferi'nin Lojistiği", 71.
[287] İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 190.
[288] Şakul, *II. Viyana Kuşatması*, 142, 204.
[289] Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 159.

emirler gönderilirdi.[290] Menziller, büyük ordulara hizmet ettikleri için genellikle su kaynaklarına yakın geniş düzlüklerde kurulurlardı. Menzillerin yerleri belirlenirken, ulakların zorlanmaması ve iki menzil arasının fazla uzak olmaması ya da ordunun ihtiyaçlarının karşılanması dikkate alınmıştır. Aksi takdirde, menzilin yeri değiştirilebilirdi.[291] Orduların konaklama yerlerinin seçimi, dönemin taşıt imkânları ve günlük yürüyüş kapasiteleri göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Güzergâhta ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak geniş alanlar belirlenmiş, yürüyüş kapasitesine uygun yerlerde konaklanmış ve su kaynaklarına erişim sağlanmıştır.[292] Askerî menzillerin mesafesi, ordunun yürüyüş kapasitesine göre normal şartlar altında 3-5 saat arasında değişebilmekteyken, coğrafi ve iklimsel koşullara göre 8-10 saate kadar çıkabilmekteydi.[293] Osmanlı Devleti'nde askeri menziller, ordunun sevki ve iaşesinin temininde kritik bir rol oynamış ve askeri fonksiyonların yerine getirilmesi, seferin başarılı olması ve ordunun tüm ihtiyaçlarının eksiksiz karşılanması için oldukça önemli olmuştur. [294] Bu tür faktörleri daha iyi kavrayabilmek için, Osmanlı seferlerindeki ulaşım koşullarına belirli örnekler üzerinden detaylı bir şekilde bakmak gereklidir.

İklim koşulları ve mevsimsel geçişler de ordunun yürüyüşünde etkili olmuştur. Sonbahar ve kış mevsimlerinde gerçekleştirilen sefer yürüyüşlerinde, gündüz saatlerinin kısalığı, ordunun hareket kabiliyeti ve planlaması üzerinde belirgin bir etkiye sahip olmuştur. Sabahın erken saatlerinde yola çıkılmasına rağmen, gün ışığının sınırlılığı, hedeflenen menzilin genellikle ancak akşam saatlerinde tamamlanabilmesine neden olmaktaydı. Bu durum, sefer lojistiği ve konaklama düzenlemelerinde ciddi zorluklar yaratmıştır.[295]

---

[290] İnbaşı, Ukrayna'da Osmanlılar, 56; İzzet Sak ve Cemal Çetin, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 16 (2004): 198.
[291] Yusuf Halaçoğlu, Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2014), 28.
[292] BOA, TS.MA.e, 748/20; Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi", Belgeler Cilt. 2, Sayı. 3-4 (1965), 1.
[293] Sahillioğlu, "Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi," 13-6; İnbaşı, Ukrayna'da Osmanlılar, 137.
[294] Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri,* (Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1966), 21-6, 31-6; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578-1612)*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993), 36-7.
[295] Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, *Cilt*: 2, 85.

Mevsimsel koşulların yol açtığı tahribat da bir ordunun yürüyüşünü etkileyen önemli faktörler arasındadır. Özellikle ilkbahar ve sonbahar yağmurlarının şiddetli olduğu dönemlerde, yolların çamurla kaplandığı ve su birikintilerinin oluştuğu görülmüştür. Bu durum, yalnızca askerlerin yürüyüş hızını doğal olarak yavaşlatmakla kalmamış, aynı zamanda ordunun taşıdığı erzak ve diğer eşyaların zarar görmesine neden olmuştur. Yağışların oluşturduğu zorlu koşullar, hareket kabiliyetini kısıtlamış ve lojistik sorunları artırmıştır. [296] Yağışların yolları çamurla kaplamasının yanı sıra aşırı yağışlar da sel riskini artırmıştır. Bu durum, yürüyüş sırasında hem askerlerin hem de taşıdıkları eşyaların zarar görmesine yol açmış, sel sularına kapılan birçok asker ve malzeme kaybedilmiştir. Ayrıca, yağmurlu havalarda temin edilen yiyecekler ıslanarak ziyan olmuş, bu da erzak kıtlığı yaşanan yerlerde yiyecek fiyatlarının artmasına neden olmuştur.[297] Ancak bu tip sorunlar, yalnızca belirli bir menzille sınırlı kalabileceği gibi, o menzilde çözümlenip başka menzillerde hiç yaşanmamış da olabilmekteydi.[298] Örneğin, Eğri Seferi sırasında şiddetli yağmurların etkisiyle erzak temin edilememiş ve yiyecek fiyatlarında artışlar olmuştu.[299] Kamaniçe seferi sırasında Pogol menzilinde erzak sıkıntısı çekildiğinden arpanın kilesi 120 akçeye çıkmıştı.[300] Şiddetli yağmurlar nedeniyle fırınlar zarar görmüş ve bu durum ekmeklerin kalitesiz çıkmasına yol açmıştır. Bu sebeple, yeniçeriler ishal olmuş ve fırıncı Arnavut Ali Ağa cezalandırılmıştır.[301] Mevsimsel koşulların ve yağışların neden olduğu bu tür sorunlara ek olarak, soğuk hava, bataklık araziler ve diğer olumsuz koşullar da ordunun yürüyüşünü ve konaklamasını zorlaştıran başlıca etkenler arasında yer almaktaydı.

Osmanlı ordusu bu tür olumsuz hava koşullarının yol açtığı tahribatı telafi etmek için genellikle konaklama süresini uygun bir yerde uzatarak kayıpları en aza indirmeye çalışmıştır.[302] Başka bir ifadeyle, soğuk ve yağışlı hava koşulları orduda hastalıkların artmasına neden olabilirken; aşırı soğuklar hem askerlerin hem de hayvanların ölümüne sebebiyet verebilirdi.[303] Bu aşırı soğuklar nedeniyle zeminin donması da ayrıca ordunun

---

[296] İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 136; 186.
[297] Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı*, 118; İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 143.
[298] İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 143.
[299] Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı*, 44.
[300] İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 143.
[301] Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, *Cilt*: 1, 81.
[302] İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 183, 87.
[303] Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı*, 124; Yılmaz, "Vekayi Beç", 159, 162.

ilerleyişindeki zorlukları artırmıştır. Öte yandan, ordunun geçtiği güzergahtaki bataklık araziler ve kar yağışları neticesinde oluşan zorlu hava şartları da askerlerin ısınması için tedarik edilecek yakacak maddelere erişimi güçleştirmiştir.[304] Osmanlı ordusu, yürüyüş güzergahındaki güçlükleri coğrafi koşullara uygun çözümlerle aşmaya çalışmış; örneğin, bataklık arazilerdeki yollara saman ve ot sererek ya da taş döşeyerek, bir nehirle karşılaşıldığında ise köprü ve benzeri yapılar inşa ederek sorunları gidermiştir. Bu çözümler üretilmediği takdirde Osmanlı ordusu kat edeceği mesafeyi 2 ila 4 saat yerine 8 ila 10 saate kadar almak zorunda kalabilir, hatta bu durum konaklama süresini birkaç gün daha uzatabilirdi. Buna örnek olarak Osmanlı ordusunun Kamaniçe Seferi sırasında yaşadıkları örnek olarak verilebilir. Bu sefer sırasında ordunun şiddetli yağmura denk gelmesi ve yolların balçığa dönüşmesi sebebiyle Aydos menziline 4 saat yerine 8 saatte varabilmiştir.[305] Özellikle yağmurlu hava koşulları, yolları kayganlaştırarak yolculuk süresini uzatmıştır. II. Viyana Seferi sırasında, 6 buçuk saat uzaklıkta bulunan Aleksce'ye varış, yağış nedeniyle ancak 9 saatte tamamlanabilmiştir.[306]

Yürüyüş ve konaklama sırasında şiddetli yağmurların yağması yıldırım düşme riskini de beraberinde getirerek gecikmeleri ve can kayıplarını arttırmıştır. Ordunun hareket halinde olduğu veya geçici konakladığı bu süreçte ordunun olduğu yere yıldırım düşmesi, asker ve hayvan ölümlerine yol açarken konaklama süresini uzatan başka bir sebebe dönüşmüştür. Örneğin, Kamaniçe seferi sırasında ordu, Ilıca menziline yerleşmek istemiştir. Menzilin çevresi ekili olduğu için ordu bir saat uzaklıktaki Hoca Ömer Köyü'nün yakınına yerleşmek zorunda kalmıştır.[307] Yıldırımdan korunmaya çalışılırken Hoca Ömer Köyü'nün yakınına çadırlarını kurarak yerleşmeye çalışan ordu burada yağan şiddetli yağmurlarla baş etmek zorunda kalmış ve kurulan bu çadırlardan ikisine yıldırım düşmüştür. Bu olay sonucunda çadırlarda bulunan birkaç kişi ve küçükbaş hayvan ölmüştür. Yıldırımların can kayıplarına yol açması ordunun gereğinden fazla duraklamasına ve burada bir gün daha fazla kalmasına yol açmıştır.[308]

---

[304] Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı*, 124; Yılmaz, "Vekayi Beç", 159.
[305] İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 137.
[306] Yılmaz, "Vekayi Beç", 63.
[307] Abdurrahman Abdî Paşa, *Vekâyi'-name*, 366; İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 138.
[308] Abdurrahman Abdî Paşa, *Vekâyi'-name*, 366; İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 138.

Bu nedenle ordunun yürüyüş güzergâhında ekili alanlardan geçişi hem lojistik hem de sosyal sorunlara neden olmuştur. Askerlerin ve hayvanların tarlalara zarar vermesi, yerel halkın tepkisini çekmiş ve zaman zaman Osmanlı yönetimiyle halk arasında gerilimlere yol açmıştır. Ayrıca, bu durum ordunun düzenini bozarak seferin planlanan süresinden sapmasına neden olmuştur. Askerlerin alay düzeninde yürüdüğü güzergâhlarda, özellikle ekin tarlalarının bulunduğu bölgelerden geçişler sırasında zorluklar yaşanmış; bu yürüyüşler, çoğu zaman ekinlere zarar verilmesine yol açmıştır.[309] Ordu yürüyüşü esnasında çıkan yangınların sebebi tam olarak belli olmasa da yıldırımların yangınlara sebebiyet verdiği söylenebilir çünkü konaklama yerlerinde zaman zaman cephane taşıyan araçların yandığı gözlemlenmiş, ancak bu durumun sebeplerine ilişkin kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. [310]

Şiddetli yağmurlar ve yıldırımlardan başka yağmur ve soğuk havanın etkisiyle ortaya çıkan sis de hem ordunun yürüyüşünü yavaşlatmış hem de ordunun ani düşman baskınlarına hazırlıksız yakalanmasına sebep olmuştur. Bu zorlu hava koşulları nedeniyle askerler yön tayini konusunda da zorluklar yaşamış ve askerlerden bir kısmı rotalarını şaşırarak başka istikametlere gitmiştir. Bunun yanında, çevrenin çalılık veya ormanlık olması ordunun yürüyüşünü zorlaştıran diğer bir etkendir. Bu durum aynı zamanda alternatif yolların bulunmasını ve kullanılmasını imkânsız hale getirdiğinden, ordunun ilerleyişini neredeyse durma noktasına getirmiştir.[311]

Osmanlı ordusu, yağmurlu hava şartlarında bir noktaya yerleştiğinde, yıldırım düşme riskine ek olarak, yerleşim sırasında toprağın bataklık haline gelmesi ve şiddetli rüzgarların yarattığı tehlikelerle de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yerleşilen bölgede yağışların etkisiyle toprağın yumuşaması nedeniyle askerler çadır kurmaya çalışırken çadır kazıklarını sabitlemekte büyük zorluk yaşamış, aynı zamanda sert rüzgarlar da çadır kurma işlemini daha da güçleştirmiştir. Örneğin, IV. Murad'ın Revan Seferi sırasında Sivas menzilinde duran Osmanlı ordusu şiddetli yağmur ve rüzgârın etkisi nedeniyle gevşeyen toprağa çadır kazıklarını sağlam bir şekilde tutturamamış ve kazıklar rüzgârın da etkisiyle sürekli yerinden çıkmıştır. Hatta teberdarlar ve mehterlerin kuvvetli rüzgârın etkisiyle uçmamak için "*Otağ-ı hümâyûn'un*" iplerine

[309] Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, *Cilt*: 1, 352.
[310] Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı*, 117-8.
[311] Yılmaz, "Vekayi Beç", 158.

tutunmak zorunda kaldığı aktarılmıştır. Rüzgâr ve yağmurun dinmesini beklerken, iki-üç saat boyunca hiçbir kazık yerinden oynatılmamıştır.[312] Bu tip durumlarda ordu sefer yürüyüşü esnasında zaman kaybederken askerler ve yanlarında götürdükleri hayvanlar doğal koşullar karşısında daha savunmasız hale gelmiştir.

Orduyu yavaşlatan başlıca unsurlar arasında ordunun geçtiği bazı bölgelerin doğal bataklık arazilerden oluşmuş olmasıdır. Ordunun sefere götürdüğü ağır savaş malzemelerinin taşınması, bazı bölgelerin doğal bataklık arazilerden oluşması nedeniyle son derece zorlaşmış ve ağır savaş malzemelerinin sık sık bu arazilerdeki çamur ve balçığa saplanması ordunun genelinin ilerlemesini engellemiştir. Öte yandan, malzemeleri kurtarmak için kullanılan hayvanlar da büyük güçlüklerle karşılaşmak zorunda kalmışlardır ve bu durum zaman zaman onların telef olmasına yol açmıştır.[313] Yeni hayvanların temin edilmesi de orduyu yavaşlatan etmenler arasındaydı. Çünkü büyükbaş hayvanların eksik olması hem yük taşımasını aksatır hem de yukarıda bahsi geçen çamurdan malzemenin kurtarılma işlemini sekteye uğratırdı. Bu zorluklara en güzel örnek, 1635 yılında düzenlenen Revan Seferi dönüşünde yaşanan olaylardır. Kar yağışının başlamasıyla birlikte, karla kaplı ve ıslanmış toprak üzerinde ilerlenmeye çalışılmış, bu süreçte yaşanan güçlükler hayvanların telef olmasına yol açmıştır.[314] Çamur ve balçığın fazla olması, ordunun et ihtiyacını karşılamak için götürülen koyunlar üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratmıştır. Hastalıklara karşı yeterince dayanıklı olmayan bu hayvanlar, yürüyüş yolunun uzunluğu nedeniyle yeterince beslenememiş ve arazinin çamurlu yapısı nedeniyle dayanıklılıklarını tamamen kaybetmiştir. Bu durum, koyunların büyük ölçüde telef olmasına ve ordunun et kaynağının ciddi şekilde azalmasına yol açmıştır.[315] Geçişler sırasında yolların aşırı bataklık hale gelmesi ya da yağmur nedeniyle balçığa dönüşmesi sonucunda, hayvanların üzerlerindeki yüklerle birlikte terk edildiği durumlar yaşanmıştır.[316]

Osmanlı ordusunun yürüyüş düzeninde hareketi en çok sınırlayan unsurlardan biri, zorunlu sebeplerle seçilen duraklama yerinin hem insanlar hem de hayvanlar için yeterli

[312] Zeyrek, *Revan ve Tebriz Seferi Rûz-namesi*, 35-6.
[313] İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 188.
[314] Yunus Zeyrek, *IV. Sultan Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Rûz-namesi,* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999), 100.
[315] Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı*, 101.
[316] Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı*, 117-8.

miktarda içme suyu kaynağına sahip olup olmamasıydı.[317] Konak yerlerinin genellikle akarsuların kenarında veya bol su bulunan alanlarda kurulmasına özen gösterilse de aşırı yağışlar nedeniyle bu menzillerin balçık ve bataklığa dönüşmesi, mevcut su kaynaklarının kullanımını oldukça zorlaştırmıştır. Örneğin, bataklık alanlara kurulan bazı konaklarda, askerler ve hayvanlar büyük zorluk yaşamış; hayvanların bir kısmı bataklıkta mahsur kalmıştır.[318] Su sıkıntısının yaşandığı yerlerde kuyular kazılarak içme suyu temin edilmeye çalışılmıştır.[319] Bununla birlikte, bazı konaklarda kuyulardan sağlanan içme sularının düşman askerleri tarafından zehirlenmesi gibi durumlar da yaşanmıştır. II. Viyana Seferi sırasında Pakşa menzilinde, yolda bulunan birkaç çeşmeye rağmen askerler, çeşmelerden getirilen suyun kötü kokusu ve tuhaf tadı nedeniyle bir damla bile içememiştir. Bu durum, düşman askerlerinin Osmanlı birliklerinden intikam almak amacıyla suyu zehirlediği şüphesine yol açmıştır.[320] Bu tür olaylar, lojistik planlamada su kaynaklarının güvenliği konusunu daha da önemli hale getirmiştir.

Sefer güzergâhındaki coğrafi engeller, ordunun yürüyüş hızını yavaşlatan önemli faktörlerden biriydi. Dağlık alanlar, dar geçitler ve sarp yollar, askerlerin düzenini bozmuş ve lojistik faaliyetleri aksatmıştır. Özellikle Balkanlar'daki geçitler, eşkıya saldırılarına açık olmasından dolayı ayrı bir risk unsuru taşımıştır. Bu tür geçitlerin aşılması, genellikle uzun zaman almış ve ordunun ilerleyişini geciktirmiştir. Hava, arazi ve yol koşulları, ordunun hızı, yürüyüş ve ilerleme hızını belirlemede etkili olmuştu. Erzak miktarı ve taşınması gereken ekipman, ilerleme hızını etkileyen unsurlar arasında yer almıştı.[321] Ordunun geçtiği güzergâhlarda yolların dar ve taşlı olması, ilerleyişte ciddi zorluklara yol açmış ve arabaların hasar alarak parçalanmasına neden olmuştur. Örneğin, Eğri Seferi'ne gidilirken dar bir geçitten geçildiği sırada hem askerler izdihama yol açmış hem de erzak taşıyan araçların bir kısmı parçalanmıştır.[322] Bu tür zorlu koşullarda, topları çekmek için kullanılan hayvanlar yorgunluk nedeniyle telef olmuş, topların ve yüklerin menzil noktasına zamanında ulaştırılamaması ordunun konaklama süresini uzatmıştır. Ayrıca, menzil noktalarının düşman kalelerinin top

[317] Murphey, Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 94-7.
[318] Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı*, 73-4.
[319] Erdoğan, "II. Viyana Kuşatması", 48.
[320] Yılmaz, "Vekayi Beç", 64.
[321] Murphey, Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 94-7.
[322] Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı*, 51.

menziline yakın olması, konak yerlerine ulaşımı daha da zorlaştırmıştır.[323] Buna ilave olarak, coğrafi elverişsizlik konak yerinin palankadan uzak bir yerde kurulmasına da sebebiyet verirdi. [324] Bunun yanı sıra, zaman zaman yolların uçurumlu, taşlık ve sarp olması at ve arabayla ilerlemeyi tehlikeli hale getirmiş ve ordunun yürüyüşüne ara vermeden devam etmesini engellemiştir.[325] Diğer yandan, dar ve ormanlık alanlar, ordunun konaklamasını da olumsuz etkilemiştir. Geniş ve açık alanlar çadırların rahat kurulmasını sağlarken, dar ve ormanlık bölgelerde çadırlar sıkışık bir şekilde kurulmuş ve bu durum çeşitli sorunlara yol açmıştır. Yolların dar ve ormanlık olması, arabaların hareketini zorlaştırırdı. Bununla birlikte, padişahlar da araba yerine atlarla ilerleyebiliyordu. Yolların inişli çıkışlı ve sarp yokuşlarda olması, yük taşıyan arabaların zarar görmesine yol açabiliyordu.[326] Örneğin, II. Viyana Seferi sırasında Brinvar Köprüsü'nden toplar geçirildikten sonra askerin geçişi izdihama neden olmuş; sipahiler, yeniçeriler, cebeciler ve sekbanlar arasında üç kez kavga çıkmıştır. Bu çatışmalarda balta, topuz gibi silahlar kullanılmış ve hem insanlar hem de eşyalar zarar görmüştür.[327] Benzer bir şekilde, Revan Seferi sırasında Sivas'taki Kızılırmak üzerindeki bir köprüden geçiş sırasında yaşanan izdiham nedeniyle birçok insan ve hayvan suya düşmüştür.[328] Yolların sarp olması ve yağışlı hava koşulları, ordunun hareketini daha da zorlaştırmıştır. Taşlı ve engebeli bölgelerde uygun konak yerleri bulmak zor olmuş, konaklama yerlerinin bazen yüksek veya uzak bölgelerde kurulmasına neden olmuştur. Nitekim, Revan Seferi dönüşünde Deliklikaya mevkiinde engebeli ve taşlık alanlar nedeniyle askerler at ve arabaları bırakarak yürüyüşe devam etmek zorunda kalmıştır.[329] Ağır yüklerin taşınması, konak yerlerine ulaşım süresini daha da uzatmış, bazı durumlarda yükler hedefe bir gün sonra ulaşabilmiştir. Bazı yolların dağlık bölgelerden geçmesi, kroniklerin ifadesiyle "dolana dolana" uzun sürede ilerlenmesine yol açmıştır.[330] Yolların düz olduğu yerlerde dahi, askerlerin 10 saatlik mesafeyi yorgunluk sebebiyle tamamlayamadıkları ve yoruldukları noktalarda konaklamak zorunda

[323] Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, *Cilt*: 1, 376.
[324] Zeyrek, *Revan ve Tebriz Seferi Rûz-namesi*, 112.
[325] Yılmaz, "Vekayi Beç", 63.
[326] Zeyrek, *Revan ve Tebriz Seferi Rûz-namesi*, 112.
[327] Yılmaz, "Vekayi Beç", 63.
[328] Zeyrek, *Revan ve Tebriz Seferi Rûz-namesi*, 32.
[329] Zeyrek, *Revan ve Tebriz Seferi Rûz-namesi*, 112.
[330] Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, *Cilt*: 2, 86.

kaldıkları rapor edilmiştir.[331] Ayrıca, yürüyüş yollarının dar ve engebeli olması, ordunun hareketini yavaşlatır ve kısa sürede kat edilmesi planlanan mesafelerin daha uzun bir zamanda tamamlanmasına yol açardı. Bu tür zorluklar karşısında, bazı durumlarda iki menzil arasındaki mesafeyi tamamlamak yerine, daha uygun olan yakın bir mesafede konaklama yoluna gidilirdi.[332] Özellikle bataklık ve sarp geçitlerin bulunduğu bölgelerde ani düşman saldırılarına maruz kalma olasılığı artmaktaydı. Bu gibi riskler genellikle Osmanlı toprakları dışındaki sefer güzergâhlarında daha sık meydana gelirdi.[333]

Doğal afetler ve coğrafi bölgeden kaynaklanan sorunlar nedeniyle ordunun belirlenen güzergahlardan sapmak zorunda kalması çeşitli sorunların yaşanmasına yol açmıştır. Coğrafi bölgenin karmaşıklığının, askerlerin yollarını şaşırarak farklı güzergâhlara yönelmesine neden olduğu anlaşılmıştır. III. Mehmed'in Eğri Seferi sırasında, konaklama yerinden hareket edildiğinde bazı askerlerin yanlış yola saptığı ve bataklıklara düşerek büyük zorluklarla karşılaştıkları belirtilmiştir.[334] Bunun sonucunda, seferlerin uzaması ve istenilen başarının elde edilememesi, erzak sıkıntısına yol açmış, iyi beslenemeyen hayvanlar güçsüz düşerek telef olmuştur. Geri dönüşler sırasında, özellikle yenilgiler sonrasında, ordunun düşman saldırılarına maruz kalma ve erzak ile hayvanların yağmalanma olasılığı önemli ölçüde artmıştır.[335] Bunun yanı sıra**,** konaklama sırasında çeşitli askeri sınıflar arasında münakaşalar yaşandığı gözlemlenmiştir. Kaynaklar, bu münakaşaların detaylarından bahsetmemiş olsa da bu durumun askerlerin düzenini ve ilerleyişini etkilediği anlaşılmaktadır.[336] Bazı konaklarda meydana gelen karışıklıklar nedeniyle askerler kendilerine yer bulmakta zorlanmışlardır. Sınır bölgelerinde veya Osmanlı toprakları dışında köprü yapımı sırasında düşmanın top atışları neticesinde köprü inşasına engel olduğu bilinmektedir. Benzer şekilde, bataklık ve kamışlık yerlerde askerin geçeceği yollar araştırılırken de benzer sorunlarla karşılaşılmıştır. Bu durum hem yürüyüş hızını hem de ordu düzenini bozmuştur.[337] Tüm bu zorlukların yanı sıra, güzergâh dışındaki ani düşman saldırıları da

[331] Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı*, 58.
[332] Erdoğan, "II. Viyana Kuşatması", 46, 49.
[333] Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı*, 112.
[334] Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı*, 58.
[335] Yılmaz, "Vekayi Beç", 153.
[336] Yılmaz, "Vekayi Beç", 160.
[337] İnan, "Hasan Esîrî", 1388.

ordunun ilerleyişini yavaşlatmıştır. Düşmanla çarpışan askerin yetersiz kalması durumunda, destek almak amacıyla ya konaklama süresi uzatılmış ya da yürüyüş ihtiyatla sürdürülmüştür.[338] Ancak yine de ordu varacağı hedefe ulaşmak için elinden geleni yapmış ve alternatif yöntemler geliştirmiştir. Hava şartlarına bağlı olarak hayvanların ilerlemekte zorluk çekmesi ya da hayvanları ilerletmenin mümkün olmadığı durumlarda alternatif yollar aranmıştır. Örneğin, Kamaniçe Seferi dönüşünde 2 Kasım 1672'de Yapora menzilinde öğleye kadar yağan yağmur sebebiyle koyunlar ve develer çok sıkıntı çekmiş, bunların başka yoldan gönderilmesi için çalışmalar yapılmıştır.[339] Benzer bir durum ordunun taşıdığı yükler için de söz konusudur. Bu nedenle, ağır malzemeler nehirler üzerindeki gemilere yüklenerek istenilen yere ulaştırılmaya çalışılmıştır.[340] Ancak bu sefer de nehirlerin su seviyesinden kaynaklanan sorunlar yaşandığı olmuştur.

Büyük nehirlerin aşılması, Osmanlı seferlerinin en kritik lojistik zorluklarından biriydi. Mevcut köprülerin yetersizliği, ordunun alternatif çözümler üretmesini gerektirmiştir. Tuna Nehri'nin Fethülislam ile Güvercinlik kalesi arasında kalan kısmı, *"Girdaplar Bölgesi"* ya da *"Demirkapı Girdapları"* olarak adlandırılmaktadır. Bölgenin daralan nehir yatağı, debinin aniden artmasına ve tehlikeli girdapların oluşmasına yol açarak burayı seyrüsefer açısından son derece zorlu bir hale getirmiştir. Nehir yatağından su yüzeyine doğru uzanan sivri kaya yükseltileri, gemiler için ciddi bir tehlike arz etmekte; bu nedenle gemilerin dikkatli ve kontrollü bir şekilde bu bölgeden geçirilmesi gerekmekteydi. Mevsimsel koşullar, girdap tehlikesini daha da artırmaktadır. Suların kabardığı bahar aylarında girdapların büyüklüğü ve şiddeti artarken yaz sonlarında düşen su seviyesi, nehir yatağındaki kayaların su yüzeyine yaklaşmasına ve tekne gövdelerinin zarar görmesine neden olmaktaydı. Kış aylarında ise nehrin donması, bu bölgedeki ulaşımı tamamen durdurmaktaydı.[341] Bununla birlikte, nehir geçişlerinde buzlanma gibi durumlarda rapor alınması zorunlu hale gelmiş, bu da yürüyüş süresini etkileyen faktörlerden biri olmuştur.[342] Osmanlı Devleti, bu zorlu doğal şartlar nedeniyle, Karadeniz'den Belgrad'a kadar ve tersi istikamette nakliye güvenliğini

[338] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 737.
[339] İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 183.
[340] Abdurrahman Abdî Paşa, *Vekâyi'-name*, 403.
[341] Seyfullah Aslan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna Donanması: Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1683-1718)", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022), 116-122.
[342] BOA, TS.MA.e, 867/19.

sağlamak için bu bölgeye özel görevliler tayin etmiştir. Girdaplar bölgesinin farklı coğrafi özelliklere sahip olması, her girdapta özel tedbirler alınmasını zorunlu kılmaktaydı. Nehrin iki yanındaki kayalık dağ silsileleri, gemilerin kıyıdan uzak seyretmesini gerektirmiş; aksi takdirde yandan kayalara çarpma veya alttaki keskin kayalara vurma tehlikesi oluşmaktaydı. Bahar mevsimindeki girdap şiddetleri ve yaz sonlarındaki düşük su seviyeleri, navigasyon zorluklarını artırmış; bu nedenle Eflak voyvodası, gemileri girdaplardan geçirmek için çeşitli araçlar sağlamıştır. Girdaplardan geçiş işlemleri tamamlanana kadar ordunun beklemesi gerekmiş ve kimi zaman güzergâhtaki ormanların temizlenmesi gibi ek işlemler yapılmıştır. Ayrıca, sığ ve kayalık nehir yataklarında yanlış dümen hareketleri gemilerin kayalara çarpmasına neden olabilmekteydi. Yaklaşık 105 kilometrelik bu tehlikeli mesafenin güvenli bir şekilde aşılması, Belgrad'a mühimmat ve zahirenin zamanında ulaştırılması için kritik bir öneme sahipti.[343] Bu bağlamda Tuna Nehri'nin su seviyesinin düşük olduğu dönemlerde oluşan girdaplardan gemilerin geçmesinin hem askerler hem de taşınan mühimmat ve zahire için sorun teşkil ettiği görülmektedir. Bu sorunu çözmek için gemilerdeki malzemeler girdap bölgelerinden kara yoluyla nakledilmiş, bu nakil sırasında taşımacılıkta kullanılan arabalar da girdap bölgelerine yakın mevkilerde bulunan voyvodalıklardan temin edilmiştir.[344]

Öte yandan ani yağışlar sonucu meydana gelen taşkınlar ve sel suları, yolları kullanılamaz hale getirerek ordunun hareketini ciddi şekilde aksatmıştır. Nehir taşkınları, sadece yolları değil, aynı zamanda lojistik destek için kullanılan köprüleri de tahrip etmiştir. Bu durum, köprü yapımı veya tamirini zorunlu kılarak seferlerin planlanan takviminde gecikmelere yol açmıştır. Şiddetli ani yağışlar nehirlerin debisini yükselterek taşkınlara sebep olmuş ve ordu geçişini imkânsız hale getirmiştir. Osmanlı ordusu bu tip durumları köprü kurarak halletmeye çalışsa da debisi yükselen nehirler taşkınlara neden olduğundan dolayı karşısına ne gelirse götürmüş ve sel suları köprü inşasında görevlendirilen askerleri ve kullanılacak malzemeleri de önüne katıp sürüklemiştir.[345]

---

[343] Aslan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna Donanması", 116-122.
[344] BOA, İE.HR. 4/435
[345] İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 147.

Kamaniçe seferi yürüyüşünde Turla Nehri'nin karşı yakasına geçmek için köprü yapımıyla uğraşılırken, 9 Ağustos günü şiddetli yağmur sonucunda meydana gelen sel sebebiyle köprü inşaatında kullanılan kazıklarla birlikte mimarbaşı ve beş adamı sele kapılarak kaybolmuş; köprü inşaatı da buna bağlı olarak on günde tamamlanmıştır.[346] Köprü inşaatlarının bitirilmesinin gecikmesi doğrudan ordunun ilerleyişini de yavaşlatmıştır. Köprülerin bakım ve onarımlarının yeterince yapılmamış olması ise en az yağmurların sebep olduğu taşkınlar ve sel suları kadar çeşitli problemlere yol açmıştır. Örneğin, III. Mehmed'in Eğri Seferi sırasında, tamir ve bakımları yapılmamış harap bir köprüden geçilirken birçok hayvan sakatlanmış ve askerler de oldukça sıkıntı çekmiştir.[347]

Balkan coğrafyasının akarsular ve dar geçitlerin birleştiği noktalarında, geçişlerin zorluğu hem askerler hem de malzemeler için ciddi sorunlar yaratmıştır. Bu koşullar, civarda bulunan eşkıyalar ve ordu içindeki başıbozukların şekavet hareketlerine zemin hazırlamış; bu da seferlerin güvenliğini tehlikeye atmıştır. Özellikle III. Mehmed'in Eğri Seferi sırasında, askerlerin bir gece geçitten geçmeye çalışırken büyük zorluklarla karşılaştıkları kaydedilmiştir. Geceleyin ilerleyen askerlerin yorgunluk ve uykuya yenik düşerek ormanda uyuyakalmaları, eşkıyalar tarafından fırsata çevrilmiş ve bazı bölgelerde on beşe yakın askerin öldürülmesiyle sonuçlanmıştır.[348]

Osmanlı seferlerinde stratejik planlama eksiklikleri ve iletişim zorlukları, sıkça karşılaşılan problemlerdendi. Haberleşme ağı genellikle ulaklar üzerinden sağlandığı için zaman zaman gecikmeler yaşanmış ve stratejik planların uygulanması zorlaşmıştır. Ayrıca, sefer güzergâhlarının yanlış tahmin edilen coğrafi koşullara göre belirlenmesi, ordunun gereksiz zaman kaybına uğramasına neden olmuştur. Düşman kuvvetlerinin bulunduğu bölgelerin yanlış hesaplanması neticesinde köprülerin yanlış yönlerde inşa edilmesi, sefer sırasında hem ordunun yürüyüşünü yavaşlatmış hem de konaklama sürelerinin uzamasına neden olmuştur. Bu gibi durumlarda, ordunun yeniden organize edilmesi ve yeni planlamalar yapılması zorunlu hale gelmiştir.[349]

---

[346] İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 147.
[347] Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı*, 121.
[348] Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı*, 51.
[349] Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı*, 68.

Köprülerin askeri geçişler için yeterince kullanışlı ve geniş olması, ordunun hareketini aksatmadan ilerlemesini sağlarken, bazen askerler arasında sorun çıkmasını önlemek amacıyla konaklama süresinin uzatıldığı durumlar da olmuştur. Örneğin, III. Mehmed'in Eğri Seferi sırasında, askerler Varadin'deki köprüye ulaştıklarında fazla sıkışıklık yaşamadan ve beklemeksizin geçişlerini sağlamışlardır. Ancak, bazı askerler köprüyü daha rahat kullanabilmek için Tuna kenarında konaklayarak üç gün boyunca geçişlerini sürdürmüşlerdir.[350] Mevcut köprülerin dar ve kullanışsız olması ise ordunun geçişinde ciddi sorunlara yol açmış ve bu nedenle köprülerin daha elverişli hale getirilmesi gerekmiştir. Ordunun fazla sayıda asker ve yükle ilerlemesi, köprülerin yeterli kapasitede olmaması nedeniyle yürüyüş hızını yavaşlatmıştır.[351] Bazı menzillerde birden fazla köprünün -taş ve tahta köprüler gibi- bulunması, asker geçişini kolaylaştıran faydalı bir durum oluştururken[352], köprü bulunmayan bölgelerde köprü kurma zorunluluğu ordunun ilerleyişini geciktirmiştir. Özellikle Tuna Nehri üzerinde köprü yapımının uzun sürmesi, Balkan coğrafyasındaki zorlu koşulları daha da ağırlaştırmıştır. Bu durum, Kamaniçe Seferi'nde 15 gün[353], II. Viyana Seferi'nde ise 12 gün[354] gecikmelere neden olmuştur. Bu bağlamda, köprülerin askeri operasyonlardaki kritik önemi açıkça görülmekte hem mevcut köprülerin iyileştirilmesi hem de yeni köprülerin inşası, seferlerin başarısı açısından belirleyici bir rol oynamaktadır.

Bazı bölgelerde köprülerin asker geçişine uygun olmaması durumunda, su debisinin ve seviyesinin düşük olduğu yerlerde ordunun yürüyüşünü suyun içinden sürdürdüğü görülmektedir. II. Viyana Seferi sırasında, ordu Seksar Palangası'na doğru ilerlerken köprünün yetersizliği nedeniyle askerlerin bir kısmı sudan geçmek zorunda kalmış ve bu durum, ilerleyişte çeşitli zorluklara yol açmıştır.[355] Buna karşın, suyun menderesler oluşturarak aktığı ve bataklık alanların yoğun olduğu bölgelerde çok sayıda köprünün bulunması, geçişi daha karmaşık ve zahmetli bir hale getirmiştir. Sensar Konağı'nda belirlenen hedefe ulaşılması gerekmekteydi; ancak, çok sayıda geçiş noktasındaki 12 adet köprünün varlığı, hiçbir askerin köprüleri aşarak hedef menziline ulaşmasına

[350] Börekçi, *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı*, 122.
[351] Erdoğan, "II. Viyana Kuşatması", XXVI.
[352] Erdoğan, "II. Viyana Kuşatması", 47.
[353] İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 145.
[354] Erdoğan, "II. Viyana Kuşatması", 49.
[355] Erdoğan, "II. Viyana Kuşatması", 49.

olanak tanımamıştı.[356] Köprü sayısının fazla olması yalnızca askerlerin geçişini zorlaştırmakla kalmamış, aynı zamanda arabaların ve ağır malzemelerin taşınmasında da problemlere neden olmuştur. Örneğin, Raab Nehri civarında birden fazla köprünün inşa edilmesi ve bölgedeki bataklıklarla küçük derelerin doldurulması, ordu yürüyüşünü aksatan önemli etmenlerden biri olmuştur. Bu sebeple, ordu altı gün boyunca konaklamak zorunda kalmıştır.[357]

Köprü yapımına uygun olmayan bölgelerde tombazların temin edilmesi yoluyla köprüler inşa edilirdi. Normal koşullarda tombazlarla 24 saat içerisinde köprü kurulabilmekteyken, mevcut tombazların bulunmaması durumunda, bunların temin edilmesi süreci ordu ilerleyişini durdurmaktaydı.[358]

Köprü geçişlerinin hızlı bir şekilde tamamlanabilmesi için zaman zaman ağırlıkların öncelikli olarak köprüden geçirilmesi emredilmiştir.[359] Ancak, bazı köprülerin yerleşim yerlerine yakın olması, geçiş sırasında sıkışıklıkların yaşanmasına neden olmuş, bu durum ordunun hareketini yavaşlatmıştır.[360] Düşman devletlerin kontrolündeki bölgelerde köprü ve yolların bakımının yapılmaması, Osmanlı askerleri için ciddi sorunlar oluşturmuş, ağır malzemenin taşınması ise bu koşullarda daha da zorlaşmıştır.[361]

Ordunun hareketi sırasında meydana gelen ani taşkınlar ve sel suları, köprüleri yıkarak geçişleri engellemiş ve ordunun ilerleyişini yavaşlatmıştır. Her geçen günün yağmurlu olması, dağlardan ve vadilerden akan akarsuların Morava Nehri'nin debisini yükseltmesi nedeniyle köprü yapımından vazgeçilmiştir. Askerlerin ve hayvanların geçişi ise "tiranse" denilen gemilerle sağlanmıştır.[362] Bu tiranseler Kobelic Kalesi reayasına buldurulup Morava Nehri'nde mevcut ve hazır hale getirilmiştir. Bu tiranseleri kontrol etmek ve nehrin iki tarafında yeniden iskeleler inşa etmek için Zurnazen Mustafa Paşa'nın mühürdarı gedikli züamadan Küçük Siyavuş Ağa tayin edilmiştir. Tiranselerin kürekçi, dümenci ve kalafatçı reayasını kontrol etmek için Dergâh-ı Ali gedikli

[356] Erdoğan, "II. Viyana Kuşatması", 64.
[357] Erdoğan, "II. Viyana Kuşatması", 50.
[358] İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672),* 141.
[359] Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, *Cilt*: 1, 87.
[360] Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, *Cilt*: 1, 80; Yılmaz, "Vekayi Beç", 34.
[361] Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, *Cilt*: 1, 415.
[362] Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, *Cilt*: 2, 76.

müteferrikalarına müteferrikabaşı olan el-Hac Hüseyin Ağa tayin edilmiştir. Ordunun nehirden geçişlerini düzenlemek için nehrin batı tarafında Defterdar İsmail Efendi ve Sadrazam Kethudası Mehmed Ağa tayin edilip, nehrin kenarında birer çadır kurup geçişi düzenlemişlerdir. Nehrin doğu tarafında geçişi düzenlemek için yeniçeri ağası ve kul kethudası tayin edilip, nehrin kenarında onar hazine birer çadır kurup askerlerin geçişlerini düzenlemişlerdir. Ayrıca koçi ve sirem arabaları da bu gemilerle taşınmıştır.[363]

Ani taşkınlar ve sel sularının köprüleri yıkarak ordunun geçişini engelledği durumlarda çözüm olarak yeni köprülerin yapılması beklendiği gibi, nehirlerden ücret karşılığı asker ve hayvanlar karşı kıyıya geçirilmiştir. Birtakım cebeciler ve topçular, suya gömülen tekneleri tamir etmeye çalışmışlardır.[364] Ancak nehir geçişlerinde yaşanan zorluklar, yalnızca teknik veya doğal sorunlardan ibaret olmayıp, ekonomik ve idari anlaşmazlıkları da içermekteydi. Örneğin, 1690 yılında İsmail Geçidi'nde Niğbolu'ya taşınması planlanan zahireler için şayka reisleriyle ücret konusunda sorunlar ortaya çıkmıştır. Başlangıçta, şayka reisleri zahire taşımak için 7 akçelik navlun ücretini yeterli bulmayarak 14 akçe talep etmişlerdir. Pazarlıklar sonucunda 10 akçe üzerinden anlaşma sağlanmıştır. Ancak, Niğbolu'ya ulaşıldığında defterdar bu ücreti kabul etmemiş, 8 akçelik bir ödeme yapılmasını ve her kile zahire başına iki neferlik prostoyka verilmesini şart koşmuştur. Nihayetinde, taraflar arasında 7 akçe navlun ücreti ve 9 kuruş prostoyka ile bir uzlaşma sağlanabilmiştir. Bu tür anlaşmazlıklar hem geçişlerin gecikmesine neden olmuş hem de ordunun lojistik ihtiyaçlarının karşılanmasını zorlaştırmıştır.[365]

2.2. SAVAŞ SIRASINDA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

2.2.1. Coğrafi Koşullar ve İlerleme Güçlükleri

[363] Tiranse" olarak adlandırılan tekneler birkaç türdedir. Bir türü yaklaşık 25 zira (18.75 metre) uzunluğunda, 4 zira (3 metre) genişliğinde ve 2 zira (1.5 metre) yüksekliğindedir ve her birine yaklaşık 35 hayvan yüklenir. Bir diğer türü ise "pot" olarak adlandırılır ve yaklaşık 12 zira (9 metre) uzunluğunda, 10 zira (7.5 metre) genişliğinde ve 1 zira (0.75 metre) yüksekliğindedir ve yaklaşık 30 hayvan taşınır. Başka bir türü yaklaşık 18 zira (13.5 metre) uzunluğunda, 5 zira (3.75 metre) genişliğinde ve 1.5 zira (1.125 metre) yüksekliğindedir ve yaklaşık 30 hayvan taşır. Bir diğer türü ise yaklaşık 12 zira (9 metre) uzunluğunda, 4 zira (3 metre) genişliğinde ve 0.5 zira (0.375 metre) yüksekliğindedir ve yaklaşık 8-9 hayvan taşır. Son tür ise balık dalyanı şeklinde olup, bazılarının 12 zira (9 metre) uzunluğu, 1.5 zira (1.125 metre) genişliği ve bazılarının 6-7 zira (4.5-5.25 metre) uzunluğu, 1 zira (0,75 metre) genişliği vardır ve hayvan taşınmaz. Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, *Cilt*: 2, 77.

[364] Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, *Cilt*: 2, 71.

[365] Üsküdarî, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, *Cilt*: 1, 352.

Coğrafi koşullar, savaşların stratejik planlamasında ve uygulamasında belirleyici bir faktör olmuştur. Savaş meydanları genellikle doğal engeller, ormanlık alanlar, bataklıklar ve dağ geçitleri gibi zorlu arazilerle şekillenmiştir. Bu tür bölgelerde savaşmak, sadece fiziksel hareket kabiliyetini değil, aynı zamanda lojistik düzenlemeleri, askerlerin moralini ve savaşın sonucunu da doğrudan etkileyebilmiştir. Osmanlı askeri tarihine bakıldığında, coğrafi şartların seferler üzerindeki etkisi hem zaferlerin hem de mağlubiyetlerin ardındaki temel nedenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Orduların savaş planları yaparken muharebe bölgelerini coğrafi olarak incelemeleri hayati öneme sahiptir. Coğrafi etmenlerin analiz edilmesi, stratejik hamleleri ve lojistik düzenlemeleri doğrudan etkiler. Muharebe öncesinde stratejik bölgeleri ele geçiren taraf, savaş sırasında büyük avantajlar elde edebilir ve bu durum, harekâtın seyrini önemli ölçüde belirler. Bu sebeple, coğrafyanın doğru bir şekilde incelenmesi ve stratejik planların bu doğrultuda hazırlanması, orduların başarısı için vazgeçilmezdir.

1595 yılında Kalugeran Boğazı'nda gerçekleşen savaş, yalnızca askeri taktiklerin değil, aynı zamanda liderlik, strateji ve coğrafyanın da belirleyici rol oynadığı bir çatışma olmuştur. Osmanlı ordusundaki iç karışıklıklar, savaşın seyrini etkileyen taktiksel hatalara yol açmış, bu da ordunun elverişsiz bir coğrafyada savunma yapmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, bu zorluklar, savaşın kaderini belirleyen önemli olaylar zincirini başlatmıştır. Osmanlı ordusu, Avusturya kuvvetleriyle Kalugeran (Yergöğü) bölgesinde kritik bir muharebeye girmişti. Ordu içerisindeki kargaşa, elverişsiz bir coğrafi alanda mevzilenmelerine neden olmuştu. Avusturya askerleri, bölgedeki ormanlık ve bataklık arazilerde mevzilenmişti. Osmanlı ordusu Kalugeran Boğazı'na ulaştığında, düşman kuvvetleri hakkında bilgi almak için gönderilen at oğlanları, Avusturya ordusunun büyüklüğünü görünce telaşa kapılmışlardı.[366]

Koca Sinan Paşa, telaşın orduya yayılmasını önlemek amacıyla, askeri savaşa elverişsiz olan ağaçlık ve bataklık bölgeye çekmişti.[367] Bu hamle, Avusturya tarafına büyük bir avantaj sağlamıştı. Sinan Paşa, Avusturya ordusunun ilerleyişine karşılık bataklık arazide aceleyle tahta döşenmesini emretmiş ve bir kısım yeniçerinin meşelik alanda

[366] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 74; Sağırlı, "Nuhbetü't-tevarih," 490.
[367] Sağırlı, "Nuhbetü't-tevarih," 490.

mevzilenmesini sağlamıştı. Ayrıca, stratejik bir tepeye top yerleştirmiş, kendisi ise Kalugeran Köprüsü civarındaki bataklık alanda kalmıştı.[368]

Çarpışmalar başladığında, Avusturya ordusu geri çekilmeye zorlanmış ve böylece Osmanlı ordusunun önemli bir kısmının köprüyü geçmesi sağlanmıştı. Ancak savaş kızıştığında, bataklık arazide bulunan Osmanlı askerleri direnememiş ve muharebeyi kaybetmişlerdi. Karşıya geçemeyen askerlerin bir kısmı bataklığa saplanarak hayatlarını kaybetmişti. Hüseyin Paşa, Şam Beylerbeyi Ayazpaşazade Mustafa Paşa ve Sivas Beylerbeyi Haydar Paşa, bataklıkta hayatlarını kaybetmişti.[369] Koca Sinan Paşa da kaçarken bataklığa saplanmış ve Deli Hasan adlı bir asker tarafından kurtarılmıştı. Sonrasında *"Batakçı"* adıyla anılan Deli Hasan, Kuyucu Murad Paşa'nın delibaşısı olmuştu.[370]

Savaş sırasında ormanlık alanın kontrolü, taraflar için büyük bir stratejik avantaj sağlardı. Ormanlık arazi, saldırı ve savunma taktiklerinin başarıyla uygulanabileceği önemli bir alan olarak kabul edilirdi. Bu tür alanlar, orduların düşmanlarına karşı üstünlük kurabilmesi için kritik bir rol oynardı. 1621 yılında II. Osman'ın bizzat başında olduğu Hotin Seferi'nde, Leh kuvvetleri bu avantajı kullanarak orman içerisinde mevzi almış ve üstünlük sağlamaya çalışmışlardı. Osmanlı askerleri, Leh kuvvetlerini ormandan çıkarmak için yoğun çaba göstermelerine rağmen, Leh askerleri mevzilerinde kalarak Osmanlı birliklerine ateş açmış ve ağır zayiat verdirmişlerdi. Bu durum karşısında, açık arazide zorlanan Osmanlı askerleri metrislere girerek kendilerini emniyete almak zorunda kalmışlardı.[371]

1636 yılında, Erdel Krallığı'nda Stefan Bethlen ile György Rakoczy arasında yaşanan taht mücadelesi, bölgenin siyasi dengesini ve Osmanlı'nın bölgedeki etkisini yeniden şekillendirecek bir dönüm noktası haline gelmiştir. Siyasi ittifaklar ve askeri stratejilerin kesişim noktasında yer alan bu mücadelede, coğrafi koşullar ve zorlu doğa şartları tarafların kaderini belirleyen unsurlar arasında olmuştur. Erdel'de Stefan Bethlen ile Gorki (György) Rakoczy arasında Erdel Krallığı tahtı için amansız bir mücadele

[368] Çerçi, *Künhü'l-Ahbar*, 672; Sağırlı, "Nuhbetü't-tevarih," 491.
[369] Selânikî, *Tarih-i Selânikî, Cilt*: 2, 507; Sağırlı, "Nuhbetü't-tevarih," 491.
[370] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 1, 75.
[371] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 739.

başlamıştı. Bethlen, Budin Beylerbeyi Nasuhpaşazade Hüseyin Paşa'dan yardım talep etmişti. Siyasi görüşmelerin ardından, Hüseyin Paşa bu yardımı kabul ederek, ordusuyla birlikte Gyula bölgesine kadar ilerlemiş ve Bekir Paşa'yı öncü olarak göndermişti. Szalonta bölgesi düz bir arazi olmasına rağmen, akarsular ve göller nedeniyle oldukça sazlık ve bataklıktı. Bu derin bataklıklar yüzünden kılavuz olmadan askerlerin ilerlemesi neredeyse imkânsızdı. Kaynaklara göre, akarsuların ve su birikintilerinin çokluğu nedeniyle oluşan batak ve sazlık arazide askerler, yol bulamayıp dönüp dolaşıp geldikleri yere geri dönmüşlerdi.[372]

İki ordunun da varmak istediği, etrafı çamur deryası olan sadece bir geçit bulunmaktaydı. Szalonta bölgesinde Rakoczy ile karşılaşan Bekir Paşa, ilk çarpışmada üstünlük sağlamıştı. Hava karardığında, iki ordu karargâhlarına çekildi ve Osmanlı askerleri arasında gece baskını olacağına dair dedikodular yayılınca askerler geceyi teyakkuzda geçirmişlerdi.[373]

Ertesi gün meydana gelen çarpışmada, uykusuz Osmanlı askerleri mağlup olmuş ve bir kısmı kılavuzlar olmadan dağlık ve dikenlik araziden ilerlemeye çalışmış, bataklığa geldiklerinde geri dönmek zorunda kalmışlardı. Kılavuz bulan askerler ise karargâha dönebilmeyi başarmışlardı. Geri çekilen bazı askerler bataklık araziye girip burada hayatını kaybetmişti.[374] Hüseyin Paşa, Rakoczy ile doğrudan bir çarpışma yapmak yerine onlara baskın yapmayı planlamıştı. Ancak, şiddetli yağmurlar bataklık arazide çarpışmayı imkânsız hale getirmiş ve Rakoczy'nin ordusunda *"vezir bastı, elden gittik"* dedikodusu yayılınca ordu geri çekilmiş ve böylece çarpışma gerçekleşmemişti.[375]

17. yüzyıl Osmanlı tarihinin en zorlu sınavlarından biri, sadece savaş meydanlarında değil, devletin iç bölgelerindeki isyanlarla da verilmiştir. Klementi Dağı'nda yaşanan bu isyan, coğrafyanın doğal savunma unsurlarını ustalıkla kullanan Arnavud şakilerin, Osmanlı otoritesine meydan okumasıydı. Ancak zorlu kış şartları ve sarp arazinin dezavantajlarına rağmen, devlet bu direnişi bastırarak hem otoritesini hem de kararlılığını bir kez daha kanıtlamıştır. Ancak zorlu kış şartları ve sarp arazinin

[372] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 852.
[373] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 851.
[374] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 782; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 851.
[375] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 852.

dezavantajlarına rağmen Osmanlı, bu direnişi bastırarak bölgedeki otoritesini yeniden tesis etmiş ve merkezî idarenin kararlılığını ortaya koymuştur.

1636 yılında, Osmanlı ordusu, belirli bölgelerdeki isyanları bastırmak için hem asilerle hem de zorlu arazi şartlarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Duçe Mehmed Paşa Edincik'te bulunduğu sırada, Klementi Dağı civarında yol kesen ve kervanları soyan Arnavud sergerdelerin haberini almıştı.[376] Bu bölgenin engebeli ve kayalık yapısı, sergerdelerin şekavet arazilerini genişletmelerine imkân tanımıştı. Bu eşkıyalar, baskınlar düzenleyerek mal ve erzakları yağmalamış, halkı katletmiş ve köle olarak satmışlardı. Bosna eyaleti sınırına kadar uzanan bu şekavet hareketine, Podgorica ve civarından da Arnavud gruplar katılmıştı.[377]

Ohri ve İşkodra sancak beyleri isyanı bastırmakta başarılı olamamışlardı. Kış mevsimi olmasına rağmen, Duçe Mehmed Paşa, Bosna eyalet askerleri emrine verilerek isyanı bastırmakla görevlendirilmişti. Naima'ya göre, bu bölgedeki eşkıyaları yenmenin en etkili yolu kış mevsiminde saldırmaktı.[378] Mehmed Paşa, Bosna eyaletinden katılan yaklaşık 3.000 askerle Podgorica bölgesine ilerlemişti. Bu eşkıyaları etkisiz hale getirmek amacıyla, derbendciler, köprücüler ve diğer askeri görevlerden muaf olanlar da görevlendirilmişti.[379]

Paşa'nın gelişinden çekinen bölge halkı itaatini bildirmiş, ancak Klementi bölgesindeki eşkıyalar direnmeye devam etmişlerdi. Kırka sancağından azledilen Halil Bey'in emrine tüfekçiler verilerek Klementi Dağlarına gönderilmişti.[380] Duçe Mehmed Paşa, kış mevsiminde asilerin dağlara tırmanamayacağını düşünerek harekâtı planlamıştı. Ancak, asiler yaşadıkları coğrafyanın zorluklarına adapte olmuşlardı. Örneğin, normal şartlarda insanların yuvarlanarak inemeyeceği uçurumlardan yuvarlanarak inmeyi başarmışlardı. Sarp dağlara atlarıyla çıkmakta ve yiyeceklerini yüksek yerlerdeki mağaralarda muhafaza etmekteydiler. Ayrıca, hâkim yerlerde pusu kurarak taş ve tüfeklerle saldırmaktaydılar.[381]

---

[376] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 907.
[377] Hacı Osman Yıldırım ve diğerleri, *85 Numaralı Mühimme Defteri,* 386.
[378] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 911.
[379] Hacı Osman Yıldırım ve diğerleri, *85 Numaralı Mühimme Defteri,* 386.
[380] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 911.
[381] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 912.

Halil Bey, onlara saldırmaya çalışmış ancak asiler dağlardan askerlerin üzerine taş, ok ve sapanlarla saldırarak direniş göstermişlerdi. Hâkim araziyi ellerinde tutan asiler, dar bir geçidin üzerine ağaç ve asma dalları geçirip taşlarla doldurmuş, askerlerin geçişi sırasında bu malzemeleri onların üzerine yıkarak zayiat vermişlerdi. Duçe Mehmed Paşa, bizzat askerleriyle taarruza geçmiş ve soğuk ile erzak sıkıntısına rağmen dağlara tırmanmıştı. Asilerin lideri Vokodud'un öldürülmesinin ardından, Klementi Dağlarındaki isyan sona ermişti.[382]

Osmanlı Devleti, 1638 yılında IV. Murad'ın liderliğinde Bağdat Seferi'ni başlatarak gücünü pekiştirmeyi hedeflemiş ve stratejik bir adım olarak Musul'a kadar ilerlemiştir. Ancak, zorlu coğrafi koşullar, İranlıların direncini artıran savunma stratejileri ve kuşatmanın süresini uzatan beklenmedik engeller, bu askerî harekâtın yalnızca askeri değil, aynı zamanda lojistik anlamda da büyük bir mücadeleye dönüşmesine yol açmıştır. IV. Murad'ın Bağdat kuşatmasındaki kararlı ilerleyişi, devletin askeri kudretini test ederken, aynı zamanda büyük bir stratejik sabır gerektiren bir süreci de beraberinde getirmiştir. 1638 yılında, IV. Murad, Osmanlı Devleti'nin gücünü pekiştirmek amacıyla Bağdad'ı kuşatmak üzere Musul'a kadar ilerlemişti. Bu kuşatma sırasında yaşanan zorluklar ve İranlıların savunma stratejileri, kuşatmanın uzamasına neden olmuştu. IV. Murad, Musul'a geldiğinde askerlere biner akçe bahşiş vermiş ve yük taşıyan hayvanların bazılarının telef olması, bazılarının ise güçsüz kalması nedeniyle topların bir kısmının karadan, bir kısmının ise Dicle Nehri'nden nakledilmesine karar vermişti. Nehirden nakledilen toplar Bağdad'a 20 gün gecikmeyle ulaşmıştı.[383] Bağdad kalesi, Akkapı civarından kuşatılmıştı.[384] Bağdad kalesi, Akkapı civarından kuşatılmıştı. Kale muhafazası için metris kazılan yerler ya suya yakın bir yere kurulmalı ya da başka bir şekilde su ile doldurulmalıydı. Bu bölge su kaynağından uzak olduğu için metris kazmak uygun değildi ve bu yüzden İranlılar tarafından önem verilmemişti.[385] Lağım faaliyetleri için kazılar yapılmış, ancak topraktan su çıkması üzerine lağım faaliyetleri bırakılarak kaleye toprak sürülmeye başlanmıştı.[386]

[382] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 913.
[383] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 798; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 882.
[384] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 800.
[385] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 884.
[386] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 886.

Kuşatmanın uzamasına neden olan bir diğer olay ise, dört gün dört gece süren rüzgâr ve toz fırtınasıydı.[387]

Kaleler, savunulabilirlikleri açısından bulundukları coğrafyanın en stratejik noktalarına inşa edilirdi ve bu nedenle kuşatma sırasında ordulara ciddi zorluklar çıkarırlardı. Çehrin Kalesi de stratejik olarak oldukça avantajlı bir konumda yer alıyordu. Sarp ve yüksek kayalık bir arazide kurulmuş olan kalenin üç tarafı bataklıklarla çevriliydi ve kaleye giriş-çıkış yalnızca tek bir noktadan mümkün oluyordu.[388] Tasmim Nehri üzerinden kayıklarla kalenin erzak ve mühimmat ihtiyacı karşılanıyordu. Coğrafi olarak müstahkem bir bölgede bulunan Çehrin Kalesi, kuşatma için oldukça zor bir hedef teşkil ediyordu.[389]

1677 yılında, İbrahim Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu bu kuşatmada başarılı olamamıştı.[390] 1678 yılında ise, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa komutasında Çehrin, ikinci kez kuşatılmıştı. Rus General Romadonovski de ordusuyla Çehrin'e destek için Tasmim Nehri'nin karşısına kadar ilerlemiş ve gece vakti gizlice bir miktar askerini kaleye nakletmişti.[391] Kuşatma 33 gün sürmüş, lağımların patlatılması sonucu genel hücum yapılmış ve kale ele geçirilmişti. Ancak, coğrafi şartlar nedeniyle kalenin muhafazası zor olduğundan, kale yıkılmıştı. Bugün, kalenin yerinde kaleyi simgeleyen bir anıt bulunmaktadır.

Avusturya ordusunun kuşatma altındaki Uyvar Kalesi'ne Osmanlı desteği sağlamak amacıyla başlatılan sefer, karşılaşılan zorlu coğrafi koşullar ve lojistik engeller nedeniyle büyük bir güçlükle karşılaşmıştır. Hazırlıkların yetersizliği ve olumsuz hava koşulları, Osmanlı ordusunun mücadelesini daha da zorlaştırmıştır. Bu harekât, Osmanlı Devleti'nin askeri stratejilerinin sınandığı ve başarının yalnızca titiz bir planlama ve etkili bir koordinasyonla elde edilebileceğini ortaya koyan önemli bir örnek teşkil etmektedir. 1685 yılında, Melek İbrahim Paşa, Avusturya ordusunun komutanı Dük Lotheringen tarafından kuşatılan Uyvar Kalesi'ne yardım etmek amacıyla Belgrad'dan

[387] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 802; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 887.
[388] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 211; Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, 149.
[389] Türkal, "Silahdar Tarihi," 710.
[390] Türkal, "Silahdar Tarihi," 690; Muhammet Şen, "İskoç General Patrik Gordon'un Gözüyle İlk Osmanlı-Rus Savaşı I. Çehrin Seferi 1677," *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 18, Sayı: 2 (December 2018): 351, https://doi.org/10.32449/egetdid.491579, https://doi.org/10.32449/egetdid.491579.
[391] Şen, "İskoç General Patrik Gordon'un Gözüyle İlk Osmanlı-Rus Savaşı I. Çehrin Seferi 1677," 350.

harekete geçmişti. Budin'e vardığında bir savaş meclisi toplayarak Uyvar yolunun zorlukları sebebiyle Estergon'a hareket edilmesi kararlaştırılmıştı.[392] Ancak, savaş için temin edilen erzak ve mühimmat yetersizdi. Bu nedenle Sadrazam Kara İbrahim Paşa'dan yardım talep edilmişti. Ne yazık ki, Sadrazam'ın yeterli yardımı sağlayamaması üzerine eksik malzemelerle Estergon'a doğru yola çıkıldı.[393]

Uyvar'ı kuşatan Dük Lotheringen, kuvvetlerinin bir kısmını Estergon'a gönderdi. Osmanlı ordusu ile Avusturya kuvvetleri arasında bataklık bir arazi bulunuyordu, bu yüzden doğrudan taarruz mümkün değildi.[394] Avusturya destek kuvvetlerinin komutanı, Osmanlı askerlerini bataklığa çekmek için bir plan yapmış ve bu planda başarılı olmuştu. Sisli havanın etkisiyle bataklığa çekilen Osmanlı ordusunun hareket kabiliyeti azalmış ve Avusturyalılara karşı direnç gösterememişti.[395] Zor arazi koşulları nedeniyle hareketsiz kalan ve gücünü kaybeden yaklaşık 80.000 Osmanlı askeri, 15.000 kişilik Avusturya ordusuna yenilmişti.[396]

1684 ve 1685 yılları, Osmanlı Devleti'nin Lehistan Krallığı ile girdiği askeri çekişmeler için dönemeçlerden biri olmuştur. Sadrazam Sarı Süleyman Paşa ve Kırım Hanı Selim Giray komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, bölgedeki stratejik üstünlüklerini güçlendirmeye yönelik çeşitli askeri ve lojistik zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin askeri stratejileri ve savaş yönetimi bakımından kritik kararların alındığı, savaşın seyrini doğrudan etkileyen bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Coğrafi engeller ve karşılaşılan zorluklar, Osmanlı ordusunun savaşın gidişatını değiştirecek stratejik hamleler yapmasını zorunlu kılmıştır. Eylül 1684'te, Sadrazam Sarı Süleyman Paşa ve Selim Giray, Jan Sobieski'yi İzvançe bölgesinde mağlup ederek kendi topraklarına çekilmesine sebep olmuştu. Bu zaferin ardından, sadrazam IV. Mehmed'e bir rapor yazmış ve kışı Babadağı'nda geçirmişti.[397] Temmuz 1685'te ise, Kırım Hanı Selim Giray ile birleşen Sadrazam Süleyman Paşa, Lehistan içlerine casuslar

---

[392] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1007; Abdülkadir Özcan, "Melek İbrahim Paşa," *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12 (2010): 229, https://dergipark.org.tr/tr/pub/iugaad/issue/1167/13728.
[393] Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, 209; Raşid Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 289; Özcan, "Melek İbrahim Paşa," 231.
[394] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1008.
[395] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1008.
[396] Özcan, "Melek İbrahim Paşa," 230.
[397] İsmail Katgı, "Priyepolye'den İstanbul'a Bir Osmanlı Paşa'sı: Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'nın Yükselişi ve Düşüşü," *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi* 6, Sayı: 2 (November 2023): 16, https://doi.org/10.47437/esogutd.1317972, https://doi.org/10.47437/esogutd.1317972.

göndererek Jan Sobieski'nin ordusu hakkında istihbarat toplamıştı. Bu veriler doğrultusunda, Paşa, İshakçı'dan Tuna Nehri'ni geçerek Çuçura bölgesine ilerlemiş, üç günlük erzakla Prut Nehri'ne ulaşmış,[398] ancak arazinin bataklık yapısı nedeniyle toplar güçlükle getirilmiş ve askerler sazlık arazide konuşlanmıştı.[399]

Bu sırada, Leh kuvvetlerinin Ziboystorski komutasında Boğdan arazisine geldiğini öğrenen Süleyman Paşa ve Selim Giray, ordu karargahlarını Çuçura'da bırakarak süvari birlikleriyle Prut Nehri civarında Leh kuvvetleriyle karşılaşmışlardı. Leh kuvvetleri, bölgenin coğrafi olarak en stratejik noktalarına yerleşmişlerdi. Konuşlandıkları alan yarım ay şeklinde bataklık bir araziydi ve diğer tarafları ormanlık bölgeydi. Bu nedenle, Osmanlı kuvvetlerinin her yönden saldırması mümkün değildi.[400] Süleyman Paşa, sadece tek bir noktadan saldırma imkânı bularak Leh kuvvetlerini yedi gün boyunca top atışlarıyla hırpalamış, ancak ciddi bir zayiat verememişti.

Leh komutan Ziboystorski, elindeki zahireyi Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmemesi için suya dökmüş ve arabalarının çoğunu yakarak ormanlık alana çekilmişti.[401] Ertesi gün, Süleyman Paşa ormanlık alana çekilen Leh kuvvetlerine top atışı yapılmasını emretmiş ve bu bölgede onlara bir miktar zayiat verdirmişti. Ziboystorski, kuvvetlerini orman içindeki dar bir boğaza çekmişti. Osmanlı askerlerinin bu alana yaklaşması mümkün olmadığı gibi, Leh askerleri de buradan çıkamamıştı.[402] Süleyman Paşa, bu galibiyetle İshakçı üzerinden tekrar Babadağı'na çekilmişti.

2.2.2. Kuvvetli Yağışların ve Taşkınların Etkileri

Doğa, tarih boyunca insanlığın çabalarını şekillendiren en önemli güçlerden biri olmuştur. Savaş meydanlarında sergilenen stratejik zekâ, yalnızca düşmanla mücadelede değil, aynı zamanda doğanın zorlu şartlarına karşı verilen mücadelede de kendini göstermiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu gibi geniş topraklarda harekât yürüten ordular için iklim koşulları ve doğal engeller, zafer ile yenilgi arasındaki ince çizgiyi belirleyen faktörlerden biri olmuştur. Kuvvetli yağışlar ve bunların neden olduğu taşkınlar, orduların ilerleyişini yavaşlatmış, lojistik desteği sekteye uğratmış ve kimi

[398] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1000.
[399] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1001.
[400] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1001.
[401] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1002.
[402] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1003.

zaman stratejik kararların yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı ordularının kuvvetli yağışlar ve taşkınlarla olan mücadelesi, askeri tarih açısından dikkat çekici örnekler sunmaktadır.

1598 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî harekâtları sırasında, iklim koşullarının ordular üzerindeki etkisi büyük sorunlar yaratmıştı. Özellikle, Satırcı Mehmed Paşa'nın Varad kuşatmasında karşılaşılan zorluklar, bu etkinin ne denli yıkıcı olabileceğini gözler önüne sermiştir. Bu olay, Osmanlı ordusunun doğal koşullarla mücadelesinin ne kadar zor olduğunu ve askeri planlamada bu tür faktörlerin nasıl büyük bir engel teşkil edebileceğini açıkça göstermektedir. 1598 yılında, Satırcı Mehmed Paşa'nın Varad kuşatması sırasında karşılaşılan zorluklar, iklim koşullarının ordu üzerindeki etkilerine dikkat çeken önemli bir örnektir. Varad Kalesi büyük ve güçlü bir kaleydi; Mehmed Paşa'nın amacı başlangıçta bu kaleyi kuşatmak olmadığından yanına sadece üç top almıştı.[403] Ancak sonradan kararını değiştirerek Varad'ı kuşatmaya karar verdi. Kuşatma sırasında şiddetli yağmur ve fırtına başlamış, yağmurun şiddeti o kadar fazlaydı ki çadırdan çadıra geçmek bile mümkün olamamıştı. Bir ay süren kuşatma boyunca yağmur suları sürekli sele ve taşkınlara neden olmuştu.[404] Crişul Repede Nehri'nin suları, taşkınlar nedeniyle gün içinde birkaç saat boyunca askerlerin metrislere gidip gelmesine mâni oluyordu. Yağmur, etrafı çamur deryasına çevirmiş, ortalığı cıvık bir balçık haline getirmişti. Askerler çadırlara neredeyse bir adam boyu kazık çakmalarına rağmen, şiddetli rüzgâr nedeniyle çadırları yerlerinde tutamamışlardı. Soğukların artmasıyla askerler donma tehlikesi atlatmıştı.[405] Mehmed Paşa, üç topla bu kuşatmadan sonuç alamayacağını düşünerek Eğri Kalesi'nden on top getirilmesini emretmişti. Ancak yağmurun etkisiyle oluşan çamur nedeniyle top arabalarını çekecek hayvan bulunamamış ve toplar getirilememişti. Peçevi İbrahim Efendi, Göle'den Varad'a üç günde gittiklerini, ancak Göle'ye dönüşlerinin on iki gün sürdüğünü nakletmektedir.[406]

Kalenin alınamayacağını düşünen Satırcı Mehmed Paşa, Budin'in de kuşatılması üzerine kuşatmayı kaldırıp Budin'e yöneldi. Yağmurlu ve fırtınalı hava düzelmemiş, üstüne soğuklar da artmıştı. Bu durum, ordunun ilerleyişini yavaşlatmış ve arabaların

[403] Dinç, "Peçevî Tarihi," 70.
[404] Abdurrahman Sağırlı, *"Mehmed b.Mehmed er-Rumi (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevarih Ve'l-Ahbar'ı ve Tarih-i Al-i Osman'ı (Metinleri, tahlilleri)*" (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000), 549.
[405] Sağırlı, "Nuhbetü't-tevarih," 543; Dinç, "Peçevî Tarihi," 71.
[406] Dinç, "Peçevî Tarihi," 71.

çekilmesini imkânsız hale getirmişti. Kötü hava şartları ve malzeme eksikliği nedeniyle Temeşvar Valisi İsmail Paşa, nehirler üzerine köprüler kuramamış, geçişler sallarla yapılmaya çalışılmıştı. Nehirden geçiş sırasında toplar halatlara bağlanarak karşı kıyıya çekilmişti. Malzemeyi taşıyan arabaları çekecek hayvanın azlığı nedeniyle Diyarbakır Beylerbeyi Koca Murad Paşa, Halep Beylerbeyi Mahmud Paşa ve Sofu Sinan Paşa gibi devlet adamları bile arabaların boyunduruğuna girerek top çekmişlerdi.[407] Sefer öylesine zahmetli olmuştu ki açlık ve çamura saplanma nedeniyle ölenler olmuştu. Varad'dan Budin'e doğru hareket eden orduda, uzayan sefer nedeniyle erzak sıkıntısı baş göstermişti. Askere, zahire gemilerinin Szolnok'ta olduğu söylenerek ilerlemeleri sağlanmıştı. Yaşanan sıkıntılar üzerine asker isyan bayrağını açarak Belgrad'a dönmeyi talep etti. Satırcı Mehmed Paşa'yı Budin seferinden vazgeçirmek için Szolnok menzilinde ordu kileri yağmalanmış, Paşa'nın çadırı yıkılarak ona zarar verilmişti. Peçevi'ye göre, seferde başına gelecekleri önceden sezen Satırcı Paşa, askerin isyana başladığı anda konak yerinden kaçmış, ortalık sakinleşince karargâha geri dönmüştü.[408] Askerin isyanı karşısında Belgrad'a dönmeye mecbur kalan Paşa, Segedin civarında orduyu kışlaklara dağıtmıştı.

Osmanlı Devleti'nin askeri operasyonlarında doğal afetlerin ve iklim koşullarının etkileri büyük bir rol oynamıştır. 1598 yılında, Budin kuşatması sırasında yaşanan yoğun yağmurlar, Osmanlı kuvvetlerinin kuşatmaya yardım ulaştırmasını oldukça zorlaştırmış ve karşılaşılan bu zorluklar dikkat çekici bir örnek olarak tarihe geçmiştir. 1598 yılında, Avusturyalıların Budin kuşatması sırasında Osmanlı kale muhafızlarına yardım ulaştırılmasının önündeki en büyük engellerden biri yoğun yağmurlar olmuştu. Avusturya ordusu yaklaşık 80.000 askerden oluşuyordu ve bu kadar büyük bir kuvvetle başa çıkmak zorlaşmıştı. Kalenin uzun süre dayanamayacağı düşünüldüğünden, birkaç kez yardım gönderilmişti. Eğri beylerbeyi Bektaş Paşa, gönderilen kuvvetler arasında yer almış ancak yetersiz kuvvetleri nedeniyle fazla direnememişti. Bir diğer tedbir olarak Peşte halkı Budin'e taşınmış, Peşte Budin için feda edilmişti.[409]

[407] Dinç, "Peçevî Tarihi," 73-4.
[408] Dinç, "Peçevî Tarihi," 77.
[409] Sağırlı, "Nuhbetü't-tevarih," 547.

Kırım kuvvetlerinden acil yardım talep edilmiş ve Kalgay Selamet Giray komutasında 20.000 kadar asker gönderilmişti.[410] Ancak yoğun yağmur ve çamur nedeniyle ilerlemeleri yavaşlamış ve yardımlar kaleye geç ulaşmıştı. Yağmur, arkalarından gelen askerlerin yetişmesi için her menzilde en az iki gün beklemelerine sebep olmuştu. Su seviyesi köprülerin üzerine çıkarak askerlerin eşyalarını sallarla karşıya geçirmelerine, at ve deve gibi hayvanlarını yüzdürmek zorunda kalmalarına yol açmıştı. Sular çekildiğinde arazi bataklığa dönüşmüştü.[411]

Osmanlı Devleti'nin kale kuşatmalarında, coğrafi engeller ve doğal zorluklar belirleyici bir etken olmuştur. 1600 yılında gerçekleşen Kanije kuşatması, bu tür engellerin askeri operasyonlar üzerindeki etkisini açıkça gözler önüne sermektedir. Kalenin çevresindeki coğrafi yapı, kuşatmanın uzamasının ana nedenlerinden biriydi. 1600 yılında, Osmanlı ordusunun Kanije kuşatmasının uzamasının ana nedenlerinden biri, kalenin civarının coğrafi yapısıydı. Kalenin iki tarafı, bir ok atımı mesafedeki nehre kadar sazlık ve bataklık araziden oluşuyordu. Balaton Gölü'nden çıkan nehir, Drava Nehri'ne doğru akmaktaydı ve bu göl, kaleye yaklaşımı zorlaştırıyordu.[412] Bu nedenle, birkaç adam taşıyabilecek kadar dirençli *"lese"* adı verilen çubuklardan yapılan çitler inşa edilmişti. Etraftan getirilen odunlar leselerin üzerine döşenerek, kale muhafızlarının kaleyi görmesi engellenmişti.[413] Kalenin diğer tarafı ise dağ ve ormanlarla çevriliydi; bu da top atışları sırasında güllelerin çamura gömülmesine ve lağım açılmasının imkânsız hale gelmesine neden olmuştu.

Kuşatma sırasında kaleye yaklaşmak için bir araba genişliğinde hasırlar serilmişti, ancak bu hasırlar sadece bir gün dayanabildiği için her gün yeniden serilmesi gerekiyordu.esi ancak bir gündü. Bu sebeple hasır serilme işlemi her gün yeniden yapılmıştı.[414] Kanije Kalesi'nde barut deposunun patlaması, kalenin direncini zayıflatmış olmasına rağmen, coğrafi yapısı genel taarruzu zorlaştırmış ve geciktirmişti.[415]

---

[410] Sağırlı, "Nuhbetü't-tevarih," 549.
[411] Sağırlı, "Nuhbetü't-tevarih," 548.
[412] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 1, 283.
[413] Dinç, "Peçevî Tarihi," 92; Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 1, 289.
[414] Sağırlı, "Nuhbetü't-tevarih," 566; Paşa, *Hasan Beyzâde Târîhi, Cilt*: 3, 625-6; Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 1, 284
[415] Sağırlı, "Nuhbetü't-tevarih," 567; Dinç, "Peçevî Tarihi," 93.

Ayrıca, sis nedeniyle Osmanlı ordusu zaman zaman zor anlar yaşamıştı. Bataklık etrafında saldırı hazırlığı yaparken, Avusturya ordusunun ani saldırısına maruz kalmışlardı. Bu baskın sonucunda askerlerin bir kısmı bataklık ve sazlıklarda gizlenmek zorunda kalmıştı. Gece vakti yağmur yağması, askerlerin ıslanmasına neden olmuş ve sis etrafı sardığında, ordu bu durumu kullanarak geri çekilebilmişti. Avusturya ordusu, Sadrazam İbrahim Paşa'nın sis içinde gizlenerek kendilerine saldıracağını düşündüğünden geri çekilmişti.[416]

Kanije Kuşatması yaklaşık 43 gün sürmüştü. Kalenin barut deposunun patlaması ve yardım kuvvetlerinin Osmanlı ordusu tarafından mağlup edilmesi üzerine, Avusturya kale muhafızları kaleyi vire ile teslim etmeyi kabul etmişti. Osmanlı ordusu, kalede açtığı gediklerden dolayı genel taarruza geçmeye karar vermişti; ancak bütün gece süren yağmur nedeniyle taarruz gerçekleşememişti. Yağmur, yolun çamur ve bataklık seviyesini artırmıştı. Askerlere, yürüyüş yolunun odun ve meşe ile doldurulması emredilmişti. Bu tedbirler alındıktan sonra, kale vire ile teslim alınmıştı.[417]

II. Osman'ın Hotin Seferi, Osmanlı Devleti'nin askerî harekâtlarında mevsimsel zorlukların nasıl büyük etkiler yarattığını gösteren bir örnektir. Kış mevsiminin getirdiği şiddetli yağmurlar, bataklık koşulları ve soğuk hava, sefer sırasında hem askeri hareketliliği zorlaştırmış hem de hastalıkların yayılmasına neden olmuştur. II. Osman'ın Hotin Seferi sırasında mevsimin kışa dönmesi birçok zorluğu beraberinde getirmişti. Bu dönemde Osmanlı-Lehistan diplomatik görüşmelerini yürüten Sir Thomas Roe'nun yazdıkları, seferin zorluklarını gözler önüne sermektedir. Şiddetli yağmurlar nedeniyle toplar bataklığa saplanmış, hayvanların bir kısmı telef olmuş ve çadırlar yerlerinden sökülmüştü. Yağmurun sele dönüşmesi birçok eşyanın sürüklenmesine neden olmuştu. Atlar, yiyeceklerinin azalması nedeniyle serbest bırakılmıştı. Bunun yanında, dizanteri salgını ortaya çıkmış ve ateş ile soğuklardan dolayı birçok asker hayatını kaybetmişti. Erzak sıkıntısı ve soğuklar nedeniyle zor durumda kalan askerler, padişahın cimriliğinden şikâyet ederek isyan etme noktasına gelmişti. Çatışmalar, mevsimsel şartlar ve hastalıklar nedeniyle birçok askerini kaybeden II. Osman, ordu komutanları

[416] Dinç, "Peçevî Tarihi," 94; Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 1, 292.
[417] Sağırlı, "Nuhbetü't-tevarih," 572; Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 1, 293; Dinç, "Peçevî Tarihi," 95.

arasındaki ihtilaflar sebebiyle Lehistan ile anlaşarak İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı.[418]

1628 yılında, Osmanlı Devleti'nin Bağdad üzerine düzenlediği sefer, mevsimsel zorlukların ve doğa olaylarının askerî harekâtları nasıl etkilediğini çarpıcı bir şekilde göstermiştir. Sadrazam Hüsrev Paşa'nın liderliğinde gerçekleştirilen bu seferde, kış yağmurları ve nehir taşkınları, orduyu beklenmedik zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Şah Abbas'ın ölümü sonrasında, Sadrazam Hüsrev Paşa, Bağdad üzerine sefere çıkmaya karar verdi.[419] Temmuz ayında İstanbul'dan harekete geçen Osmanlı ordusunun, sefer mevsiminin sonuna doğru Bağdad'a ulaşması planlanıyordu. Ancak Hüsrev Paşa, Musul'a ulaştığında, kendisine katılması emredilen birliklerin henüz gelmediğini gördü.[420]

Bağdad'tan Musul'a doğru ilerlemeye karar verdiğinde, kış yağmurları başlamış ve Dicle ile Fırat nehirleri taşmıştı.[421] Taşkınlar sebebiyle halk yüksek yerlere çıkmak zorunda kalmıştı. Fırat ve Dicle arasındaki köyler ve tepeler adaya dönmüştü.[422] Topları ve ağır yükleri çeken camuslar iştira usulüyle toplanmıştı, ancak şiddetli yağmurlar nedeniyle bu hayvanlar telef olmuştu ve zahirenin sele kapılması nedeniyle yeniden iştira toplanması emredilmişti.[423] Bağdad civarı, yoğun yağmur ve taşkınlar nedeniyle bataklığa dönüşmüş, nehir yakınındaki çadırlar su baskınına uğramıştı.[424] Bu durum kuşatmayı imkânsız hale getirmiş ve suların çekilmesi için üç ay beklenmişti.[425]

Sular çekildiğinde, Dicle'yi geçmek amacıyla gemi yapılması planlanmış ve kereste getirilmesi emredilmişti. Ancak bu keresteler bekleyiş sırasında harap olmuştu. Çadır kurulan yerler sel nedeniyle zarar görmüş, çadırlar ve örtüler çamura battığı için çürümüş ve bu durum askerlerin büyük sıkıntılar yaşamasına neden olmuştu.[426]

---

[418] Roe, *The Negotiations of Sir Thomas Roe*, 12-3.
[419] Abdülkâdir Efendi (Topçular Abdülkâdir Efendi, *Topçular Katibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi, Cilt*: 2, Hazırlayan: Ziya Yılmazer (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 888.
[420] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 4, 1917.
[421] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 906; *Hasan Beyzâde Târîhi, Cilt*: 3, 1029; Zuhal Kayayurt, "Peçevî Tarihi (317b -351a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü) " (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), 52.
[422] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 650
[423] *Hasan Beyzâde Târîhi, Cilt*: 3, 30.
[424] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 686
[425] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 907.
[426] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 651.

Naima'ya göre, çadırdan çadıra gitmek isteyenlerin ata binmesi gerekiyordu. Musul'da yaşayan yaşlılar, ömürleri boyunca kar yağdığını görmedikleri için bu duruma çok şaşırmışlardı.[427] Bekleyiş sırasında, Şehrizor tarafına gidilerek Erdelan ve Şehriban hâkimi Ahmed Han'a sefer düzenlenmesine karar verilmişti.[428]

1664 yılında Osmanlı ve Avusturya orduları, Raba Nehri civarında kritik bir bekleyiş içindeydi. Savaşın seyri, sadece askeri stratejiye değil, aynı zamanda doğanın acımasız güçlerine de bağlıydı. Bu dönemde yaşanan zorluklar, Osmanlı ordusunun karşılaştığı çetin koşulları gözler önüne sermektedir. Osmanlı ve Avusturya devletleri arasında antlaşma şartları görüşülürken, her iki tarafın orduları Raba Nehri civarında teyakkuzda bekliyordu. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Sakany bölgesinden nehrin öte yakasına geçmeye çalışmış, ancak Avusturya ordusunun direnişi nedeniyle başarılı olamamıştı. Bunun üzerine nehir boyunca batıya ilerleyerek Saint Gottard bölgesine yöneldi. Avusturya'nın öncülüğünde kurulan müttefik devletler ordusunun komutanı İtalyan Raimondo Montecuccoli, Osmanlı ordusunun Raba Nehri ile Lefnitz Suyu'nun birleştiği kıvrıma yerleştiğini gördü. Nehrin karşı tarafında Nogersdorf civarında ise Avusturya ordusu konuşlanmıştı. Osmanlı toplarının ilk atışlarıyla bazı Avusturya birlikleri ormana çekildi.[429]

Osmanlı ordusu çadırlarını kurduktan sonra askerlerin bir kısmı hayvanların su ve yem ihtiyacını karşılamak üzere etrafa dağılmış, diğer kısmı ise nehirde gizlice köprü inşasına başlamıştı. Fazıl Ahmed Paşa, 3.000 piyade ve 3.000 süvariden oluşan öncü birliği, henüz tamamlanmamış köprüden karşıya geçirdi. Bu birliklerin başında Bosnalı İsmail Paşa bulunuyordu. Yaklaşık 6.000 kişilik bu birliğin ilk saldırı girişimi, Avusturya birliklerinde panik yarattı.[430] Ancak Fazıl Ahmed Paşa'nın destek kuvvet gönderme konusunda hızlı davranamaması nedeniyle Montecuccoli karşı taarruza

---

[427] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 652.
[428] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 908; Kayayurt, "Peçevî Tarihi," 53; *Hasan Beyzâde Târîhi, Cilt*: 3, 1033.
[429] Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-Tevarih,* Hazırlayan: Ebubekir Sıddık Yücel (Sivas: Asitan Yayıncılık, 2013), 227; Arslan Boyraz, "Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi Transkripsiyon ve Değerlendirme" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002), 50.
[430] Mühürdar, *Cevahirü't-Tevarih*, 227; Özgür Kolçak, "'… Cümle Palankaları Küffâr Aldı …": 1663-64 Osmanlı-Habsburg Savaşında Dezenformasyon, Propaganda ve Siyasî İktidar," *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 43, Sayı. 43 (2014): 169.

geçerek bu paniği dağıttı ve Osmanlı ordusunu geri çekilmeye zorladı.[431] Osmanlı ordusunun hızlıca destek kuvvet alamamasının en büyük sebebi, köprü inşaatının tamamlanmamış olmasıydı. Bu nedenle geçişler oldukça zaman aldı. Sadrazam, 5.000 kişilik bir yardım kuvveti daha gönderince durum tekrar Osmanlı lehine döndü. Üstünlük sağlayan Osmanlı birlikleri, ele geçirilen Avusturya karargâhını yağmaladı, ancak nehir kenarındaki Osmanlı kuvvetleriyle irtibatlarını kaybettiler.[432]

Savaşın öğleden sonraki kısmında durum Avusturya lehine döndü. İkindi vaktine kadar üstünlük sağlayan Osmanlı askerleri yorgun düştü ve kıyafetleri ıslandı. Askerler yağmur nedeniyle ıslanan kıyafetlerini kurutmaya çalışırken karşı taarruza uğradı.[433] Montecuccoli, nehir kenarında toplanan Osmanlı ordusuna saldırmaya karar verdi. Bu sırada yağmur şiddetli şekilde yağmaya başladı ve Raba Nehri'nde taşkınlar meydana geldi. Avusturya ordusunun top atışları, Osmanlı ordusunda paniğe neden oldu ve ortaya çıkan izdihamda birçok asker hayatını kaybetti. İzdihamdan kurtulan askerler, köprüden karşıya geçmeye çalıştı ancak köprünün yıkılmasıyla suya düşüp boğuldular. Suyun taşkınları nedeniyle düşenlerin çoğu kurtarılamadı.[434]

1690 yılında Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, IV. Mehmed'e karşı başlatılan isyan sonrası kaybedilen Balkan topraklarını geri almak amacıyla sefere çıkmıştı. Fazıl Mustafa Paşa'nın liderliğinde gerçekleştirilen bu seferde, Osmanlı ordusu yalnızca Avusturya kuvvetleriyle değil, aynı zamanda şiddetli yağmurlar ve nehir taşkınlarıyla da mücadele etmek zorunda kalmıştı. 1690 yılında Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, IV. Mehmed'e karşı başlatılan isyan sonucu Balkanlar'da kaybedilen toprakları geri almak amacıyla orduya serdar olarak atanmış ve sefere çıkmıştı. Belgrad Kalesi'ni geri aldıktan sonra Sirem bölgesine akınlar düzenlemiş, Varadin ve Eszek'e doğru ilerlemişti. Bosna Beylerbeyi Topal Hüseyin Paşa, Eszek Kalesi'ni kuşatmakla görevlendirilmiş, ancak dört gün süren kuşatma sonuçsuz kalmıştı. Şiddetli yağmurlar

[431] Mühürdar, *Cevahirü't-Tevarih*, 228; Boyraz, "Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa," 50.
[432] Kolçak, "Dezenformasyon, Propaganda ve Siyasî İktidar," 170.
[433] Mühürdar, *Cevahirü't-Tevarih*, 228; Boyraz, "Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa," 50.
[434] Evliya Çelebi, *Seyahatname, Cilt*: 7, Hazırlayan: Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Robert Dankoff (İstanbul: Yapı Kredi Yaynları, 2003), 36; Mühürdar, *Cevahirü't-Tevarih*, 228; Boyraz, "Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa," 50.

metrisleri doldurmuş, olumsuz hava koşulları askeri mühimmatın nakledilmesini zorlaştırmıştı, bu nedenle kuşatma devam edememiş ve muhasara sona erdirilmişti.[435]

1691 yılında Fazıl Mustafa Paşa, ikinci Avusturya seferi için Sofya'ya geldiğinde, II. Süleyman'ın öldüğü ve II. Ahmed'in tahta geçtiği haberini almıştı. Yeni padişahın sadrazamlığını ve serdarlığını onaylamasının ardından Mustafa Paşa sefere devam etmişti.[436] Tüm paşalar henüz toplanmamışken, Belgrad'da bir savaş meclisi kurulmuştu. Mecliste, Kırım Hanı ve diğer paşalar savaş bölgesine gelmeden harekete geçilmemesini önermişti, ancak Fazıl Mustafa Paşa bunu kabul etmemişti.[437] Kemankeş Ahmed Paşa'ya Sava Nehri üzerinde köprü kurmasını emretmiş, ancak şiddetli yağmurlar nehir sularının taşmasına neden olmuştu.[438] Buna rağmen Mustafa Paşa, köprüden geçerek Zemun sahrasına ilerlemiş ve ordunun geçişini emretmişti. Şiddetli yağmurlar nedeniyle Sava Nehri'nde oluşan taşkınlar, Zemun bölgesinin birçok yerini sular altında bırakmış ve ordunun geçişini yavaşlatmıştı. Tökeli İmre geldiğinde, ordunun tamamı karşıya geçmişti.[439] Tökeli'nin yanında, Erdel'de esir aldığı Avusturyalı generaller vardı ve Mustafa Paşa bu generallerden Avusturya planlarını öğrenmişti. Esirlerin verdiği bilgilere göre, Avusturyalılar Osmanlı askerlerinin tamamı Zemun tarafına geçmeden köprüleri basarak muhafızları öldürmeyi planlamıştı.

Ordu karargahında toplanan mecliste, eyalet askerlerinin tamamı geldikten sonra köprü geçişi yapılması ve köprülerin toplarla korunması önerilmiş, ancak Mustafa Paşa bu öneriyi kabul etmemişti. Zemun sahrasındaki büyük taşkın nedeniyle birçok yere köprü kurulması emredilmişti. Olumsuz iklim koşulları top nakillerini zorlaştırmış ve bu yüzden yerleşim alanlarının her yerine toplar nakledilememişti.[440] Zorlu geçişten sonra Tuna ve Sava Nehirleri'ne doğru hendekler kazılarak Zemun'da toplanan sular bu

[435] Fehmi Yılmaz, "The Life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and his Reforms (1637-1691)," [The Life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and his Reforms (1637-1691).] *Osmanlı Araştırmaları* 20, no. 20 (December 2000): 198, https://dergipark.org.tr/tr/pub/oa/issue/10958/130996.
[436] Yılmaz, "The Life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and his Reforms (1637-1691)," 200-1.
[437] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1378.
[438] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1372.
[439] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1374.
[440] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1373.

nehirlere yönlendirilmişti. Bu hazırlıklar neticesinde orduyu Slankamen Savaşı için hazır hale getirmişlerdi.[441]

2.2.3. Kış Koşullarının Seferler Üzerindeki Etkisi

Tarih boyunca savaşlar, sadece rakip orduların gücü ve stratejisiyle değil, aynı zamanda doğanın acımasız koşullarıyla da şekillenmiştir. Kış mevsimi, bu bağlamda, orduların hareketliliğini, lojistik süreçlerini ve moralini etkileyen en zorlu dönemlerden biri olmuştur. Şiddetli soğuklar, yoğun kar yağışları ve yolları kapatan fırtınalar, seferlerin başarıya ulaşmasında belirleyici faktörlerden biri haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri tarihine bakıldığında, kış koşullarının seferler üzerindeki etkisi, pek çok olayda açıkça görülmektedir. Donarak hayatını kaybeden askerler, lojistik sıkıntılar, erzak kıtlığı ve donmuş yollar, Osmanlı ordularının karşılaştığı ciddi zorluklardan sadece birkaçıdır.

Şiddetli yağmurların yanı sıra sert kış koşullarının seferleri olumsuz etkilediği yadsınamaz bir gerçektir. 1616 yılında Sadrazam Öküz Mehmed Paşa tarafından düzenlenen Revan seferi, bu durumu gözler önüne seren önemli bir örnektir. Kale 20 gün boyunca yoğun top atışına maruz kalmış ancak sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine kaleye doğru toprak sürülerek içeri girilmeye çalışılmış, fakat başarılı olunamamıştır. Yaklaşık iki ay süren kuşatmanın sonuçsuz kalması üzerine kış mevsiminin gelişiyle Erzurum'a dönme kararı alınmıştır. Osmanlı ordusu, askerlerin bir kısmını Kars Kalesi'ne bırakarak geri kalanıyla Erzurum'a ilerlemeye başlamıştır. Soğanlı Yaylası civarından geçerken soğuk hava nedeniyle birçok asker donarak hayatını kaybetmiştir.[442] Sert kış şartları altında hareket etmek oldukça zorlaşmış, bu nedenle ağırlıklar ve çadırlar taşınamamıştır. Ayrıca yiyecek kıtlığı nedeniyle ordu karargâhında enflasyon artmıştır.[443]

Sefer mevsiminde hedef bölgeye zamanında ulaşabilmek için Mart-Nisan aylarında, en geç Mayıs ayında yola çıkılması gerekirdi. Ancak, sefer zamanı Temmuz-Ağustos aylarına sarktığında, seferin kış aylarına kadar uzama riski doğardı. Halil Paşa'nın

[441] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1375.
[442] Sağırlı, "Nuhbetü't-tevarih," 717.
[443] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 1, 646.

sadaretinde, sefer mevsimi dışında yola çıkılması ordu için büyük sıkıntılar yaratmıştı.[444]

Kış mevsiminin sert geçmesi, ordunun zor durumda kalmasına yol açan önemli faktörlerden biriydi. 1626 yılında Abaza Mehmed Paşa'nın ikinci isyanı üzerine, sadrazamlık ve ordu serdarlığı Halil Paşa'ya verilmişti. Halil Paşa, bir an önce Abaza üzerine harekete geçmek istemiş ve kış soğuklarına aldırmadan yola çıkmıştı. Üsküdar'dan hareket etmek üzereyken kar fırtınası başlamış, şehirden henüz uzaklaşılmadığından dolayı çadır kurmak yerine hanlarda konaklamışlardı.[445] Osmanlı kaynaklarına göre, kış soğukları o kadar şiddetliydi ki askerlerin nefeslerinde, sakal ve bıyıklarında buzlanmalar olmuş, yüzleri ve kulakları morarmıştı. Yolculuk sırasında bazı askerler donarak hayatını kaybetmişti.[446] Nüzül emini olarak atanan Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, sefere çıkma kararı alındığında kış mevsimi nedeniyle reayadan zahire istenmediğini, menzillerde askerlere yetecek kadar erzak bulunduğunu ve bu nedenle reayadan zorla bir şey alınmadığını belirtmektedir.[447]

1627 yılında Osmanlı Devleti, doğanın zorlu kış koşulları ve iç tehditlerle mücadele ediyordu. Sadrazam Halil Paşa'nın liderliğinde gerçekleştirilen seferler, Osmanlı ordusunun hem Abaza Mehmed Paşa gibi iç tehditlerle hem de acımasız kış şartlarıyla nasıl başa çıktığını göstermektedir. Ahıska ve Erzurum'a yönelik yapılan hamleler, askeri strateji ve disiplini zorlayan sert kış koşulları altında verilen mücadelenin çarpıcı örnekleridir. İranlıların Ahıska Kalesi'ne saldırmaları üzerine Sadrazam Halil Paşa, Dişlenk Hüseyin Paşa'yı Ahıska muhafazasına göndermişti. Diyarbekir, Rumeli, Halep ve Maraş beylerbeyleri de Hüseyin Paşa'nın emrine verilmiş, Abaza Mehmed Paşa'nın da Hüseyin Paşa'ya katılması emredilmişti. Osmanlı kaynaklarına göre, bu hareketin ardındaki amaç Abaza Paşa'yı Erzurum Kalesi'nden çıkararak ortadan kaldırmaktı. Ahıska'ya yardım etmek için İstanbul'dan Trabzon'a gemilerle 800 yeniçeri gönderilmiş ve bu askerler Hüseyin Paşa'dan önce Erzurum'a ulaşmıştı.[448] Casusları aracılığıyla plandan haberdar olan Abaza Paşa, kaleden çıkmamış ve sabah baskınıyla yeniçerileri etkisiz hale getirmişti. Baskından kurtulan yeniçeriler durumu Hüseyin

[444] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 4, 1859.
[445] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 828
[446] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 830; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 609.
[447] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 829.
[448] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 656; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 612.

Paşa'ya bildirmeleri üzerine Hüseyin Paşa, Diyarbekir'e dönme kararı almıştı. Gece vakti harekete geçen Hüseyin Paşa, orduyla birlikte gece boyunca ilerlemiş ve kuşluk vaktinde bir dağ geçidinin önünde mola vermişti. Maraş Valisi Ziver Paşa, burada konaklamanın tehlikeli olduğunu ve Abaza Paşa'nın peşlerinden gelebileceğini belirterek, o bölgeden ayrılmayı önermişti. Ancak Hüseyin Paşa bu öneriyi kabul etmemiş ve Ziver Paşa maiyetiyle bölgeden ayrılmıştı. O gece yağmur yağmış, bütün eşyalar ıslanmış ve konaklama yerinde eşyalar kurutulmaya çalışılmıştı. Hüseyin Paşa dahi zırhını kurutmak için çıkarmıştı. Bu durumu fırsat bilen Abaza Paşa, ani bir baskın düzenleyerek Hüseyin Paşa'yı öldürmüştü.[449]

1627 yılının son aylarında Sadrazam Halil Paşa, Erzurum Kalesi'ni kuşatmıştı. Yeterli miktarda top bulunmadığı için Oltu Kalesi'nden iki top getirilmişti.[450] Kar yağmadan önce sabah vakitlerinde sis ve çiğ olmasına rağmen kuru rüzgarlar esmişti. Seferin ilk kırk günü boyunca erzak azalmış, ancak tüccarlar vasıtasıyla ihtiyaçlar giderilmiş ve Erzurum'da zahirenin bol olması nedeniyle sıkıntı yaşanmamıştı.[451]

Ancak 70 gün süren kuşatma sonuçsuz kalmış, kışın soğukları ve kar yağışları nedeniyle çadırlar ve metrisler karla dolmuştu.[452] Bunun üzerine ordu, Tokat'a çekilmeye karar vermişti. Tokat'a hareket ederken, şiddetli soğuklar ve kar nedeniyle ordu büyük sıkıntılar çekmiş, birçok asker donarak hayatını kaybetmişti.[453] Dönüş yolunda ordunun ağırlıklarından kurtulmak için toplar Ilıca'da gömülmüş, Ilıca konağında ise kar fırtınası nedeniyle atlar ve develer telef olmuştu. Havaların birkaç gün sakin olmasını fırsat bilen Abaza Mehmed Paşa, Halil Paşa'nın askerlerine Tercan'a kadar zarar vermişti.[454]

Askerler, yolların kapanması nedeniyle dağınık bir şekilde ilerlemiş ve Erzurum'dan Tokat'a kış mevsiminde 25 günde ulaşabilmişlerdi. Yol boyunca askerler kar üzerinde uyumak zorunda kalmış, birçok asker elleri ve ayakları donarak hayatını kaybetmişti. Bazı askerler ise yol güzergâhındaki palankalarda ve meskenlerde konaklamıştı. Sadrazam Halil Paşa, Niksar yakınlarındaki Gümenek kazasında Arab Şeyhi'nin

[449] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 613.
[450] *Hasan Beyzâde Târîhi, Cilt*: 3, 1001.
[451] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 846.
[452] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 847; Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 664; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 620.
[453] *Hasan Beyzâde Târîhi, Cilt*: 3, 1002.
[454] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 847.

zaviyesinde kalmıştı.[455] Soğuklar nedeniyle elleri ve ayakları moraran askerlerin uzuvları cerrahlar tarafından kesilmiş ve birçok asker bu nedenle spazm geçirerek hayatını kaybetmişti. Kar yağışı yolları kapattığı için askerler yollarını kaybederek dağlardan gitmek zorunda kalmış, yürümenin zor olduğu durumlarda kızakla veya kızaksız kayarak dağlardan inmişlerdi. Ancak, dağdan kayarak inen askerlerin dengesini kaybetmesi, dere kenarlarından yol açarak ilerleyen askerlerin akarsulara düşmesine yol açmıştı.[456]

1635 yılı, Osmanlı Devleti'nin acımasız kış koşulları ve stratejik mücadelelerle sınandığı bir dönemdi. IV. Murad'ın fetihleri ve İranlıların kuşatmaları arasında, Osmanlı ordusu sadece düşmanla değil, doğanın amansız şartlarıyla da karşı karşıya kalmıştı. Bu dönem, Osmanlı ordusunun hem askeri hem de doğal zorluklara karşı önemli mücadele vermiştir. Osmanlı Devleti için zorlu kış koşulları ve askeri mücadelelerin iç içe geçtiği bir dönem olmuştu. IV. Murad, Revan'ı fethedip İstanbul'a döndükten sonra, İran hükümdarı Şah Safi'nin Revan'ı kuşatmaya başlamasıyla yeniden harekete geçmek zorunda kalmıştı. Beylerbeyi Dilaver Paşa, bu haberi Diyarbekir'de serdar tayin edilen Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa'ya iletmişti. Sadrazam bu haberi İstanbul'a telhis ile ulaştırınca IV. Murad, Anadolu ve Rumeli'den asker toplamak üzere dört vezir göndermişti. Yeniçeri ağası Şahin Ağa, yeniçerileri Revan'a götürmekle görevlendirilmiş; ancak mevsimin kış olması ve yolların karla kapalı olması nedeniyle yola çıkmak konusunda isteksizdi.[457] Padişah'ın emirleriyle birkaç yeniçeri Yarmakapı'da asılarak gözdağı verilmişti; ancak bu cezalar caydırıcı olmamış, askerlerin gözünde soğuk ve karın etkisi daha büyük olmuştu.[458]

Doğu bölgelerinde kışın şiddetli geçmesi, Revan'a yardım ulaştırılmasını neredeyse imkânsız hale getirmişti. Naima'ya göre, böylesine zorlu bir kış mevsiminde askerin yardıma gönderilmesi fayda sağlamamış, devlet adamları ve askerler boş yere yorulmuş ve mallar telef olmuştu. Sadrazam tarafından bazı valilere acilen Erzurum'a gelmeleri emredilmiş; ancak kışın şiddeti nedeniyle bu valiler Erzurum'a ulaşamamıştı. Diyarbekir'de bulunan Sadrazam Mehmed Paşa, az sayıda kuvvetle, ağır eşya ve

[455] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 850.
[456] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 664; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 620.
[457] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 829.
[458] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 769.

mühimmat almadan Çemişgezek-Kemah yolu üzerinden Erzurum'a ulaşmıştı.[459] Sivas valisi de benzer şekilde az sayıda adamla gelmişti. Civarda bulunan Kürt reayadan kazma ve demir kürekler temin edilerek Hasankale'ye doğru ilerlemeye çalışılmıştı.[460] Sadrazam, Erzurum'dan Hasankale'ye hareket ettiğinde yanında sadece Sivas ve Trabzon valileri, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyleri, sipahi ve silahdar ağaları ve yeniçeri kethüdası bulunuyordu. Erzurum'da yardım için görevlendirilen askerlerin çoğu soğuklar nedeniyle hayatını kaybetmiş ve Soğanlı Yaylası'nda meydana gelen kar fırtınası nedeniyle ilerlemek mümkün olmamıştı.[461]

Mevsim şartları nedeniyle İran kuşatmasına iki ay dayanabilen Revan Kalesi, Murtaza Paşa'nın ölümü üzerine kethüdası Zülfikar Ağa komutasında bir ay daha direnerek kaleyi vire ile teslim etmek zorunda kalmıştı.[462] Kuşatmaya yardıma gidemeyen destek kuvvetleri kışın şiddetinden dolayı hareket edememişlerdi ve açılan yollar yeniden kar yağışıyla kapanmıştı.[463] IV. Murad, Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa'ya seferde kusur olmadığını, bunun İlahi bir takdir olduğunu belirten ve sonraki hizmetlerinde daha dikkatli olması gerektiğini vurgulayan bir hatt-ı hümâyûn göndermişti. Ancak Paşa, vakitsiz sefere çıkmanın yarattığı sorunlar ve eşya pahalılığı (bir somar arpa beş kuruş, yirmi dirhem ekmek bir akçe) nedeniyle istifa etmişti.[464]

Kış mevsiminde sefer düzenlemek oldukça problemli bir durumdu; bu nedenle devletler genellikle bu mevsimde saldırı beklemezlerdi. Ancak bazı devletler, kendilerinden beklenmeyen bu durumu fırsata çevirerek düşmanlarını gafil avlamayı amaçlarlardı. 1663 yılı, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri dehası ve stratejik hamlelerle dolu bir dönemdi. Uyvar Seferi'nden zaferle dönen Osmanlı ordusu, kış şartlarıyla mücadele ederken beklenmedik düşman saldırılarıyla karşı karşıya kalmıştı. General Zrinyi Mikloş'un Osmanlı'nın zayıf anını değerlendirme girişimi, tarihin ilginç sayfalarından birini oluşturmuştu. Osmanlı ordusu, Uyvar Seferi'nden zaferle dönmüş ve savaş sonrasında yapılan toplantıda kışlaklara dağıtılma kararı alınmıştı. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın Belgrad'da kışlamasına karar verilirken, Osmanlı ordusunun kışlaklara

[459] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 829.
[460] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 1043.
[461] Kâtib Çelebi, Fezleke, *Cilt*: 2, 768; Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 1044.
[462] Kâtib Çelebi, Fezleke, *Cilt*: 2, 769.
[463] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 830.
[464] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 831.

dağılmasını fırsat bilen General Zrinyi Mikloş, kış mevsiminde harekât yapılamayacağını düşünerek saldırı planları hazırlamıştı. Bu stratejik hamle, Zrinyi Mikloş'un Osmanlı'nın kış dönemindeki zayıf anını değerlendirerek avantaj sağlama isteğini ortaya koyuyordu.[465]

Zrinyi'nin en önemli amacı, Osmanlı ordusunun ana ikmal hattını kesmek ve Kanije Kalesi'ni kuşatmaktı. İlk hedefi, Drava Nehri üzerindeki 8 km uzunluğundaki Eszek Köprüsü'nü yıkmaktı. Eğer köprü yıkılırsa, Osmanlı ordusu köprüyü yeniden inşa etmek zorunda kalacak, bu da Zrinyi'nin ordusuna Kanije'yi rahatça kuşatma imkânı tanıyacaktı.[466]

1664 Şubat'ında Avusturya ordusu, kış şartlarına rağmen erzak ihtiyacını iyi organize etmiş ve önce Berzence Kalesi'ni, ardından Bebocsa (Babofça) Kalesi'ni ele geçirmişti. Zrinyi'nin Sigetvar Kalesi'ni kuşatması üzerine, Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa durumu haber almış ve Tatar askerlerine, Sigetvar yakınlarındaki birliklere yardıma gitmeleri emrini vermişti. Kendisi de 2 Şubat'ta Belgrad'tan harekete geçmişti. Kış şartları ağırdı ve Sigetvar bölgesi kar altında kalması nedeniyle Osmanlı yardım birlikleri hızlı hareket edememişti.[467] Yardım için sevk edilmek istenen askerler, kış soğukları nedeniyle huzursuzluk çıkarmıştı.[468] Avusturya askeri, Sigetvar Kalesi önündeki suyun donmuş olmasından yararlanarak kaleye hücum girişimlerinde bulunmuştu.[469]

Osmanlı ordusu, Avusturyalıların Sigetvar'a hareket ettiğini öğrenince kuşatmayı kaldırmış, Eszek Köprüsü'nün önünü keserek Pecs (Peçuy) Kalesi'ni muhasara altına almıştı. Ancak Zrinyi, Fazıl Ahmed Paşa, Gürcü Mehmed Paşa ve Kaplan Mustafa Paşa'nın geldiğini duyunca üç ateş arasında kalmak istememiş ve geri çekilmişti. Pecs bölgesine en yakın Osmanlı birlikleri Tatar askerleriydi. Soğukların etkisiyle bu bölgeye zamanında yetişmekte zorlanmışlardı.[470] Zrinyi'nin ordusu da soğuklardan oldukça etkilenmişti. 12 gün süren kuşatma boyunca, askerin bir kısmı donma tehlikesi

---

[465] Gabor Agoston, *The Last Muslim Conquest: The Ottoman Empire and Its Wars in Europe* (Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2021), 483.
[466] Agoston, *The Last Muslim Conquest,* 484.
[467] Mehmet Fatih Gökçek, "Behcetî Seyyid İbrahim Efendi Târîh-i Sülâle-i Köprülü" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 157.
[468] Türkal, "Silahdar Tarihi," 337; Mühürdar, *Cevahirü't-Tevarih*, 185.
[469] Türkal, "Silahdar Tarihi," 338.
[470] Boyraz, "Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa," 31; Türkal, "Silahdar Tarihi," 338; Raşid Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 42.

geçirmişti. Soğukların ve Osmanlı destek güçlerinin gelmesi üzerine Avusturya ordusu kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştı. Eszek Köprüsü'nün stratejik önemini fark eden Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, köprüyü muhafaza etmek amacıyla yaklaşık 15.000 kişilik bir kuvvetle tedbir almıştı.[471]

2.3. SALGIN HASTALIKLAR

Tarih boyunca salgın hastalıklar, büyük felaketlere yol açarak insan yaşamını derinden etkilemiştir. Bu hastalıklar, genellikle kemirgenler gibi hayvanlar aracılığıyla ya da bölgelerin iklim koşullarına bağlı olarak yayılarak hem şehirlerdeki yerleşik halkı hem de seferdeki askerleri olumsuz etkilemiştir. Özellikle seferdeki askerler, köy ve şehir halkı gibi tüccarlar ve diğer dışarıdan gelen kişilerle doğrudan temas kurmadıkları için hastalıkların yayılımı bu grupta farklılık gösterebilmekteydi. Bununla birlikte, orduların maruz kaldığı salgın hastalıklar büyük ölçüde gittikleri bölgelerin iklimi ve coğrafi yapısıyla şekillenmekteydi. Örneğin, Osmanlı-Macar sınırında bulunan bataklık ve sulak alanların varlığı, nemli ve rutubetli bir hava oluşturarak bit, pire gibi parazitler aracılığıyla yayılan tifüs hastalığının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktaydı. Ortadoğu'da ise çöl ikliminin etkisiyle ateşli humma gibi salgın hastalıkların görülmesi oldukça yaygındı.[472]

Bununla birlikte, salgın hastalıkların tek nedeni yalnızca iklim ya da coğrafya ile sınırlı değildir. Askerlerin yorgunluğu, yetersiz beslenme koşulları ve hendek kazıları sırasında bazı hayvanlarla temas etmeleri, bağışıklık sistemlerinin zayıflamasına ve hastalıklara karşı daha hassas hale gelmelerine yol açmıştır.[473] Özellikle Osmanlı kaynakları, hastalıkların tam olarak teşhisinde genellikle yetersiz kalmış ve bu durum hastalıkların farklı adlarla anılmasına sebep olmuştur. Bu adlar arasında *istiska zahmeti* (su toplaması), *nezle* (influenza), *mevt-i mufacaat* (ani ölüm) ve *iç ağrısı* (dizanteri) gibi tanımlamalar yer almakta olup, genellikle *humma, humma-yı muharrika, taun* ve *veba*

[471] Türkal, "Silahdar Tarihi," 341; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid, Cilt*: 1, 42.
[472] Gabor Agoston, "Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç," (2012): 129.
[473] Nükhet Varlık, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347–1600* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 281.

gibi daha genel terimler kullanılmaktaydı. Ancak bu tür genel isimlendirmeler, hastalıkların kesin nedenlerini ortaya koymaktan uzak kalmıştır.[474]

Bazı kaynaklar, -aşağıda açıklanacağı üzere- hastalığın nedenleri hakkında kısaca bilgi vermiştir. Seferdeki askerlerin hastalıklara yakalanmaması için belirli tedbirlerin alınmış olabileceği, bu durumun savaşlar sırasında salgın hastalıklara daha az rastlanmasına katkı sağlamış olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, döneme ait kaynaklarda, askerlerin savaşlar sırasında karşılaştıkları hastalıklar hakkında yeterli bilgi bulunmaması ya da hiç bilgi verilmemesinin nedenleri belirsizliğini korumaktadır.

Savaş sırasında askerlerin hastalıklara yakalanması, seferlerin gidişatını doğrudan etkileyen önemli faktörlerden biri olmuştur. Buna ek olarak, bazı ordu komutanlarının sefer öncesinde hastalığa yakalanması da yürütülen harekâtı ciddi şekilde aksatmıştır.[475] Örneğin, Satırcı Mehmed Paşa, Temmuz ve Ağustos aylarında Tuna Nehri üzerinde köprü yapımı için emir vermiştir. Ancak, inşaat sırasında askerlerin sıtma nedeniyle hummaya yakalanması, köprü çalışmalarını büyük ölçüde sekteye uğratmıştır.[476]

Benzer bir şekilde, Hüsrev Paşa'nın Bağdat seferi sırasında Rumeli'den asker tedarik etmekle görevlendirilen Vezir Hasan Paşa'nın da hummaya yakalanmış olması görevini yerine getirmesini zorlaştırmış ve seferin planlarında aksamalara yol açmıştır. Bu örnekler, salgın hastalıkların yalnızca askerlerin fiziki direncini değil, aynı zamanda savaşın genel stratejisini ve seyrini etkileyen kritik bir engel olduğunu açıkça göstermektedir.[477]

Savaşlar sırasında salgın hastalıklar, seferlerin tamamlanmasını engelleyecek kadar ciddi bir tehdit oluşturmuş ve Osmanlı Devleti'nin askeri faaliyetlerini derinden etkilemiştir. Hastalıkların yayılması yalnızca askerlerin sağlık durumunu olumsuz etkilemekle kalmamış, aynı zamanda askeri birliklerin savaş alanındaki etkinliğini ve savaşın genel seyrini de doğrudan etkilemiştir. Özellikle savaş alanlarındaki zorlu koşullar, askerlerin bağışıklık sistemini zayıflatarak hastalıkların yayılmasına uygun bir zemin hazırlamıştır. Örneğin, Hafız Ahmed Paşa'nın 1625 yılı Bağdad Seferi sırasında

[474] Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, 154-5.
[475] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 1, 414-5.
[476] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 1, 70.
[477] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 967.

Haziran ayında askerler arasında bir salgın hastalık başlamış ve bu durum çok sayıda askerin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Topçular Kâtibi, bu hastalığı *"humma"* ve askerlerde *"hararet"* olarak tanımlamışsa da Bağdad çevresindeki iklim şartları ve hastalığın yayılma şekli göz önüne alındığında bunun büyük olasılıkla tifüs olduğu değerlendirilmektedir. Aynı kaynak, askerlerin çeşitli hastalıklar sebebiyle yaşamını yitirdiğini ifade ederken, hummanın daha yaygın bir hastalık olduğunu özellikle vurgulamaktadır.[478] Buna ek olarak, Naima, bu sefer sırasında kıtlık nedeniyle askerlerin alışkın olmadıkları yiyecekleri tüketmek zorunda kaldığını, uzun süre toprak altında kaldıklarını ve bunun sonucunda ciddi ayak ağrıları çektiklerini kaydetmiştir.[479] 1626 yılında Bağdad Kuşatması'nın kaldırılmasının ardından Kızılhan'a çekilme sırasında ise açlık, aşırı sıcak hava ve salgın hastalıklar nedeniyle yaklaşık 12 bin Osmanlı askerinin yaşamını yitirdiği belirtilmiştir.[480] Bu durum, savaşların yalnızca silahlı çatışmalarla değil, aynı zamanda sağlık problemleri ve lojistik yetersizliklerle de nasıl şekillendiğini açık bir şekilde göstermektedir.

Bununla birlikte salgın hastalıklar seferlerin başarı ve sürekliliğini önemli ölçüde etkileyerek savaşın gidişatını belirlemiştir. Savaş süresince ortaya çıkan salgın hastalıklar, yalnızca askeri gücün zayıflamasına neden olmakla kalmamış, aynı zamanda stratejik karar alma süreçlerini de zorlaştırmış ve bazı seferlerin askıya alınmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, 1629-1631 yıllarında Hüsrev Paşa'nın Bağdad Kuşatması sırasında ve diğer seferlerde yaşanan salgın hastalıklar, Osmanlı ordusunun karşı karşıya kaldığı askeri ve lojistik zorlukların çarpıcı bir örneğini oluşturmaktadır.

1629-1630 yıllarında gerçekleştirilen Hüsrev Paşa'nın Bağdad Kuşatması, özellikle Temmuz ve Ağustos aylarındaki aşırı sıcakların etkisiyle Osmanlı ordusunu ciddi şekilde yıpratmıştır. Sıcak havalara dayanamayan askerler hummaya yakalanmış ve bu hastalık sonucunda pek çok asker hayatını kaybetmiştir. Kayıpların artması, savaş meclisinde tartışmalara yol açmış ve kuşatmanın kaldırılarak kışlaklara çekilme kararı alınmıştır. [481] Aynı yıl içerisinde, Hüsrev Paşa'nın Şiraz'a doğru ilerleyişi sırasında

[478] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 818-9.
[479] Kâtib Çelebi, *Fezleke, Cilt*: 2, 645; Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 598.
[480] Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, 154.
[481] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 909.

orduda safra ağrıları ve humma salgını baş göstermiştir.[482] Bu süreçte, İskender Bey Münşi, Şah Abbas'ın Hillah ve Kerbela'ya gerçekleştirdiği ziyaretlerde ona eşlik etmiş ve bu bölgedeki gözlemlerini aktarmıştır. Münşi'nin iddialarına göre, muharebe sırasında ölü sayısı yaklaşık 8-9 bin civarındaydı. Ancak Hüsrev Paşa'nın Hemedan Seferi, Bağdad Kuşatması ve Hillah Savunması sırasında hayatını kaybeden askerlerin toplam sayısı yaklaşık 30 bin olarak tahmin edilmektedir. Bu kayıpların büyük çoğunluğunun sebebi, doğrudan çatışmalar değil, orduda yayılan salgın hastalıklardır.[483] Bu durum, savaş koşullarında hastalıkların askeri etkinlik üzerindeki yıkıcı etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Aynı yıl içinde Osmanlı ordusunu etkileyen bir diğer salgın, Mardin yakınlarındaki Koçhisar'da ortaya çıkmıştır. Kadri Tarihi'nde *"şikest (kıran) ve humma"* olarak adlandırılan bu salgının kesin tanısı bilinmemekle birlikte, seferin ertelenmesine neden olacak kadar etkili olmuş ve ordunun askerleri kışlaklara çekilmek zorunda kalmıştır.[484] Bu durum, salgın hastalıkların askeri planlamalar üzerindeki yıkıcı etkisini bir kez daha göstermektedir. 1631 yılında ise Osmanlı ordusu, Şah Abbas'ın İsfahan'da olduğuna dair alınan istihbarat üzerine Vilayet-i Acem, Gence, Şirvan ve Karabağ bölgelerine yönelik akınlar düzenlemeyi planlamıştır. Asker ve mühimmat tedariki sağlanmış ve sefere çıkmaya hazırlanılmışken, orduda ateşli humma salgını baş göstermiştir. Bu salgın, harekâtın askıya alınmasına yol açmış, zehirli rüzgâr *(bâd-ı semûm)* ve sıcak hava *(hararet-i heva)* nedeniyle hastalık hızla birçok çadıra yayılmıştır. Salgın sonucunda her gün çok sayıda asker hummadan yaşamını yitirmiş, bu da Osmanlı ordusunun lojistik ve sağlık sistemlerindeki yetersizlikleri bir kez daha gözler önüne sermiştir.[485]

Osmanlı askerlerinin alışık olmadıkları farklı coğrafyalarda uzun süre bulunması hem bireysel hem de toplu sağlık sorunlarına yol açmıştır. Savaşların gerçekleştiği bölgelerin iklimsel koşulları, salgın hastalıkların yayılmasını kolaylaştırdığı gibi, askerlerin fiziksel dayanıklılığını da büyük ölçüde zayıflatmıştır. Özellikle sıcak ve nemli bölgelerde, bağışıklık sistemlerinin zayıflaması, bölgesel enfeksiyonların hızla

[482] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 938.
[483] Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, 154.
[484] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 963.
[485] Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi, Cilt*: 2, 965.

yayılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Yemen gibi zorlayıcı coğrafyalarda Osmanlı ordusunun karşılaştığı zorluklar dikkat çekicidir. Hüsrev Paşa'nın sadaret döneminde, Kansu Paşa Yemen ve Sana bölgelerinin Osmanlı Devleti'ne tabiiyeti için görevlendirilmişti. Kansu Paşa, burada hem Osmanlı'ya itaat etmeyen yerel reislerle mücadele etmiş hem de İstanbul'dan gelen askerler ile Yemenli Osmanlı askerleri arasındaki çatışmaları engellemeye çalışmıştı. Hatta bir ara, Yemenli askerler Kansu Paşa'yı bir ahırda hapsedince, İstanbul'dan gelen askerler onu kurtarmıştı. Üç yıl süren çatışmalar sonucunda, Yemen iklimine uyum sağlayamayan askerler, sıcak hava şartlarının da etkisiyle salgın hastalıklara yakalanmış ve birçoğu hayatını kaybetmişti. Bu durum, yalnızca askeri operasyonların zorluklarını değil, aynı zamanda farklı coğrafi koşulların asker sağlığı üzerindeki etkisini de açıkça ortaya koymaktadır.[486]

Benzer şekilde, veba salgınları da Osmanlı seferlerinin sadece askeri başarılarını değil, aynı zamanda lojistik ve moral durumlarını ciddi şekilde olumsuz etkilemiştir. Bu salgınlar, seferin sürekliliğini ve verimliliğini tehdit ederek, askeri gücün kaybına yol açmış ve seferlerin planlanan hedeflere ulaşmasında önemli engeller oluşturmuştur. Savaş alanlarında sağlık sorunları, sadece askerlerin fiziksel durumunu zayıflatmakla kalmamış, aynı zamanda moral çöküşüne de sebep olmuş, bazen kuşatmaların ve harekâtların askıya alınmasına dahi neden olmuştur. 1646 yılında Girit Adası'ndaki Resmo Kalesi'nin fethinden kısa bir süre sonra baş gösteren veba salgını, birçok askerin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. 1667 yılında ise Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, Girit Seferi'ni tamamlayamamıştır. IV. Mehmed, Ahmed Paşa'ya gönderdiği hatt-ı hümâyunda, fethin gerçekleşme ihtimali yoksa gelecek yılın askeri mühimmat ve erzak yardımının gönderilmesinin mümkün olmayacağını belirterek geri dönülmesini istemiştir.[487] Ancak Paşa, gönderdiği telhiste fethin yakın olduğunu bildirmiş ve kuşatmanın devamını talep etmiştir. Bunun üzerine kışın bir kısmını İstife'de bulunan Ali Paşa ile Meram Bağı Mesiresi civarında geçirmiştir. Evliya Çelebi, İstife'de -ki bu

[486] Naima, *Naima Tarihi, Cilt*: 2, 747-8.
[487] Abdülkadir Özcan, "Köprülü Fazıl Ahmed Paşa," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), 261.

şehri ateşli humma şehri olarak tanımlar- 80 gün konaklandığını ve suyu ile havasının ağırlığı nedeniyle yaklaşık 18 bin askerin hastalıktan hayatını kaybettiğini yazmıştır.[488]

Sonuç olarak, Osmanlı ordularının lojistik yapısı, savaşların başarısında kritik bir role sahip olmakla birlikte, doğal afetler ve salgın hastalıklar gibi çevresel faktörlere karşı büyük bir hassasiyet göstermiştir. Bu bölümde yapılan analizler, coğrafi ve mevsimsel şartların askeri operasyonların başarısı üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Özellikle yağmur, sel, şiddetli kış koşulları ve salgın hastalıklar gibi faktörler, Osmanlı ordularının hareket kabiliyetini önemli ölçüde sınırlamış, lojistik destek sistemlerini zayıflatmış ve insan gücünde ciddi kayıplara yol açmıştır. Tarihsel örneklerle açıklanan bu süreçte, şiddetli yağışların yolları balçığa dönüştürerek ağır mühimmat taşınmasını güçleştirdiği, hayvanların telef olduğu ve lojistik kaynakların ziyan olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, kış mevsiminin aşırı soğuk hava koşulları, askerlerin hareketini yavaşlatmış, donma tehlikesiyle erzak ve mühimmat taşınmasını zorlaştırmış ve asker kayıplarına neden olmuştur. Salgın hastalıklar ise hijyen koşullarının yetersizliği nedeniyle hızla yayılmış ve ordunun insan gücünde büyük kayıplara yol açmıştır. Osmanlı ordularının bu zorluklara karşı geliştirdiği başa çıkma yöntemleri, askeri tarihin önemli bir öğrenme alanıdır. Coğrafi koşullara uygun stratejik planlamalar ve geçici çözümler üretme becerisi, bu süreçte dikkate değer bir rol oynamıştır. Ancak, alınan tedbirlerin her zaman yeterli olmadığı ve çevresel faktörlerin kimi zaman seferlerin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açtığı da görülmüştür. Sonuç olarak, Osmanlı ordularının lojistik yapısının çevresel faktörlere olan bağımlılığı ve bu faktörlerin savaş başarısı üzerindeki doğrudan etkisi, askeri operasyonların yalnızca savaş stratejileriyle değil, aynı zamanda doğal ve coğrafi şartlarla şekillendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu analizler, askeri başarıyı etkileyen temel unsurların çok boyutlu bir perspektifle ele alınması gerektiğini göstermektedir.

[488] Evliya Çelebi, *Seyahatname, Cilt*: 8, Hazırlayan: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 107.

3. BÖLÜM
EKONOMİK PROBLEMLERİN SEFER LOJİSTİĞİNE ETKİSİ

Osmanlı Devleti'ni 16-17. yüzyıllarda en büyük problemlerinden biri, ekonomik meselelerdi. Bu sorunların nedenlerini anlayabilmek için Osmanlı para tarihine kısaca bakmak önemlidir. Bu bölümün ilk kısmında, 1585 sikke tağşişine kadar Osmanlı para politikası incelenmiştir. Bilindiği üzere 1585 tağşişi, para biriminin değer kaybetmesine neden olmuş ve bu durum, ekonomik dengeleri derinden etkilemiştir.

1585 sikke tağşişinden 1656 Çınar Vakası'na kadar ekonomik krizler ise ordunun finansmanında ve iaşesinde ciddi sorunlara yol açmıştır. Özellikle uzun süren seferler ve askeri operasyonlar, devlet hazinesini zorlamış ve ekonomik krizlerin derinleşmesine neden olmuştur.

Bu bölümde, IV. Mehmed'in tahttan indirilişi ve 1691 yılında ölen Fazıl Mustafa Paşa'nın askerî açıdan ekonomik sıkıntıları çözmeye çalışması da ele alınacaktır. Köprülü ailesinin iktidara gelmesi mali sorunları nispeten arka plana itmiştir; ancak, 1683 II. Viyana Bozgunu, ekonomik sorunların tekrar baş göstermesine neden olmuştur. IV. Mehmed döneminde yaşanan ekonomik krizler askerin ulufe alamamasına sebebiyet vermiş ve isyan eden asker cepheyi terk ederek İstanbul'da Padişah'ı tahtan indirmişti. Fazıl Mustafa Paşa, mali sorunları çözmek ve askeri harcamaları dengelemek için çeşitli reformlar yapmaya çalışmıştır. Onun döneminde, mali sistemin yeniden yapılandırılması ve ordunun finansmanının sürdürülebilir hale getirilmesi için önemli adımlar atılmıştır.

Yukarıda vurguladığımız hususların yanı sıra tezin bu bölümünde askerin iaşesi için tahsil edilen avarız türü vergiler de ele alınmış ve tahsili sırasında yaşanan aksaklıklar örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Avarız türü vergiler, savaş dönemlerinde devletin mali yükünü hafifletmek için kullanılan önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Vergi tahsildarlarının keyfi uygulamaları, halkın ekonomik yükünü artırmış ve bu durum, sosyal huzursuzluklara yol açmıştır.

3.1. 1585 SİKKE TAĞŞİŞİNDEN 1656 ÇINAR VAKASINA KADAR EKONOMİK KRİZLERİN ETKİSİ

16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu, uzun süren savaşlar ve artan askeri harcamalarla birlikte büyük mali sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır.

Ekonomik dengesizlik, yalnızca hazineye yönelik baskılarla değil, aynı zamanda akçenin değer kaybetmesi ve tağşiş gibi uygulamalarla daha da derinleşmiştir. Bu parasal istikrarsızlık, orduya yapılan ödemelerin züyûf ve kırpık akçelerle yapılması gibi ciddi sorunlara yol açmış, askeri maaşların zamanında ödenememesi ve düşük ayarlı akçelerin esnaf tarafından kabul edilmemesi, ordunun moralini ve disiplini derinden sarsmıştır. Askeri ödemelerdeki bu aksaklıklar, yeniçeri ve sipahi isyanlarını tetiklemiş ve ekonomik zorlukların yanı sıra yönetim içindeki yolsuzluklar, devlet erkânının zenginleşme çabalarıyla daha da körüklenmiştir. Hükümet, taşra gelirlerini merkeze aktarmak ve yeni vergilerle maliye politikasını düzeltmek için adımlar atsa da, bu tedbirler yetersiz kalmış ve Osmanlı'nın mali yapısındaki bozulma hızla devam etmiştir. Bu dönemde yaşanan ekonomik kriz, yalnızca Osmanlı'nın askeri gücünü değil, aynı zamanda toplumsal düzeni tehdit eden önemli bir faktör olmuştur. Parasal ve yönetsel sorunların, ordu ve halk arasındaki güveni derinden sarstığı ve devlete olan bağlılıkta büyük bir erozyona yol açtığı açıktır. Osmanlı Devleti, iç ve dış baskılarla sarsılarak, ekonomik ve askeri istikrarını yeniden sağlama noktasında büyük bir çıkmazla karşılaşmıştır.

1582-83 yıllarında, Şam ve Halep eyaletleri merkezi hazineye yaklaşık 37 milyon akçe katkıda bulunmuştur ve bu katkının çoğu şahî cinsindendir. Bu katkının altın paralarla gönderildiğini varsayarsak, 37 milyon akçe değerindeki şahî, 5,285,714 şahî eder ve bu da resmi oranlara göre 660,714 altın para ederdi. Bu kadar altın, İstanbul'da 39,642,840 akçe ederdi. Dolayısıyla, katkılar altın olarak gönderilmiş olsaydı, hazine iki buçuk milyon akçeden fazla kazanç elde ederdi. 1580'lerin başlarında şahî, Osmanlı gelirlerinde akçeden sonra ikinci en önemli para birimi haline gelmiş ve altın paraların yerini büyük ölçüde alarak Osmanlı merkezinin arbitraj kârlarında büyük kayıplara neden olmuştur.[489]

Osmanlı merkezi için gelecekteki kâr kaybından daha fazlası söz konusuydu. Altına karşı gümüşü daha değerli kılacak bir altın-gümüş oranındaki değişiklik, sultanın özel hazinesindeki altın rezervlerinin değerini düşürecekti. 1590'lar ve 1600'lerdeki Habsburg savaşları sırasında ve 1617-1623 yılları arasında gerçekleşen dört tahta çıkış sırasında Osmanlı maliyesinin yaşadığı en zor dönemlerde bile, sultanın özel hazinesi

[489] Baki Tezcan, "The Ottoman Monetary Crisis of 1585 Revisited," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 52, no. 3 (2009): 495-6.

merkezi hazinenin açıklarını kapatabilmiştir. Bu nedenle, 16. yüzyıl boyunca biriken altın miktarı muazzam olmalıdır. Dolayısıyla, Osmanlı merkezinin altın rezervlerinin değerini korumasının oldukça önemli olduğunu söylemek doğru olur.

Burada Osmanlı Devleti'nde cülus bahşişi ile ekonomi arasındaki ilişkiyi kısaca incelemekte fayda var. Cülus merasiminin hem siyasi hem de teşrifat boyutları olduğu gibi, ekonomik etkileri de vardı. Bu ödenek bazen gelenek, bazen sus payı ve bazen de zaruri ödenek olarak görünmekteydi ve cülus bahşişi veya in'amı olarak adlandırılmaktaydı.[490] Bu gelenek hem eski Türk hükümdarlık dönemlerinde hem de İslam devlet geleneklerinde mevcut olmuştu.[491]

Cülus bahşişi, herhangi bir emek karşılığı verilmediği için zaman zaman padişahlar için zorlayıcı bir hal almıştı. Bu bahşiş, gönüllü olarak verilmekle birlikte, zaman zaman zorla da alınmıştı ve maddi külfeti devlete ciddi zararlar verebilmekteydi. Cülus bahşişi, ilk olarak Yıldırım Bayezid tarafından verilmişti.[492] I. Murad'ın şehit edilmesi üzerine Yıldırım Bayezid tahta çıkmış ve kardeşi Yakub'u öldürtmek zorunda kalmıştı. Bu durumda askerin de isyan etme olasılığı bulunmaktaydı, zira Osmanlı tarihinde her bir şehzadenin farklı gruplarca desteklendiği bir gerçekti. Bu tehlikeye karşı Yıldırım, cülus bahşişi dağıtarak askerleri yatıştırmıştı. Bu nedenle, bu bahşiş bir sus payı anlamına gelmişti. Ancak, daha sonraki dönemlerde başa geçen padişahlar döneminde Yıldırım Bayezid'in verdiği gerekçe ile cülus bahşişi istenmişti. Bazı padişahlar zamanında bu bahşiş verilmek istenmemiş, bu da askerler tarafından itiraza uğramış ve isyana kadar gitmiştir. Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar bu bahşiş bir gelenek olarak devam ederken, Fatih Sultan Mehmed'in döneminde kanunlaşarak zorunlu hale getirilmişti. Bu meselenin de temelinde, II. Mehmed'in Karaman seferi sonrasında askerin bahşiş isteği geri çevrildikten sonra isyan etmesi yatıyordu.[493] II. Bayezid benzer bir durumla karşılaşmış ve sadece bahşiş vermekle kalmamış, aynı zamanda ödenen bahşişe zam da yapmıştı. II. Bayezid, tahta cülûs etmeden önce, Amasya'dan İstanbul'a gelirken askerlerden bahşiş talebiyle karşılaşmış ve bu talebi karşılamak adına hem cülûs bahşişlerini vermiş hem de ulûfelerine zam yapmıştı. Bu uygulama, vezir ve devlet

[490] Abdülkadir Özcan, "Cülûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 1993), 112.
[491] Dündar Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi- Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler,* (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004), 50.
[492] Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, *Cilt*: 3, 247.
[493] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, *Cilt*: 1, 455.

adamlarını da kapsayacak şekilde genişletilmiş ve böylece Osmanlılar'da cülûs bahşişi ikiye ayrılmıştı: Biri bir defaya mahsus olarak verilen cülûs bahşişi, diğeri ise kapıkulu askerlerinin maaşlarına yapılan zam şeklinde verilen cülûs terakkîsi. Bu olay da gelenek haline gelmiş ve her padişah bu geleneği sürdürerek ücretlere zam yapmıştır.[494] II. Bayezid'in bunu yapmasının sebebi, babasının ölümünden sonra İstanbul'un yağmalanmasını önlemek ve kendi otoritesini korumaktı.[495]

Bu yeni adetler, devlet maliyesine ek maliyetler yüklemiş ve her padişah döneminde bu maliyetler artarak ciddi külfetler getirmişti. Cülus bahşişinin siyasi gelişimi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik yük hakkında kaynaklarda çok önemli bilgiler yer almaktadır. Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı'ya giren bu adet, Fatih Sultan Mehmed döneminde kanun haline getirilmişti.[496]

Taht kavgası gibi siyasi çalkantı ve hesapların olmadığı dönemlerde cülus bahşişi, devletin başına ciddi işler açmıştı. Zorla istenen bu bahşiş verilmediğinde isyanlar çıkmış ve devlet, istemeyerek de olsa bu bahşişi vermek zorunda kalmıştı. Örneğin, II. Selim tahta geçtiğinde Belgrad'da askerler bahşiş istemiş, II. Selim tarafından bu talepler kabul görmeyince huzursuzluk başlamış ve isyan belirtileri ortaya çıkmıştı.[497] Bunun üzerine Sokullu Mehmed Paşa, Padişah'ı uyarmış ve bahşişler, o sırada fethedilmiş olan Sakız Adası'nın ganimetlerinden karşılanmıştır.[498] III. Murad'ın cülûsunda Enderun hazinesinden çıkan her bir kesede 10.000 altın olmak üzere toplamda 75 kese altın, yeniçeriler başta olmak üzere kapıkulu askerlerine dağıtılmıştı. III. Mehmed'in cülûsu dolayısıyla sadrazam ile şeyhülislama 30.000'er altın verilmişti. Vezirler ve kazaskerlere 20.000'er altın, yüksek rütbeli kadılara 15.000'er altın, müderrislerin büyüklerine 5000'er altın, küçüklerine 3000'er altın bahşiş olarak dağıtılmıştı. Bazı meşâyihlara 1000'er altın, defterdarlara 20.000'er altın, nişancıya 30.000 altın verilmişti. Ayrıca bazı memurlara da elbiselik kumaş ve hil'at hediye edilmişti. Çavuşbaşı ile kapıcılar kethüdasına 15.000'er altın, rikâb-ı hümâyun ağalarına 10.000'er altın, müteferrikalara 2000'er altın, reisülküttaba 7000 altın, defter-i hâkānî

---

[494] Özcan, "Cülûs", 112.
[495] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, *Cilt*: 2 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 153.
[496] Zeynep Tarım Ertuğ, "Osmanlı Devleti'nde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek", *Osmanlı*, Editör: Güler Eren (Ankara: Teni Türkiye Yayınları, 1999), 137.
[497] Zeynep Tarım Ertuğ, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülûs ve Cenaze Törenleri,* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999), 65.
[498] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, *Cilt*: 3, 1-3.

eminine 5000 altın bahşiş olarak verilmişti. Evkaf muhasebecisine, mukātaacıya, teşrifatçıya, Anadolu ve haraç muhasebecilerinin her birine 3000'er altın verilmişti.[499]

Saltanat süreleri uzun olduğunda, bu durumdan kaynaklanan bütçe açığı kapatılabilmişti. Ancak saltanat sürelerinin kısa olduğu dönemlerde, bu bahşişler ciddi ekonomik buhranlara yol açmıştı. 17. yüzyılın başlarında meydana gelen taht değişiklikleri, bu durumun en açık örneklerinden biri olmuştu. 1617'de I. Ahmed'in ölümü üzerine, kardeşi I. Mustafa tahta geçmişti. Fakat, birkaç ay sonra tahttan indirilmiş ve yerine I. Ahmed'in oğlu II. Osman tahta çıkmıştı. Dört yıl sonra, II. Osman da tahttan indirilmiş ve yerine I. Mustafa tekrar tahta geçmişti.[500] Ancak, ikinci taht süresi de uzun sürmemiş ve I. Mustafa dört ay sonra yeniden tahttan indirilmişti.[501] Bunun üzerine, I. Ahmed'in diğer oğlu IV. Murad, 1623 yılında tahta çıkmıştı.[502]

İlk bakışta devleti yönetemeyen padişahların bir hal fetvasıyla tahtlarından indirilmesi sadece siyasi bir olay gibi görünse de olayın ciddiyeti ekonomik hesaplarla daha net anlaşılır. Bir cülus bahşişinin maliyeti 300 milyon akçe olarak belirlenmişti. 1617 ile 1623 yılları arasında dört cülus merasimi düzenlenmiş ve her biri doğal olarak bir cülus bahşişi gerektirmişti. Toplam dört yıllık maliyet yaklaşık 1,2 milyar akçeyi bulmuş, bu da yaklaşık olarak 2 milyon altına denk gelmekteymiş. Bu matematiksel hesap, durumun ciddiyetini ortaya koyarken, bu masrafın devlete ne kadar büyük bir yük getirdiği de anlaşılmış. IV. Murad, bu bahşişi ödemekte zorlanmış ve saraydaki altın ve gümüş kap kaçak eritilerek para bastırılmış, bahşiş ancak bu şekilde ödenebilmiştir.[503] 1648 yılında tahta çıkan IV. Mehmed'in cülûsu dolayısıyla yeniçeri ağasına 100.000, sekbanbaşıya 30.000, yeniçeri kâtibine 9000, kethüdâ beye 7000, yayabaşıların her birine 3000'er, ayrıca yayabaşılara *"hil'at-bahâ*" adıyla 400'er akçe ve her yeniçeri ile baltacı neferine 3000'er akçe bahşiş dağıtılmış. Toplamda tüm ocak halkına 660.000 akçe verilmiş. 1687 yılında tahta çıkan II. Süleyman'ın cülûs bahşişi yaklaşık 100 milyon akçeye denk gelen 4557 kese olarak belirlenmiştir. Bu miktar tek seferde ödenememiş; 1256 kesesi iç hazineden, 3301 kesesi ise Mısır irsâliyesi ile Bağdat, Basra ve Erzurum eyaletlerinden sağlanan tuğ câizelerinden temin edilmiştir. Dört yıl

[499] Aynî Ali Efendi, *Risale-i Kavânin-i Âl-i Osmân Hulâsa-i Mezâmin-i Defter u Dîvân,* (İstanbul, 1269), 108-12; Özcan, "Cülûs", 112.
[500] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, *Cilt*: 3, 138-9.
[501] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, *Cilt*: 3, 148.
[502] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, *Cilt*: 3, 158.
[503] Özcan, "Cülûs", 112.

sonra tahta çıkan II. Ahmed'in cülûs bahşişi ise sürekli savaşların etkisiyle devleti ciddi bir mali sıkıntıya sokmuştur.[504]

Osmanlı tarihinin önemli konularından biri, Osmanlı gümüş para birimi olan akçenin 1585 yılı civarında değerinin düşürülmesidir. Bu olayın kesin tarihi ve nedenleri tam olarak belirlenememiştir. Çoğu akademisyen, Amerika'dan Osmanlı İmparatorluğu'na İspanyol gümüşü akını ile akçenin değer kaybı arasında bir ilişki olduğunu kabul etmektedir. Bernard Lewis'e göre, Osmanlı yöneticileri gümüş fazlalığından kaynaklanan bir krizi anlayamamış ve kıtlık krizlerinde aldıkları önlemleri uygulamışlardır.[505] Halil İnalcık, bu durumu Amerikan gümüşü akınının bir sonucu olarak görmektedir.[506]

Şevket Pamuk ise, Barkan'ın fiyat endekslerini gözden geçirmiş ve devalüasyonun fiyat artışından önce gerçekleştiğini göstermiştir. Pamuk'un düzeltmesinden sonra, 1489 ile 1573 yılları arasında gram gümüş cinsinden ifade edilen fiyat artışları %60'tan %31'e düşmüştür. Pamuk, paranın değer kaybetmesinin hazinenin elindeki fonların kıtlığı ile açıklanması gerektiğini öne sürmektedir.[507] Pamuk, 1578'de İran'la başlayan savaşın Osmanlı hazinesinde gümüş sıkıntısına yol açtığını belirtir.[508] 16. yüzyılın sonlarındaki uzun savaşların hazineye yük getirdiği doğrudur, ancak bu yükün boyutu abartılmış olabilir. 1582-3 mali yılına ait bilançoya göre, Osmanlı maliyesi iyi durumdaydı. III. Murad, Mısır'dan gelen 520.000 altın dukayı şahsi hazinesine ayırmasına rağmen, merkezi hazine 2.071.212 akçe fazla vermiştir. Bu fazla, 38.207 askerin düzenli maaş aldığı bir dönemde elde edilmiştir.[509] Ayrıca, Şirvan'daki Özdemiroğlu Osman Paşa'ya askerlerine ödeme yapması için 10.000.000 akçe gönderilmiştir. 1583'te, Safevi savaşlarının ortasında, hazineden maaş alanların sayısı %50 artarken, Osmanlı merkezi hazinesi durumla başa çıkabiliyordu. 1583 ve 1574 yıllarına ait rakamlar şöyledir: 1583'te 16.905 yeniçeri varken, 1574'te bu sayı 13.599 idi. Süvari askerlerinin (altt boluk) sayısı 1583'te 8.346 iken, 1574'te 5.957 idi. Yardımcı birliklerin (cebeciyan, tobciyan, arabacıyan-ı tob) sayısı 1583'te 3.736 iken, 1574'te 2.124 idi. Acemiyanların

[504] Özcan, "Cülûs", 113.
[505] Bernard Lewis, "Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire", *Studia Islamica*, no. 1958 (1958): 119-20.
[506] İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişaf Devri", 657-61.
[507] Pamuk, *Paranın Tarihi*, 129-34.
[508] Pamuk, *Paranın Tarihi*, 101.
[509] Tezcan, "The Ottoman Monetary Crisis " 462-3.

sayısı ise 1583'te 9.220, 1574'te 7.495 idi. Toplamda, 1583'te 38.207 asker varken, 1574'te bu sayı 29.175 idi. 16.905 yeniçeri 39.008.019 akçe aldığına göre, 10.000.000 akçe 4.000 yeniçerinin maaş için yeterliydi.[510]

Bu mali tabloya rağmen, Osmanlı hükümetinin hemen akçeyi %100 oranında devalüe etmiş ve gümüş içeriğini %44 oranında düşürmüştür.[511] Osmanlı para birimlerinin birleştirilmesi, akçenin zaten piyasa koşulları nedeniyle değer kaybetmesine yol açmıştı. Bu durumda, Osmanlı hükümeti, piyasa güçlerinin bu diktesine yanıt vererek akçeyi devalüe etti. Bir başka deyişle piyasa koşullarının zorlamasıyla akçenin değerini düşürmek zorunda kaldı.[512]

Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyıl boyunca para piyasaları üzerine karar alırken, Avrupa pazarlarından ziyade doğu pazarlarındaki gelişmeleri dikkate almıştı. Bunun nedeni, Osmanlıların Avrupa ile yaptığı ticarette fazla verirken, doğu ticaretinde açık vermesi ve bu açığı değerli madenlerle kapatmasıydı. Avrupa'dan gelen gümüş, doğuya doğru devam eder ve bu ticaret açığının yanında, gümüşün altın karşısındaki değeri doğuya gidildikçe artardı. Bu durum, Osmanlı topraklarından doğu pazarlarına gümüş kaçışına neden olabilir ve devletin para piyasalarında değerli metal sıkıntısı yaratabiliyordu.[513]

Osmanlı hükümeti, doğu sınırındaki darphanelerde basılan akçelerin gümüş içeriğini düşürerek, arbitraj fırsatları yarattı. Tüccarlar, merkezde basılan daha değerli akçeleri doğu sınırındaki darphanelere taşıyarak, daha az gümüş içeren akçelere çevirip, tekrar merkeze getirerek kazanç elde ettiler. Bu durum, para istikrarını tehdit eden ve enflasyona yol açabilecek bir dinamik olan Gresham yasasının -kötü para iyi parayı piyasadan kovar" devreye girmesine neden oldu.[514] Örneğin; Gence darphanesinde basılan selîmî sikkelerin on üç buçuk karat saf gümüşten basılması gerektiği halde, Girvan ve çevresinde basılan sikkelerin on karat eksik ve düşük ayarda gümüşten yapıldığı tespit edilmişti. Bu durum, diğer bölgelerden tüccarların Gence'de basılan selîmî sikkeleri alıp götürmesine ve Gence'ye başka yerlerden gümüş gelmemesine

[510] Halil Sahillioğlu, "III. Murad Dönemine Ait 1582-83 (hicri 990) Tarihli Bütçe", Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler, *Cilt: 1*, Editör: Mehmet Genç, Erol Özvar, (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006), 45.
[511] Sahillioğlu, "III. Murad Dönemine Ait 1582-83 (hicri 990) Tarihli Bütçe", 45.
[512] Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihi", 176; Tezcan, "The Ottoman Monetary Crisis " 463.
[513] Kuru, *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı*, 41.
[514] Kuru, *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı*, 69.

neden olmuştu. Sonuç olarak, bu durum halkın geçim kaynaklarına zarar vermiş ve hazineye de olumsuz etkiler yapmıştı.[515]

16. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan fiyat artışları üzerine yapılan tartışmalarda, para arzı, talebi ve tedavül hızının önemi vurgulanmıştır. Yeni bulgular, devletin iki bölgeli para piyasasına sahip olduğunu ve gümüş akışının pazarlar ve fiyatlar üzerindeki etkisini göstermektedir.[516] Avrupa'dan Osmanlı pazarlarına taşınan gümüş sikkeler, takas aracı olarak değil, ticari meta olarak talep görmüştür. Bu gümüşler, doğu darphanelerinde şahi sikkesine veya daha düşük gümüş içeren doğu akçesine dönüştürülüp pazarlara geri dönmüştür. Gümüş talebi, devletin çeşitli bölgelerinde arbitraj yapmak isteyen tüccarların faaliyetlerinden kaynaklanmıştır.[517]

Osmanlı topraklarına taşınan gümüş, yerel ticari aksiyonlar için değil, doğu sınırlarındaki darphanelere taşınmak için talep edilmiştir. Avrupa menşeili gümüş kuruşlar ve merkez darphanelerde basılan ağır akçeler, doğu sınırına götürülüp formu değiştikten sonra merkez eyaletlere geri taşınmıştır. Bu süreçte, doğu darphanelerinde basılan sikkelerin tedavül hızı artmıştır.[518]

Amerika'nın keşfinden sonra Avrupa'ya büyük miktarda kıymetli maden gelmesi, para sistemini tamamen değiştirmişti. 1521 ile 1544 yılları arasında yıllık yaklaşık olarak 90.000 ile 200.000 kilo arasında gümüş üretimi vardı. Guanaxuato ve Potosi madenlerinin keşfinden sonra, 1545 ile 1560 yılları arasında üretim yaklaşık olarak 311.600 kiloya kadar yükselmişti. 17. yüzyılda üretim çok fazla artmamış, yıllık ortalama 300 ila 400 bin kilo arasında kalmıştı. Bu dönemde, 1520 ile 1620 yılları arasında gümüş üretimi yaklaşık olarak 5 kat artmıştı. Altın üretimi ise gümüş üretiminin altında kalarak, altıda bir oranında gerçekleşmişti. Örneğin, 1503 ile 1660 yılları arasında Amerika'dan Avrupa'ya giden altın miktarı 181 ton civarındayken, gümüş 17.000 ton kadardı.[519] Avrupa pazarlarına bu denli kıymetli madenlerin akması, fiyat artışına sebebiyet vermişti.[520]

---

[515] Karataş, "18 Numaralı Mühimme Zeyli", 524.
[516] Pamuk, *Paranın Tarihi*, 134-5.
[517] Kuru, *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı*, 81.
[518] Kuru, *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı*, 82.
[519] İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle." Belleten, Cilt: 15, Sayı. 60 (1951), 656.
[520] Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1990), 290.

Amerika'nın keşfi sonrası İspanyol altını ve gümüşünün Avrupa'ya akışı, özellikle Ceneviz üzerinden gerçekleşmiştir. 1580 yılından sonra Sevilla'dan Ceneviz'e büyük miktarda İspanyol kıymetli madenleri geçmeye başlamış ve artarak devam etmiştir. İtalya, İspanya parasıyla dolmuş ve 1584 yılına doğru Osmanlı topraklarına gönderilen başta ticari eşyalar, sandıklar dolusu İspanyol parası haline gelmişti. Ragusa arşivindeki kayıtlara göre, 1599 yılında iki para sevkiyatı olmuştu. İlki Tekirdağ ve İskenderiye'ye taaleri ve real, ikincisi sevkiyatta ise sadece real gönderilmişti.[521] Bu dönemde akçe, üçte bir oranında değer kaybetmiştir.[522]

1585 yılındaki büyük devalüasyon ve zayıf akçenin çıkarılması, İspanyol gümüşünün Osmanlı topraklarına girdiği döneme denk gelmektedir. Bu tarihe kadar altının gümüşe göre değeri tedrici olarak artmıştır.[523] Braudel'e göre Akdeniz kara tarihinde üç dönem vardır: Sudan altını, Amerikan altını ve kalp para devri. Osmanlı Devleti'nde sonraki dönem hızla gelişmiştir. 1584 devalüasyonu, 17. yüzyılın ortasına kadar sürekli mali bir buhran yaratmış, sosyal ve ekonomik yıkıcı etkiler ortaya koymuştur.[524]

Batıda ucuz para, Osmanlı topraklarında daha yüksek fiyatlara satarak kolayca kâr elde etmek için birçok tüccarı cezp ediyordu. 1613 yılına doğru Venedik, her yıl yaklaşık 5.000.000 nakit para gönderiyordu. Osmanlı hükümeti, bu ticareti teşvik etmek için ithal edilen yabancı paralardan vergi almıyordu. 16. yüzyılın sonuna doğru birçok Fransız tüccar, kumaş ve benzeri ürünlerin yerine para ticaretine yönelmişti. Bu tüccarlar, İspanya'dan Sevilla'ya ve Meksika'dan gümüşü düşük fiyata satın alarak Osmanlı topraklarında daha yüksek fiyata satıyorlardı. Bu yolla, diğer ürünlerden elde edecekleri kazançtan daha fazlasını elde ediyorlardı. 1614'te Marsilya'dan Osmanlı topraklarına yılda 7.000.000 escus değerinde para taşındığı rapor edilmiştir.[525]

16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı piyasalarına real, escudo ve taaleri gibi yabancı paralar girmeye başlamıştı. Bu durum, Osmanlı para sisteminde büyük değişimlere yol açmıştı. İran ve diğer doğu ülkelerine göre Osmanlı Devleti'nde değerli madenler bol ve ucuzdu. 1572 yılı civarında Osmanlılardan İran'a gümüş sevk etmek %29, altın ise %14-15 dolaylarında kâr sağlıyordu. 1539 yılında İran'da gümüşün altına

[521] Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, 332-3.
[522] İnalcık, "Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış", 129.
[523] İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişaf Devri", 657.
[524] İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişaf Devri", 657.
[525] İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişaf Devri", 657-8.

oranı onda bir iken, Osmanlı'da bu oran 12'de bir yani 3,5 kattı. 17,5 karat altın 60 akçe civarındaydı.[526]

16. yüzyılın sonlarında yaşanan krizle ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin politikası hakkında iki farklı görüş öne sürülmüştür. Earl J. Hamilton ve Fernand Braudel'in yazılarına dayanan bir grup araştırmacı, parasal sorunların Avrupa'da kapitalizmin gelişmesi ve uluslararası fiyat ilişkilerindeki köklü değişikliklerle bağlantılı olduğunu savunmuştur. Bu *"sömürgecilik tezi"*, Osmanlı fiyat tarihiyle ilgili en önemli veri serisine sahip olan Ömer Lütfi Barkan tarafından kapsamlı bir şekilde formüle edilmiştir.[527] Barkan'a göre, *"yüksek basınçlı"* Atlantik ekonomisi, otarşik ve devlet kontrolündeki *"düşük dirençli"* Osmanlı ekonomisine nüfuz etmiştir. Yeni ticari aktörler, sanayi teknolojisi ve modern devletin desteğini kullanan reformcu endüstri, Osmanlı ekonomisini kesintiye uğratmıştır. Batı'daki yüksek fiyatlar ve Doğu'daki düşük fiyatlar arasındaki fark, Osmanlı gıda maddelerinin ve hammaddelerinin Batı'ya ihracatına yol açmıştır. Bu süreçte, Osmanlı İmparatorluğu'nun lonca temelli sanayisi, Batı'daki kapitalist rakibiyle rekabet edememiş ve kademeli bir düşüş yaşamıştır. Tarımsal ürün fiyatlarındaki artış, küçük çiftliklerin kamulaştırılmasıyla kurulan büyük ticari çiftliklerin büyümesine yol açmıştır. Bu durum, nüfusun ve ordunun hızla arttığı bir dönemde gerçekleşmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nda pazar talebinde önemli bir artışa neden olmuştur.

Batı fiyatlarının ve ithal edilen malların etkisiyle birleşen bu olgu, temel mallarda kıtlığa, fiyat artışlarına, enflasyona ve nihayetinde bir "fiyat devrimine" yol açmıştır. Vergi tabanındaki ve gelirlerdeki azalma ile askerlerin maaşlarına harcanan sürekli artan meblağlar, Osmanlı İmparatorluğu'na aşırı bir yük getirmiştir. Devlet bütçesi açısından, taahhütleri yerine getirmek için yetkililerin para birimini baz almak ve değerlendirmekten başka seçeneği yoktu. Halil İnalcık, Barkan'ın Batı kapitalizmi ile Osmanlı ekonomisi arasındaki yapısal farklılıkları vurguladığını düşünmektedir. Aynı zamanda İnalcık, Amerikan gümüşü akışını Osmanlı para sistemini tahrip eden ve 1585-1589 yıllarının yeniden değerlendirilmesini gerektiren *"ana faktör"* olarak tanımlamıştır.[528]

---

[526] İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişaf Devri", 659.
[527] İnalcık, "Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış", 128-133.
[528] İnalcık, "Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış", 134.

1585'te yapılan tağşiş, parasal istikrarsızlığı daha da derinleştirmiştir. Uygulanan tağşişle fiyatlar hızla artmış, ancak mağşuş sikkelerin kabul görmemesi nedeniyle bu uygulama para piyasalarının toparlanmasına yardımcı olamamıştı. Bu koşullarda, devlet yönetimi para piyasalarına tekrar müdahale etmek zorunda kalmış ve *"sikke tashihi"* kararı alınmıştı. 1585 tağşiş uygulamasının başarısızlıkla sonuçlanması ve krizin derinleşmesi üzerine 1588 yılında merkezi yönetim, piyasadaki sikkeleri düzenlemek amacıyla tashih-i sikke kararı almıştı.[529]

Sikke tashihi için yeni bir vergi konulmuş, toplanan vergilerle darphanelere yüksek miktarda gümüş sikke aktarılmış ve bu eski sikkeler yenilenerek piyasaya sürülmüştü. *Akçe-i cedid* olarak anılacak yeni akçelerde ayar, yani paranın saflık derecesi, 1585 tağşişi öncesindeki akçelerle aynı tutulmuştu. Daha küçük ancak parlak olan akçelerin, piyasalarda sahih akçe olarak kabul göreceği umulmuştu.[530]

1588 yılında sikke tashihi için görevlendirilen Rumeli beylerbeyi Doğancı Mehmed Paşa hem vergi toplama hem de yeni paraların kesimi süreçlerinden sorumlu olmuştur. Savaş nedeniyle toplanan olağanüstü ağır vergiler halk üzerinde yeterince vergi yükü oluştururken, bir de sikke tashihi için konulan vergi birçok bölgede tepkiyle karşılanmış ve bazı bölgelerde kanlı olaylara yol açmıştır.[531]

1589 yılında merkezi yönetim, Darphane-i Amire'nin kapasitesini artırmak amacıyla yeni darp ustalarını davet etmiş ve toplanan paralar ertesi yıl akçe-i cedid olarak piyasaya sürülmeye başlanmıştı. Darphanede mültezim olan bir Yahudi, askerin maaşının ayarı düşürülmüş akçeyle verilmesi karşılığında başdefterdar Mahmud Efendi'ye 200.000 akçe rüşvet teklif etmişti. Mahmud Efendi'nin bunu reddetmesi üzerine, bu iş Rumeli Beylerbeyi Doğancı Mehmed Paşa'ya teklif edilmiş ve Paşa'da teklifi kabul etmişti. Sonuç olarak, askerin maaşı züyûf akçeyle ödenmişti. Osmanlı kaynaklarına göre, her ne kadar Mehmed Paşa'nın hasımlarının tahriki ile asker isyan etmiş dense de muhtemelen düşük ayarlı akçenin esnaftaki karşılığı askerin beklentisini karşılamamıştı. Bunun üzerine askerler nümayiş başlatmış ve divanı hümâyûn toplantısı

---

[529] Kuru, *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı*, 117.
[530] Cemal Kafadar, "Les Troubles Monétaires de la Fin du XVIe Siècle et la Prise de Conscience Ottomane du Déclin*", Annales. Histoire, Sciences Sociales* 46, no. 2 (1991): 386; Kuru, *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı*, 118.
[531] Kafadar, "Les Troubles", 386; Kuru, *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı*, 119.

sırasında binanın etrafını sarmıştı. İsyancılar, Şeyhülislam Şeyhi Efendi'den icazet alarak, Sadrazam Siyavuş Paşa'ya sikke tashihinden Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın sorumlu olduğu bilgisi verilmişti. Tarihte *"Beylerbeyi Vak'ası"* olarak bilinen bu olay, Doğancı Paşa ile Mahmud Efendi'nin isyancılara teslim edilmesiyle sakinleşmişti.[532]

Bu olaydan sonra Siyavuş Paşa sadrazamlıktan azledilmiş ve onun yerine Koca Sinan Paşa sadrazamlığa getirilmiştir. Sinan Paşa, uzak darphanelere merkezlerden örnek sikkeler göndererek yeni kesilecek sikkelerin bu örneklere göre yapılmasını emretmiş ve birkaç ay içinde darphanelerin teftiş edileceğini belirtmiştir. Ayrıca yerel piyasalarda ani bir para darlığı yaşanmaması için şahi sikkesinin darbına geçici bir süre daha devam edileceğini açıklamıştır. Sonrasında piyasadaki tüm şahî sikkelerinin ve hurda akçelerin darphanelere çekilerek yeni düzenlemeye göre yeniden darp edilmesi emredilmiştir. Sadrazam Koca Sinan Paşa, ulufe ödemelerinin sadece üçte birlik kısmının sikke-i cedid ile, kalan kısmının ise kuruşlarla ödeneceğini ilan etmişti. Netice itibarıyla, Sadrazam Koca Sinan Paşa, sikke tashihi sürecini başarıyla tamamlamış ve yeni akçeler piyasalarda dolaşıma girmişti. 1585 tağşişi ile amaçlanan yeni altın-gümüş oranı da uygulamaya konmuş ve gümüş, altın karşısında devalüe edilmiş. 1:11,8 olan oran 1:13'e yükselmiş ve gümüş bu yeni oranlarla altın karşısında değer kaybetmiş. Bu durum, altın darlığının aşılacağını müjdelemişti.[533]

Osmanlı ekonomisi 16. asrın sonuna kadar büyük açıklar vermemiştir. Gelir gider arasındaki açık Kanuni döneminden sonra 1597 yılına kadar 5,5-6 milyondan en fazla 70 milyona kadar çıkmıştı.[534] Ancak 1597 yılında gelindiğinde gelir-gider arasında ortaya çıkan fark 600 milyona kadar çıkmıştı.[535] Kanuni döneminden sonra paranın değerinin düşmesi ve ahali üzerindeki vergi yükünün artması ekonomik sıkıntının ne denli büyük olduğunu ortaya koymaktadır. III. Mehmed döneminden önce gelir-gider arasında meydana gelen açık iç hazineden karşılanırken bu açık fazlalaşınca karşılanamaz hale gelmişti. Bu durum paranın ayarını düşünmesine neden olurken, para bulunamadığı durumlarda saraydaki kıymetli eşyalar eritilerek para üretilmişti.

---

[532] Kadir Akıllı, "Peçevî Tarihi (184b -218a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), 44-48.
[533] Kuru, *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı*, 120.
[534] François-Alphonse Belin, *Türkiye İktısadî Tarihi Hakkında Tetkikler,* (İstanbul: Maarif Vekâleti Yayınları, 1931), 106, 11.
[535] Belin, *Türkiye İktısadî Tarihi*, 114.

Ekonomik tedbirlerin düzeltilmesi için alınan bir başka tedbir de vergilerin artırılması olarak görülmüştü.[536]

III. Mehmed dönemindeki ekonomik ve para reformları, halkın refahını ciddi şekilde etkilemişti. Bu dönemde yapılan ayar değişiklikleri, eski huzursuzlukları beraberinde getirmiş ve yeni sıkıntılar yaratmıştı. Yemişçi Hasan Paşa'nın sadareti döneminde, daha düşük değerde akçeler basılmıştı. Örneğin, 100 dirhem gümüşten 950 akçe darp edilmiş, altın 120 akçeye, kâmil kuruş 80 akçeye ve esedî kuruş 70 akçeye muamele görmüştü.[537] Daha önce 1 kuruş 40 akçe iken, bu dönemde 80 akçe olarak belirlenmişti. Bu değişiklik, ekonomik zorlukları daha da derinleştirmişti.[538] Bu değişim %100'lük bir artışı ifade ediyordu. III. Mehmed'den önceki dönemde 1 dirhemden 8 akçe kesilirken, onun cülûsu sırasında 12 akçe kesilmişti. Ayrıca, 1 altın flori de 220 akçeye yükselmişti.[539]

Paranın değerinin düşürülmesi, uzun savaşlar sırasında mükellef sınıfın topraklarından uzak kalmasıyla üretimin azalmasına ve buna bağlı olarak gıda ve eşya fiyatlarının artmasına neden olmuştu. Ekonomiyi düzeltme çalışmaları doğrultusunda, çiftçilere yüklenilen vergi miktarı artırılmış, bu da reayanın topraklarını terk etmesine yol açmıştı.[540] Topraklarını terk etmeyen bazı insanlar ise kendi çözümlerini üretmiş, cizye-avarız türü vergileri tahsil etmeye gelen çavuş ve kapıcıları kovmuşlardı.[541]

Sahil limanları, Celali faaliyetlerinden nispeten uzak olan yerlerdi. Ancak, sahil kesimlerinden daha az verimli olan ve Celalilerin merkezi sayılan Anadolu'da durum daha vahimdi. Uzun savaşlar, insanların topraklarından uzak kalmalarına ve ailelerini geçindirememelerine sebep olmuştu. Hem Celali isyanlarının sıkıntıları hem de devletin

---

[536] Belin, *Türkiye İktısadî Tarihi*, 115.
[537] Ruhi Özcan, "Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 17 (2005): 267.
[538] Belin, *Türkiye İktısadî Tarihi*, 115.
[539] Cezar*, Mufassal*, *Cilt*: 3, 1675.
[540] Osman Gümüşçü, Alpaslan Demir, Emine Erdoğan Özünlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri,* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020), 286.
[541] Dilek Şahin, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celâlî Hareketleri (8 Numaralı Mühimme Zeyli'ne Göre)", (Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi, 2003), 162.

ağır vergileri, insanların topraklarını terk edip şehirlere, özellikle de İstanbul'a göç etmelerine yol açmıştı.[542]

Kapıkulları ve Timarlı sipahiler arasında, sadece siyasi meseleler değil, ekonomik nedenlerle de çekişmeler yaşanmaktaydı. Para ayarının düşürülmesi her iki grup tarafından da şikâyet edilse de Kapıkulları cülûs ve inam gibi kalemlerden bahşiş alabiliyordu. Timarlı sipahiler ise ek gelir sağlayabilecekleri kaynakların azlığı nedeniyle kıskançlık duyuyordu. Bu durum iki grup arasında çekişmelere yol açmıştı.[543]

17. yüzyılda Osmanlı Devleti, mali bunalımlar ve sık sık yapılan tağşişler nedeniyle para düzeninde büyük dalgalanmalar ve belirsizlikler yaşadı. Akçenin içindeki gümüş miktarı azalırken, Avrupa paraları ve bunların sahte versiyonları Osmanlı piyasalarını istila etti. En yaygın yabancı paralar Hollanda kökenli esedi kuruş ve Meksika veya İspanya kökenli riyal kuruştu. Osmanlı devleti, yabancı paralarla baş edemeyince ve kendi paralarını basacak değerli maden bulamayınca, darphaneleri kapatmak zorunda kaldı. Bu durum, özellikle ticaret ve kent ekonomisini olumsuz etkiledi.[544]

16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin hızlı genişleme dönemi sona ermişti. İmparatorluk, doğuda Safevi İran'a, batıda Habsburg Avusturyası'na ve güneyde Afrika'nın çöllerine kadar genişlemişti. Vergi gelirleri İstanbul'a akmaya devam ediyordu, ancak dış talan ve sağladığı mali olanaklar tükenmişti. Zaferlerle sonuçlanan savaşlar yerini uzun, yorucu ve masraflı mücadelelere bırakmıştı.[545] 1580'lerde İran'la, 1590'larda ise Avusturya ile başlatılan savaşlar sonuçsuz sürüyordu. Savaş teknolojisi hızla değişmekteydi ve Osmanlı ordusunun geleneksel sipahi kuvvetleri, ateşli silahlarla donanmış Avusturya piyadeleri karşısında etkisiz kalmıştı. Bu durum, Osmanlıları sürekli maaşlı ve düzenli eğitim gören merkez ordusuna ağırlık vermeye zorladı. Ancak, bu yeni ordu merkezi devlet için çok daha pahalıydı. 1550 yılında yaklaşık 13 bin olan sürekli maaşlı kapıkulu askerlerinin sayısı, yüzyıl sonunda 38 bine yükseldi ve bu durum merkezi bütçeye ağır bir yük getirdi.[546]

---

[542] Gümüşçü ve diğerleri, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, 282-3.
[543] Cezar, *Mufassal*, *Cilt*: 3, 1676.
[544] Kuru, *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı*, 103.
[545] Pamuk, *Paranın Tarihi*, 145.
[546] Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 27-29.

Sipahi ordusu ve timar düzeni, artık merkezi devletin askeri gereksinimlerine yanıt veremiyordu. Timar düzeni çerçevesinde oluşturulan dirliklerin vergi gelirleri sipahilerin eline geçtiği sürece, merkezi hazine sürekli maaş alan merkez ordusu için gerekli parasal kaynakları yaratamıyordu. Bu nedenle, timar düzenini merkezi hazineye daha fazla parasal gelir sağlayacak şekilde dönüştürmek zorunlu hale gelmişti. Merkezi devlet, tarımsal fazlalığa sipahiler aracılığıyla değil, doğrudan ve para biçiminde el koymak zorunda kalmıştı.[547]

16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde yaşanan mali bunalım ve diğer gelişmeler, timar düzeninin çözülmesine yol açmıştı. Sipahi ordusunun etkinliği azalırken, merkezi hazine daha fazla parasal gelir ihtiyacı duymuştu. Fiyat Devrimi'nin etkisiyle, sipahilerin topladığı vergilerin değeri düşmüş ve merkezi devlet, vergilerin miktarlarını sık sık yeniden düzenlemek yerine, doğrudan topladığı vergileri artırmıştı.[548] Bu durum, reaya ve sipahiler üzerinde baskı yaratmış ve bazı sipahiler timarlarını terk etmişti.[549] Merkezi devletin tarımsal fazlalığa doğrudan el koyma çabaları, timar sisteminin gerilemesine ve iltizam düzeninin tarımsal kesime yayılmasına yol açmıştı. Devlet, vergilerin toplanmasını mültezim adı verilen aracılara bırakmıştı. Mültezimler, devlete belirli bir miktar para ödemeyi taahhüt eder ve daha fazlasını vergi kaynağından toplardı. Sipahilerin askeri önemi azalınca, iltizam düzeni tarımsal kesimde yaygınlaşmıştı.[550]

Çiftlikler, timar düzeninin çözülmesiyle birlikte tarımsal kesimde yeni bir üretim birimi olarak ortaya çıktı. İltizam düzeninin yayılmasıyla mültezimler, reaya üreticilerini tefecilik yoluyla kendilerine bağlayarak ve terk edilen miri topraklara el koyarak geniş alanları kontrol etmeye başladılar.[551] Sekban bölüklerinin talepleri ve mültezimlerin baskıları nedeniyle köylüler borçlanarak tefecilerin eline düştü. Bu olumsuz koşullar, ekili alanların daralmasına ve tarımsal üretimin gerilemesine neden oldu.[552] Ancak, Osmanlı çiftlikleri Batı Avrupa'daki feodal beylerin demesnelerine[553] benzer büyük

[547] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye IV*, 11-12.
[548] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye IV*, 46.
[549] Pamuk, *Paranın Tarihi*, 140.
[550] Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, 105.
[551] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi,* 1300-1600, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), 153.
[552] İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 1300-1600, 112.
[553] Demesne; bir lordun veya soylunun doğrudan kontrol ettiği ve kendi özel kullanımı için ayırdığı toprakları ifade eder. Bu topraklar, genellikle lordun malikanesi veya şatosunun çevresinde yer alır ve

ölçekli işletmeler değildi. Çiftlikler, var olan üretim yapısını kullanan özel kişilerin artığa el koymasıyla oluştu ve mirî topraklar üzerinde kurulan çiftlikler özel mülk haline gelmedi. 16. yüzyılın sonlarında çiftliklerin toplam tarımsal üretim içindeki payı oldukça sınırlıydı.[554]

16. yüzyılın büyük bölümünde Osmanlı Devleti'nde ekonomik genişleme, iç ve dış ticaretin canlanmasına ve zanaatların gelişmesine yol açtı. Ancak yüzyılın sonlarına doğru Fiyat Devrimi, hammadde sıkıntıları ve diğer faktörler Osmanlı zanaatlarına darbe vurdu. Fiyat artışları loncaların üretim maliyetlerini artırdı, ancak narhlar ve ihtisap kuralları nedeniyle fiyatları artırmak için izin almaları gerekti. Bu durum, loncalar ve kent yöneticileri arasında sürtüşmelere yol açtı ve loncalar mallarının kalitesini düşürmek zorunda kaldı. Fiyat Devrimi, mamul mallar ile tarımsal ürünler arasındaki fiyat oranını tarımsal ürünler lehine değiştirdi. Bu, loncaların ürettiği malların fiyatlarının, hammaddelerin fiyatlarının gerisinde kalmasına neden oldu. 1580'ler ve 1590'lardan itibaren Venedik ve İngiltere'den ithal edilen kumaşlar Osmanlı pazarlarında boy göstermeye başladı, ancak bu ithalat loncaları ciddi şekilde sarsmadı. İthal edilen tekstil ürünleri, yüksek gelirli kesimlerin lüks tüketimini karşılıyordu ve ithalat hacmi sınırlıydı.[555]

Fiyat Devrimi ve batı-doğu ticareti, Osmanlı zanaatlarını mamul ürünlerdeki rekabetten ziyade hammaddelerdeki rekabet nedeniyle olumsuz etkiledi. Batı Avrupa'da tarımsal ürünlere olan talep arttı ve bu ürünler Doğu Akdeniz'den ithal edilmeye başlandı. Osmanlı loncaları, Avrupalı tüccarların verdikleri fiyatlarla rekabet edemeyince, belirli malların ihracatının yasaklanmasını talep ettiler. Ancak devlet bu durumu denetleyemedi ve kaçakçılık yaygınlaştı. Hammadde sıkıntıları lonca esnafını zor duruma düşürdü, üretim durdu ve kentlerde işsizlik yayıldı. Hammaddelerin batıya

---

doğrudan lordun yönetimi altındadır. Demesne toprakları, lordun ekonomik refahını sağlamak ve kendi tarımsal faaliyetlerini yürütmek amacıyla kullanılırdı.

[554] Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, 107.

[555] Murat Çizakça, "Fiyat Tarihi ve Bursa İpek Sanayii: Osmanlı Sanayiinin Çöküşü Üzerine Bir İnceleme", *Toplum ve Bilim*, Sayı. 11 (1980); Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Editör: Halil İnalcık, Donald Quataert, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), 582.

doğru emilmesiyle ortaya çıkan darlıkların Osmanlı loncalarına önemli bir darbe indirmiştir.[556]

16. yüzyılın son çeyreğine girilirken, nüfus artışı nedeniyle topraksızlık sorunu ortaya çıktı. Anadolu'nun bazı bölgelerinde ekilebilir topraklar sınıra ulaştı ve genç nüfus arasında topraksızların sayısı arttı. Devletin mali bunalımı, köylüler üzerindeki vergi yükünü artırdı. Avarız türü vergilerin sık sık talep edilmesi ve vergilerin doğrudan devlet tarafından toplanması hem reayayı hem de sipahileri zor durumda bıraktı. Yoksullaşan sipahiler timarlarını terk etmeye başladı.[557]

Tarımsal ürün fiyatlarının hızla yükselmesine rağmen, genç ve topraksız reaya timarlarını terk etti. Bazı köylüler, nüfus baskısının olmadığı bölgelere giderek yeni timarlar buldular ve bir süre vergilerden kurtuldular. Diğerleri ise yerleşik tarımı terk ederek göçerliğe yöneldi. Göçerler, devletin denetiminden kaçarak mali baskılardan kurtulmaya çalıştı. Topraksız köylülerin bir kısmı kentlere göç etti, ancak kentlerdeki zanaatlar ve ticaret faaliyetleri bu nüfusa istihdam sağlayamadı.[558] Hammaddelerin azalması ve Avrupa'ya ihracatı, loncaları zor durumda bıraktı. Kentlerde işsizlik ve iaşe sorunları arttı.[559] Göç eden genç nüfusun bir kısmı medreselere öğrenci olarak yazıldı ve tarikatların tekkelerinde veya vakıf gelirleriyle beslenen imaretlerde yaşamaya başladı.[560]

Reaya ve sipahilerin timarları terk etmesi, tarımsal üretime darbe vurdu, devletin mali gelirlerini azalttı ve kentlerin iaşe sorunlarını ağırlaştırdı. Tekkelerde ve imaretlerde yaşayan nüfus ve işsizlik, merkezi devlet için siyasal sorunlar yarattı. Merkezi devlet, timarlarını terk eden reayayı geri göndermeye çalıştı, ancak göç dalgasının büyüklüğü nedeniyle bu çabalar başarısız oldu.[561]

16. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti'nde köylüler topraksızlık ve artan vergi yükü nedeniyle kırsal alanları terk etmeye başladı. Bu köylülerden bazıları paralı asker olarak çalışmaya yöneldi. Doğuda İran'a, batıda Avusturya'ya karşı açılan savaşlar, işsiz köylüler için yeni istihdam olanakları yarattı. Taşradaki valiler ve yüksek devlet

[556] Ömer L. Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten, Cilt*: 34, Sayı. 136 (1970): 586-7.
[557] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye IV*, 48.
[558] Pamuk, *Paranın Tarihi*, 149.
[559] Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", 587.
[560] Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası,* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 20.
[561] Akdağ, *Dirlik ve Düzen Kavgası*, 153-6.

memurları kendi silahlı birliklerini oluşturup paralı asker aldılar. Savaş yıllarında merkez ordusuna katılan askerler, savaşa ara verildiğinde Anadolu'ya geçip sekban bölüklerine katıldılar. İşsiz reaya yığınlarının baskısıyla taşradaki valilerin ve beylerin emrindeki kuvvetler hızla genişledi. Bu birlikler, yerel halktan çeşitli taleplerde bulunarak onları soydu ve kendi geçimlerini sağladı. Paralı asker sayısı arttıkça, valiler ve yerel beyler merkezi devlete karşı ayaklanmaya başladı. Anadolu'da pek çok kenti ele geçirdiler. Ayrıca, topraklarını terk eden reaya, asker kaçakları ve medreselerden ayrılan öğrenciler de eşkıyalığa başladı.[562]

16. yüzyılın sonlarından itibaren tımar düzeni çözülmeye başladı. Yoksullaşan sipahiler tımarlarını terk ederken, vergi toplama yetkisi mültezimlere devredildi. Mültezimlerin baskıları, sekban bölüklerinin talepleri ve eşkıyalık hareketleri nedeniyle köylüler reaya çiftliklerini terk etti. Bu köylüler, daha güvenli ancak tarıma elverişsiz yeni topraklara çekildi veya göçer hayvancılığa yöneldi. Bu göçler *"Büyük Kaçgun"* olarak adlandırıldı ve Anadolu nüfusunda gerilemeye yol açtı.[563]

Hem kentlerde yaşayan halk hem de köylüler, eşkıya çeteleri, sekban bölükleri ve devlet kuvvetlerinin baskılarına karşı direnmeye çalıştı. Ancak ateşli silahların yayılması, bu grupların yerel halk karşısındaki gücünü artırdı. Celâli ayaklanmaları olarak adlandırılan bu hareketler 1590'larda hızla yayıldı. Köylüler, eşkıya ve devlet güçlerinin baskılarından kaçmak için daha az elverişli yeni alanlara çekildi. Bu göç hareketi "Büyük Kaçgun" olarak adlandırıldı ve ekonomik durgunluk döneminin başlangıcını işaret etti. Celâli ayaklanmaları, ekonomik güçlükler nedeniyle topraklarından kopan köylüler tarafından desteklendi. Ancak, Şevket Pamuk'a göre Anadolu'da topraksızlığın yaygın bir sorun olmaması ve devletin köylüleri topraktan uzaklaştırmaktan ziyade üzerlerindeki baskıyı arttırması; kırsal kesimde zorlaşan ekonomik koşullara rağmen köylülerin başka seçenekler bulabilmesi; ayrıca, 16. yüzyılda toprak mülkiyetinde bir toprak ağaları sınıfının bulunmayışı sebeplerden dolayı ağırlaşan şartların toplu bir direnişe dönüşmesini engelledi ve taşradaki valilerle beyler tarafından yönlendirilen eşkıyalık hareketleri olarak kaldı.[564]

---

[562] Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet*, 157-61.
[563] Mustafa Akdağ, "Celâlî Fetreti", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt*: 16, Sayı. 1-2 (1958): 88.
[564] Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, 112-3.

Topraksız kalan köylüler, boş toprakları olan başka timarlara geçebildi. Kente göç eden köylüler geri dönmeye zorlanmadı, paralı askerlik bir geçim kaynağı oldu. Sekban bölükleri ve eşkıya çetelerinin baskıları arttığında, köylüler yeni topraklar buldu veya göçebeliğe döndü.[565]

Üretimde ve para tedariki konusunda yaşanan sıkıntıları seferdeki orduyu zor durumda bıraktığı ve zaman zaman isyanlara sebebiyet verdiği açıktır. Birkaç örnek üzerinden bu sorunlara temas edilmesi konuyu açıklamada faydalı olacaktır. 1608 yılında, Kuyucu Murad Paşa'nın Celali seferi sırasında, kış mevsimini Erzurum'da geçirmesi ve bahar geldiğinde İran üzerine yürümesi emredilmişti. Kuyucu Murad Paşa, Anadolu'dan Celalileri temizlemek istemesi nedeniyle buna karşı çıkmıştı. Ancak padişahtan aksi bir emir gelmediği için mevcut karar uygulanmaya devam etti. Padişah emrine aykırı düşüncenin bir diğer sebebi ise ekonomik şartlardı. Ordu içinde yiyecek fiyatları artmış, arpanın kilesi 5 floriye, peksimetin okkası ise 1 kuruşa çıkmıştı. Padişahın kararından vazgeçmesi için, ordu kadısı tarafından zahire fiyatlarının bir listesi hazırlanmış ve I. Ahmed'in hattı hümâyûnunu getiren kapıcılar kethüdasına, sadrazam telhisiyle birlikte teslim edilmişti.[566]

Askerî harekâtlar sadece stratejik planlar ve düşmanla yapılan doğrudan mücadele ile değil, aynı zamanda lojistik sorunlar ve ekonomik kaynakların yönetimi ile de şekillenmiştir. Lojistik yetersizlikler, ordu içindeki disiplini tehdit edebilir ve bazen isyanlara yol açabilir. 1610 yılında Kasım ayında, Kuyucu Murad Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun karşılaştığı benzer bir durum, ordunun sefer hazırlıklarını ve mücadele gücünü doğrudan etkilemiştir.Kasım 1610'da Tebriz yakınlarındaki Acıçay bölgesinde, Kuyucu Murad Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu ile Şah Abbas kuvvetleri karşı karşıya gelmişti. Ancak savaş mevsiminin geçmesi ve Osmanlı ordusunda mühimmat ile erzak sıkıntısının baş göstermesi, savaşa girişilmemesine neden olmuş ve ordu Diyarbekir'e çekilmişti. Bu mühimmat ve erzak yetersizliği, ordu içerisinde huzursuzluk ve isyana neden olabilirdi. Bu sırada, Diyarbekir Beylerbeyi Nasuh Paşa, I. Ahmed'e bir mektup ve 40.000 altın göndererek, ordunun ihtiyaçlarını kendi kesesinden karşılamak şartıyla sadrazamlık ve ordu serdarlığı görevlerini talep

[565] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye IV*, 26.
[566] Göknur Çelik, "Vâsıtî'nin "Gazâvât-ı Murad Paşa" adlı eserinin incelenmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 92; Çelebi, *Fezleke*, *Cilt*: 2, 409-10; Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 2, 355.

etmişti. Kuyucu Murad Paşa bu durumu öğrenince, Nasuh Paşa'dan para ve vaat edilen erzakları talep etmişti. Bu sayede, erzak sıkıntısı bir süreliğine giderilebilmişti.[567]

Savaş ve seferler sırasında askeri düzeni sağlamak, bazen sadece stratejik kararlarla değil, aynı zamanda ordu içindeki moral ve motivasyon faktörleriyle de doğrudan bağlantılı olmuştur. Özellikle ekonomik vaatler ve askeri ödemeler, ordunun etkinliğini ve savaşın seyrini önemli ölçüde etkilemiş, bu tür durumlar bazen ani çıkışlara ve isyanlara yol açabilmiştir. 1626 yılında Hafız Ahmed Paşa'nın zaferinin ardından yaşanan bu tür bir olay, ordu içindeki disiplinin ve ekonomik beklentilerin seferler üzerindeki etkisini açıkça gözler önüne sermektedir. Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden Bekir Subaşı'nın üzerine yürüyen Hafız Ahmed Paşa, onu mağlup etmeyi başarmıştı. Bu zaferin ardından orduda şenlikler düzenlenmiş, ertesi gün Bağdad'a yürüneceği duyurulmuş ve şehre ilk girenlere terakki ve dirlikler vaat edilmişti. Ancak ordu içerisindeki sekbanlardan bir kısmı, kendilerine 10 kuruş bahşiş verilmeden taarruz etmeyeceklerini beyan etmişlerdi. Bekir Subaşı'nın bu şekilde para vadettiği öğrenildiğinde, askerin isyan edip karşı tarafa geçmesini önlemek amacıyla sekbanlara beşer kuruş verilmiş ve böylece isyanın önüne geçilmişti.[568]

Ordunun konuşlandığı bölgelerde zahire nakli, stratejik bir öneme sahipti. Bu naklin güvenliğinin sağlanamaması, ordunun erzak temini konusunda ciddi aksamalara yol açabilir, bu da erzak enflasyonunun artmasına ve neticede ordu içinde huzursuzluk ile isyanların patlak vermesine neden olabilirdi. Zahire temininin aksaması, ordunun morali ve savaş kapasitesi üzerinde olumsuz etkiler yaratırken, lojistik zincirin kırılması, askeri harekâtların başarısını doğrudan tehdit edebilirdi. Bu durum, aynı zamanda yönetimin orduyu denetleme yeteneğini zayıflatarak, disiplinsizliğin artmasına ve isyan riskinin büyümesine zemin hazırlayabilirdi.

1626 yılında Hafız Ahmed Paşa komutasındaki Bağdad kuşatması uzadığında, bu durum Şah Abbas için bir fırsat olmuştu. Şah Abbas, kuvvetlerinden 10.000 askeri Zeynel Han'ın emrine vererek Osmanlı ordusuna zahire getiren birliklere saldırmalarını

[567] Metin, "Peçevi Tarihi", 114; Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 2, 386; Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Tarihi*, *Cilt*: 1, 590.
[568] Çelebi, *Fezleke*, *Cilt*: 2, 589; Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 2, 522.

emretmişti. Basra tarafından zahire konvoyuna saldıran Zeynel Han, 3.000 askeri esir alarak Şehriban'a götürüp idam etmişti.[569]

Bu haber Osmanlı ordugâhına ulaştığında iki seçenek ön plana çıktı: İlk fikir, kuşatmayı kaldırarak Zeynel Han'ın üzerine yürümekti. Diğer seçenek ise Bağdad çarpışmasına devam etmekti ve yeniçerilerin baskısıyla bu görüş kabul edildi. Şah Abbas, bir yandan Bağdad kalesine zahire ulaştırmaya çalışırken, diğer yandan Osmanlı'ya yardıma gelen zahire konvoylarına saldırarak Osmanlı'nın erzak sıkıntısı çekmesine neden oldu. Kuşatmanın uzaması ve zahire ikmalinin aksaması sonucu erzak sıkıntısı baş gösterdi. Bu sıkıntı nedeniyle at ve eşekler yenmiş, ardından hurma kabukları ve yaprakları bile tüketilmeye başlanmıştı.[570]

Erzak sıkıntılarının ardından, Hafız Ahmed Paşa ile Şah Abbas arasında çarpışmalar yaşanmış ve İran tarafı mücadeleleri kaybederek barış müzakereleri başlatmıştı. Müzakereler devam ederken, zahire sıkıntısı çeken askerler isyan etti. Erzak yokluğundan şikayetçi olan askerler, *"Erzak yok, at ve eşek bile kalmadı. Burada daha ne bekleriz? Sen Kızılbaşlarla ittifak içindesin!"* diyerek Sadrazam Hafız Ahmed Paşa'ya saldırmış, çadırını yıkmış ve onu İmâm-ı Âzam Kalesi'ne hapsedilmek üzere götürmüşlerdi.[571] Ocaktaki tecrübeli askerler, diğer askerleri ikna ederek isyanı durdurmuştu.[572] Hafız Ahmed Paşa, selam çavuşu Mustafa Ağa'yı İran'a müzakereye göndermişti. Askerler, zahire yollarının kesildiğinden muhasaranın kaldırılmasını istemiş ve paşaların Mustafa Ağa'nın dönüşünü bekleme teklifini reddetmişti. Askerin direnişine daha fazla dayanamayan Hafız Ahmed Paşa, Bağdad kuşatmasını kaldırarak orduyu Musul'a yönlendirmişti. Bu sırada ağır eşyalar yakılmış ve toplar parçalanmıştı.[573]

Sadrazam Hüsrev Paşa'nın 1629'daki Bağdad Seferi hazırlıkları sırasında, ordunun finansal sorunları ve askerlerin maaşlarının yetersizliği gibi lojistik zorluklar önemli bir sorun haline gelmişti. Bu tür zorluklar, özellikle ordu içinde huzursuzluk yaratmış ve isyanlara yol açmıştı. 1629 yılında, Sadrazam Hüsrev Paşa, Bağdad Seferi'ne

[569] Çelebi, *Fezleke*, *Cilt*: 2, 630; Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 2, 583.
[570] Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 2, 590.
[571] Çelebi, *Fezleke*, *Cilt*: 2, 643; Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 2, 597.
[572] Çelebi, *Fezleke*, *Cilt*: 2, 645.
[573] Çelebi, *Fezleke*, *Cilt*: 2, 647.

gönderilmesine karar verildiğinde, Üsküdar'dan hareket etmeden önce, kapıkulu askerlerinin mevacibi (maaş) dağıtılmıştı. Ancak, Defterdar Ebubekir Paşa'nın dağıttığı mevacibin ayarının düşük olması, askerlerin isyan etmesine neden olmuştu. Askerler, Paşa'dan kuruş ile halis ayar akça talep etmişti. Bu isyan üzerine Hüsrev Paşa öfkelenmiş, isyanın elebaşlarını idam etmek ve maaş defterinden silmek istemişti. Ancak, kapıkulu askerleri sadrazamın idam kararına karşı çıkarak, elebaşı olarak görülen kişileri korumuştu. Sefer öncesi isyanın büyük sıkıntılar doğuracağını düşünen Hüsrev Paşa, ayrıca yeniçerilerin de bu isyana katılmasından endişe etmişti. Bu nedenle, idam edilmesini emrettiği kişileri affetmek zorunda kalmıştı.[574]

1636 yılında, Bosna'da *"şayka akçası"* adı altında yeni bir vergi istenmesi, halk arasında büyük tepkilere ve nihayetinde isyana yol açmıştı. Karadeniz kıyılarının muhafazası için yapılması planlanan şaykaların masraflarını karşılamak amacıyla toplanması planlanan bu vergi, Bosna havalisinin ileri gelenleri tarafından ciddi eleştirilerle karşılanmıştı. Bosna defterdarı Mahmud Efendi, Bosna havalisinin ileri gelenlerini Saraybosna meydanında toplayarak bu vergiyi açıklamıştı. Ancak, bazı kişiler bu vergiye itiraz ederek, şimdiye kadar böyle bir vergi toplanmadığını ve bunun kalıcı hale gelmesinin büyük sıkıntılar doğuracağını belirtmişti. Kadı Mehmed Efendi, emredilen miktarın az bir kısmının ödenmesi kaydıyla halkın görüşüne ortak olacağını bildirmişti. Fakat Defterdar Mehmed Efendi'nin, vergi vermeyenlerin katledilmesi gerektiği şeklinde tehditkâr konuşması ve kılıcını kaldırması, halkın tepkisine yol açmış ve defterdar taşlanmıştı. Ahalinin isyanı karşısında defterdar ve kadı kaçarak kurtulmuş, fakat bu sırada mallar yağmalanmıştı.

Olaylardan sorumlu tutulan defterdar ve kadı görevden alınmış, yerlerine Peçevi İbrahim Efendi defterdarlığa, Şarihülmenar Ahmed Efendi ise kadılığa getirilmişti.[575] Benzer bir uygulama IV. Murad'ın kız kardeşi Hanzade Sultan'ın haslarının bulunduğu bölgeden de şayka bedeli talep edilmesiyle gündeme gelmişti. Hazine-i Amire'de bulunan defterler kontrol edildiğinde, buranın bedel-i şayka kapsamında olmadığı anlaşılmış ve bu talep iptal edilmişti.[576]

---

[574] Çelebi, *Fezleke*, *Cilt*: 2, 680; Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 2, 641-2.
[575] Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 2, 840.
[576] BOA, TS.MA.e, 893/22.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyılındaki ekonomik sorunlar, özellikle askeri harcamalar, vergi yükleri ve para değerindeki dalgalanmalarla iç içe geçmiştir. Dönemin mali sıkıntıları, özellikle IV. Murad'ın ve Sultan İbrahim'in saltanatları sırasında kendini göstermiş, Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığında ise bütçenin fazla vermesiyle bir nebze rahatlama yaşanmıştır. Ancak IV. Mehmed'in tahta çıkmasıyla birlikte, Osmanlı maliyesi yeniden zorlu bir döneme girmiştir. Bu dönemin en önemli sorunlarından biri, askere ödenmesi gereken maaşların zamanında karşılanamaması ve bunun yaratacağı huzursuzluktur. Ayrıca, esnaf isyanları ve ekonomik düzensizlikler, yönetimi zorlaştıran faktörler arasında yer almıştır. Özellikle Melek Ahmed Paşa döneminde, esnafın züyûf akçelerle yapılan ticaretin olumsuz etkileri, devlete karşı biriken öfkeyi körüklemiş ve bu süreç, Çınar Vakası'na giden yolda bir dönüm noktası olmuştur. Maliye politikaları, vergi sistemleri ve devletin askerî yükümlülükleri arasındaki dengeyi sağlama çabaları, 17. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısının anlaşılmasında önemli bir yer tutmaktadır.

Mayıs 1650'de, Kara Murad Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, askere dağıtılması gereken para hazinede mevcut değildi. Bu eksikliği gidermek için 1651 ve 1652 yıllarına ait varidatın tahsil edilmesi planlanmıştı. Ancak, ahalinin bu vergiyi ödeyecek imkânı olmadığından, güç kullanılarak para tahsil edilmişti. Ağustos 1650'de Melek Ahmed Paşa sadrazamlığa getirildikten sonra, bu mesele sadrazamın konağında divan üyeleri ve ocak ağaları arasında tartışılmış, ancak toplantıdan bir sonuç elde edilememişti. Ocak ağaları, ulûfenin ödenmesi için haslardan elde edilen gelirin bir kısmının tahsis edilmesini savunmuş, divan üyeleri ise bu görüşe karşı çıkmıştı. Kenan Paşa, ocak ağalarını suçlayarak, yeniçerilerin mevacibinin 300.000 kuruş tuttuğunu, fakat ağaların bu miktarı 800 bine çıkardığını ve aradaki farkı zimmetlerine geçirdiklerini iddia etmişti. Kenan Paşa ayrıca, ocak ağalarının paralarının çok olduğunu belirterek, ulûfe ödemelerine katkı sağlamaları gerektiğini, kendi haslarından gelecek miktarın bunu karşılamayacağını ileri sürmüştü.[577]

Osmanlı kaynaklarına göre, ocak ağalarının gelirleri devlet erkânı tarafından bilinmesine rağmen, bu duruma müdahale edilemiyordu. Ayrıca, ağaların kazançları yalnızca maaşları ile sınırlı kalmıyordu; arkalarındaki güce güvenerek zorbalık yapıyor

[577] Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 3, 1294-5.

ve rüşvet karşılığında insanlara makam veriyorlardı. Bazı ticari kalemlerde de tekel oluşturan ağalar, güçlerini kullanarak fiyatları istedikleri gibi belirliyorlardı. Örneğin, etin okkası 8 kuruşken 13 kuruşa çıkarıyor, Anadolu ve Balkanlar'dan getirttikleri koyunların etlerini belirlenen narh fiyatının üzerinde satıyorlardı. Sakız ve Bursa'dan ipek, Bağdad ve Şam gibi şehirlerden kumaş getirip, bu ürünleri normal fiyatlarının üç katına esnafa satıyorlardı. Halkın bu duruma ilişkin şikayetleri devlet tarafından dikkate alınmamış, bu da ağaların gücünü daha da artırmıştı.[578]

Bu dönemde ekonomik sıkıntılar arasında dikkat çeken bir diğer konu da akçenin değerinin düşürülmesiydi. Ocak ağalarının bu işler sırasında maliye kaleminde bulunan memurlarla iş birliği yapmış olması muhtemeldi, çünkü paranın değeri devletçe belirleniyordu. Osmanlı kaynaklarına göre, hazineye 80 akçeden alınan 1 kuruş, ulûfe olarak dağıtılırken züyûf akça ile değiştirilerek verilmişti. Bu hesaba göre, 1.000 kese akçeden yalnızca 300 kese akçe kalıyordu.[579]

Ocak ağaları, Yahudi sarraflar aracılığıyla Belgrad ve Bosna'dan temin ettikleri sağlam akçeleri, Arnavudluk ve diğer bölgelerden getirdikleri düşük ayarlı akçelerle değiştiriyorlardı. Bu akçelerin değeri, 118 akçenin bir altına denk gelecek şekilde belirlenmişti. Defterdar Emir Mustafa Paşa, hazineye para tedarik etmek amacıyla ocak ağalarıyla görüşmüş ve züyûf akçelere yeni bir değer tespiti yapılmıştı. Buna göre, 118 züyûf akçe 1 altına denk gelirken, 1 altın 2 riyale (Kara Kuruş) denk gelmiş ve ulûfelerin bu değer üzerinden ödenmesi planlanmıştı. Sağlam akçeler, züyûf akçelerle değiştirilerek düşük değerdeki akçelerin esnafa dağıtılması kararlaştırılmıştı. Daha sonra temin edilen bu akçeler, Defterdar Emir Paşa'nın sarayına getirilerek keselere konulmuş ve esnafa dağıtılmak üzere bedestan kethüdasına verilmişti. Ocak ağaları, arkalarındaki asker gücüne güvenerek esnafın bu durumdan şikayetçi olamayacağını düşünmüşlerdi.[580]

1651 yılında, bedestan kethüdası, saraçhane kethüdası ve ihtiyarlar ile esnaf kethüdasının da bulunduğu bir ortamda durumu esnafa anlatarak züyûf akçeyi dağıtmak istemişti. Esnaflar bu durumu sadrazama şikâyet etmişlerse de Melek Ahmed Paşa tarafından azarlanmışlardı. Esnaflar, 14 çeşit vergi verdiklerini, kesattan bıktıklarını,

[578] Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 3, 1318.
[579] Çelebi, *Fezleke*, *Cilt*: 2, 1044.
[580] Çelebi, *Fezleke*, *Cilt*: 2, 1044; Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 3, 1319.

ocak ağalarının Akdeniz ve Karadeniz'den getirdiği malları kendi belirlediği fiyattan sattığını ve dükkân kiralarını ödeyemediklerini belirterek, züyûf akçelerin bu şekilde fiyatlandırılmasından şikâyet etmişlerdi. 10 ila 20.000 civarında esnaf, dükkanlarını kapatıp Şeyhülislam Karaçelebizade'yi de yanlarına alarak padişaha şikayetlerini arz etmişlerdi.[581] IV. Mehmed, onların şikayetlerini haklı bularak Melek Ahmed Paşa'yı azletmişti. Ancak, esnaf ayaklanması sona ermemiş ve bazı ocak ağalarının idam edilmesini istemişlerdi. Siyavuş Paşa, akşam olması sebebiyle dağılmalarını ve ertesi gün istediklerini yapmaya devam etmelerini tavsiye etmişti. Ancak, yeniçeriler gece vakti sokaklarda teşkilatlanıp esnafa baskı uygulayarak isyanı bastırmışlardı.[582]

1656 yılında İstanbul'da yaşanan ve *"Çınar Vakası"* (Vak'a-i Vakvakıyye) olarak bilinen olay, devletin mali sıkıntıları ve askeri alanda yaşanan ekonomik zorlukların bir sonucuydu. Osmanlı maliyesinin en sıkıntılı dönemlerinden biri, Sultan İbrahim (1640-1648) dönemi ile IV. Mehmed'in ilk yıllarına rastlamaktaydı. Ancak, Sultan İbrahim'in sadrazamı Kara Mustafa Paşa döneminde bütçe fazla vermişti.[583]

1652 yılında, özellikle Girit meselesi nedeniyle Osmanlı maliyesi ciddi sıkıntılar yaşamıştı. Venediklilerin Çanakkale Boğazı'nı kapatması ve Anadolu'daki asayiş sorunları, İstanbul'da temel gıda maddelerinin temininde büyük zorluklara yol açmıştı. Mevcut malların fiyatları ya fahiş derecede artmış ya da karaborsaya düşmüştü. İstanbul'a gıda maddelerinin ulaşabilmesi için Venedik ablukasının kırılması gerekiyordu, ancak mali sıkıntılar nedeniyle bu başarılamamıştı. Askere ödenmesi gereken mevacib de parasal sorunlar sebebiyle ödenememiş ve bu durum askerler arasında huzursuzluk yaratmıştı.[584]

Bu zor dönemde sadrazam olan Gürcü Mehmed Paşa, rakipleri tarafından donanma inşasındaki usulsüzlük ve suistimallerle suçlanmıştı. Anadolu kazaskeri Hocazade Mesud Efendi'ye büyük güven duyan Valide Turhan Sultan ve IV. Mehmed, Gürcü Paşa'yı ihanet gerekçesiyle azletmişti. Ekonomik sıkıntıların zirve yaptığı bu dönemde kimin sadrazam yapılacağı tartışma konusu olmuş, net bir sonuç alınamamakla birlikte, Girit serdarı Deli Hüseyin Paşa ön plana çıkmıştı. Veziriazamın orduya serdar olması

---

[581] Çelebi, *Fezleke*, *Cilt*: 2, 1044; Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 3, 1319-21.
[582] Çelebi, *Fezleke*, *Cilt*: 2, 1046; Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 3, 1322.
[583] Ertuğrul Oral, "Mehmed Halife: Tarih-i Gılmanî" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000), 35.
[584] Münir Aktepe, "Çınar Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 301.

hâlinde kapıkulu ocaklarının da sefere katılması kanundu; ancak kapıkulu askerinin maaş ve harcırah gibi masraflarını karşılayacak para hazinede yoktu.[585] Girit kuşatmasında önemli bir rol oynayan Deli Hüseyin Paşa yerine, Hocazade Mesud Efendi ve Hacı İbrahim Ağa'nın tavsiyesiyle sadarete Tarhuncu Ahmed Paşa getirilmişti. Paşa'dan, Girit mühimmatının sevki, mevacib sıkıntısının çözülmesi ve hazine giderlerinin kontrol altına alınması öncelikli olarak istenmişti.[586]

Sadarete getirilen Tarhuncu Ahmed Paşa'nın ilk icraatı, donanma ve asker için nakit para temin etmek olmuştu. Ancak veba salgını nedeniyle ürün hasadında kıtlık yaşanmıştı. İstanbul'da yaşanan kıtlık ve yüksek fiyatlar, ekmek gibi ihtiyaç maddelerinin temininde ciddi sıkıntılara yol açmıştı. Devlet hazinesinin yıllık açığı, gelirlerinin %25 ile %35'ine denk geldiğinden, kamu harcamalarını karşılayabilecek durumda değildi.[587] Tarhuncu Ahmed Paşa, donanma ve mevacib masrafları için akçenin değeriyle oynamamıştı. Bunun yerine mali düzenlemeler için tasarruf politikalarına başlamış ve birçok harcama kalemini kısarak bütçeyi dengelemeye çalışmıştı. Mevacib meselesini çözmek için defterleri teftiş ettirmiş ve sipahi sayısını 25.590'a, yeniçeri sayısını 55.000 kişiye indirmişti. Böylelikle maaşlı asker sayısını azaltarak, mali yükü hafifletmişti.[588]

İstanbul ve sarayın ihtiyaçlarını karşılamak üzere tayin edilen eminlerin muhasebelerini inceletmişti. Sadaretinin ilk günlerinde, kendisini tebrik etmeye gelen gümrük emini Hasan Ağa'dan hazine için 300 kese para istemişti. Bu gümrük emini aynı zamanda matbah ve koyun eminiydi ve İstanbul'un et piyasasını da kontrol etmekteydi. Gümrük emininden bu parayı kalabalık bir ortamda talep etmiş ve rüşvet veya iltimasa teşebbüs etmesinin kendisi için felakete yol açacağını söyleyerek tehdit etmişti.[589] Ahmed Paşa, mali politikaları düzeltmek için oldukça katı bir tutum sergilemiş ve hatır gönül dinlemeden hareket etmişti. Turhan Sultan'ın darüssaade ağası Süleyman Ağa'nın kendi adamları için ayrıcalık taleplerini geri çevirmiş ve onun azline sebep olmuştu. Paşa'nın tavizsiz tavrı, saraydan gelen etki ve tavsiyeleri de reddetmiş, rüşvet ve irtikabın önünü

[585] Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 3, 1402.
[586] Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 3, 1403.
[587] Erol Özvar, "Tarhuncu Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 21.
[588] Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 4, 1623.
[589] Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 3, 1407.

kapatmıştı. Bu durum, Tarhuncu Ahmed Paşa'ya olan muhalefeti doğal olarak artırmıştı.[590]

IV. Mehmed'in huzurunda mali sıkıntıların konuşulduğu bir toplantıda, Zurnazen Mustafa Paşa yetersiz paradan şikâyet etmişti. Bunun üzerine Sadrazam Tarhuncu Ahmed Paşa, *"imdad-ı hazine"* adı altında önemli tedbirler almaya karar vermişti. Toplantıda, eyaletlerin mali yönetiminin Mısır'ın irsaliye sistemine benzer şekilde tanzim edilmesine karar verilmişti. Valilerin, vilayet varidatından kendilerine bağlanan maaş haricindeki meblağı salyane olarak İstanbul'a göndermeleri emredilmişti. Erzurum, Çankırı, Kastamonu ve Manisa gibi bazı eyaletler ve sancaklar iltizama bağlanarak, gelirlerinin belirli bir kısmının hazineye gönderilmesi kararlaştırılmıştı.[591] Has, zeamet ve paşmaklık gelirlerinin ihtiyaç fazlası olan kısmının hazineye devredilmesi de kararlaştırılmıştı.[592] Bu miktar 100.000 kuruş olarak hesaplanmış ve bizzat Ahmed Paşa, kendi haslarının gelirlerinin 20.000 kuruşunu hazineye bağlamıştı.[593] Hedeflenen, taşradaki hazine gelirlerini mümkün mertebe merkeze aktarmak ve eyalet gelirlerinin tahsilinden sorumlu olanların sorumluluklarını artırmaktı.[594]

Tarhuncu Ahmed Paşa'nın bir diğer ekonomik tedbiri, değirmen sahiplerinden *"resm-i tahâvin"* adıyla yıllık 1 riyal kuruş vergi toplamak olmuştu. O dönemde bir riyal 80 akçeye denk geliyordu. Paşa, bu şekilde 600.000 kuruş gelir elde etmeyi planlamıştı, ancak bu hedefine ulaşamamıştı. Verginin tahsiline Üsküdar'dan başlandığında, sipahiler ulûfelerini alamadıkları halde değirmenlerinden bu miktarda akçe alınmasına karşı çıkmış ve bu durum Paşa'nın geri adım atmasına neden olmuştu. Aslında *"resm-i tahâvin"* yeni bir vergi değildi; 16. yüzyıldan beri alınan bu verginin miktarını artırmak, Ahmed Paşa'nın hedefiydi.[595]

Tarhuncu Ahmed Paşa'nın mali alandaki sert tedbirleri, ona karşı olan muhalefeti de artırmıştı. 1650 yılında Venedik'in Çanakkale Boğazı'nda başlattığı abluka kaldırılarak İstanbul'a temel gıda maddelerinin temini sağlanmıştı. Ancak Derviş Mehmed Paşa'nın

[590] Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 3, 1410.
[591] Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 3, 1423.
[592] BOA, TS.MA.e, 777/14.
[593] BOA, TS.MA.e, 641/8.
[594] Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 3, 1423.
[595] Özvar, "Tarhuncu Ahmed Paşa", 22.

kaptan-ı deryalığa getirilmesi, Ahmed Paşa için sonun başlangıcı olmuştu. Sadarete getirildiğinde ondan beklenen en önemli görevlerden biri, donanmanın teşkili ve mühimmat sevkiyatıydı. Bu konuda yetersiz kalan Paşa, tersanede padişah huzurunda yapılan toplantıda kaptan-ı derya ile gerginlik yaşamıştı. Ahmed Paşa, hazinedeki sıkıntılar nedeniyle Derviş Mehmed Paşa'ya donanma harcamaları için verilecek paranın 20 kesesini nakit, 300 kesesini ise havale olarak ödemeyi teklif etmişti. Ancak Mehmed Paşa, bu meblağın tamamı verilmezse iş yapılamayacağını söyleyerek teklifi reddetmişti. Ahmed Paşa, hazine gelirlerinin giderlere göre yetersiz olduğunu belirtmiş ve padişah tarafından bu konuda eleştirilmişti.[596]

Bu gelişmelerin ardından, geçmişe dönük hesapların kontrol edilerek açıkların sebeplerinin araştırılması ve telafi yollarının aranması kararlaştırılmıştı. Defterdar Zurnazen Mustafa Paşa başkanlığında oluşturulan inceleme heyeti, çıkan neticeyi Ahmed Paşa'ya iletmişti. Tarhuncu Ahmed Paşa, raporları bir layiha olarak hazırlayıp IV. Mehmed'e sunmuştu.[597] Katib Çelebi Osmanlı maliyesinde gelirlerin giderleri karşılamadığı bir durumda, geleceğe ait gelirlerin peşin tahsil edilerek harcandığını belirtmiş; gelir-gider dengesizliğinin nedenlerinin incelenmesi ve çözüm yollarının belirlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.[598]

Tahruncu Ahmed Paşa'nın layihası, Osmanlı maliyesinin detaylı gelir ve gider kalemlerini ele alarak devletin çeşitli harcamaları, maaş ödemeleri ve saray masraflarıyla birlikte mali dengeyi sağlamaya yönelik çabalarını açıklamaktadır. Ona göre, asıl sorun Osmanlı maliyesindeki gelir-gider dengesizliğidir. Devlet, maaş ödemeleri, saray giderleri, sefer harcamaları ve diğer masraflar nedeniyle gelirlerinin çok üzerinde harcama yapmak zorunda kalmış, bu da bütçe açıklarına ve mali sıkıntılara yol açmıştır. Özellikle giderlerin sürekli artışı, mali dengeyi korumayı zorlaştırmış ve geleceğe yönelik gelirlerin peşin kullanımı gibi geçici çözümlerle durumu idare etme çabası öne çıkmıştır.[599] Raporda uzun uzadıya anlatılan mesele özetlenecek olursa, 24.000 yük akça (bir yük 100.000 akça civarındadır) gelirden hazinede sadece 6.000 yük vardı ve masraflar gelirlerden 1.200 yük akça daha fazlaydı.[600] Naima'ya göre,

[596] Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 3, 1449.
[597] Çelebi, *Fezleke*, *Cilt*: 2, 1059; Oral, "Tarih-i Gılmanî", 35; Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 3, 1444.
[598] Çelebi, *Fezleke*, *Cilt*: 2, 1059-60.
[599] Oral, "Tarih-i Gılmanî", 35-6.
[600] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye III*, 19.

layiha ekonomik olarak güzel tedbirler ihtiva etmekteydi, ancak tersane ve donanmanın acil harcamalarının karşılanamaması, Tarhuncu Ahmed Paşa'nın idamına yol açmıştı. Bazı Osmanlı kaynaklarının iddialarına göre, muhaliflerin kışkırtmaları ve Şehzade Süleyman'ı tahta geçirme planları da Paşa'nın idamının diğer sebepleri arasında yer almıştı.[601]

Tarhuncu Ahmed Paşa'nın 9 aylık sadaretinin ardından idam edilmesiyle, sırasıyla Derviş Mehmed Paşa ve İbşir Paşa sadarete getirilmişti. Ancak, bu dönemlerde de mali düzelme sağlanamamıştı. 1655 yılında İbşir Paşa'nın idam edilmesi üzerine, Kara Murad Paşa sadrazam olarak atanmıştı. Paşa'nın ikinci sadaretinde, mali bunalımlar daha da derinleşmişti.[602]

Kara Murad Paşa, sadrazam olduktan sonra, askerlerin taleplerini karşılamaya çalışmıştı. Kapıkulu sipahilerinin *"veledeş"* denilen çocuklarını orduya dahil ederek askeri ve mali yükü artırmıştı. Revan ve Bağdad seferlerinde künyeleri defterden silinen sipahiler, yeniden deftere kaydedilmişti. Tarhuncu Ahmed Paşa döneminde sayıları 25.000'e düşürülen sipahi sayısı, iki katına çıkarılmıştı. Yeniçeri sayısı ise 55.000'den 80.000'in üzerine çıkarılmıştı. Kapıkulu ocağına bağlı diğer odaların da mevcudu artırılmıştı.[603]

Maaşlı asker sayısını artırmakla kalmayan Murad Paşa, Tarhuncu Ahmed Paşa'nın iltizam uygulamasının da sıkıntılı hale gelmesine neden olmuştu. İbşir Paşa sadrazam olduğunda, Tarhuncu döneminde iltizama verilmiş olan mukataaları tanımamıştı. Dolayısıyla, devlete peşin ödenen paralar boşa gitmişti. Kara Murad Paşa sadarete geldiğinde, İbşir Paşa'nın kararlarını da tanımayarak, mültezimleri yeniden zor duruma sokmuştu. Bir yıl içinde yapılan üç farklı muamele, mültezimlerin zarar etmesine neden olmuş, bu zararı telafi etmek için ahaliden mükerrer vergi almak zorunda kalmışlardı.[604] Murad Paşa'nın uyguladığı politikalar, devlete mali açıdan büyük zarar vermişti. Gelir-gider dengesizliği artarken, Murad Paşa'nın masrafları artırması daha fazla sorun

[601] Paşa, *Vekâyi'-name*, 51; Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 3, 1445.
[602] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye II*, 314.
[603] Oral, "Tarih-i Gılmanî", 41; Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 4, 1623.
[604] Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 4, 1623.

yaratmıştı. Durumun kendisine de zarar vereceğini anlayan Murad Paşa, istifa ederek sadaretten ayrılmıştı.[605]

Malatyalı Süleyman Paşa'nın sadarete gelmesiyle birlikte, yukarıda adı geçen selefleri gibi ekonomik sorunlarla başa çıkması gerekmişti. Askerin ve donanmanın mali sıkıntıları, sadrazam ve defterdarın işini oldukça zorlaştırıyordu. Maaşlarını alamayan askerlerin isyan çıkarma olasılığı yüksekti. Başdefterdar Ali Ağa ile Sofu Mehmed Paşa'nın istifalarının sebebi de maaş alacağı olan askerin kendilerine karşı olan tutumuydu.[606] Önceki dönemlerde defterdarlık için entrikayı göze alarak rüşvet verebilen devlet adamları, IV. Mehmed döneminde sorumluluktan kaçmaya çalışmıştı.

17. yüzyılda en değerli para birimi Flemenk gümüş parasıydı ve Osmanlı Devleti bu parayı esedi kuruş olarak adlandırıp, akçenin değerini buna göre belirliyordu.[607] Ancak bu dönemde paranın ayarı bozulmuştu; bir kuruş görünürde 80, bir esedi kuruş 70 akçe olsa da gerçek değeri bu kadar etmiyordu. Tedavüldeki paralar bozuk, karışık, kenarı kırpılmış ve fazla aşınmıştı. Bozuk akçe, sarraflar tarafından madeni değerine göre tartılarak alınıyordu.[608]

Asker ve memurların maaşları müsadere yöntemiyle ödenmesine rağmen asker sayısı o kadar artmıştı ki, devletin maaş yükünü kaldırmaya gücü yetmiyordu. Maaşların ödenememesi ciddi bir sorun haline gelmişti. Bu sorunu çözmek için mültezimler ve sarraflar, Sadrazam Süleyman Paşa ve Defterdar Halıcızade Mehmed Paşa'ya birkaç yüz kese halis ayarlı akçeyi sarraflara verip, *"çingene"* veya *"meyhane akçesi"* diye bilinen düşük ayarlı akçelerle değiştirmeyi teklif etmişti. Öneri kabul edilmiş ve para miktarı artırılarak kapıkulu askerlerinin maaşları ödenebilmişti. Ancak düşük ayarlı akçenin askerleri isyana sürükleyebileceğini öngören Süleyman Paşa, sadaretten istifa etmişti.[609]

Süleyman Paşa'nın istifasının ardından Zurnazen Mustafa Paşa sadarete getirilmişti. Kısa süren 4 saatlik sadaret sırasında *"Çınar Vakası"* meydana gelmişti. Bu isyanın sebebi, sikkenin tağşiş edilmesi ve askerlerin maaşlarını alamamalarıydı. Uzun süren

---

[605] Cezar, *Mufassal*, *Cilt*: 4, 2031.
[606] Cezar, *Mufassal*, *Cilt*: 4, 2031.
[607] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye II*, 314.
[608] Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 4, 1644.
[609] Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 4, 1645.

Girit Kuşatması ve Venediklilerle Ege Denizi'nde yapılan savaşlarda başarı elde edilememişti. Çanakkale Boğazı, Venedikliler tarafından abluka altına alınmış ve boğazdan geçiş sağlanamaması İstanbul'da erzak sıkıntısına yol açmıştı. Devlet adamlarının rekabeti ve birbirlerine karşı muhalif politikaları, devlet ekonomisine büyük zarar vermişti.[610]

Maliyenin uğradığı tahribat neticesinde askerin maaşlarını zamanında alamaması, devlete büyük sıkıntılar yaşatmıştı. Askerler maaşlarını alamadıkları gibi, yapılan ödemeler züyûf, kırpık ve kızıl (bakırı fazla olan) akçe ile yapılmak zorunda kalmıştı. Esnafta karşılık bulamayan bu paralar nedeniyle askerde huzursuzluk artmıştı. Düşük ayarlı akçelerle alışveriş yapmak isteyen askerlerin paralarını esnaf kabul etmeyince, bu durum yeniçerilerle esnaf arasında kavgaların çıkmasına yol açmıştı.[611] Girit muharebesinden dönen ve dokuz taksit maaşlarını alamayan bazı yeniçeriler, haksızlığa uğradıklarını düşünerek ağa kapısına gidip şikayetçi olmuşlardı. Ancak, Kul Kethüdası Osman Ağa'nın onları dinlememesi, yeniçerilerde büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Umduğunu bulamayan yeniçeriler, kışlalara dönerek diğer memnuniyetsiz yeniçerilerle iş birliği yapmışlardı. Bu gruba, ulûfelerini alamamış olan sipahiler de katılınca isyan kaçınılmaz olmuştu.[612]

İsyanın liderleri arasında Hezarpare Ahmed Paşa'nın mehterliğinden uzaklaştırılmış olan Mehter Hasan Ağa, Şamlı Mehmed Ağa ve Galata voyvodalığından atılmış olan Karakaş Mehmed gibi isimler bulunmaktaydı. İsyan konusunda arabuluculuk yapmak isteyen Kara Abdullah Ağa'yı Et Meydanı'nda öldürmüşler ve IV. Mehmed'i ayak divanına davet etmişlerdi.[613] Soğukçeşme'de gerçekleştirilen ayak divanında, askerlerin şikayetleri genellikle Girit'te Venediklilerin verdiği zarar, düşük ayarlı akçe, geç dağıtılan ulûfe ve bazı devlet erkânının yolsuzluklarıydı.[614] Askerler, bu işlerden sorumlu tuttukları 30 kişinin idamını talep etmişlerdi. Zurnazen Mustafa Paşa, katli istenilen kişilerin mallarının müsadere edilip canlarına dokunulmamasını teklif ettiğinde, *"Seni dahi isteriz"* diyerek onu tehdit etmişlerdi. Talepleri karşılanan

[610] Aktepe, "Çınar Vak'ası", 301; İnalcık, Devlet-i 'Aliyye II, 319.
[611] Oral, "Tarih-i Gılmanî", 43; Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 4, 1649.
[612] Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 4, 1649; Türkal, "Silahdar Tarihi", 34.
[613] Abdurrahman Paşa, *Vekâyi'-name*, 85; Naima, *Naima Tarihi*, *Cilt*: 4, 1652; Türkal, "Silahdar Tarihi", 38.
[614] Oral, "Tarih-i Gılmanî", 45; Paşa, Vekâyi'-name, 85.

askerlerin isteği doğrultusunda devlet kademelerinde de birtakım değişiklikler yapılmıştı.[615]

3.2. IV. MEHMED'İN TAHTTAN İNDİRİLME SÜRECİNDE ORTAYA ÇIKAN EKONOMİK KRİZLER VE MALİ SIKINTILAR

IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve askeri anlamda yaşadığı derin krizlerin bir sonucu olarak şekillenmiştir. 17. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti savaşlar ve iç karışıklıklar nedeniyle büyük mali zorluklarla karşı karşıya kalmış, orduyu finanse etmekte güçlük çekilmiştir. Özellikle Avusturya'ya karşı yapılan savaşlar, devletin kaynaklarını tüketmiş, köylülerin ve esnafın üzerine ek vergi yükleri getirilmiş, bu da halk arasında huzursuzluğa yol açmıştır. Ayrıca, ordu içindeki disiplinsizlik ve isyanlar, yönetim için büyük bir tehdit oluşturmuş ve IV. Mehmed'in tahttan indirilmesine giden süreci hızlandırmıştır. Bu dönemdeki ekonomik çöküş, devletin merkezî yönetiminde ciddi zaafiyetlere yol açmış, IV. Mehmed'in yönetimi, iç ve dış baskılar karşısında daha fazla dayanamayarak sona ermiştir.

Bu ekonomik ve askeri zorlukların bir yansıması olarak, 1687 yılında Osmanlı ordusunun Şikloş'ta uğradığı mağlubiyet, disiplinin bozulmasına ve moral çöküşüne neden olmuştur. Bu durum, IV. Mehmed'in tahttan indirilmesine giden sürecin önemli bir parçası olmuş, savaşın ardından gelen erzak ve asker sevkıyatındaki zorluklar, Osmanlı yönetiminin karşılaştığı büyük krizin somut örneklerinden biri olarak kayda geçmiştir.

1687 yılında Osmanlı ordusu, Şikloş'ta yenilgiye uğrayınca, Eszek Kalesi'nde bir miktar asker bırakarak Petervaradin'e çekilmişti. Eğri Kalesi'nden, Varadin'de bulunan Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'ya gelen feryatçılar, kale muhafızlarının acil erzak ihtiyacını dile getirerek zahire talebinde bulunmuşlardı.[616] Şikloş mağlubiyetinin ardından askerlerin moral ve disiplini bozulmuştu. Süleyman Paşa, Eğri Kalesi'nin erzak sıkıntısı yaşamaması için Diyarbekir beylerbeyi Cafer Paşa'nın emrine bir miktar asker vererek onu Eğri'ye göndermek istemişti. Ancak, Varadin ile Eğri arasındaki mesafe uzundu ve yollar Avusturyalıların kontrolü altındaydı. Bu nedenle hem zahire nakletmek hem de disiplini zayıf olan askerleri sevk etmek zordu. Süleyman Paşa, askerlere 10-15

[615] Paşa, *Vekâyi'-name*, 86; Türkal, "Silahdar Tarihi", 37.1
[616] Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, 232; Türkal, "Silahdar Tarihi," 1071; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid*, *Cilt*: 1, 305.

saat mesafede bulunan Avusturya askerlerinin güvenliğini sağlamak için gönderildiklerini söyleyerek zahire gönderme kararı aldı.[617]

Zahire nakli için görevlendirildiklerinden habersiz olan askerler, Varadin Köprüsü'nü geçtikten sonra durumdan haberdar olmuşlardı. Zira yanlarında götürdükleri erzak, ihtiyaç duyduklarından fazlaydı. Bu durumu fark eden Yeğen Osman Paşa ve Amasyalı Küçük Mehmed, askerleri galeyana getirerek isyan başlatmıştı.[618] Şikloş bozgunu nedeniyle huzursuz olan askerler, bir buçuk yıldır maaşlarını alamamaları sebebiyle isyana hemen destek vermiş ve sancak-ı şerifle birlikte sadrazam ordunun başında olmazsa yola devam etmeyeceklerini beyan etmişlerdi. Sadrazam, geri dönmelerini engellemek için Varadin Köprüsü'nün tombazlarını yıktırmak istediyse de başarılı olamamıştı. İsyan eden askerler, karargâh tarafına geçerek sadrazamdan alacaklarını talep etmiş ve bu nedenle defterdarın ve sadrazamın çadırlarına saldırmışlardı. Sadrazam Sarı Süleyman Paşa, Defterdar Vezir Seyyid Mustafa Paşa ve Yeniçeri Ağası Bekri Mustafa Paşa, Tuna Nehri üzerinden Belgrad'a, oradan da İstanbul'a kaçmışlardı.[619]

Köprülü ailesinin damadı Siyavuş Paşa, askerlerin zorlamasıyla sadrazamlığa atanmış ve bu durum IV. Mehmed tarafından tasdik edilmişti. Ancak padişah, askerlerin Belgrad'da kalmalarını emreden bir hatt-ı hümâyun göndermişti. Bu emir, askerlerin tepkisini daha da büyütmüş ve IV. Mehmed'in saltanatını tanımadıklarını açıkça ifade ederek İstanbul'a doğru yürümelerine yol açmıştı. Siyavuş Paşa, Belgrad'dan ayrılmadan önce Hazinedar Hasan Paşa'ya vezirlik ve Halep valiliği unvanlarını vermiş, onu bir grup yeniçeri ve dört bölük sipahiyle birlikte Avusturya cephesinin serdarı olarak bırakmış ve İstanbul'a hareket etmişti.[620]

Osmanlı ordusunun Avusturya cephesini terk etmesi, düşman için benzersiz bir fırsat yaratmıştı. Avusturyalılar, Osmanlı savunmasızlığını avantaja çevirerek Sirem

---

[617] Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, 232; Türkal, "Silahdar Tarihi," 1073; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid*, *Cilt*: 1, 305.
[618] Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, 232-3; Türkal, "Silahdar Tarihi," 1073; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid*, *Cilt*: 1, 306.
[619] Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, 233; Türkal, "Silahdar Tarihi," 1074; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid*, *Cilt*: 1, 306.
[620] Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, 239; Türkal, "Silahdar Tarihi," 1076; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid*, *Cilt*: 1, 310.

Ovası'ndaki Lipova, Eszek, Varadin ve Zemlin gibi stratejik bölgeleri hızla ele geçirmişlerdi. Bu kayıplar, Osmanlı Devleti'nin askeri ve stratejik gücündeki zafiyeti gözler önüne sermişti.[621]

IV. Mehmed'in saltanatının son yıllarında Osmanlı Devleti, derin bir ekonomik krizle karşı karşıya kaldı. Birden fazla cephede sürdürülen savaşlar, devletin mali kaynaklarını hızla tüketmiş hem hazinenin boşalmasına hem de halkın ağır bir yük altına girmesine neden olmuştu. Kapıkulu askerlerinin dört kıst, yani bir yıllık maaşı ödenememiş, devlet hazineleri neredeyse tamamen tükenmişti. Vergi tahsilatındaki yetersizlik, bu mali bunalımı daha da derinleştirirken, askerlerin maaşlarının ödenememesi ordu içerisinde huzursuzluk yaratmıştı.[622]

Devlet, yaşanan nakit sıkıntısını hafifletmek amacıyla kapsamlı bir kaynak arayışına girmişti. Bu doğrultuda şehirlerdeki zenginlerden, tüccarlardan ve devlet memurlarından para toplamak üzere fermanlar yayımlanmıştı.[623] Kaynaklara göre, İstanbul'dan 1.500, Bursa'dan 200, Mısır'dan 350, Bağdat ve Basra'dan ise yüz ellişer kese para toplanması hedeflenmişti. Ayrıca, valilik yapan vezir ve beylerbeylerinden gelirlerine oranla katkıda bulunmaları talep edilmişti. Devlet, yalnızca yerel yöneticileri değil, aynı zamanda sultanların paşmaklık ve has gelirlerini de hazineye aktarmayı kararlaştırmıştı.[624] Ekonomik buhranı hafifletmek için atılan adımlar, yalnızca zenginler ve devlet memurlarıyla sınırlı kalmadı. Devlet, şeyhülislamdan en alt düzeydeki müderrislere kadar tüm ulema sınıfından *"imdadiyye"* adı altında mali destek talep etti. Ancak bu karar, ulema arasında büyük tepkiye yol açtı. 1687 yılında bu uygulama kapsamında yalnızca 61.806.137 akçe toplanabilmişti.[625] Rumeli kazaskeri Deli Hamid Efendi, imdadiyye uygulamasına karşı çıktığı için Kıbrıs'a sürgün edilmişti. Sürgünden kısa bir süre sonra vefat eden Hamid Efendi'nin evinde 380 kese para bulunmuştu. Bu paranın yalnızca 50 kesesi ailesine bırakılmış, kalan kısmı hazineye aktarılmıştı. Bu olay, dönemin mali sıkıntılarının ulaştığı boyutları ve devletin krizi çözmek için başvurduğu

---

[621] Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, 243; Türkal, "Silahdar Tarihi," 1088; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid*, *Cilt*: 1, 311.
[622] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1080.
[623] Cezar, *Mufassal*, *Cilt*: 4, 2186.
[624] Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, 221; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid*, *Cilt*: 1, 297.
[625] Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi,* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 578.

sert yöntemleri ortaya koymaktaydı.[626] Yine de bu emrin ulemada bir karşılığı olmamış ve hatt-ı hümâyun geri çekilerek iptal edilmişti.

"İmdadiyye" uygulaması ulema arasında kabul görmese de zengin tüccar ve devlet memurlarından önemli miktarda para toplanmıştı. Ekonomik sıkıntıları hafifletmek amacıyla sultanların has gelirlerinin tamamı hazineye aktarılmıştı. IV. Mehmed, mali tasarruf politikalarının bir parçası olarak, kızı Hadice Sultan'a ayda yalnızca 1.000 kuruş tahsis etmiş, diğer sultanların masraflarını ise saray kilerinden karşılamıştı. Haseki Sultan'a ait hasların da önemli bir kısmı hazineye devredilmişti.[627] Bu tedbirler, Osmanlı Devleti'nin ekonomik darboğazdan çıkma çabalarının bir yansımasıydı. Ancak alınan tüm önlemlere rağmen mali kriz tam anlamıyla çözülememiş, devletin ekonomik çöküşünü engelleme çabaları yetersiz kalmıştı. IV. Mehmed dönemi, Osmanlı maliyesinin yalnızca kaynak yetersizliğini değil, aynı zamanda yönetimsel ve yapısal sorunlarını da gözler önüne sermişti.

1687 yılında II. Süleyman'ın tahta geçmesiyle birlikte Osmanlı Devleti, derinleşen mali krizle karşı karşıya kaldı. Yeni padişahın tahta çıkışı nedeniyle verilmesi gereken cülus bahşişi, zaten büyük bir yük altında olan hazineye yeni bir mali külfet ekledi. Kapıkulu askerlerinin birikmiş maaş alacakları beş kısta ulaşmış hem maaşların hem de cülus bahşişinin ödenmesi için iç ve dış hazinelerde yeterli kaynak bulunamamıştı. Bu mali açığı kapatmak amacıyla Enderun ve Has Ahur'dan değerli eşyalar Darphane'ye gönderilmişti.[628] İç hazinede ve saray kilerinde bulunan kıymetli eşyalar eritilerek 800 okka gümüş ve 150 okka altın darphanede para olarak basılmıştı. Ancak bu tedbirler de yetersiz kalmış, raht hazinesindeki değerli eşyalar da aynı şekilde paraya çevrildi. Bahar aylarının gelmesiyle sefer hazırlıkları başlamış olmasına rağmen, bu hazırlıkların gerektirdiği masraflar için hazine yine yetersizdi. Sefer masraflarını karşılamak amacıyla zenginlerden para talep edilmiş, gönüllü olarak ödeme yapmak istemeyenlerden bu bedel zorla tahsil edilmişti. Ayrıca, cülus bahşişine katkı sağlamak için bazı görevlere atamalar yapılmıştı. Örneğin; Has Oda peşkir gulamlarından İbşir

---

[626] Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, 223; Raşid Mehmed*, Tarih-i Raşid*, *Cilt*: 1, 299; Türkal, "Silahdar Tarihi," 1058; Ramazan Aktemur, "*Anonim Osmanlı Vekayinâmesi (H.1058-1106 M.1648-1694) Metin ve Değerlendirme*" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019), 141.
[627] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1059; Aktemur, "Anonim Osmanlı Vekayinâmesi," 141.
[628] Halil Sahillioğlu, "Süleyman II ve Ahmed II Dönemi Bakır Paraya Dayanan Enflasyon Devresi 1687-1691 (1099-1103 H.)," *Türk Numismatik Derneği Bülteni*, Sayı. 10 (1982): 7.

Hasan Ağa, hazine kethüdalığı ve Basra valiliğine atanırken, kendisinden tuğ-i hümayun bedeli olarak 45 kese akçe alındı. Aynı şekilde Sehablı Ahmed Ağa'ya vezirlik verilmesi karşılığında da benzer miktarda katkı sağlandı.[629]

Ekonominin çok sıkıntılı olduğu bu dönemde, hazine boş olduğu için askerin maaşı ve cülus bahşişi için zorlukla para tedarik edilmeye çalışılmış, ancak yine de açık tam olarak kapatılamamıştı. Buna ek olarak, hesapta olmayan ödemeler devleti daha da zayıflatmıştı. Yeğen Osman Paşa, Rumeli'ye sevk edilmek üzere Anadolu'dan İstanbul'a başıbozuk askerler getirmişti. Bu askerler, sefere katılabilmek için altı aylık peşin maaş ve yüzer kuruş bahşiş talep etmiş, verilmemesi halinde sefere gitmeyeceklerini beyan etmişlerdi.[630] Devletin bu talepleri karşılayacak mali gücü yoktu, dolayısıyla pazarlık yapılarak her askere seksener kuruş verilmesi kararlaştırılmış, Padişah da bu kararı onaylamıştı.[631] Ayrıca defterdara, Yeğen Paşa'ya çekilen usret nedeniyle 10.000 altın gönderilmesine dair buyruldu gönderilmişti.[632] Ne var ki pazarlık edilen meblağ 320.000 kuruş tutuyordu ve devletin bu miktarı da ödeyecek gücü yoktu. Bu tutarı karşılamak için Bedestan'da mevcut yetim malından zorla 300 kese alınmış, vasilere ise bir miktarı rehin verilmişti. Bu para da eksik geldiği için kalan kısım cami ve mescitlerden toplanmıştı.[633] Yeğen Osman Paşa tarafından toplanan kuvvetlere yapılan ödemeler, Osmanlı ekonomisinin ne denli zorlu bir dönemden geçtiğini gösteriyordu. Bu ödeme yükü, üzerine gönderilen nefir-i amm ordusunun masraflarıyla daha da ağırlaştı. Sadece 26 gün süren harcamalar, 3.120 kile arpa, 312 koyun ve 118.300 akçe gibi yüksek bir meblağa ulaştı.[634] Osmanlı Devleti'nin bu mali sıkıntıları hem iç hem de dış baskıların etkisiyle büyürken, her geçen gün daha fazla borç altına giriliyordu. Cülus bahşişi ve maaş ödemeleri gibi temel harcamaların karşılanamaması, devletin elini iyice zayıflatmış ve yönetimsel krize yol açmıştı.

Osmanlı Devleti, birden fazla cephede savaşırken, askeri gücündeki azalma, üretim ve ekonomik faaliyetleri de derinden sarsmıştı. Asker eksikliği nedeniyle cephelere reayadan asker temin edilmiş, bu da ülkenin üretici nüfusunun büyük bir kısmının

[629] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1103-5.
[630] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1066.
[631] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1066; Aktemur, "Anonim Osmanlı Vekayinâmesi," 143.
[632] BOA, AE. SSÜL.II. 29/2902.
[633] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1066.
[634] BOA, İE.DH, 13/1254.

cepheye yönlendirilmesine ve dolayısıyla iç ekonomik faaliyetlerin büyük oranda sekteye uğramasına yol açmıştı.[635] Arazide kâfi miktarda ekim yapılamadığından, gıda üretimi ciddi şekilde yetersiz kalmış, bu durum hızla kıtlıkla sonuçlanmıştı. Özellikle yüksek nüfuslu ve tüketimi fazla olan şehirlerde, gıda nakliyatındaki aksaklıklar kıtlığın daha da derinleşmesine neden olmuştu. 1685 yılına gelindiğinde, ekmeğin fiyatı 30 dirhemde bir akçeye kadar çıkmış, bu enflasyonist baskı ilerleyen yıllarda daha da artmıştı.[636] Fiyat artışları, kara para işleyen ve ekmekçi Ermeni'siyle iş birliği yaptığına dair yayılan söylentilerle Kara İbrahim Paşa'nın üzerine yıkılmıştı. Daha önce Kara Mustafa Paşa'ya da manav ve ekmekçilerle iş birliği yaptığı gibi benzer suçlamalar yöneltilmişti.[637]

Aynı yıl, Halep'teki kıtlık da yönetimle ciddi bir mücadeleye dönüşmüştü. Şehrin valisi, yaklaşık olarak 150 kg civarında olan bir irdeb (erdeb) buğdayın fiyatını 25 kuruştan 5 kuruşa indirmeye çalışmış ancak buğdaydan büyük kazançlar sağlayan tüccarların baskısıyla geri adım atmak zorunda kalmıştı.[638] 1686'da Sarı Süleyman Paşa sadarete geldiğinde, enflasyonla mücadele etmeye çalışmış, fakat ekmeğin fiyatı 30 dirhemde 60 akçeye ulaşmıştı. 1687'de, üretimin iyice azalmasıyla birlikte buğday fiyatları bir kez daha yükselmişti. Fiyatların kontrol altına alınabilmesi amacıyla ekmeğe narh konulmuş ve 40 dirhemde 1 akçeye satılması hedeflenmişti. Ancak, kıtlık nedeniyle Anadolu'nun bazı köylerinde halk, mazı, ayrık otu kökü ve ceviz kabuğu gibi temel gıda maddelerine yönelmek zorunda kalmıştı.[639]

1686'da IV. Mehmed seferden döndüğünde, İstanbul Kaymakamı şehrin iaşe durumunu padişaha bildirerek, halkın buğday, arpa, bakla, nohut, mercimek, börülce ve mısır öğüterek beslenmeye devam ettiğini, bu sayede halkın kıtlık çekmediğini ifade etmişti. Padişah bu durumu memnuniyetle karşılamış, ancak iç ve dış ekonomik krizlere karşı mücadele devam etmekteydi. [640]

---

[635] BOA, TS.MA. e, 528/30.
[636] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1039.
[637] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1039.
[638] Yaron Ayalon, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, Çeviri: Zeynep Rona (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 68.
[639] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1039; Aktemur, "Anonim Osmanlı Vekayinâmesi," 139.
[640] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1037.

Rumeli ve Batı Trakya'daki bazı bölgelerin istilaya uğraması, Osmanlı mali sistemini derinden sarsmıştı. Mukataa, nezl, cizye ve avarız türü vergilerin tahsilatı, bu zorlu koşullar altında iyice zorlaşmıştı.[641] Anadolu'daki asayişsizlik ve ekonomik kriz, köylerin boşalmasına yol açmış ve bu da devletin vergi gelirlerinde ciddi bir düşüşe neden olmuştu.[642] Bu mali sıkıntıları çözme çabaları çerçevesinde, sarayda çıkarılan eşyaların darbedilmesi gibi tedbirler devreye sokulmuştu. 1687-1689 yıllarına denk gelen Mayıs 1688'de, Darbhane'de akçe üretimi değişikliğe uğramış, 1 dirhem gümüşten 12,5 akçe yerine 17 akçe darbedilmeye başlanmıştı. Aynı dönemde, enflasyonun kontrolsüz bir şekilde arttığı bu süreçte, bakırdan mangır basılarak, ekonomik deneme yapılmıştı.[643]

Gelirlerin azalması ve bütçe açığının büyümesi, nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla mangırın tedavüle girmesine neden olmuştu. Hâlis bir okka bakırdan 800 mangır kesilmiş ve her 2 mangır 1 akçeye eşdeğer sayılmıştı.[644] İstanbul'un Tavşantaşı'nda basılan bu bakır paralar, halk arasında yayılmaya başlamıştı. Başlangıçta mangır, akçeyle eşitlenmiş ve halk arasında rağbet görmüş olsa da kısa sürede değer kaybetmişti. Değerinin hızla düşmesi, mangırın itibarsızlaşmasına ve karaborsanın artmasına yol açmıştı. Sonunda, mangır tedavülden kaldırılmış ve ekonomik çöküş derinleşmişti.[645]

Mangır, başlangıçta büyük rağbet görmesine rağmen biri bir akçeye tedavül edildiğinde piyasa daralmış ve karaborsa oluşmuştu. Vergi tahsildarları, vergileri resmi kur üzerinden tahsil etmekte ısrar etmişlerdi. Ancak, ödemelerin 2/3'sinin sağlam paralar (altın, gümüş), 1/3'sinin ise mangır ile yapılmasına karar verilmişti. II. Süleyman'ın mangırları tedavülden kaldırması, halkın mangıra olan güvenini sarsmıştı. II. Ahmed döneminde ise, mangırların değeri düşmüş ve tedavülden tamamen kaldırılmıştı.[646]

---

641 BOA, İE.ŞKRT 2/128; AE.SAMD.II. 12/1332; AE.SMST.II. 74/7862; AE.SMST.II. 74/7863; AE.SMST.II. 74/7864; AE.SMST.II. 74/7865; AE.SMST.II. 47/4681

642 BOA, İE.DH. 9/880; İE.ML. 60/5680; C..DH. 84/4163; AE.SAMD.II. 5/440

643 Sahillioğlu, "Bakır Paraya Dayanan Enflasyon," 7-8.

644 Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, 298; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid*, *Cilt*: 1, 347; Türkal, "Silahdar Tarihi," 1200; Aktemur, "Anonim Osmanlı Vekayinâmesi," 196.

645 Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, 298; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid*, *Cilt*: 1, 347; Türkal, "Silahdar Tarihi," 1200; Aktemur, "Anonim Osmanlı Vekayinâmesi," 202.

646 Sahillioğlu, "Bakır Paraya Dayanan Enflasyon," 22.

Bu gelişme, esnafı ve halkı olumsuz yönde etkilemiş, Edirne çarşısındaki dükkânlar kapanmış, açık kalanlarda ise ticaret durmuştu. Temel gıda maddelerine ulaşmak imkânsız hale gelmiş, halk büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştı. Kasap dükkanlarının önünde uzun kuyruklar oluşmuş, ancak dükkanlarda mal kalmamıştı. Ürünler karaborsaya düşmüş, altın ve gümüşle alışveriş yapanlar istediklerini bulabilirken, mangır parasıyla alışveriş yapmak neredeyse imkânsız hale gelmişti. Köylüler, ürünlerini satmak için pazara gittiklerinde, yalnızca altın ve gümüşle ödeme kabul edilmişti. Bu durum, ekonomik çöküşün ve kıtlığın derinleşmesine yol açmıştı.[647]

Cizye vergisinin yeniden yapılandırılması, ekonomik sıkıntıların ve devletin maliye problemlerinin bir yansıması olarak, farklı gelir gruplarına göre ağırlaştırılmıştı. Artık zenginlerden 816, orta hallilerden 408, fakirlerden ise 204 akçe tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı. Bunun yanı sıra, "*Bedel-i Tımar"* adlı yeni bir vergi ihdas edilmişti. Ödenemeyen hazine borçlarının ödeme tarihi, seferin sonrasına ertelenmişti. 1688 yılında Baş Defterdar Fındık Mehmed Paşa'nın önerisiyle, tüm Osmanlı topraklarında *"İmdad-ı Seferiye"* vergisi uygulanmaya başlanmıştı. Bu vergi, her avarız hanesi başına tam teçhizatıyla üç atlı muharip ya da bunlara bedel olarak İstanbul ve civarından 300 kuruş, diğer bölgelerden ise 130 kuruş tahsil edilmesi şeklinde belirlenmişti.[648]

Saray eşyalarının eritilip para basılması ve halktan toplanan *"imdadiyye"* yardımları ile yeniçeri ve sipahilerin maaşları, terakkileri ve cülus bahşişleri ödenebilmişti. Ancak, cebeci, topçu ve düşman eline geçmiş olan kalelere kayıtlı yeniçerilere ödeme yapılmamıştı. Bu durum, askerler arasında büyük bir huzursuzluğa yol açmış ve iki kez isyan çıkmasına neden olmuştu.[649] Maaşlarını alamayan askerler, Defterdar Konağı'nı kuşatarak taşlamış, isyanın lideri Küfrî Ahmed Efendi'nin, kendisini defterdar yapması için askerlere rüşvet verdiği iddia edilmiştir. İsyan sırasında sipahiler de yeniçerilere katılarak, isyancı gruplar tüm alacaklarını tahsil etmişlerdi.[650]

Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın kaydettiğine göre, ayaklanmalar neticesinde 70.394 yeniçeriye 3.907 kese, 2.653 cebeciye 142 kese, 5.084 topçuya 102 kese, top

---

[647] Üsküdarî , *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, *Cilt*: 2, 330-1.
[648] Sahillioğlu, "Bakır Paraya Dayanan Enflasyon," 8.
[649] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1107-8.
[650] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1108.

arabacılarına 13 kese ve süvari ocağına ise 290 kese akçe dağıtılmıştı.[651] Ancak, bu isyanlar yalnızca askerlerin maaşlarını ödemekle kalmamış, aynı zamanda İstanbul'da büyük bir kaosa yol açmıştı. Yağma ve zorbalıklar şehri sarmış, askerler dükkanları talan ederek şehri karıştırmışlardı. Siyavuş Paşa, bu isyancı askerlerle görüşerek onları görev yerlerine göndermeye çalışmış, ancak emirlerine uymamışlardı.[652] Siyavuş Paşa'nın sadaretinde sefere götürülmek üzere Edirne'de toplanan miri arpanın bulunduğu ahır, askerler tarafından yağmalanmış ve 262.500 ile 315.000 kilo arasında değişen miktarda arpa çalınmıştı.[653]

1687'de Avusturya cephesindeki ardı ardına gelen mağlubiyetler, Osmanlı ordusunun moralini derinden sarsmıştı. Erzak ve para sıkıntısı içinde sıkışan askerler, başarısızlıkların sorumlusunu Sadrazam Süleyman Paşa olarak görmüş, ordu üzerindeki otoritesi sarsılmıştı. Eğri Kalesi'ne yapılacak yardımın reddedilmesi, isyanın fitilini ateşlemiş ve askerler, Süleyman Paşa'yı görevden alarak yerine Siyavuş Paşa'yı getirmişti.[654] Ancak bu değişiklik de isyanı dindirmemiş, ordu, IV. Mehmed'i tahttan indirmek amacıyla İstanbul'a doğru ilerlemeye başlamıştı. Cephede kalan az sayıdaki asker, savunma hattını güçlendiremeyerek kaleleri savunmasız bırakmış, yardımcı kuvvetlerin gönderilmesi de imkânsız hale gelmişti.[655]

Payitahtta askerin isyan halinde olması, Balkan coğrafyasındaki savunması zayıf olan Osmanlı hisarlarının Avusturyalılar tarafından kuşatılmasına zemin hazırlamıştı. Birçok müstahkem mevkii ateşe verilerek teslim olmaya zorlanmış, yardımdan mahrum kalan kalelere giriş çıkışlar engellenerek teslimiyetleri sağlanmıştı. Kaleleri savunan askerler ciddi erzak ve su sıkıntısı çekmekteydi. Özellikle Eğri ve İstolni-Belgrad kalelerinin muhafızları, sekiz ay boyunca kuşatmaya direnebilmişti. Ekmeğin dirhemi dört akçeye çıkmasına rağmen bulunamaz hale gelmiş, erzağı tükenen kale ahalisi at, eşek gibi hayvanları tüketmek zorunda kalmış, hatta ağaç kabuklarını bile yemişti.[656] Bu

[651] Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, 271; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid*, *Cilt*: 1, 329.
[652] Cezar, *Mufassal, Cilt*: 4, 2206.
[653] BOA, C..AS. 21/940, 1.
[654] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1076-80; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid*, *Cilt*: 1, 312.
[655] Cezar, *Mufassal*, *Cilt*: 4, 2216.
[656] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1112.

kaynaklar da tükenince, muhafızlar kaledeki ölüleri yemeye başlamıştı. Açlık o denli şiddetliydi ki, birçok insan açlıktan yaşamını yitirmişti.[657]

Bu zorluklarla daha fazla baş edemeyen bazı kale halkı, Avusturyalılara sığınarak Hristiyanlığa geçmiş, kalanlar ise dayanacak güçleri kalmadığı için kaleyi, mecburen vire yöntemiyle teslim etmek zorunda kalmışlardır.[658] İstolni-Belgrad Kalesi de benzer şekilde dört ay süren bir direnişin ardından teslim olmuştu. Temeşvar Kalesi'nde ise, askerler Gürcü İbrahim Paşa'nın sert tutumuna karşı isyan ederek Paşa'yı öldürmüşlerdi. Onun yerine Diyarbekir Beylerbeyi Vezir Cafer Paşa atanmıştı.[659]

1689 yılında Bekri Mustafa Paşa'nın sadaretindeki kötü gidişat, devlet erkânı arasında huzursuzluğa yol açmıştı. Mutsuz olan bürokrasi, Şeyhülislam Debbağzade Mehmed Efendi aracılığıyla padişah II. Süleyman'a başvurmuştu. Başlangıçta padişah bu taleple ilgilenmemiş, ancak ısrarlar üzerine Bekri Mustafa Paşa'nın görevden alınmasına karar verilmişti. Bunun ardından, Köprülü Fazıl Mustafa Paşa sadarete getirilmişti.[660]

Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazam olarak göreve başlamasıyla karşılaştığı en büyük engel, Osmanlı'nın derin mali krizi olmuştu. Bu kriz, yalnızca ekonomik dengesizliklere değil, aynı zamanda toplumun her kesiminde ciddi huzursuzluklara yol açmıştı. Hükûmetin sorunları çözme çabaları, çoğunlukla bürokratik yazışmalar ve emirnamelerle sınırlı kalmıştı, ancak Fazıl Mustafa Paşa, bu dar kalıpların ötesine geçerek halkla doğrudan iletişime girmeyi tercih etti. Savaşlar ve ağır vergiler, halkın üzerindeki yükü dayanılmaz hâle getirmişti; bu yüzden avarız ve hamr-arak gibi vergi türlerinin kaldırılması zorunlu hale geldi.[661] Ancak, eski vergiler yerini yeni vergi türlerine bıraktı ve özellikle Rumeli'deki Hristiyan ahali, bu yeni düzenlemelerle fazlasıyla zor durumda kaldı. Bu durum, Osmanlı'ya karşı olan tepkilerini artırmış, Avusturya ve Venediklilerin etkisiyle isyanlar çıkmasına zemin hazırlamıştır.[662] Fazıl Mustafa Paşa, vergilerin halkı daha da rahatsız etmek yerine onları memnun etmesi

---

[657] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1112; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid*, *Cilt*: 1, 336.
[658] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1112; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid*, *Cilt*: 1, 336.
[659] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1113.
[660] Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, 342; Türkal, "Silahdar Tarihi," 1275.
[661] Abdülkadir Özcan, "Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 263; Ömer İşbilir, "Nüzül," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 312.
[662] Yılmaz, "The Life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and his Reforms (1637-1691)," 181.

gerektiğini fark ederek, vergi sistemini yeniden düzenleme yoluna gitmiştir.[663] Avusturya ve Venedikliler, Hristiyan ahalinin Osmanlı'ya karşı isyan etmelerini kışkırtmıştı. Bu isyanların temel sebeplerinden biri, halkı rahatsız eden vergi yüküydü. Bu durumu derinlemesine analiz eden Sadrazam Mustafa Paşa, söz konusu vergileri yeniden düzenleyerek halkın huzursuzluğunu yatıştırmayı amaçladı.[664] Aynı zamanda, maaşlarında kesinti yapılan ve ödemelerini alamayan askerlerin ücretlerini derhal ödeyerek, ordu içindeki moral bozukluğunu gidermeye çalıştı.[665]

Köprülüzade Mustafa Paşa, ikinci iş ordunun güçlendirilmesi adına, yeniçeri ocağında yoklama yaptırarak 30.000 yeniçeriyi defterden silmiştir.[666] Böylece orduyu küçültüp etkinliğini artırmış, Türkmen ve Kürt aşiretlerinden yeni askerler alımı için mübaşirler görevlendirerek, güvenebileceği kişilerle çalışmayı tercih etmiştir.[667] Mustafa Paşa, ıslahat çalışmalarını güvenebileceği isimlerle yürütmeyi tercih ederek, yeniçeri ağası, kul kethüdası, kaptan-ı derya ve bazı eyalet valilerini değiştirmişti. Ayrıca, haksız kazanç elde ettiğini tespit ettiği şahısların mal varlıklarını müsadere ederek, bu kaynakları hazineye aktarmıştı.[668]

1690 yılında ordu serdarı olarak Semendire ve Belgrad'ı Avusturya'dan geri almayı başaran Fazıl Mustafa Paşa, İstanbul'a döndükten sonra mali reformlarına devam etmişti. Cizye vergisi, önceki uygulamalardan farklı olarak, âlâ, evsat ve edna olarak yeniden sınıflandırılmış ve bu sistem tüm ülke genelinde uygulanmaya başlanmıştı.[669] Buna göre, âlâ sınıfına mensup olanlar 4 altun, evsat olanlar 2 altun, edna sınıfındaki kişiler ise 1 altun ödemesi emredilmişti.[670] Bu sınıflandırma, daha önce yalnızca İstanbul'da geçerli olan bir uygulamaydı, ancak Fazıl Mustafa Paşa'nın reformuyla tüm Osmanlı topraklarına yayılmış ve para birimi olarak şerifî altın esas alınmıştı.[671] Bununla birlikte, bazı gayrimüslim ahalisi, evsat ve edna sınıflarını reddederek, âlâ

[663] Yılmaz, "The Life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and his Reforms (1637-1691)," 181.
[664] Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, 525.
[665] BOA, AE. SSÜL.II. 22/2206.
[666] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1348.
[667] Yılmaz, "The Life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and his Reforms (1637-1691)," 188.
[668] Yılmaz, "The Life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and his Reforms (1637-1691)," 183.
[669] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1348; Özcan, *Anonim Osmanlı Tarihi*, 19.
[670] Özcan, *Anonim Osmanlı Tarihi*, 19.
[671] Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, 387; Raşid Mehmed, *Tarih-i Raşid*, *Cilt*: 1, 402.

kâğıdını almayı bir ayrıcalık olarak görmüş ve bu durumu iftihar kaynağı kabul etmişti.[672]

Fazıl Mustafa Paşa, yeniçeri ocağında yoklama yaptırmış ve ocak ağalarının yanında "çırak ve duagû" olarak anılan kişileri tespit etmişti. Yaklaşık 7.000 vefat eden yeniçeriyi defterden sildirmiş, yaşlı ve yaralı olan askerleri tekaüde ayırmıştı.[673] u çalışmalar sonucunda devlet yaklaşık 12 milyon akçe tasarruf sağlamıştı.[674] Memleketin çeşitli bölgelerinde, askeri hizmette bulunmayan aktif kişileri muharip kısma dahil etmişti. Bu uygulama, yalnızca ekonomik tasarruf sağlamakla kalmamış, aynı zamanda ordunun düzenini de iyileştirmişti. Ayrıca, Istabl-ı Âmire, hassa saraçları ve ehli hiref gibi kadroların sayısını azaltmış ve ücretlerinde kesintiye gitmişti. Bunlarla birlikte, Kilâr-ı Hassa ve Matbah-ı Âmire'nin masraflarında da önemli bir kısma yapılmıştı.[675] Sefere gidecek ordunun masraflarını karşılamak, hazinedeki para kıtlığı nedeniyle zordu. Mevaciblerini alamamaları durumunda askerin isyan etmesi olasılığını göz önünde bulundurarak, Mısır'dan gelen şerifî altının 100 dirhemi 108 dirheme, atik şerifî altının ise 100 dirhemi 110 dirheme çıkartılarak yeni sikke darbedilmiş ve sefere gidecek ordunun masrafları ile sipahilerin mevacipleri için kullanılmıştı.[676]

Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlık dönemindeki reformları, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu mali ve askeri krizle başa çıkmaya yönelik önemli adımlar olarak değerlendirilebilir. Paşa, halkın huzursuzluğunu gidermek ve devletin ekonomik dengesizliğini toparlamak için radikal vergi reformları yapmış, orduyu yeniden yapılandırarak etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Bu reformlar, hem toplumun farklı kesimlerini memnun etmek hem de Osmanlı'nın askeri gücünü yeniden düzenlemek amacı taşımaktadır. Özellikle, vergi yükünün hafifletilmesi, askerlerin maaşlarının ödenmesi ve gereksiz harcamaların kısılması, ekonomik istikrar sağlama ve orduyu güçlendirme adına atılan stratejik adımlar olmuştur. Fazıl Mustafa Paşa'nın çabaları, Osmanlı'nın zorlu bir dönemi aşmaya çalıştığı bir dönemde, liderliğin ve yönetimsel becerilerin önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

---

[672] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1348.
[673] Türkal, "Silahdar Tarihi," 1348.
[674] Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, 517.
[675] Cezar, *Mufassal*, *Cilt*: 4, 2231.
[676] BOA, İE.DRB. 2/173.

3.3. AVARIZ TÜRÜ VERGİLER VE TAHSİLATINDA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

Osmanlı Devleti, sefer hazırlıklarına başladığı andan seferden dönüşüne kadar belirli bir plan çerçevesinde hareket etmiştir. Klasik dönem Osmanlı Devleti'nin savaş başarılarının temelinde, iç dinamiklerinden yeterli derecede yararlanması yatmaktadır. Bu iç dinamikler arasında vergiler ve askerin iaşe ile lojistik ihtiyaçlarının eksiksiz karşılanması önemli bir yer tutmaktadır. Geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti, bu ihtiyaçları dışarıya bağımlı kalmadan temin edebilmekteydi. Bir sefer incelenirken, seferi gerektiren sebepler, seferin sonuçları, sefer sırasında ordunun durumu, toplanması, teçhizatı, iaşe ve ikmâl gibi konular ele alınmaktadır. Sefer hazırlıkları oldukça kapsamlı ve farklı kalemlerden oluşmaktadır. Bu bölümde, Osmanlı Devleti'nin sefer hazırlıklarının mali yönü incelenecektir. Sefer hazırlıkları, avarız türü vergiler bağlamında incelenecek olup, bu vergilerin türü, toplanma şekilleri, toplamakla görevli kişiler ve bu işi yaparken kullanılan hayvanlar ele alınacaktır.

Osmanlı Devleti kurulduğu yıllarda, ordusunu aşiretlerden oluşturmuştu. Sınırların küçük olması, ordunun toplanmasını ve iaşe ile lojistik meselelerin halledilmesini kolaylaştırmaktaydı. Ancak sınırların genişlemesi, devlete daimî bir ordu kurmayı zorunlu kılmıştı. Bu konuda ilk adım, I. Murad döneminde atılmıştı. Kadıasker Çandarlı Kara Halil ve Molla Rüstem'in önerisiyle Yeniçeri Ocağı kurulmuştu.[677] Sınırların genişlemesi ve ordudaki birim ile asker sayısının artması, sefer organizasyonlarının hazırlık, lojistik ve iaşe konularını da etkilemişti. Bu sorunları çözebilmek için bir lojistik ve menzil sistemi geliştirilmişti. Bu sistem dört ana unsur üzerine inşa edilmiştir: vergi, iaşe, lojistik ve menzil. Bu dört unsur, her ne kadar birbirinden bağımsız gibi görünse de, aslında birbirini etkileyen bir domino taşı niteliğindedir.

Bir seferin hazırlığı, sadece askeri anlamda değil, mali açıdan da titiz bir planlama gerektiriyordu. Osmanlı, sefer kararı aldığında ilk olarak mali altyapıyı oluşturmak adına halktan vergi toplardı. Bu vergiler arasında avârız, nüzûl ve sürsat gibi türler bulunmaktaydı. Vergi toplama yöntemleri, sefer güzergâhının uzunluğu ve stratejik önemi göz önünde bulundurularak belirlenirdi. Ayrıca, yiyeceklerin taze tutulması ve bozulmadan taşınması, bu vergilerin aynî ya da nakdî olarak toplanma şeklini etkileyen

[677] Kemal Beydilli, "Yeniçeri*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 450.

bir faktördü. İyi bir iaşe sistemi kurmak, ordunun başarılı bir şekilde hareket etmesi için hayati öneme sahipti.[678]

Bu vergilendirme sisteminin başında, diğer bir adı tekâlif-i örfiyye olan avârız-ı dîvâniyye vergisi gelmektedir. Avârız vergisinin oldukça eski bir vergi olduğu bilinmekle birlikte, ne zaman tahsil edilmeye başlandığı bilinmemektedir. Ancak verginin Osmanlı Devleti'nden önce Anadolu Beylikleri döneminde kullanıldığı da bilinmektedir.[679] Bu vergi, devletin normal şartlar altında aldığı şer'î ve örfî vergiler haricinde, seferberlik gibi olağanüstü şartlarda alınan bir vergidir.[680] Avârız-ı dîvâniyye, askerin geçeceği yol boyunca hazırlanan menzillere belirlenen erzakı istenilen miktarda orduya satmak, ordunun ihtiyacı olan harp malzemelerini, arpa, saman gibi ihtiyaçları tedarik etmek, nakletmek ve gerekirse işçi, araba, hayvan bulmak gibi orduya yardımcı sınıflar temin etmek, hisar yapmak gibi meseleleri halletmek amacını taşırdı.[681] Bu şekilde ordunun sefer sırasında iâşesi için gerekli olan ihtiyaç maddeleri, avârız vergisi yoluyla temin edilirdi.[682] Bundan dolayı avârız vergisi halk arasında *"salgun"* olarak adlandırılıyordu.[683]

Avârız vergisi, Osmanlı Devleti'nde hane başına alınan bir vergi olarak düzenlenmiş olsa da bu *"hane"* kavramı gerçek bir hane ile doğrudan ilişkilendirilmemiştir. Hane, kişilerin veya bir bölgenin ödeme gücüne göre belirlenen bir birim olarak kabul edilmiştir. Başlangıçta 16. yüzyılın başlarında, bir avârız hanesi genellikle bir gerçek haneye denk gelirken, zamanla bu oran değişmiş ve bir avârız hanesi 3, 5, 7, 10 hatta 15 haneye kadar çıkabilmiştir. Özellikle 16. yüzyılın ilk yıllarında, olağanüstü vergilerin toplanması, timar sayımları ve hane sayımları üzerinden yapılmış ve hakiki haneler esas

---

[678] Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler* (İstanbul: Sermet Matbaası, 1964), 87-92; Halil Sahillioğlu, "17. Yüzyıl Sonunda Bolu Livası Sürsat Bedeli*", Çele*, Sayı. 11 (1964): 15; Ömer İşbilir, "XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996), 19.

[679] Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Örfi Vergiler ve Bu Vergilerin Kaynagı Olan Örfi Hukuk*", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 4 (1986): 294.

[680] Ömer Lütfi Barkan, "Avârız*", İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988), 13. Süleyman Polat, "Osmanlı Sefer Organizasyonunda Pratik Çözümler: 1634-1635 (H. 1044) Tarihlerinde Karahisar-ı Şarki'de "Mükellefiyet Şeklinde Yürütülen İştira" Ile Zahire Temini*", Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt*: 4, Sayı. 8 (2011): 163.

[681] Barkan, "Avârız*",* 14.

[682] Uğur Kurtaran, "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*", Turkish Studies, Cilt*: 4, Sayı. 7: 2272.

[683] Kazıcı, "Osmanlılarda Örfi Vergiler*",* 295.

alınmıştır.[684] Avârız vergisi hesaplanırken, kesirli ifadelerle (örneğin rubu, yani 1/4, veya sülüs, yani 1/3) hesaplama yapılabildiği gibi, bazen tam sayılarla da hesaplamalar yapılabilirdi. Ancak, bu vergi düzenlemesi, bazı belirli görevlerde çalışan kişilerden muafiyet tanımıştır. Örneğin, devlete ait özel görevlerde bulunan derbendci, menzilci, köprücü gibi görevliler ile çeltikçi ve tuzcu gibi kişiler, avârız vergisinden muaf tutulmuşlardır.[685] Bu muafiyetlerin, muhtemelen Anadolu Beylikleri döneminde uygulanan muafnamelere dayandığı düşünülmektedir.[686] Ayrıca, yabancı elçiler ve onların maiyetleri de avârız vergilerinden muaf tutulmuşlardır. Bu uygulama, Osmanlı Devleti'nin vergi düzenlemelerinde esneklik ve farklı sosyal sınıfların durumu göz önünde bulundurularak yapılan bir düzenlemeyi yansıtmaktadır.[687]

Terk edilen topraklar, devlet için her zaman bir gelir kaybına sebep olmuştur. Boşalan arazileri yeniden mamur etmek için çeşitli gruplar teşvik edilmiş ve bu grupları avarız türü vergilerden muaf tutarak boş arazilerde üretime başlanmasına katkı sağlanmıştır. Bu uygulamanın nasıl yapıldığına dair, 1690 yılında Rakka eyaletinde gerçekleştirilen çalışmalar belirleyici bir örnek teşkil eder.[688]

Halep Kadısına hitaben yazılan hükümde, Rakka eyaletinde Belih Nehri kenarında bulunan Akça Kal'a ve Ayn-ı Rîz-i Rakka bölgesindeki köylerin ahalisinin şikayetleri ele alınmıştır. Bu köylerin ahalisi, daha önce zulüm ve aşırı yükümlülüklerden dolayı perişan olmuş ve arazileri tamamen terk edilmiştir. Urbân taifesinin eşkıyaları tarafından istila edilen bu köylerin halkı dağılmış ve araziler harap bir duruma gelmiştir. Bu durum, devlet için de kayıplara yol açmıştır.

Bu nedenle, bölgenin yeniden imar edilmesi ve emniyetli hale getirilmesi önemli görülmüştür. Büyük Türkmen taifesinden Üsküdar evine bağlı Beydili ve diğer cemaatler, Boz-ulus Türkmenlerinden, bu bölgede arazi tasarrufuna ve tarım yapmaya istekli olanlar engellenmemiştir. Türkmen taifesinin belirlediği güvenilir kişiler baş ve

---

[684] Süleyman Polat, "Osmanlı Devleti'nde Nüzul Vergisinin Teşkili ve Gelişimi: XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisini Nüzul Vergisi Üzerinden Değerlendirmek*", Belleten Cilt*: 82, Sayı. 295 (2018): 844.

[685] Barkan, "Avârız*",* 15; Halil Sahillioğlu, "Avârız*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 108.

[686] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal,* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 149.

[687] BOA, İE.DH, 4/369.

[688] Muzaffer Fehmi Şakar, "1101/1102 (1690/1691) tarihli 100 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi" (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2007), 251.

vekil tayin edilerek, aralarında fesat çıkaranlar tespit edilip yetkililere teslim edilmiştir.[689]

Türkmenler, ziraat ve tarımla uğraştıkları arazilerden elde ettikleri mahsulden arazi kapasitesine göre belirli bir kısmını devlete ödemiştir. Karşılığında, bu hizmetleri için avarız-ı divaniye ve diğer raiyyet rüsumlarından muaf tutulmuş ve bu yükümlülüklerden dolayı rahatsız edilmemişlerdir. Ayrıca, yaylalarına gitme hakları korunmuş, aileleriyle birlikte yaz ve kış aylarını belirlenen bölgelerde geçirmişlerdir.[690]

Bu tür teşvik edici uygulamalar, Osmanlı maliyesinin esnekliğini ve adaptasyon kabiliyetini göstermekte, vergi adaletinin sağlanmasına ve boş arazilerin yeniden üretime kazandırılmasına yönelik önemli bir politika olarak öne çıkmaktadır. Bu sayede, hem devletin gelir kaybının önüne geçilmiş hem de tarımsal üretim artırılarak bölgenin ekonomik kalkınmasına katkı sağlanmıştır.[691]

Olağanüstü hallerde, Osmanlı Devleti avârız vergisini halktan çeşitli şekillerde tahsil etmiştir. Bu vergiler arasında nüzûl ve sürsat gibi türler yer almakta olup, bunlar bazen aynî olarak, bazen ise nakdî olarak toplanmıştır. Nakdî olarak alınan avârız vergisi ise *"narh-ı cari"* adıyla tahsil edilmiştir. Narh-ı cari, devletin belirlediği fiyat üzerinden yapılan ve genellikle nakit ödemeyle gerçekleştirilen bir vergi türüdür. Bu sistem, özellikle savaşlar, doğal afetler veya diğer olağanüstü durumlar sırasında devletin acil ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynamıştır. Hem aynî hem de nakdî ödemelerin, farklı koşullara göre halkın ödeme gücüne ve mevcut duruma göre değişkenlik göstermesi, Osmanlı'nın vergi sistemindeki esnekliği ve adaptasyon kabiliyetini gözler önüne sermektedir.[692]

Bazı düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nin mali yapısının karmaşıklığı ve bu yapının vergi toplama sürecine nasıl yansıdığı net bir şekilde göstermektedir. Altın ve gümüş birimlerinin yanı sıra, bakır mangırın da hesaplamalara dahil edilmesi, dönemin ekonomik dinamiklerini anlamak açısından önemlidir. Vergi mükelleflerinin belirlenmesi, devletin ekonomik istikrarını sağlamak için atılan adımlardan biridir ve bu tür düzenlemeler, seferlerin mali altyapısının oluşturulmasında büyük rol oynamıştır.

[689] Şakar, "100 Numaralı Mühimme Defteri", 251.
[690] Şakar, "100 Numaralı Mühimme Defteri", 252.
[691] Şakar, "100 Numaralı Mühimme Defteri", 252.
[692] Mehmet Yaşar Ertaş, "Osmanlı Devleti'nde Sefer Organizasyonu", *Osmanlı 6*, Editör. Güler Eren, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 592.

Avârız vergisi, yalnızca aynî olarak değil, aynı zamanda bedel karşılığında mal temin edilerek de toplanıyordu. Bu bedel karşılığı alınan mal, devletin belirlediği fiyatlarla, piyasa değerinin altında temin edilirdi. Vergi yükü, özellikle avârız vergisinin ve nüfus tespitlerine dayalı aile sayımlarının hesaplamalarıyla belirlenirdi.[693] Ancak, 1640'lara gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu ekonomisinde yaşanan derin krizler, darphanelerin kapanmasına yol açmış ve akçe tedavülden neredeyse tamamen düşmüştü. Akçe, hesap birimi olarak kalırken, günlük ödemeler Avrupa sikkeleri ve gümüş kuruşlarıyla yapılmaya başlanmıştı.[694]

Bu dönüşüm, avârız vergisinin toplanma biçimini köklü bir şekilde etkilemişti. Esedî, riyal, dökme kuruş, mısrî para ve hatta zaman zaman cedid akçe gibi çeşitli para birimlerinin kullanılması emredilmişti.[695] Bu para birimleriyle ödeme yapılırken, aralarındaki kur hesaplamaları belirlenmişti: Esedi kuruş 120 akçe olarak hesap edilirken, Şerifi altın 2 Esedi olarak kabul ediliyordu. Rubu ve Frengi altını ise 2 Esedi ve 2 rubu olarak değerlenmişti. Halis Mısri para 3 akçeye denk gelirken, Esedi kuruş 40 para, Süleymani Mankur ise bir akçe olarak belirlenmişti. Yüz yirmi Süleymani Mankur ise 1 Esedi kuruşa eşdeğerdi.[696] Şayet bedel eksik kalmışsa, bakiye kalan ödemelerin kur hesaplamaları şu şekilde tespit edildiği gözlemlenmiştir: Esedi kuruş 108 akçe, Şerifi altın 2 Esedi ve 1 rubu, Frengi altın 2,5 Esedi, halisül-ayar para 41 Esedi, ve Mankur 121 Esedi kuruş.[697] Bazı bölgelerde ise, vergi bedelinin hangi para birimlerinden ne kadarının tahsil edileceğiyle ilgili özel düzenlemeler yapılmıştı. Örneğin, Selanik sancağına bağlı Avranoz nahiyesinde, sürsat bedelinin 1/3'ü altın ve kuruş, 1/3'ü halis ayar para, diğer 1/3'ü ise halis mangır olarak tahsil edilmesi emredilmişti. Bununla birlikte, Yaldız altını 2,5 kuruş, Şerifi altın 2 kuruş ve 1 rubu, Esedi kuruş 110 akçe, para üçer akçe ve Mangırın 120 tanesi 1 kuruş olarak belirlenmişti.[698] Bu düzenlemeler, vergi verebilecek nüfusun tespit edilmesi ve mükelleflerin belirlenmesi için kritik öneme sahipti. Bununla birlikte, bazı gruplar da vergiden muaf tutulurdu. Vergiden muaf olan gruplar şunlardır: askeri görevleri olan çavuş, sipahi ve sipahizadeler; imam, hatip, müezzin ve kayyum gibi dini görevliler;

---

693 Halil Sahillioğlu, "Avârız*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 108.
694 Pamuk, "Kuruş," 458.
695 BOA, İE.DRB. 1/32.
696 BOA, İE.DRB. 1/91.
697 BOA, İE.DRB. 1/92.
698 BOA, İE.DRB. 1/94.

mali görevleri olan muhassıl ve âmiller; zaviyedar ve tekkenişin gibi sosyal görevliler; ve çalışamayacak durumda olan kör, topal, yaşlı ve hastalar.

Bu grupların dışında yaşadıkları bölgelerin savunmasında yararlılık gösteren reaya için de muafiyet tanınmıştı. Örneğin; Bosna, Osmanlı İmparatorluğu için stratejik bir sınır savunma hattı olarak büyük öneme sahipti. Bu bölgedeki kalelerin korunması, Osmanlı'nın batıdaki askeri dengeleri koruma ve Avrupa'dan gelebilecek tehditlere karşı önlem alma açısından kritik bir noktadaydı. Özellikle 1593 Avusturya Savaşları sırasında, Alacahisar, Prizren, Vulçıtrın ve İskenderiye sancakları Bosna'nın savunmasını desteklemek üzere görevlendirilmişti.

Budin Kalesi'ni savunmak için Bosna askerinin yerinden ayrılması, bu bölgeyi savunmasız bırakmıştı. Güçsüz durumda olan Bosna, reaya tarafından savunulmuş ve gösterilen yararlılık neticesinde, sınırındaki kürekçi, nüzul ve benzeri yükümlülüklerden muaf tutulmuşlardı.[699]

Nüzûl, kelime anlamı itibarıyla *"konma, inme"* ya da *"misafire hazırlanacak yemek"* gibi anlamlara gelirken, Osmanlı uygulamasında daha çok sefere çıkan askerlerin zahire ihtiyaçlarını karşılamak için alınan bir vergi türünü ifade etmektedir.[700] Bu bağlamda nüzûl, ordunun ihtiyaç duyduğu zahirenin, belirlenen miktarda ve zamanda temin edilerek belirli noktalara ulaştırılması anlamına gelmektedir. Nüzûl zahiresi meselesinde mükellef statüsünde bulunan kişi kazadır.[701] Nüzûl ve sürsat gibi vergilerde mükellef, bireyler değil, mali bölgelerdir. Bu vergiler, bir kadının idare sahasına giren mali, idari, adli ve iktisadi bölgedeki şehirler, kasabalar ve köyleri kapsar. Yani, mükellefiyet, bu bölgelerin tamamını içine alırdı.[702] Bunun bir başka göstergesi, Dîvân-ı Hümâyûn'dan nüzûl ve sürsat gibi vergilerle ilgili verilen emirlerin büyük kısmının kadılara iletilmesidir. Bu tür malların, bizzat kadıların nezaretinde istenilen yere ulaştırılması, ordunun iaşesi için gerekli vergilerin tahsil edilmesi ve merkezi hükûmetin tevziatının kaza esası üzerinden yapılması, sistemin etkinliğini ve disiplinini ortaya koymaktadır.[703]

---

[699] Kırayit, "73 Numaralı Mühimme Defteri*",* 155.
[700] Ömer İşbilir, "Nüzül*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 311.
[701] Güçer, *Hububat Meselesi*, 69.
[702] Güçer, *Hububat Meselesi*, 69.
[703] Güçer, *Hububat Meselesi*, 70.

İstenilen zahirenin mükelleften alınıp belirlenen yere nakledilmesi için, o bölgenin kadıları görevlendirilirdi. Osmanlı Devleti, savaş kararı aldığı zaman ordunun iaşesini sağlamak amacıyla merkezde maliyeye bağlı mevkûfat kalemindeki defterlerden suretler çıkarılarak mahalli kadılara nüzûl emirleri gönderilirdi. Bu verginin tahsili, ulaştırılması ve gecikmemesi için kadıların yanında bulunan avârız hanesinin defter suretlerine göre yapılması emredilirdi.[704] Kadılar, tespit edilen bu vergileri, o bölgedeki güvenilir kişilerle birlikte, avârız hanesi defterinde kayıtlı olan âlâ, evsat ve ednâ şeklindeki mükelleflerden toplardı. Nüzûl vergisini toplama görevi, kadılar dışında diğer devlet görevlilerine de verilebilirdi. Örneğin, 1579 yılında sefer organizasyonu sırasında Karaman Beylerbeyi'ne nüzûl zahiresinin toplanması emredilmişti. 1585 yılında ise Halep, Diyarbekir, Rum ve Zulkadriye beylerbeylerine ve bu eyaletlerdeki sancak beylerine, kadıların nezaretinde toplanan nüzulün usulüne uygun olup olmadığını kontrol etmeleri emredilmişti.[705] Aynı usulle, itimadına güvenilen köy imamı, kethüdası ve köyün ihtiyarları tarafından da nüzûl vergisi toplanırdı.[706]

Avarız türü vergilerin tahsilinde kâtip eksikliği sebebiyle vergi toplama işlemlerinin düzgün yapılamadığı ve bu durumun kayıtların düzgün tutulamamasıyla daha da kötüleştiği belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nde vergi kayıtlarının eksik yapılması, büyük mali kayıplara yol açmaktaydı. 1694 yılında Şam civarında yaşanan olay, devletin bu konuya ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Şam-ı Şerif avarız türü vergilerin toplanması ve tahsili için güvenilir bir kâtibin bulunmaması nedeniyle bazı bölgelerde vergiler eksik tahsil edilmekteydi ve bu durum büyük mali kayıplara sebep olmaktaydı. Bu nedenle, avarız türü vergilerin toplanması ve tahsili işine güvenilir bir kâtibin atanmasının faydalı olacağı düşünülmüştü. Avarız türü vergilerin toplanmasından sorumlu olan mübaşirlerin maaşlarından birkaç akçe ayrılarak, Hasan İbrahim adlı kişi bu göreve atanmış ve kendisine berat verilmişti. Şam defterdarı Ahmed tarafından yapılan arz üzerine, baş defterdar olan İsmail Paşa'nın da onayı ile Hasan İbrahim'e günlük on akçe maaşla görev verilmişti.[707]

---

[704] Mehmet Ali Ünal, *44 Numaralı Mühimme Defteri* (İzmir: Akademi Kitabevi, 1995), 2.
[705] Polat, *Revan Seferi Organizasyonu*, 204.
[706] Sahillioğlu, "Avârız*",* 108.
[707] Neriman Seber, "Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi 17904 numaralı Maliye Ahkâm Defteri (Tahlil, Özet ve Transkripsiyon)", (Yüksek Lisans, Bitlis Eren Üniversitesi, 2023),, 162.

Kadıların görevi, nüzûl vergisinin toplanması, nakliye için gerekli malzemelerin ve nakliyecilerin temini, ihtiyaç halinde nüzûl zahiresinin orduya ulaştırılmasıydı.[708] Nüzûl toplanmasında kaza birimi esas alınır, bu nedenle kadıların yetki alanı öne çıkarılırdı.[709] Ancak bazı durumlarda kadılar yerine merkezden görevliler atanırdı. İstenilen yere gelen mal, nüzûl eminine teslim edilir veya sefer güzergâhındaki belirlenmiş zahire ambarlarına depolanırdı.[710] Tahsil edilen un ve arpanın teslim edildiği yer genellikle *"mahall-i me'mure"* olarak adlandırılırdı. Askerî seferler için toplanan nüzûl vergileri, savaş mahallinin gerisindeki yerleşim yerlerinde bulunan ambarlarda muhafaza edilerek orduya buradan nakledilirdi.[711]

Taşınan nüzûl zahiresinin sevki için gereken çuvallar ve yol esnasında yağmurdan korunması için kullanılan örtülerin temini mükelleflere aitti. Zahirenin nakil masrafları, nüzûl ihracından sorumlu kazalara yüklenebildiği gibi, ücret karşılığında da nakliye yaptırılabiliyordu. Zahireleri taşıma ile görevli kişilere *"mekkâreci"* denirdi. Mekkâre, kiralama bedeli karşılığında yük taşıyan hayvanlar, arabalar ve bunların sahipleri için kullanılan bir terimdi.[712] Seferlerde taşıma işleri için at ve katırın yanı sıra deve de kullanılırdı ve bu işleme *"kirâye-i şüturân"* denirdi.[713] Develerin kullanılmasının en önemli nedeni, ata nazaran daha avantajlı olmalarıydı. Sefer için talep edilen develer, her biri altı deveden oluşan katarlar halinde talep edilirdi.[714] Develer, uzun mesafede yaklaşık 300 kg yük taşıyabilirken, kısa mesafede daha fazla yük taşıyabiliyordu. Ayrıca deve, uzun yolculuklar, sıcak ve soğuk hava, açlık ve susuzluk bakımından atlardan daha dayanıklıydı. Bu sebeplerden dolayı taşıma işlerinde develer daha fazla tercih ediliyordu.[715] Kullanılan bu develer genellikle göçebe hayatı yaşayanlardan veya ticaretle meşgul olanlardan temin edilirdi.[716]

---

[708] Ünal, *44 Numaralı Mühimme Defteri*.
[709] İşbilir, "Nüzül*",* 311.
[710] Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı*",* *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Editör. Ekmeleddin İhsanoğlu, (İstanbul: İrcica, 1994), 539. İşbilir, "Nüzül*",* 311.
[711] Güçer, *Hububat Meselesi*, 76.
[712] Ömer İşbilir, "Mekkâre*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 554.
[713] Mehmet İpçioğlu, "Kanuni Süleyman'ın Estergon (Esztergom) Seferi 1543 (Yeni Bir Kaynak)*", Osmanlı Araştırmaları* X (1990): 155.
[714] Polat, *Revan Seferi Organizasyonu*, 82; Öztürk Mustafa, "Osmanli Devletinde Hayvancılığın İktisadİ Boyutu*", BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt*: 1, Sayı. 1 (2019): 41.
[715] İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler, Nomads in the Ottoman Empire* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006), 202.
[716] Şahin, *Konar-Göçerler*, 203.

Sefer esnasında taşıma ile görevlendirilecek develer için divândan beylerbeyi, sancak beyi veya kadılara emirler gönderilirdi ve bu emirler neticesinde develerin temin edilmesi için bir görevli atanırdı. Ancak, devlet hizmeti için bile olsa, sipahi rızası olmadan ve taşıma fiyatında anlaşmaya varılmadan develerin zorla alınmaması ve kullanılmaması konusunda çeşitli emir ve hükümler bulunmaktaydı.[717]

Seferin büyüklüğüne bağlı olarak toplanacak zahire miktarı da artardı. İstenen zahirenin yeterli miktarda ve hızda taşınamaması durumunda, bu iş mekkârecilere havale edilirdi. Mekkârecilerden, kendilerinin güvenilir olduğuna dair kefil göstermeleri (kefil bi'n-nefs) ve taşıdıkları mala herhangi bir zarar gelmesi halinde zararı karşılayacaklarına dair teminat vermeleri (kefil bi'l-mal) şart koşulurdu.[718] İstenen arabaların zamanında ulaşması için her kazadan arabacı başları temin edilirdi ve her elli arabaya bir arabacıbaşı nezaret ederdi. Bu arabacıbaşıları denetlemek için hasekiler görevlendirilirdi. Kiralanan katır, at, deve, öküz gibi hayvanların genç ve sağlıklı olması, teçhizatlarının iyi durumda bulunması gerekirdi. Arabaların da yeni, üstlerinin örtülü ve arazi şartlarına uygun olması istenirdi.[719] 17. yüzyıldan itibaren esnaf teşekkülü haline gelen mekkârecilere ödenecek ücretler, yükü aldıkları andan itibaren geçerli olmaktaydı. Mekkâre hayvanlarının ihtiyaçları, yükü alıp ulaştıracakları yere kadar avârız türünden mükellefler tarafından karşılanıyordu. At, katır, deve gibi hayvanlar konargöçer aşiretlerden kiralanabileceği gibi, Anadolu ve Rumeli'de birçok kazada yük hayvanı alıp satan tüccar veya davar sahipleri de bulunmaktaydı.[720]

Avarız vergisinin menzillere her şart ve koşulda ulaştırılması, bu konuda hiçbir bahanenin kabul edilmemesi, devletin bu konuya verdiği önemi göstermektedir. 1607 yılında Anadolu Eyaleti Kadılarına gönderilen bir hükme göre, emr-i şerif gereğince toplanması gereken zahirenin emredilen menzillere ulaştırılmaması durumunda, sorumlu kadıların ağır bir cezaya çarptırılacağı ve zahirelerin bir an önce menzillere ulaştırılması gerektiği belirtilmiştir.[721]

---

[717] Şahin, *Konar-Göçerler*, 204.
[718] Ömer İşbilir, "Mekkâre*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 555.
[719] İşbilir, "Mekkâre*",* 555.
[720] İşbilir, "Mekkâre*",* 555.
[721] Mehmet Şahin, "Kuyucu Murad Paşa'nın Celâli Seferi Mühîmmesi (1607), 8 Numaralı Defter Zeyli" (Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi, 2002), 167.

Önemli uyarılar, bu noktadan itibaren sıralanmaktadır. Divan-ı Hümâyûn'dan gönderilen emre göre, sürsat zahiresini teslim etmeyenlerin, vakit kaybetmeden görevlilerle birlikte bizzat orduya götürüp teslim etmeleri gerekmektedir. Zahireyi getirenlerin dikkat etmesi gereken hususlar arasında, ordunun ilgili menzili geçmesi ve kadılıkların topladığı malların yağmalanması gibi durumların bahane edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu tür bahanelerin makul olmadığı açıkça ifade edilmiştir.

Eğer bu kurallara uyulmazsa, sorumluların görevlerinden alınacağı ve şiddetli bir akıbete uğrayacakları belirtilmiştir. Ordu, ulaştırılması gereken menzili geçmişse, zahirenin serhat bölgelerine her ne şekilde olursa olsun görevlilerle birlikte ulaştırılması gerekmektedir. Aksi takdirde, avarız toplamakla görevli kadılar da dahil olmak üzere, bu işten sorumlu tüm memurların şiddetle cezalandırılacağı uyarısı yapılmıştır. [722]

Bu durum, Osmanlı Devleti'nin askerî lojistik ve tedarik işlerinde ne denli disiplinli ve titiz olduğunun bir göstergesidir. Merkezî otoritenin emirlerine uymanın zorunluluğu ve bu emirlere uyulmaması durumunda uygulanacak cezalar, devletin düzeni ve güvenliği sağlama konusundaki kararlılığını ortaya koymaktadır.

1607 tarihli bir mühimme kaydında kime gönderildiğine dair bir bilgi bulunmamasına rağmen, kadı ile ilgili bazı uyarıların varlığı muhtemelen bazı sorunların olduğunu göstermektedir. Hükme göre, şayet o kazanın kadısı orduya gelemeyip sürsat getirmeye tereddüt ederse veya reayayı bu konuda tahrik ederse, yeniçeriler ve bölük halkı ile birlikte emredilen sürsatı orduya getirirken kadıyı oraya götürmemesi ve halktan akçe almaması emredilmiştir.[723]

Ulaşımda yaşanan aksaklıklar nedeniyle görevini yerine getiremeyen memurların, görevden azledilmeleriyle bu sorumluluktan kurtulamadıklarına 1607 tarihli bir örnek, Numan Efendi hattıyla mühimme defterinde yer almaktadır. Hangi kadıya gönderildiği bilinmeyen hükme göre, emredilen sürsatın zamanında yerine ulaştırılamaması ve yerin uzaklığı sebebiyle sürsat bedelinin yarısının ödenmesi ve bunun için mekkâreci tutulması gerekmektedir. Sürsat bedelini ulaştırmakla görevli memur, emredilen bedeli zamanında ilgili menzile ulaştıramadığı için azarlanmış ve görevden azledilmiştir.

[722] Şahin, "Celâli Seferi Mühîmmesi (1607)*",* 167-68.
[723] Şahin, "Celâli Seferi Mühîmmesi (1607)*",* 111.

Ancak, tamamlayamadığı görevi tamamlaması emredilmiştir. Bu işin sonunda, tekrar göreve iade edilmesinin mümkün olduğu belirtilmiştir.[724]

Nüzûl vergisi, başlangıçta olağanüstü durumlar ve savaş zamanlarında alınırdı. Osmanlı Devleti'nde bu verginin sistematik olarak ne zaman uygulanmaya başladığını belirlemek, verginin tanımı ve ekonomik sistem içindeki yerini anlamak açısından önemlidir. Ayrıca, bu vergiyi toplama süreçlerinin ortaya konulması da verginin gelişimini ve mali yapısındaki yerini değerlendirmek için gereklidir.

Yapılan arşiv araştırmalarında, nüzûl vergisinin toplanmasına dair ilk hükmün II. Bayezid döneminin sonlarına ait olduğu tespit edilmiştir. 1499'da Mora yarımadasına yapılan seferlerde, Rumeli bölgesinden aynî usulde nüzûl vergisi toplanmış ve seferin iaşesi için kullanılmıştır. Ancak bu dönemde sistematik ve geniş kapsamlı bir vergi tahakkuku yapıldığına dair yeterli veri bulunmamaktadır. Yine de bu belgeler, nüzûl vergisinin ilk örneklerinin II. Bayezid döneminde ortaya çıktığını göstermektedir.[725] Lütfi Paşa'ya göre Yavuz Sultan Selim (1512-1520) zamanında sadece bir kez alınmıştı.[726] Ancak Süleyman Polat'ın tespitlerine göre bu dönemde üç kez alınmıştı. Bunlar, Çaldıran Seferi, Kemah ve Dulkadiroğlu Seferi ile Mısır Seferi'nde tahsil edilmiştir.[727]

16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarındaki uzun süren savaşlar ve iç isyanlar nedeniyle, nüzûl vergisi her yıl alınan bir vergi hâline dönüşmüştür. III. Mehmed'in (1595-1603) saltanatı itibariyle her yıl alınmaya başlandığı söylenebilir.[728] Nüzûlün büyüklüğü, seferin ve ordunun durumuna göre değişiyordu. Sefer büyükse ve ordu kalabalıksa, toplanan nüzûl miktarı da artardı. Şayet belirlenen miktar dışında seferin durumuna göre bir artış oluyorsa, toplanan nüzûl de artırılabilirdi.

Osmanlı Ordusu sefere çıktığında, ordunun ihtiyacı olan arpa ve buğday cinsinden zahirenin karşılanması nüzûl vergisi kapsamındaydı. Buğday ve arpa işlenmemiş halde temin edilebildiği gibi, un cinsinden de tedarik edilebilirdi. Belirlenen bu zahire, ordunun geçeceği menzile ulaştırılırdı. İstenilen zahire miktarında arpa, buğdaya göre

---

[724] Şahin, "Celâli Seferi Mühîmmesi (1607)*",* 110.
[725] Polat, "Nüzul Vergisinin Teşkili ve Gelişimi*",* 832.
[726] Mübahat S. Kütükoğlu, *Lütfi Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1991), 25; Kazıcı, "Osmanlılarda Örfi Vergiler*",* 295.
[727] Polat, " Nüzul Vergisinin Teşkili ve Gelişimi*",* 833-5.
[728] Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1989), 785.

fazla olurdu. Bunun en önemli nedeni, sefere katılan binek ve yük hayvanlarının ihtiyaçlarının gözetilmesiydi. Arpanın dışında buğday genellikle un cinsinden istenirdi; nadiren buğday olarak talep edilirdi.[729] Buğdayın un cinsinden istenmesinin sebebi, hareket halindeki ordunun buğdayı öğütmek ve kalburlamak için durmasının orduyu yavaşlatıp hantallaştırmasıydı. İstenilen un ve arpa miktarı, 1/3 un, 2/3 arpa; 1/4 un, 3/4 arpa; 1/5 un, 4/5 arpa şeklinde belirlenirdi.[730] İstenilen zahire, ambarlara teslim edilmeden önce kalburlanmış ve temizlenmiş olmalıydı; aksi takdirde kabul edilmezdi.[731]

Nüzûl vergisi, tam anlamıyla bir vergi niteliğindedir. Bu verginin dağıtılması ve toplanması, avârız hanesi denilen verginin tespitiyle yapılırdı.[732] Nüzûl, aynî olarak toplandığı gibi 16. yüzyılın sonlarına doğru nakit olarak da toplanmaya başlanmıştır. Uzun süren askeri seferlerin zahire ihtiyacını karşılamak için nüzûl bölgelerinin genişletilmesi gerekmiştir. Sınırların genişlemesine paralel olarak, sefer için toplanacak olan zahirenin bir kısmı, ordu güzergâhından uzak olması nedeniyle nakit olarak temin ediliyordu. Nüzûlü tahsil edip istenilen yere götürmekle yükümlü kadı, bu külfetten kurtulmak ve bir başka bölgeden ucuz hububat almak maksadıyla sorumlu oldukları kazalardan nüzûlün bedelini tahsil edemezdi.[733]

Avârız vergisinin toplanmasının bir diğer yöntemi de sürsat şeklinde alınmasıydı. Bu terim, belli bir miktardaki erzakın tayin edilen yere sürülmesi veya nakledilmesi anlamına gelir. Osmanlı mali literatüründe sürsat için *"bedeleyn-i nüzul"* ve *"sürsat akçası"* terimleri kullanılmıştır.[734] Sürsat, savaş zamanlarında halktan avârız hanesi hesabına göre alınmayan ve ücreti ödenen bir vergiydi. Bu vergide mükelleften alınan meta, devletin belirleyeceği fiyat üzerinden alınır ve bu mal kimseye satılamazdı.

Sürsat, mühimme kayıtlarındaki ismiyle, satış sahiplerine *"bâis-i kisb-i ticaret"*, alış sahiplerine *"sebebi sa'at-ı maişet"* yani zahire sahiplerine kâr, ordunun iaşesine ise genişleme ve ferahlama sebebiydi.[735] Bu mükellefiyet, istenen erzakın devlet tarafından belirlenen fiyat üzerinden orduya satılması şeklinde gerçekleşirdi. Alışveriş, bir pazar

[729] Ömer İşbilir, "Nüzül*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 311.
[730] İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*",* 15-16.
[731] İşbilir, "Nüzül*",* 311.
[732] İşbilir, "Nüzül."
[733] Güçer, *Hububat Meselesi*, 82.
[734] Güçer, *Hububat Meselesi*, 104.
[735] Güçer, Güçer, *Hububat Meselesi*, 93.

kurulması ve serbest fiyat belirlenmesi yoluyla değil, doğrudan ordu nüzûl eminine teslim edilerek yapılırdı; bedeli ise erzakı getiren mükellefe ödenirdi.[736] Sürsat, hukuki durum itibariyle de sözleşmeli bir müesseseydi. Nüzûlden farklı olarak sadece buğday ve arpa değil, yağ, bal, koyun, ot, saman ve odun gibi daha geniş bir ürün yelpazesinde alınırdı.[737] Ayrıca sürsat vergisi, nüzûl vergisi gibi avârız hanesi hesabına göre değil, sorumlu kazanın avârız hanesinin toplamı göz önüne alınarak belirlenirdi.[738] Nüzûl vergisinde olduğu gibi, bu vergiden muaf bir zümre bulunmazdı.[739]

Sefer için karar alındığında, merkez ve taşradan ordu için ne miktarda sürsat temin edileceği ve temin edilen iaşenin hangi menzillere sevk edileceği belirlenir, bu emirler kadılara gönderilirdi. Ordu belirlenen menzile ulaşmadan önce, kadı belirlenen erzakı emredilen menzile ulaştırır ve oradaki ordu görevlisine teslim ettiğine dair mevkûfat kaleminden *"temessük"* belgesi alırdı. Her eyalette kazaların ne kadar erzak sağlayacağı önceden merkez tarafından belirlenir ve nüzûl emini tarafından her kazaya ayrı ayrı veya toplu olarak sürsat toplamakla görevli mübaşirlere emirler verilirdi.[740]

Ordunun geçeceği güzergâh üzerinde bulunan kazalar, verecekleri sürsatı doğrudan yol güzergâhına getirmek zorundaydı. Sefer güzergâhına uzak olan yerlerdeki mükellefler ise, verecekleri sürsatı nakit olarak teslim ediyorlardı. Nakit olarak tahsil edilen sürsat için *"mezîd-i inayetim zuhura getürüp, mezîd-i merhametimden"* tabirleri kullanılmıştır. Kısmi bir vergi olan sürsat, bedel olarak tahsil edildiğinde tam anlamıyla bir vergi statüsü kazanıyordu.[741]

Sefere çıkan ordu kalabalık olduğunda, ihtiyaç duyulan erzak miktarı da artıyordu. Dolayısıyla, erzak temin eden kaza yetersizse, erzak temin edilecek kaza sayısı artırılıyordu. Tıpkı nüzûl vergisinde olduğu gibi, belirlenen erzak kadılar tarafından toplanıp, temin edilen hayvanlara yüklenerek belirlenen yerlere ulaştırılıyordu. Teslim edilmesi gereken erzak ya bizzat kadı tarafından ya da vekil tayin ettiği birileri nezaretinde ordu menzile varmadan ulaştırılıyordu. Kadılar, belirlenmiş miktarda zahireyi temin edemedikleri durumda, kalan kısmın bedelini tahsil ediyorlardı. Meydana

---

[736] Güçer, Güçer, *Hububat Meselesi*, 103.
[737] Polat, "Osmanlı Sefer Organizasyonunda Pratik Çözümler*",* 163.
[738] İşbilir, "Nüzül*",* 311; Güçer, *Hububat Meselesi*, 94.
[739] İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*",* 18.
[740] Güçer, *Hububat Meselesi*, 95.
[741] İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*",* 20.

gelen bu erzak eksikliğine *"kusur-ı noksan"* denirdi.[742] Sürsat nakliyesi, tıpkı nüzûl vergisinde olduğu gibi kaza halkının sorumluluğundaydı. Çuval, örtü ve yük hayvanları gibi eşyalar kadılar tarafından temin edilirdi.[743]

Sürsat aynî olarak değil de nakit ödeneceği zaman, merkezden görevlendirilen memurlar tarafından kazaya gidilerek sürsat bedeli tahsil edilirdi. Bu bedel, devletin belirlediği ücret üzerinden nakden tahsil edilirdi. Nakit olarak ödenen sürsatın bedeli ordu hazinesine yatırılırdı. Padişah seferde ise, bu bedel hazine-i âmireye yatırılır veya ordunun ihtiyaçları için harcanırdı. Geç tahsil edilen sürsat ise mahalli hazinelere aktarılırdı.[744]

Ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için bir başka yöntem de *"iştira"* idi. Satın alma anlamına gelen iştira, nüzûl ve sürsattan toplanan zahirenin eksik olduğu durumlarda piyasa fiyatı üzerinden halktan alınırdı. İştira, genellikle uzun sefere çıkan ordunun gidiş ve dönüş yolunda yiyecek sıkıntısı çekmemesi amacıyla uygulanırdı. İştiradaki amaç, nüzûl ve sürsattaki gibi ordunun geçeceği güzergâha ordu gelmeden önce ihtiyaç olan zahireyi depolamaktı. Nüzûl ve sürsatta nakliye, toplanan bölgeye aitken, iştirada devlete aitti. İştira, serbest iştira ve mükellefiyet şeklinde iki şekilde gerçekleştirilirdi.[745]

Serbest iştira iki şekilde gerçekleştirilirdi: İlk yöntem, serbest ticaret şartlarına bağlı olarak piyasa fiyatına göre *"narh-ı cari"* veya *"narh-ı ruzî"* usulüne göre erzak toplanmasıydı. İkinci yöntem ise, devletin belirlediği fiyat üzerinden erzak alımıydı. İştiranın bir diğer yöntemi, mükellefiyet usulüydü.[746] Bu, devletin belirlediği fiyat üzerinden halkın belirlenen miktardaki erzakı teslim etmeye zorlandığı bir yöntemdi. Bu durumda, kazadan belirlenen miktardaki zahire tahsil edilirdi ve bu yöntem, olağanüstü şartlarda alınan bir vergi statüsüne dönüşürdü.[747]

Avarız türü vergiler, başlangıçta ordunun seferdeki iaşe ihtiyacını karşılamak amacıyla toplanırken, zamanla her yıl alınan düzenli bir vergi haline dönüşmüştü. Bu nedenle, sadece ordunun ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda yeniçerilerin deve

[742] Güçer, *Hububat Meselesi*, 105.
[743] Güçer, *Hububat Meselesi*, 98.
[744] Güçer, *Hububat Meselesi*, 98.
[745] Güçer, *Hububat Meselesi*, 115-27; İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*",* 28.
[746] İşbilir, İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*",* 29; Güçer, *Hububat Meselesi*, 121.
[747] Güçer, *Hububat Meselesi*, 124.

harcı gibi çeşitli harcamalar için de kullanılmıştı.[748] Ayrıca, kale muhafızlarının maaşları ödenemediğinde, belirli bölgelerin avarız bedelleri, bu maaşların ödenmesi için tahsis edilmekteydi. Örneğin; Varad Kalesi'nde bulunan Degâh-ı mualla topçularının 1079 yılı mevacibleri Temeşvar eyaletinin bedel-i nüzül malından karşılanmıştır. Benzer şekilde Uyvar Kalesi muhafazasına memur olan askerlerin maaşlarının, Budin eyaletinin 1079 yılı bedel-i nüzul malından karşılanması gerektiği belirtilmiştir.[749] Sufla sancağının bedel-i nüzul malından 12.000 ayni esedi kuruşun işlenen çaprazların cevahir dökümü için tahsis edilmiştir.[750] Bir başka örnekte Gönye Voyvodalığı avarız ve nüzul vergilerinden 109.500 akçe, 1094 yılı başından itibaren düzenlenmiş ve emir verilmiştir. Mevcut durumda, 1093, 1094 ve 1095 yıllarına ait toplam 328.500 akçe, kalenin askerlerine tahsis edilmiştir.[751] Ayrıca baruthane masraflarının da avarız ve nüzül bedelin karşılandığı yerler tespit edilmiştir. Örneğin; Yanya'nın avarız ve nüzül bedelinden Selanik baruthanesinin masrafı karşılanmıştır.[752] Bununla birlikte Tersâne-i âmirede bulunan mîrî kalyonların leventlerine ödenmesi gereken mevaciblerde sefere gönderilecek meblağ çıkarıldıktan sonra gönderilmiştir. Biga sancağının avarız ve bedel-i nüzül akçelerinden, Tersâne-i âmirede bulunan mîrî kalyonların leventlerinin hak ettikleri 1103 Masarı maaşlarının eksiklikleri için belirlenen miktarın tahsisi belirtilmişti. Bu miktar, üç yük 82.324 akçe olarak belirlenmiş ve bu akçelerden sefer hazinesi için 95.581 akçe çıkarıldıktan sonra, kalan miktar mübaşire teslim edilmişti. Belirlenen toplam miktar, Esedî hesabıyla 2.389,5 Esedî kuruş ve bir adet Mısrî para etmektedir. Bu hesaplamalar, Maliye tarafından sebeb-i tahrir hükmü verilerek Edirne'de Hazîne-i âmire defterlerine kaydedilmişti.[753]

Bu harcamaların haricinde saray harcamalarında da avarız türü vergilerin bedelinin kullanıldığı olmuştur. IV. Mehmed döneminde Enderun'da kullanılacak olan kumaşların ücretlerinin Sultanönü avarız ve nüzül bedelinden karşılandığı belgelerde

---

[748] Muhittin Akbaş, "H.1095/1684 tarihli Ahkam Defteri (Mad 2931) s. 168-332 (Metin ve Değerlendirme)" (Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, 2022), 266.
[749] Yasemin Tataroğlu, "4 Numaralı Atik Şikâyet Defteri 1665-1670 (H. 1075-1081) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi, 2015), 607, 11.
[750] Yunus Mercimek, "96 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsionu ve Değerlendirmesi (s. 1-99)" (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2013), 214.
[751] Akbaş, "1684 tarihli Ahkam Defteri*",* 86-7.
[752] BOA, AE. SMST.II. 61/6370.
[753] Ömer Semih Doğan, "Dîvân-ı Hümâyûn sicilleri 103 numaralı Mühimme Defteri (1103-1107/1692-1695)" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019), 99.

görülmektedir.[754] 1684 yılında yapılan Harem-i Enderun odaları, Darüssaade bağları, fırın tavanlarının tamiri, Harem-i Hümâyûn, Enderun gılmanları, İstavradi bahçesi, Edirne Sarayı Harem-i Hümâyûnu masrafları Bolu ve civarındaki sancakların avarız ve nüzül bedellerinden karşılanmıştır.[755] Bunun dışında matbah-ı amirenin haftalık ihtiyaçları için kullanacağı malzemelerin masrafları için bedel-i avarız tahsis edildiği tespit edilmiştir. Mesela IV. Mehmed döneminde Sofya, Filibe ve Tatarpazarı avarız bedelinden haftalık olarak 120.000 akçe tahsis edilmiştir.[756] Aynı dönemde Matbah-ı amire'ye ait başka masrafların karşılanması için Niğbolu ve Üsküb avarız bedellerinin bir kısmı kullanılmıştı.[757] Örneğin; Azez ve Kilis'in sürsat ve nüzül bedellerinden Hatice Sultan'ın hizmetkârlarının masraflarının karşılandığı tespit edilmiştir.[758] Bir başka örnek II. Mustafa'nın annesi, Valide Rabia Gülnuş Emetullah Sultan Galata'da Saint François kilisesini camiye çevirdikten sonra Gediz kasabasına bağlı Şabhane karyesinin avarız ve nüzül bedellerinin bir kısmı bu camiye vakfedilmiştir.[759] 1090 yılında yapılacak olan şikar-ı hümâyûn masraflarının da Yanbolu ve ona bağlı köylerin bedel-i nüzülünden tahsil edildiği gözlemlenmiştir.[760] Bunların dışında Osmanlı Devleti'nde hac sırasında iâşe, konaklama, çadır, hastaların tedavisi, ölenlerin defnedilmesi gibi masraflarının karşılanmasında da avarız türü vergilerin bedelinden istifade edilebilmekteydi.[761]

Bu uygulama, verginin başlangıçtaki amacının ötesine geçerek, farklı askerî ve idari ihtiyaçları karşılamak üzere esnek bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır. Ancak, bu durum, vergi yükümlülüğünün genişlemesi ve vergiden muaf tutulma taleplerinin artması gibi sonuçlar doğurmuştur. Sonuç olarak, devletin mali yapısını desteklemenin yanı sıra, farklı askerî ve idari işlevleri yerine getirmeye de hizmet etmiştir.

Osmanlı ordusunun beslenmesinde et, özellikle koyun eti, önemli bir yer tutuyordu. Koyun eti, bol ve kolay temin edilmesi, lezzeti ve taşıma kolaylığı nedeniyle tercih edilirdi. Büyükbaş hayvan etleri de tüketilirdi, fakat bu hayvanlar genellikle taşıma

[754] BOA, AE.SMMD.IV. 1/6.
[755] BOA, AE.SMMD.IV. 40/4546.
[756] BOA, AE.SMMD.IV. 49/5642, 5643, 5646.
[757] BOA, AE.SMMD.IV. 59/6948.
[758] BOA, AE.SMMD.IV. 72/8455, 8456.
[759] BOA, İE.DH. 14/1336.
[760] BOA, TS.MA.e 549/109.
[761] BOA, İE.ML. 14/1304, A.{DVNSMHM.d... 78 Hüküm, 203.

amaçlı kullanıldığından, daha az tercih edilirdi. Nadiren manda ve öküz gibi büyükbaş hayvanların etleri kullanılırdı; bu hayvanlar daha çok cephane ve ağır eşyaların taşınmasında görev alırdı.[762] Kamaniçe Seferi sırasında 14 Temmuz'da İsak Sıddık Menzili'ne ulaşıldığında bol miktarda koyun ve öküz eti bulunduğu, Hacı Ali Efendi'nin *"Târih-i Kamaniçe"* adlı eserinde belirtilmiştir.[763] 15 Ağustos'ta Kırım Hanı Selim Giray Han'ın Pınarbaşı Menzili'ne gelmesi şerefine verilen ziyafette büyük miktarda sığır eti sunulmuş ve Kamaniçe Fethinin ikinci gününde elde edilen ganimetlerden dolayı koyun eti 8 akçeden, sığır eti ise 3 akçeden verilmiştir. Ancak ne kadar sığır eti tüketildiği belirtilmemiştir.[764] Koyun ve sığır etinin yanı sıra, tavuk ve ördek gibi hayvanların etleri de tüketilirdi. Tavuk, piliç ve ördek *"mâkiyan"*, kaz ise *"bat"* adıyla anılırdı.[765] Her bir askerin günlük et hakkı 160 gram ile 372 gram arasında değişirdi.[766] Bu miktarlar, 17. ve 18. yüzyıl Avrupa'sında verilen et miktarının altında kalıyordu. Örneğin, Habsburg ve Rakoczi ordularında günlük et miktarı 450 gram civarındaydı.[767] 1595-1603 Osmanlı-Avusturya Savaşları sırasında Osmanlı askerine verilen et miktarı Avusturya askerine verilen miktardan az olmasına rağmen, Osmanlı askerlerinin savaş kabiliyetleri Avrupalı yazarların dikkatini çekmiştir.[768] Zaman zaman taze etin yanı sıra kurutulmuş et, yani pastırma da dağıtılırdı. 1595-1603 Osmanlı-Avusturya Savaşları sırasında orduya pastırma verildiği belgelenmiştir.[769]

Yeniçerilerin et sıkıntısı çekmemesi için Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) döneminde bazı tedbirler alınmıştı. Etin fiyatı ne olursa olsun, yeniçeriler okkasını 3 akçeden alıyor, aradaki fark ise Fatih'in vakfettiği 24.000 altının yıllık nemasından (kârından) karşılanıyordu. Ancak, bu paranın usulüne uygun kullanılmaması ve israf edilmesi nedeniyle, Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde Et Meydanı tahsis edilerek uygulama devam ettirildi. Yeni sistemde, fark devlet tarafından ödeniyordu.[770]

---

[762] İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*",* 46.
[763] İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 272.
[764] İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 273.
[765] İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 273.
[766] Graf Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti* (Ankara: Büyük Erkânıharbiye Yayınları, 1934), 188; İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*",* 45; Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007), 162.
[767] İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 266.
[768] Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606* (Wien: VWGÖ, 1988), 173; Ertaş, *Sultanın Ordusu*, 163.
[769] Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, 176.
[770] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları I,* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984), 254.

"Zarar-ı lahm" olarak bilinen bu uygulamanın bir örneği, Kuyucu Murad Paşa'nın Van Seferi sırasında görülür. Narh-ı ruzî ile belirlenen et fiyatı 7 akçeydi; bunun 3 akçesi yeniçeriler, 4 akçesi ise mîrî tarafından ödeniyordu. 1611 yılında Van muhafazasında bulunan yeniçerilerin aylık et zararı 34.800 akçeydi.[771] Ayrıca, et ihtiyacı avarız türü vergilerin bedellerinden de karşılanıyordu. Örneğin, II. Mustafa dönemine ait bir belgede, seferdeki ordunun et ihtiyacı için Gelibolu kazalarının nüzûl bedeli tahsis edilmişti.[772]

Sefere çıkan ordunun et ihtiyacını karşılamak için yoğun bir çalışma yürütülürdü. Sefer başlamadan önce, koyunların bir kısmı sürsat olarak toplanır ve kasabbaşı ya da koyun eminlerine teslim eden kişilere *"zağraf"* denirdi.[773] Önceden belirlenen miktar, sürsat mükelleflerine havale edilir, bir kısmı da iştira usulüyle temin edilirdi.[774] Sürsat olarak belirlenen koyunlar sefer güzergâhına uzaksa, sürsat bedel olarak tahsil edilirdi. 17. yüzyılda, koyun başına 120 akçe sürsat mükelleflerinden tahsil edilirdi.[775] Ayrıca, koyunlar sürsat ve iştira haricinde maktu' ve taahhüd yoluyla da temin edilirdi.[776] Ordunun et ihtiyacı için satın alınan hayvanlar, kasabbaşı veya koyun eminlerine verilen para ile ya hazineden ya da çeşitli vilayetlerin gelirlerinden karşılanırdı.[777] Sefere götürülecek canlı hayvanlar, sefer güzergâhından toplandığı gibi, seferin durumuna göre farklı bölgelerden de temin edilirdi. Örneğin, 17. yüzyıl İran seferlerinin canlı hayvan ihtiyacı Anadolu Türkmenleri ve Balkanlar'dan karşılanırdı. Anadolu'da Yeniil ve Halep Türkmenleri, Balkanlar'da ise özellikle Eflâk ve Boğdan'dan hayvan temin edilirdi.[778] Bu hayvan temin sistemi, *celepkeşan* olarak adlandırılırdı.[779]

17. yüzyılda, sefer zamanlarında ordunun et ihtiyacını karşılamak ve muhasebesini tutmak, koyun emîni olarak bilinen emin-i ganem'in sorumluluğundaydı. Sürsat ve iştira gibi yollarla orduya getirilen koyunların muhasebesi koyun emîni tarafından yapılır,

---

[771] İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*",* 46.
[772] BOA, AE. SMST. II. 119/12999.
[773] Erdoğan, "II. Viyana Kuşatması", 146.
[774] İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*",* 47.
[775] İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*",* 47.
[776] İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*",* 47.
[777] Ertaş, *Sultanın Ordusu*, 165.
[778] Şahin, *Konar-Göçerler*, 155-65; İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, 267; Ertaş, *Sultanın Ordusu*, 163.
[779] Erdoğan, "II. Viyana Kuşatması*",* 146.

işlemler onun verdiği tezkireye göre gerçekleştirilirdi.[780] İştira işlemlerinin kimin tarafından yürütüldüğüne bakılmaksızın, tüm süreç koyun eminlerinin düzenlediği tezkirelere dayanılarak gerçekleştirilirdi. Orduya et dağıtımı, koyun eminlerinin denetiminde ve cemaat kasapları eliyle yapılırdı. Bu süreçte, et bedelleri doğrudan kasaplar tarafından tahsil edilip koyun eminleri aracılığıyla ordu hazinesine teslim edilirdi. Teslimat sırasında, genellikle cemaatlerin isimleriyle birlikte kasapların isimleri de kaydedilirdi. Ancak bazı durumlarda yalnızca cemaatlerin isimleri belirtilerek işlem yapılırdı.[781] 18. yüzyılda, Mora Seferi gibi durumlarda, et ve muhasebe işlerine koyun emîni yerine *"hassa kasabbaşı"* bakardı.[782] Kasabbaşılar, koyun ve sığırları satın alarak orduya getirir ve yollarda çoban harcamalarını da karşılarlardı.[783] Sefer sırasında çeşitli sebeplerle koyunların satıldığı durumlar olurdu ve bu satışlar koyun emîni tarafından gerçekleştirilirdi.[784] Koyunun birim fiyatı, 17. yüzyılda 120 akçeden 420 akçeye kadar değişiklik gösterebilirdi; bu değişiklikler koyunun cinsine, temin zorluklarına ve mevsim şartlarına bağlıydı.[785]

Uzayan savaşlar ve çok cepheli mücadeleler, 17. yüzyılda vergilerin artırılmasına ve yeni vergilerin ihdas edilmesine neden olmuştur. Bu durum, reayanın şikayetlerine yol açmış, özellikle Balkanlar'daki gayrimüslim halkın devlete sadakatini sarsmıştır. Anadolu'da da ağır vergi yükü altında ezilen reaya, isyancı gruplara katılmış veya toprağını terk etmiştir. Bu durum, *"celâ-yı vatan"* olarak adlandırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin zorlu durumuna çözüm arayan devlet adamlarından biri de Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'ydı. Nizam-ı Cedid tabiri, III. Selim döneminden önce Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa döneminde kullanılmıştı. Paşa, bozulan mali ve askeri düzeni düzeltmek için çeşitli ıslah çalışmaları yapmıştı. Savaşların uzaması ve genellikle kaybedilmesi, askerlerin ganimet ve kılıç hakkından mahrum kalmasına ve isyan etmelerine sebep oluyordu. Devlet, kayıpları vergilerle telafi etmeye çalışırken, bu durum halkta huzursuzluk yaratıyordu. Özellikle gayrimüslim halk, aşırı vergiler nedeniyle Osmanlı Devleti'ne sırt çevirebiliyordu; Viyana mağlubiyeti (1683) sonrası

---

[780] Ömer İşbilir, "Osmanlı Ordularının İâşe ve İkmâli: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği*",* *Türkler*, Editör. Hasan Celâl Güzel (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 153.
[781] İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*",* 48.
[782] Ertaş, *Sultanın Ordusu*, 164.
[783] Ertaş, *Sultanın Ordusu*, 165.
[784] İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*",* 49.
[785] İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri."

bunun örnekleri görülmüştü. 1683 Viyana Kuşatması sonrasında bu durum daha da belirginleşmiş, tarım ve hayvancılık gibi savaş ekonomisinin temel taşları köylülerin topraklarını terk etmesi nedeniyle ciddi zarar görmüştür.[786]

Fazıl Mustafa Paşa, İstanbul Kaymakamlığı döneminde, ek vergilerin devleti içinde bulunduğu mali buhrandan kurtaramayacağını öngörmüş ve sadrazamlık görevine gelir gelmez (1689-1691), mali ve toplumsal düzeni iyileştirmek için köklü reformlar başlatmıştır. İlk iş olarak taşra yöneticilerine reayayı korumaya yönelik adaletnameler göndermiş ve halka yönelik zulmün son bulması için gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Maliye alanında da cesur adımlar atarak, Defterdar İsmail Efendi'nin rehberliğinde detaylı çalışmalar yürütmüş, pek çok vergiyi ya tamamen kaldırmış ya da yeniden düzenlemiştir. Fazıl Mustafa Paşa'nın en dikkat çekici reformlarından biri, büyük bir gelir kaynağı olmasına rağmen avarız türü vergileri kaldırmasıdır.[787] Sadareti dönemindeki savaşlarda erzak ihtiyacı olduğunda, hepsi bedeli ödenerek halktan satın alındı ve reayaya yük olunmadı.[788] Kaynaklarda belirtilmediği için muhtemelen bu, iştira usulüyle yapılmamıştı. 1691 Avusturya Seferi dönüşünde Mevkûfat Kalemindeki defterleri yakılmak üzere Edirne'ye göndermiş, ancak Slankamen Muharebesi'nde hayatını kaybettiği için planları sonuçsuz kalmıştı.[789] Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra gelenler, kaldırılan vergileri geri getirmekle kalmamış, iki yıl boyunca alınmamış vergileri de tahsil etmişlerdi.[790]

3.3.1. Avarız Türü Vergileri Toplama Sürecinde Eşkıyalık Sorunu

Osmanlı Devleti, taşradaki düzeni koruma, vergi toplama süreçlerinde denetim sağlama ve toplumdaki fesat unsurlarını ortadan kaldırmaya yönelik büyük çabalar sarf etmekteydi. Devlet hem toplumsal düzeni koruma hem de yerel yetkililer aracılığıyla adaleti sağlama amacı taşıyarak, halk üzerindeki otoritesini güvence altına almaya çalışırdı. Halkın huzurunu temin ederek, mukim oldukları yerlerde üretim yapmalarını

---

[786] Fehmi Yılmaz, "The Life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and his Reforms (1637-1691)*",* Osmanlı Araştırmaları Dergisi, *Cilt*: 20, Sayı. 20 (2000): 181-82.

[787] Abdülkadir Özcan, "Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 263; İşbilir, "Nüzül*",* 312.

[788] Zeynep Aycibin, "XVII. Yüzyıl Sadrazamlarından Köprülü-zade Mustafa Paşa Döneminde Osmanlı Devleti'nin Siyasi ve Sosyal Durumu" (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2001), 50-51.

[789] Aycibin, Aycibin, "Köprülüzâde Mustafa Paşa ve Dönemi*",* 93-94; İşbilir, "Nüzül*",* 312.

[790] Abdurrrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistem)* (Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, 1999), 305.

sağlamak ve bu bölgelerden gelecek vergi sayesinde mali kayıpların önüne geçmeyi planlamaktaydı.

Eşkıyalık olayları hem halkı tehdit eden hem de devletin vergi gelirlerine darbe vuran bir unsurdu. İnebahtı'da yaşanan olay, bunun en somut örneklerinden biridir. 1594 yılında İnebahtı kazasında, Kara Sefer adlı kişinin fesat ehline yardımcı olduğu ve nüzul toplanmasında birkaç köyü yanıltarak nüzul vermemelerine yemin ettirdiği belirtilmişti. Diğer köylerin halkı da yanıltılmış ve birçoğu isyancı olmuştu. Ayrıca, mezkûr kazadaki camide hatip hutbede iken, *"Ben seni hitabına kabul etmem"* diyerek eteğinden tutmuş, kadı ve cemaatin önünde berat-ı hümâyûnla hatip olan kişiyi çeşitli ihanetlerle indirip, kendi hevasına tabi bir kişiyi hatip olarak tayin etmişti. Ehli kalemden bir kişiyi, yanında fazla altın olduğu iddiasıyla kasabadan kovdurmuş ve ensesinden boğazlatmışlardı. Vilayetin ileri gelenleri, bu kişinin fesat ehline baş olduğu ve her geçen gün fesat ve kötülüğünün arttığı haberini vermişti. Bu nedenle, hakkında gerekenin yapılması arz edilmiş ve mezkûr kişiler yakalanıp yargılamaya tabi tutulmaları emredilmişti. Emir ulaştığında, ferman-ı şerif gereğince bu kişiyi herhangi bir yolla yakalayıp, kaybolursa şer'î olarak bulunması gerekenleri bulup, getirilip hak iddiasında bulunanlar varsa, onların davası da bir kez şer'î olarak incelenip, on beş yıl geçmemiş hususların hakkaniyetle incelenmesine hükmedilmişti.[791]

Eşkıyalık yapan kişilerin halk üzerinde zulüm ve iftira yoluyla baskı kurmaları, halkın zor durumda kalmasına ve yerlerini terk etmelerine neden oluyordu. Reayanın bu baskılar yüzünden yerlerini terk etmesi, avârız ve diğer vergilerin toplanamaz hale gelmesine yol açabiliyordu. 1594 yılında Keşap, Giresun ve Kürtün kadılarına gönderilen hükümde Köseli Yusuf oğlu Mahmud ve kardeşi Mustafa ile Keşap kazasından Mustafa Naib isimli şakilerin, fesatçı ve iftiracı olup beylerin adamları ve kethüdalarına giderek Müslümanları gammazladıkları, şeriata aykırı olarak mallarını ellerinden aldıkları, bu kişilerin zulüm ve haksızlıklarından ötürü halkın çoğunun zor durumda kalıp yerlerini terk ettikleri bildirilmişti. Yalnızca Giresun kazasından iki yüzden fazla hane, bu kişilerin kötülükleri nedeniyle vatanlarını terk etmişti. Avârız ve diğer örfi vergiler toplanamaz hale gelmişti. Bu kişiler hakkında birçok kez emirler verilmiş, şer'i mahkemede defalarca uyarı ve ikaz edilmişlerse de uyan olmamış, zulüm

[791] Abdullah Tanrıvermiş, "72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003)(VR.1-230)" (Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi, 2014), 83-4.

ve saldırıları her geçen gün artmıştı. Bu nedenle, bu kişilerin yakalanıp zincire vurularak İstanbul'a gönderilmesi emredilmişti.[792]

Yerel eşkıya gruplarının yanı sıra sipahiler de avârız, cizye ve âdet-i ağnâm vergilerinin toplanmasını engelleyerek devletin mali gelirlerine zarar vermiş ve halkı mağdur etmişlerdir. 1595 yılında Karlı-ili livası sipahilerinden Mehmed, Ali ve Mustafa ile İnebahtı Sancağı sipahilerinden Turmuş ve Oruç, bazı kimselerle iş birliği yaparak, devletin emriyle avârız, cizye, âdet-i ağnâm (koyun vergisi) ve diğer hazine gelirlerinin toplanmasına engel olmuşlardır. Reaya topluluğunu zor durumda bırakıp, beytülmale büyük zarar vermişlerdir. Her biri kanuna aykırı olarak her yıl iki bin ila üç bin kile buğday vermişlerdir. Angeli Kadısı, bu kişilerin fesat ehli olduklarını ve haklarından gelinmesi gerektiğini belirterek Divan-ı Hümâyûn'a arzda bulunmuştur.[793] Bir başka hükümde bu kişilerin küffara yardım ettikleri de vurgulanmıştı.[794]

Osmanlı Devleti'nin sahil bölgelerinde, korsan faaliyetlerinin artması ve yerel ahaliden bazı kişilerin bunlarla iş birliği yapması hem devlet hem de reaya için bir sorun teşkil etmekteydi. 1596 yılında Midilli kadısına gönderilen hükümde, Sığır Limanı'nın korsan yatağı haline geldiği ve düşman gemilerinin bu limanı kullanarak Osmanlı topraklarında konakladığı belirtilmiştir. Bu limana yakın olan Merse köyünde bulunan Yenac Madrule, Yorgaç Tarik, Duka Harca, Papa Kuzma ve Drakul adlı zımmîler, cizye, avârız gibi yükümlülüklerini yerine getirmedikleri gibi korsanlarla iş birliği yaparak bu vergilerin toplanmasına engel olmuşlardı. Kadı tarafından gönderilen arzda, köyün halkından olan ve kötü davranışlarıyla bilinen bu zımmîlerin yakalanıp cezalandırılması halinde, bu kazada cizye, avârız ve koyun hakkı gibi vergilerin toplanmasının mümkün olacağı vurgulanmıştır.[795]

Osmanlı Devleti'nin Celali İsyanları döneminde, idari ve mali yapının sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla alınan tedbirler, sıkça Celali eşkıyalarının faaliyetleri nedeniyle kesintiye uğramıştır. Bu süreçte, Celali eşkıyalarının yarattığı kargaşa ve düzensizlik, vergi toplama ve mali düzenlemelerin zamanında uygulanmasını

---

[792] Tanrıvermiş, "72 Numaralı Mühimme*",* 199-200.
[793] Zafer Şahin, "72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (VR. 231-473) İnceleme-Metin" (Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi, 2014), 85.
[794] Şahin, "72 Numaralı Mühimme Defteri*",* 371.
[795] Cihat Taşkesenlioğlu, "74 Numaralı Mühimme Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (1-117)" (Yüksek Lisans, Atatürk Üniversitesi, 2012), 75.

zorlaştırmıştır. 1604 tarihinde Kengiri sancağı beyine ve eski Kengırı kadısı olup aynı zamanda emval müfettişi olan Mevlânâ Hâcı Hüsam'a gönderilen hükümde, Mustafa Çavuş ile saraya mektup göndererek, şu anda Kalecik kadısı olan Mevlânâ Mehmed'in bu mübarek yıl içinde bedel-i kürekçi ve bedel-i nüzul toplanması ve tahsil edilmesi için emr-i şerif gönderildiği, ancak Celali eşkıyasının mezkur kazada reayanın çoğunu perişan ve dağınık hale getirdiği, bu nedenle bedel-i kürekçi ve bedel-i nüzulun zamanında tahsil edilmesinin mümkün olmadığı bildirilmiştir.[796]

Avarız için mevcut reayadan tahsil yapılmaya çalışılırken, nazır olarak tayin edilen Kanlı Veli adlı eşkıya ve adamlarından Şehre sığmaz Topal İsa ve diğer elliden fazla eşkıyanın mahkemeyi basarak tüm at, katır ve malları yağmaladığı, tahsil edilen miri akçeyi yağmaladığı ve kalan akçanın tahsiline başlanırken, Kalecik kasabası sakinlerinden ve Pazarsuyu kazasından ayrılan Abdulvahab adlı kadının adamlarının Mehmed ve Ali ve otuz eşkıya ile mahkemeyi basarak tahsil edilen miri akçeyi yağmaladıkları belirtilmiştir. Bu olayların önceden şer'i olarak tespit edilip, sicil ve hüccet kayıtlarının tutulduğu, ancak bedel-i kürekçi ve bedel-i nüzulun zamanında mahalli makama ulaştırılmadığı belirtilmiştir. Bu durum, vilayet yöneticileri tarafından soruşturulmuş ve belirtilen kişilerin fesat ve suç işledikleri tespit edilmiştir.[797]

Bu nedenle, mezkûr kişilerin şer'i mahkemeye getirilmesi ve dava açanlarla birlikte bir defa şer'i olarak incelenmesi, suçları şer'i olarak sabit olursa hak sahiplerine haklarının verilmesi ve eğer gerekirse hapiste tutulmaları emredilmiştir. Ayrıca, şer'i hükümlere aykırı olarak kimseye zulüm yapılmaması, sahte şahitlikten ve suçsuz kişileri davaya dahil etmekten kaçınılması gerektiği belirtilmiştir.[798]

Avarız türü vergilerin toplanmasına engel olunarak mahkeme basmaya kadar götürülen örneklerden biri, 1606 yılında Havran-ı Kebir köyünde yaşanmıştı. Burada dikkat çekici olan, mahkemeyi basan kişinin reayadan bir zorba veya şaki değil, devletin görevli bir başka kadısı olmasıydı. Edremid Kadısı Mevlânâ Muslihiddin ve na'ib Alaeddin, sürsat vergisi toplamakla görevliydiler. Kadı Muslihiddin'in Divan-ı Hümâyûn'a gönderdiği arz-ı hale göre, bedel-i sürsat için verilen emre göre hareket ettiklerinde, Havran-ı Kebir

[796] Adem Keleş, "75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (s. 172-331)" (Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi, 2011), 224.
[797] Keleş, "75 Numaralı Mühimme Defteri", 224.
[798] Keleş, "75 Numaralı Mühimme Defteri", 225.

köyünde yaşayan Kadı Hasan ve ona bağlı eşkıyaların köyde sorun yarattıkları belirtilmişti. Bu eşkıyalar, mahkemeyi basarak memurların görevlerini yapmalarını engellemişlerdi. Kadı Hasan'ın eşkıyalarla gezdiği ve hukuka aykırı davrandığı, fakirlere zulmettiği bildirilmişti. Bu nedenle, hükmün Kadı Muslihiddin'e ulaşmasıyla birlikte, Kadı Hasan'ın yakalanarak zimmetinde bulunan mirî malların tahsil edilmesi ve hak sahiplerine iade edilmesi emredilmiştir. Ardından, bu kişinin Kıbrıs'a sürgün edilmesi ve adaya teslim edildiğine dair belge alınarak saraya bildirilmesi istenmiştir.[799]

Celali isyanları sırasında, reayanın eşkıyaların gözetimi altında olduğu ve ürettiği malların bu kişiler tarafından alındığı bilinmektedir. Anadolu'dan Celali isyanları olduğu için çok sayıda askerin toplandığı ve bu askerlerin yiyecek ve malzeme ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği bildirilerek, her bir kadının, kendi bölgesinden gerekli malzemeleri ve parayı toplaması ve ordunun yiyecek sıkıntısı çekmemesi için tedbir alması emredilmiştir.[800] 1607 yılında Bazı bölgelerde reaya Celâli eşkıyası tarafından yağmalandıklarını ve emir gereği kasabadan sürsat alınamayacağını iddia ederek bazıları başka diyarlara gitmiş ve sürsat zahiresi vermemiştir. Bu nedenle, sürsat zahiresinin örfi vergilerden olmayıp nakdi olduğu ve halkın bu bahanelerinin geçerli olmadığı belirtilmiştir.[801] Bu kapsamda Nasuh Paşa ahaliden sürsat talep etmesi sonrasında reayanın bundan şikâyetçi olması oldukça ilginçtir. Kayseri Kalesi, Celâlîler tarafından işgal edilmiş ve uzun zamandır kuşatma altında tutulmuştur. Timar sahipleri ve alaybeyleri, kale muhafazasında hizmet vermiş ve reayanın mal ve erzakları eşkıya tarafından yağmalanmıştır. Bu durum, reaya ve timar sahiplerinin durumunu zorlaştırmıştır. Ancak, Vezir Nasuh Paşa, reayaya sürsat zahiresi vermedikleri ve timar sahiplerine Celâlî muharebesinde bulunmadıkları gerekçesiyle bedel akçesi ödemeleri gerektiğini söylemiştir. Gönderilen hükme göre, mezkûr kişilerin kalede mahsur kaldıkları ve bu nedenle sürsat ve bedel tahsil edilmemesi gerektiği emredilmiştir. Hükmün ulaşmasıyla birlikte, kadının bu emre uygun hareket ederek reayadan sürsat ve timar sahiplerinden bedel akçası talep etmemesi ve bunun engellenmesi istenmiştir.[802]

---

[799] Derya Elvan, "18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (h.1013-1015/m.1604-1607) (vr.131-260) (İnceleme-Metin-İndeks)" (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2017), 474-5.
[800] Elvan, "18 Numaralı Mühimme Zeyli*",* 470-1.
[801] Şahin, "Celâli Seferi Mühîmmesi (1607)*",* 68.
[802] Yeliz Karataş, "18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607) (vr.1-130) (İnceleme- Metin-İndeks)" (Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi, 2017), 229.

Celali isyanları sırasında zahire sevkiyatı ciddi şekilde aksatılmıştı. Toplanan zahirenin harmanlanma, toplanma ve sevkiyat süreçlerinde eşkıyanın eline geçme olasılığı oldukça yüksekti. Bu durum hem devletin hem de reayanın sıkıntı çekmesine yol açmaktaydı. Ahali, böyle durumlarda her zaman vergilerinde indirim beklerdi. Diğer taraftan, yiyecek kıtlığı çeken askerlerin isyan etmesi ve hatta Celalilerin safına katılması kuvvetle muhtemeldi. Bu konuda, eski Anadolu Beylerbeyi'ne gönderilen hüküm oldukça dikkat çekicidir.

1607 tarihli hükme göre, Düstur-ı Ekrem Kuyucu Murad Paşa'nın şark seferine yönelik olarak yeniçeri ve altı bölük halkı ile diğer askerler için Karesi Sancağında bulunan kadılara sürsat zahiresi temini için emir gönderilmişti. Ancak, bu zahirenin hala gerekli yerlere ulaşmadığı ve bu nedenle kadıların suçlu duruma düştükleri ifade edilmişti. Askerlerin zahire konusunda sıkıntı çektiği ve halkın zahireyi teslim etmekte zorlandığı bildirilmişti. Bu sebeple, halkın durumuna acıyarak zahirenin yarısının affedildiği ve diğer yarısının tahsili için sağ ulufeciler ağası Bekir'in görevlendirildiği ifade edilmişti. Hükmün ulaşmasıyla birlikte Hüseyin'in bu emri yerine getirerek, kadılarla birlikte zahirenin yarısını toplayıp orduya teslim etmesi emredilmiştir. Hüseyin'in, herhangi bir gecikme veya ihmal yapmadan hareket etmesi ve belirtilen miktarı eksiksiz teslim etmesi gerektiği önemle vurgulanmıştır.[803]

1607 yılında Celali isyanları sırasında sürsat zahiresinin bir araya getirilmesi ve orduya toplu olarak ulaştırılması, güvenlik sorunlarına yol açmıştı. Bu sorunları çözmek için vergi tahsili yapan görevlilerin müstakil olarak zahireyi orduya ulaştırması uygun görülmüştü. Böylece, güvenlik endişeleri azaltılmış ve vergi tahsilatının daha düzenli bir şekilde yapılması sağlanmıştı.[804]

Akşehir kazasında sürsat tahsiliyle ilgili yaşanan bir olay oldukça dikkat çekicidir. “Filler tepişirken arada çimenler ezilir” deyimini hatırlatan bir durum yaşanmıştır. 1607 yılında Akşehir sancak beyi Sinan, askerler için sürsat zahiresi gerektiğini ve bu amaçla daha önce bir emir gönderildiğini bildirmiştir. Ancak Celâli ve eşkıya korkusundan reaya ve beraya dağlara kaçmış ve bu nedenle zahire toplanamamıştır. Ahali ile yapılan görüşmede, Tuğlızâde Ali'nin güvenilir biri olduğu ve reaya ile berayanın geri dönüp

[803] Dilek Şahin, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu’da Celâlî Hareketleri (8 Numaralı Mühimme Zeyli’ne Göre)" (Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi, 2003), 71-2.
[804] Şahin, "Celâli Seferi Mühîmmesi (1607)*”,* 217-8.

zahireyi toplayarak hızla teslim edebileceği bilgisi verilmiştir. Bu sebeple, daha önce gönderilen emir doğrultusunda zahirenin hızla toplanması ve belirlenen menzile teslim edilmesi emredilmiştir. Kadının, bu konuda vakit kaybetmeden hareket etmesi ve zahirenin eksiksiz toplanarak teslim edilmesi istenmiştir.[805]

Ancak işler istenildiği gibi gitmemişti. Avarız tahsildarının yanında bulunan devletin görevlendirdiği Sipahi Tuğlızade Ali isyan ederek Celalilere katılmış ve kendisi gibi isyan eden adamlarıyla toplanan vergileri gasp etmiştir.[806] Dergâh-ı âli çavuşlarından Abdi ve yanında bulunan Pertal ve Resul adlı sipahiler ile Cebeci Mustafa, vergi toplamak üzere Akşehir'e yakın Çimendere mahallinden geçerken, Sipahi Tuğlızade Ali'nin adamlarından Kızılbaş Rıdvan, Altıaylık, Süleyman ve Pirî, otuz-kırk eşkıya ile Abdi ve adamlarına saldırmışlardır. Pertal, Cebeci Mustafa, Mehmed, Süleyman, Resul'ün iki hizmetkarı ve Osman'ı döverek katletmişlerdir. Abdi Çavuş ise güçlükle kaçarak canını kurtarmıştır. Celali eşkıyaları, bu adamlardan geriye kalan malları, yiyecekleri ve hayvanları gasp etmişlerdir.[807]

Aynî olarak toplanan avarız türü vergiler, görevliler tarafından kadıya teslim edildiğinde kendilerine mühürlü bir tezkire verilirdi. Zahire konusunda ihtilaflı durumlar ortaya çıktığında, defter kayıtları (mevkûfat defterleri) ve bu tezkireler sorunun çözümünde kullanılabilirdi. Örneğin; 1607 tarihinde Ali ve Şaban adlı sipahilerin, Aksaray kadısının bulunduğu meclis-i şer'e gelerek bu yılki sürsat zahiresini daha önceki kadı Mevlânâ İsmail'e teslim ettiklerini bildirmişlerdi. Mühürlü tezkireyi ibraz ettiklerinde, Mevlânâ İsmail de çağrılarak soruşturulmuş, sürsat zahiresini reayadan alıp anbara koyduğu, ancak Halil adlı mübaşirin anbarın anahtarını alarak bütün sürsat zahiresini yağmaladığı belirtilmişti. Reayanın tekrar sürsat zahiresi vermeye güçlerinin olmadığı bildirilmişti. Eski kadı Mevlânâ İsmail, reayadan sürsat zahiresini alıp mühürlü tezkire vermişse, onun çağrılarak bu durumu doğrulaması istenmişti. Eğer bu hadise doğruysa, reayadan tekrar sürsat zahiresi talep edilmemesi ve onların mağdur edilmemesi emredilmişti. Çünkü devlet reayadan tekrar sürsat zahiresi alınmasının zulüm olacağının farkındaydı.[808]

---

[805] Şahin, "Celâli Seferi Mühîmmesi (1607)*",* 73-4.
[806] Şahin, "Celâli Seferi Mühîmmesi (1607)*",* 74.
[807] Şahin, "Celâli Seferi Mühîmmesi (1607)*",* 107.
[808] Şahin, "8 Numaralı Mühimme Zeyli*",* 242-3.

İhtilafların çözümünde defter müracaatının bir diğer örneği, 1629 tarihinde Hacılar-kürdü Cemaati'nin arz-ı halinde görülmektedir. Hacılar-kürdü Cemaati'nin, kendilerinin Lek taifesi reayaları ile aynı vergilere tabi olduğu 84 numaralı mühimme defterinde belirtilmiştir. *"Hacı Ahmed Oğlu olarak, sana geçen sene sürsat için emir verildi"* denilerek, Hacılar-kurdu cemaatinden 10.000 koyun, beş katar deve, 100 batman yağ ve 100 batman bal alındığı ve bir ay içinde toplamak için üzerlerine 300 kuzu daha alındığı bildirilmiştir. Ayrıca, hâlâ üzerlerine mübaşir koyup zorla alım yaptığı belirterek zulüm ve tecavüzde bulunduğu ifade edilmiştir. Mevcut defterlere başvurulduğunda, bu taifeye sürsat zahiresi için emir verilmediği anlaşılmıştır. Bu nedenle, Hacılar-kürdü cemaatiyle birlikte orduya gelerek serdar-ı ekrem huzurunda durumu açıklamadan ve doğruluğu belirlenmeden, bundan böyle onları rahatsız etmemesi emredilmiştir.[809]

Avarız vergisi tahsil edilirken, kethüdanın eşkıyalarla birlikte hareket ederek suistimallerde bulunup çeşitli mallar toplaması, vergi tahsilinde yaşanan suistimal ve eşkıyalığın nasıl iç içe geçtiğini gösteren bir örnektir. Bu tür olaylarla karşılaşan İstanbul'da yaşayan Rum zimmî reâyâları, şikayetlerde bulunmuşlardı. Karamanlı Acı Perket isimli zimmînin, bazı güçlü kişilere dayanarak 1099 ve 1100 (1689-1690) yıllarında imdâdiye-hâne salyânesi toplamakla görevlendirildiği, ancak bu görevi kötüye kullanarak halktan kişisel çıkarları için çeşitli mallar topladığı belirtilmişti. Ayrıca, reâyâ fakirlerine zulmettiği, diğer bölgelerden gelen zimmîleri zorla çalıştırdığı ve onlardan para aldığı ifade edilmişti. Hatta adında bir tabip ile iş birliği yaparak sahte davalar düzenledikleri ve sahte şahitler buldukları, bu şekilde birçok kişinin evlerini harap ettikleri ve bazı insanların şehri terk etmelerine sebep oldukları bildirilmişti. Divan-ı Hümâyûn'a gönderilen emre göre Acı Perket'in şer'î muhasebesinin yapılması ve zimmetinde bulunan hakların geri alınması emredilmişti.[810]

Osmanlı Devleti'nde, taşrada ortaya çıkan eşkıyalık vakaları ciddiyetle ele alınmış ve yerel yöneticilere bu olayların üzerine gitme sorumluluğu verilmişti. Eşkıyaların kadıya saldırarak yağma yapmaları, devletin otoritesine açık bir tehdit olarak görülmüş ve sert müdahaleyi gerektirmişti. Osmanlı taşrasında toplanan avarız gibi vergilerin güvenliği, devletin öncelikli konularından olmuştu. 1606 tarihinde Dadya kadısı Mevlâna Şeyh

[809] Durmuş Kandıra, "84 Numaralı Mühimme Defteri (tahlil-metin)" (Yüksek Lisans, İstanbul Üniversitesi, 1995), 46-7.
[810] Ümit Baki Erdem, "14 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (h.1101-1102/ m. 1690-1691)" (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2017), 336-7.

Mehmed'in daha önce İstanbul'dan emir aldığı ve üç bin florinin iki yüz florinini topladığı, kalan birer florin için de toplama işine devam ettiği belirtilmişti. Ancak Dadya kazasında bulunan yukarıda adı geçen zevat on beş adamlarıyla birlikte silahlanarak Mevlâna'yı üç yerinden yaralamış ve kırk bin değerinde mal ve erzağı yağmalamışlardı. Ayrıca köle statüsünde bir kişiyi de yanlarına almışlar ve avarız türü vergileri ödememişlerdi. Kadı, kurtulmak için her birine mühürlü belge vermek zorunda kalmış ve zulüm ve baskılara uğradığını bildirmişti. Bu olay üzerine yeniçeriler ağası Hüseyin tarafından gönderilen bir mektuba göre, Musa ve suç ortağı olan diğerlerinden daha önce emredildiği üzere florinlerin istenmesi ve eğer yine inat ederlerse durumu bildirmeleri emredilmişti. Rodos Beyine, bu kişilerin bölgeye döndüklerinde yakalanarak Adana'ya gönderilmeleri emredilmişti.[811]

Aynı kişilerin işledikleri suçlar hakkında bir başka hüküm daha mevcuttu. Buna göre Dadya kadısı Mevlânâ Mehmed, kazada Musa, Veli, Memi, Küçük Mehmed, Kara Ramazan, Ali ve Yusuf adında eşkıyaların, on beş kişiyle mahkemeye silahlarla saldırarak kendisini üç yerinden yaraladıklarını ve Ramazan adlı kişinin topladığı avarız paralarını ve kırk elli bin akçelik erzak ve eşyayı yağmaladıklarını bildirmiştir. Divan-ı Hümâyûn'dan çıkan karara göre şayet bu kişiler suçlu bulunursa kürek cezasına çarptırılması emredilmiştir.[812]

Avarız türü vergilerin toplanması sırasında, Halil Çavuş ve adamlarının devletin vergi tahsil sürecini engelleme girişimleri, Osmanlı Devleti'nin taşradaki güvenlik sorunlarına ne kadar ciddiyetle yaklaştığını göstermiştir. 1606 yılında Menteşe sancağında bulunan Köyceğiz halkından Hacı Ömer oğlu Halil Çavuş, fesat ve kötülükleri nedeniyle daha önce bildirilmiş ve hakkında emirler verilmiş olmasına rağmen bir şekilde kurtulmuş ve faaliyetlerini artırmıştır. Yüzlerce eşkıya ile birlikte insan öldürmüş ve malları yağmalamıştır. Devletin avarız vergisini toplama görevlilerine karşı çıkarak, çok sayıda atlı ve sekban ile karşı koymuş, birçok insanı öldürmüş ve halkı tehdit ederek vergi toplanmasını engellemiştir. Bu olayın incelenmesi sonucunda, Hacı Ömer oğlu Halil

[811] Elvan, "18 Numaralı Mühimme Zeyli*",* 539-40.
[812] Elvan, "18 Numaralı Mühimme Zeyli*",* 395.

Çavuş ve diğer sekbanlar ile eşkıya liderlerinin ortadan kaldırılması ve gerekli cezaların uygulanması emredilmiştir.[813]

Menzil hizmeti, ticaret kervanları, ulaklar ve ordu için hayati öneme sahipti. Avarız vergisini ödemekle yükümlü olan menzil yakınlarındaki ahali, menzilci hizmeti yerine adam tutarak, hizmetlerini *"menzile kapulu"* adı altında bir çeşit avarız vergisi olarak ödemekteydi. Ancak, bazı devlet görevlileri ve askerler, bu durumu kendi çıkarları için kullanarak menzilci olacak kişiyi kendileri belirleyip, ödenecek ücreti kendilerine alabiliyorlardı. Bu bağlamda, 1665 yılında Prevadi kazasında benzer bir olay yaşanmıştı. Prevadi ahalisi, avarız türü vergilerin emr-i şerif ile menzile kapulu olarak ödediklerini ve menzil hizmetini yerine getirmek için bir menzilci tuttuklarını belirtmişti. Ancak, kasabadan olmayan bazı örf ve askerî tayfa üyeleri, fakirlere zarar vermek için kendi isteklerine göre bir kişiyi menzilci olarak atayarak, yasa ve şeriata aykırı hareket etmişlerdi. Bu nedenle, menzil hizmetine ilgisi olmayanların müdahale etmemesi ve yasa dışı hareket edenlerin engellenmesi için emir verilmiştir.[814]

Yol üzerinde görev yapan köylere menzil görevi verilirdi.[815] Menzil görevi verilen köyler, hizmetleri karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i şakka vergilerinden muaf tutulurdu. Ancak, 1678 yılında bazı devlet görevlilerinin devir, selamiye, kaftan bedeli, yaylak ve konak harcı gibi vergiler talep etmesi şikayetlere konu olmaktaydı. Divan-ı Hümâyûn tarafından, bu konuların deftere bakılarak incelenmesi ve bu doğrultuda karar verilmesi istenirdi.

Bu durum, devletin reayanın hakkını koruma amacıyla aldığı olağan dışı kararlara bir örnek teşkil etmektedir. Böylece, reaya üzerindeki haksız yüklerin hafifletilmesi ve devlet görevlilerinin keyfi taleplerinin engellenmesi amaçlanmıştır.[816]

Tekâlif-i örfiyye muafiyetine dair bir diğer örnek de 1657 yılında Bolu'da tespit edilmiştir. Bolu kasabasının menzil bar-girlerine bağlı olduğu ve emir gereği bu görevleri yerine getirdiği, diğer yükümlülüklerden muaf oldukları belirtilmiştir. Ellerinde muafname-i hümâyûn olduğu halde, bu yıl sürsat zahiresi talebiyle rahatsız

[813] Elvan, "18 Numaralı Mühimme Zeyli*",* 442-3.
[814] Tataroğlu, "4 Numaralı Atik Şikâyet Defteri*",* 353-4.
[815] Colin J. Heywood, "The Ottoman Menzilhâne and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth century" (Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920): "Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi" tebliğleri, Meteksan Limited Şirketi, Ankara, 1980), 181.
[816] Mercimek, "96 Numaralı Mühimme Defteri*",* 158.

edildiklerini ifade etmişlerdir. Menzil bar-girleri ile ilgili görevlerini eksiksiz yerine getirdiklerinden dolayı, sürsat ve diğer yükümlülük talepleriyle rahatsız edilmemeleri gerektiğini dile getirmişlerdir. Şeyhülislam Mevlâna Mustafa'nın da bu taleplerini desteklediği belirtilmiştir. Halkın, üzerine düşen görevleri yerine getirdikten sonra, muafiyetlerine aykırı olarak sürsat ve diğer yükümlülük talepleriyle rahatsız edilmemeleri ve korunmaları gerektiği vurgulanmıştır.[817]

1678 yılında Vergi tahsildarlarının görev yaparken ahali tarafından itirazlara maruz kaldıkları ve hatta şiddet gördükleri durumlar tespit edilmiştir. Bu gibi olayların araştırılması ve gerekli cezaların verilmesi için Bostancıbaşılara görev verilmiştir. Vergi tahsili ile görevli olan Mustafa isimli şahıs, vergi tahsili için Ab-ı Sâfi (Sakarya) Kazasına bağlı bir köye gittiğinde, köyde yaşayan Hasan, Kör Yusuf ve Kara Ali oğlu Mehmed'in, şer'i hükümlere aykırı olarak kendisini dövdüğünü, başını yaraladığını ve çeşitli saldırılarda bulunduğunu belirtmişti. Bu durum, hüccet-i şeriyye ile kayıt altına alınmış ve emr-i şerif gereğince bu konunun incelenmesi için Bostancıbaşı Mustafa'nın müdahalesiyle yerinde şer'i olarak görülmesi emredilmişti.[818]

Osmanlı Devleti'nde göçebe yaşayan Yörük taifeleri, yerleşik olarak yaşayan reayaya büyük çapta zarar verdiklerinde, yaşadıkları bölgeden sürgün edilmelerine neden olabiliyordu. Zorunlu iskana tabi tutulan büyük gruplar, parçalar halinde farklı bölgelere yerleştiriliyordu. İlk bakışta ceza olarak görülen bu uygulama, aslında hem iskana tabi tutulan ahali için hem de devlet için faydalı oluyordu. Zira yerleşik hayata geçirilmeye çalışılan Yörük ahalisi, terk edilmiş olan yerlere iskân edilip boş olan araziyi işletmesine izin veriliyordu. Ayrıca, yol güvenliği ve ahalinin huzurunu sağlamaları karşılığında avarız türü vergilerden muaf tutulabiliyorlardı. Ekip biçtikleri yerlerden devlete ödenmesi gereken vergileri ödemek suretiyle devlet hazinesine de kazanç sağlayabiliyorlardı.

Bu konudaki en ayrıntılı örneklerden biri, 1690 yılında Anadolu Beylerbeyine gönderilen hükümde geniş kapsamlı olarak yer almaktadır. Karaman Valisi ve Anadolu Beylerbeyine, Teke ve Menteşe sancaklarının yöneticilerine, Kütahya, İzmir ve Konya

---

[817] Selçuk Osmanoğlu, "92 Numaralı Mühimme Defteri (özet ve transkripsiyon)" (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2004), 62.
[818] Musa Alper Yayvan, "96 Numaralı Mühimme Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 1089-1090/M. 1678-1679)" (Yüksek Lisans, Gaziantep Üniversitesi, 2014), 162.

kadılarına, Aydın, Saruhan ve Balıkesir sancakları mütesellimlerine hitaben yazılan hükümde, Danişmendli Türkmeni cemaatlerinden olup, Aydın livasında sakin olan çeşitli aşiretlerin durumu ele alınmıştır. Bu aşiretlerin, konar ve göçer hayat süren Altıparmak oğlu Hüseyin'e tabi Karalı cemaatinin ve Hacı Hasan Kethüda'ya tabi Küçük Musacalu cemaatinin, Musa Kethüda, İvaz Kethüda ve Cücük Yusuf Kethüda'ya tabi Cevaşir cemaatinin, Hüseyin Kethüda, Süleyman Kethüda ve Osman Kethüda'ya tabi Kaşıkçı cemaatinin, Sarı Bekir Kethüda'ya tabi Göregir cemaatinin, Kudal Ömer Kethüda ve Ferruh Kethüda'ya tabi Büyük Musacalu cemaatinin, Veli Kethüda'ya tabi Kürd Mehmedli cemaatinin, Köse İbrahim Kethüda, Bali Kethüda ve Kız Kethüda'ya tabi Büyük Musacalu cemaatinin, Ali Kethüda ve Keşoğlu Bekir Kethüda'ya tabi Küçük Musacalu cemaatinin, Ali Kethüda ve Mehmed Kethüda ve Hacı Osman oğlu İbrahim Kethüda'ya tabi Gördüngöre cemaatinin, Hacı Mehmed Kethüda'ya tabi Mucan cemaatinin ve yine Danişmendli Türkmeni tayfasından olup, Rum livasında sakin olan Bektaş Kethüda, Kara Ömer Kethüda ve Hacı Ali oğlu Ahmed'e tabi Herekli cemaatinin, Cafer Kethüda ve Çarık Ali Kethüda ve oğlu Koca'ya tabi Karaca Kürd cemaatinin, İbrahim Kethüda ve Hacı Ömer oğlu Mustafa'ya tabi Boynuinceli cemaatinin, Veysi Kethüda oğlu Ahmed ve Ali oğlu Mehmed'e tabi Savicli cemaatinin, Hacı Bekir Kethüda ve Halil Kethüda'ya tabi Şarklı Kürdî cemaatinin, Ali Kethüda ve Hacı Ebu Serdar oğlu ve Ferik Ali Kethüda ve Osman Kethüda'ya tabi Kurdboyu kebir ve Kurdboyu sagir cemaatlerinin, Mehmed Kethüda, Bali Bektaş oğlu Mirza Ali ve Sekban oğlu Atmaca'ya tabi Sarıklı cemaatinin, Bekir Kethüda, Yusuf oğlu İsmail Kethüda ve Mustafa Kethüda'ya tabi Sarılar boyu kebir ve sagir cemaatlerinin, İsmail Kethüda'ya tabi Duduhanlı cemaatinin, Duman oğlu Ahmed Kethüda ve Köse Mehmed'e tabi Veliler cemaatinin, İbrahim oğlu Irzaman oğlu Ahmed Kethüda ve Arap oğlu ve Hacı Bekir ve Bektek ve Ömer oğlu Osman nam Kethüdalara tabi diğer Kaşıkçı cemaatinin, bir süredir Halep ve Adana arasında konar-göçer olarak yaşadıkları, ancak son yıllarda Aydın, Beğşehri ve Kengırı (Çankırı) ve Hota ve Gedikler kazalarındaki palankalara uğradıkları belirtilmiştir. Bu ziyaretler sırasında, kasaba ve köy halkının zarar gördüğü, hayvanlarına zarar verildiği, bağlarına konup otuz kırk gün kadar kaldıkları, ağaçları kestikleri, taşrada bulunan hayvanları aldıkları, sahipleri talep

ettiğinde şiddetle dövüldükleri ve bazılarını öldürdükleri, zulüm ve taaddi ettikleri bildirilmektedir.[819]

Bu nedenle, zikredilen cemaatler, Sığla sancağına bağlı Ayasuluğ (diğer adıyla Viranşehir) mevkiinden Torbalı'ya kadar olan, yaklaşık on iki saatlik mesafede bulunan boş ve harabe arazide ve bir kısmı da Balıkesir sancağında Susurlug ve Ömerköy yakınında Demirkapı ve Viranhan olarak bilinen boş arazide iskân edilmiştir. Bundan sonra, aralarından seçtikleri güvenilir kişiler tarafından yönetilmek üzere cemaatlerine baş ve buğ tayin edilmiştir. İçlerinde fesat ve eşkıyalık edenler olduğunda, bu kişiler yakalanarak kadıya teslim edilmek üzere ihtiyarları ve işçileri tarafından her birine kefil verilmiştir. Bu arazileri mamur ve şen hale getirmek üzere tarım ve koruma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Elde ettikleri mahsullerden, arazilerinin beşte birini ve bağ, bahçe ve bostanlarından şer'i hukukun gerektirdiği hakları devlete ödemişlerdir.

İzmir'den Demirkapı'ya gelince kadar, bu bölgelerden geçen yolcuların güvenliğini sağlamak ve eşkıya zararlarından korumak şartıyla, avarız-ı divaniye ve reaya vergilerinden ve tüm örfi ve şakka yükümlülüklerinden muaf tutulmuşlardır. Yaylalarına gittiklerinde, kendileri gitmeyip, aileleriyle birlikte belirtilen yerlerde ikamet etmişlerdir. Sadece çobanlarını göndererek hayvanlarını otlatmışlardır. Bu durum için, başdefterdar İsmail'in bildirimiyle, nüzul ettikleri arazinin tarım ve koruma faaliyetleri için kaydedilmesi ve maliyeden emir verilmesi gerektiği belirtilmiştir.[820]

Osmanlı Devleti'nde avarız türü vergilerin toplanamadığı durumlarda kadılara, bölgenin ileri gelenleri de yardımcı olur ve böylece vergi tahsili gerçekleştirilirdi. Ancak, halkın dini duygularını kullanarak devlet aleyhine kışkırtan kişiler, görevlileri zor durumda bırakabiliyordu. Bu konuda Kütahya'da yaşanan olay oldukça dikkat çekicidir.

Aydın Muhassılı Ahmed Paşa'nın emri ile Siyavuş adlı kişi, emrinde bulunan defter ile birlikte Kütahya halkına vergileri tebliğ etmiş ve deftere kaydetmişti. Ancak halk, bu vergileri ödemekten kaçınmış ve daha önce verilen emir gereğince, tecavüz ve muhalefet edenlerin isimlerinin bildirilmesi istenmişti. Vilayetin ileri gelenleri, kadı ve mütesellim ile iş birliği yaparak, emre uygun olarak defterde belirtilen vergileri tahsil

[819] Tuba Meryem Yıldız Karacan, "101 no'lu Mühimme Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi" (Yüksek Lisans, Akdeniz Üniversitesi, 2010), 194.
[820] Karacan, "101 no'lu Mühimme Defteri", 195.

etmişti. Ancak aynı köyde yaşayan Maden oğlu adlı imam ve onun takipçileri, Şeyh Oğlu ve Vahhâb gibi kişiler halkı kışkırtarak pazarları kapatmış ve mahkemeyi basarak fesat çıkarmışlardı. Bu durumun bildirilmesi üzerine, 1099 yılına ait avarız ve 1100 yılına ait avarız, nüzul ve bedel-i sürsat vergilerinin acilen tahsil edilmesi ve Maden oğlu ile altı kişinin Kütahya kalesine hapsedilmesi emredilmiştir.[821]

Osmanlı Devleti'nde, ordudan kaçan askerler ve başıbozuk saruca-sekban grupları her zaman devlet için büyük bir sorun teşkil etmiştir. Bu gruplar, özellikle merkezden uzak kaza ve sancaklarda, yerel halka zarar verip devlete ait olan gelirlere zorla el koyabiliyordu. Saruhan Sancağı'nda 1101 yılında sürsat, avarız ve bedel-i nüzul toplamakla görevli olan muhassıl-ı emval Seyyid Ahmed Ağa'nın, her kazada ve Akhisar'da tahsildarları aracılığıyla bazı vergileri topladığı, bazılarının ise toplanmadığı bildirilmiştir.

Vilayet-i Aydın'dan sefere katılmayan ve vilayetlerinden kaçan yeniçeri eşkıyalarından yaklaşık altmış kişinin, bölükbaşı ve yayak sekbânı ile elli atlı sekbân ve yüz levent ile köyleri dolaşıp halka zorbalık yaptığı ifade edilmiştir. Yayak sekbân taifesinin, her köyden merkebleri başka köylere götürüp merkeb başına bir kuruş aldıkları ve bazı Müslümanları hapsedip zincir akçesi adıyla para topladıkları belirtilmiştir. Ayrıca, her hane başına yüz elli kuruş alarak halka zulmettikleri bildirilmiştir. Kazanın köy ahalileri, durumlarını kadıya arz ederek, muhassılın zulmünü ve haksızlığını bildirmişlerdir. Bu nedenle, Seyyid Ahmed'in zulmünün durdurulması ve haksız yere aldığı paraların geri ödenmesi emredilmiştir.[822]

3.3.2. Avarız Türü Vergiler Tahsilatında Suistimaller ve Etkileri

Avârız vergisinin tahsilatında yaşanan suistimallerin önüne geçmek amacıyla sık sık emirler çıkarılarak taşradaki kadılar uyarılmıştı. Avarız vergisini toplamakla görevlendirilen kişiler, bazen devletin belirlediği miktardan daha fazla tahsilat yaparak halkı mağdur edebilmekteydi. Divan-ı Hümâyûn, kadılara açık talimatlar vererek, belirlenen vergiden fazla akçe alınmasına müsaade edilmediğini ve bunu yapanların cezalandırılması için emirler çıkarmıştır.[823]

---

[821] Erdem, "14 Numaralı Atik Şikâyet Defteri*",* 266-7.
[822] Erdem, "14 Numaralı Atik Şikâyet Defteri*",* 382-3.
[823] Fatih Çiçek, "69 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi (s. 169-336)" (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011), 222.

Osmanlı taşra yönetiminde kadıların görevlerini kötüye kullanmaları, halkın adalete olan güvenini sarsan en önemli unsurlardan biri olmuştur. 1594 yılında Elvanlu kazasında kadıların, belirlenen avârız vergisinden fazla tahsilat yaparak halkı mağdur etmesi, merkezi yönetimin müdahale ederek adaletin yeniden tesis edilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Elvanlu kazası halkının kadıya yönelik şikâyetleri dikkate alınarak, kadının belirlenenden avarız vergisi fazla tahsilat yaparak halka zulmettiği tespit edilmiştir. Eski Elvanlu kadısı olan Seyyid Ahmed ve Yasin döneminde, avârız vergisi seksen akçe olarak belirlenmişken, verilen emre aykırı olarak yüz beş akçe alarak halka zulüm ve eziyet ettikleri bildirilmiştir. Bahsi geçen kadı, şeriata uygun olarak çağrılarak, Elvanlu kazası halkıyla birlikte adaletle ve özenle incelenip, söz konusu kişinin emre aykırı olarak halktan ne kadar fazla avârız akçesi aldıysa eksiksiz şekilde sahiplerine iade edilmesi emredilmiştir.[824]

Bazı durumlarda halktan fazla alınan vergi neticesinde, bunu yapan kişinin uyarılarak fazla ücreti iade etmesi istenmiştir. Ancak, bu hususta Köstendil Beyine ve Menlek Kadısına 1604 tarihinde gönderilen emir önemli bir örnektir. Menlek Kadısı Mevlâna Ahmed'in yazdığı mektuba göre, Menlek'in eski kadısı olan Ahmed'in sürsat toplamaya memur olduğu zaman emr-i şerife muhalif olarak halktan fazla vergi topladığı belirtilmiştir. Halktan üç yük akçe nüzul ve koyun alınmış, harcırah ve yolluk olarak fazla akçe toplanmak suretiyle halka zulüm edilmiştir. Bu durumun üzerine Sadrazam Ali Paşa, olayı teftiş etmek ve adı geçen Kadı Ahmed'in topladığı fazla malı geri iadesini sağlamak maksadıyla Ömer Çavuş'u görevlendirmiştir. Ömer Çavuş, Kadı Ahmed'e giderek şer'i şerife uygun olarak halktan aldığı fazla malı geri vermesi için uyarıda bulunmuştur. Kadı Ahmed, iki üç gün içerisinde aldığı malı iade edeceğini taahhüt etmiş fakat sözünü tutmamıştır. Bu nedenle, hakkında verilen hükme göre Kadı Ahmed'in yakalanıp toplanan fazla malının elinden alınması ve şer'i hükümler doğrultusunda cezalandırılması emredilmiştir.[825]

Suistimal konusunda bir başka ilginç örnek, sipahilerin taşra bölgelerinde halka haksızlık yapmaları, zorla yiyecek ve binek hayvanlarını almaları ve insanların yaşam alanlarında huzursuzluk yaratmalarıdır. Avarız için ödeyecekleri arpa, saman, yağ, bal, tavuk gibi yiyecekleri zorla alınan halk şikayetçi olmuştur. 1594 yılında Konya

[824] Tanrıvermiş, "72 Numaralı Mühimme*",* 18.
[825] Keleş, "75 Numaralı Mühimme Defteri*",* 231.

sipahilerinden kethüda piri olan Ahmed isimli sipahi, iki yüz sipahi oğlu ve silahdarı ile kasaba ve köylerde altı yedi gün konaklamışlardı. Her gece köylülerin evlerine dört beş araba gönderip arpa, saman, yağ, bal, tavuk ve diğer yiyecekleri almış, kasabalarda korkudan kimse dükkânlarını açamamıştı. Kethüda Piri Ahmed adamlarını köylere gönderip, yiyecek için para istediklerinde ise ödeme yapmayanların evlerini yağmalatmıştı. Bu zulümler yüzünden birçok köylü kaçmış, sipahiler köylere gidip ücretsiz yemek ve yiyecek almışlar, sefere gidiyoruz diyerek at ve katırları da almışlar, aşırı zulüm ve saldırıda bulunmuşlardı. Avârız vergisinin toplanamaz hale gelmesi üzerine, hükümet sipahilere gerekli olan her şeyi narh fiyatı üzerinden halkın rızasıyla ve bedelini ödeyerek temin etmelerini emretmişti. Bundan sonra zorla at ve katır almalarına izin verilmemesi ve şimdiye dek şeriata aykırı olarak aldıkları her ne varsa geri vermeleri gerektiğini beyan etmişti. İtaat etmeyen askerlerin isimleri, görevleri ve dirlikleriyle birlikte yazılıp Divan-ı Hümâyûn'a bildirilmesi emredilmişti.[826]

Osmanlı Devleti, vergi toplama sürecinde halkın mağduriyetini önlemek amacıyla belirli standartlar koymuş ve vergi miktarlarını emirlerle sınırlamıştı. Emirlere uymayan kadıların azledileceği ve ağır şekilde cezalandırılacağı belirtilmişti. 1594 yılında Merkezi kazalardan olan Alaiye'de, avârız vergisi ve kürekçi vergisinin tahsilatında mirliva ile kadıların, belirlenen miktardan fazla akçe almakla suçlandıkları tespit edilmiştir. Mirlivanın, bu konuda gereken dikkati göstermesi ve avârız ve kürekçi vergileri için verilen şer‘î emirlerde belirtilen miktardan fazla fakir halktan alınan akçelerin eksiksiz şekilde sahiplerine iade edilmesi emredilmiştir. Kadılar ise, emirlerde belirtilenden fazla aldıkları miktarları iade etmezlerse, azledilmekle kalmayıp en ağır cezalarla cezalandırılacakları konusunda tehdit edilmişlerdir.[827]

Kadılar, Osmanlı toplumunda önemli bir yönetim ve adalet mekanizmasını temsil ettiklerinden dolayı kendilerinden adil davranmaları beklenirdi. Ancak bazı kadılar görevlerini suistimal ederek halka zulüm ve haksızlık yapmışlardı. 1595 yılında Bergama’nın nahiyelerinin kadısı olan İbrahim, fakir halka yaptığı zulüm ve haksızlık sonucunda hükümete şikâyet edilmişti. Bahsi geçen kadı, avârız hanelerini defterde olandan fazla göstermiş, akçeyi fazla toplamış, koyunu olanlardan koyun ve kuzusu olanlardan kuzu alırken bedava almıştı. Sığırı olan fakirlerden birer tosun almış,

[826] Tanrıvermiş, "72 Numaralı Mühimme*",* 153-4.
[827] Tanrıvermiş, "72 Numaralı Mühimme*",* 173.

kiminden dokuz, kiminden beş altı kile buğday ve arpa toplamıştı. Dağdan kereste getirttiği halde ücret ödemediği gibi, tahta ve odunu zorla getirtmişti. Köy imamlarını kürekçi yazdığı için mescidin imamsız kaldığı, bu şekilde fakirlere zulüm ve haksızlık yapmasının sınır tanımadığı bildirilmişti.[828]

Kadılar, görevlerini suistimal ederek halka zulmettiği gibi, vergileri kendi zimmetlerine geçirerek devleti mali olarak zor durumda bırakabilirdi. Özellikle tekalif-i örfiye gibi 16. yüzyılın sonlarında sadece askeri ihtiyaçlar için kullanılan vergilerin zamanında seferdeki orduya ulaşmaması, askeri isyana yol açabilirdi. Buna dair 73 numaralı mühimme defterinde yer alan bir hüküm oldukça dikkat çekicidir.

1592 tarihinde Manastır ve Florina kadılarına gönderilen hükme göre, eski Manastır Kadısı, geçen senenin nüzulünü toplamıştı. Bunun dışında, emr-i şerife uymayarak halktan tekrar yol nüzülü adı altında beşer ve altışar yüz akçe toplamıştı. Topladığı nüzulun bir kısmını Belgrad'ta bulunan ambara teslim etmiş, kalan kısmını ise kendisine almıştı.

Manastır ve Florina kadılarına, bu durumun teftiş edilip fukaranın hakkının sahiplerine teslim edilmesi emredilmişti. Emr-i şerife göre, miras akçesinin hazineye aktarılması gerektiği, yeni bir emre ihtiyaç duyulmadan nüzul defterine göre alınması belirtilmişti. Sabık Manastır Kadısı Ahmed'in, geçen senenin nüzulünden 1037 kile buğday, 2091 kile arpa ve 1128 kile tereke geriye kaldığı, terekenin her kilesinin 112 akçeden toplamda 350.336 akçe olarak tahsil edilip Belgrad'taki hazineye ulaştırılması emredilmişti.[829]

Kadıların görevlerini suistimal ettiklerine dair atik şikâyet defterinde yer alan Seyyid Mehmed adlı kadının nasıl görevini kötüye kullandığını gösterdiği 1666 tarihli kayıt dikkate değerdir. Avarız türü vergilerin tahsili sırasında ortaya çıkan suistimaller, halkın üzerine düşen yükü artırmakta ve zulme yol açmaktaydı. Bu tür durumlardan biri de Horpişte kazasında yaşanmıştır. Horpişte ahalisinin, üzerlerine düşen avarız ve cizyeleri emr-i defter gereğince ödemiş oldukları belirtilmiştir. Ancak, kadıları olan Seyyid Mehmed'in, kendi menfaati için 500 kuruş avarız ve 250 kuruş cizye, 150 kuruş koyun

[828] Şahin, "72 Numaralı Mühimme Defteri*",* 133-4.
[829] Yunus Kırayit, "73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-120)" (Yüksek Lisans, Bitlis Eren Üniversitesi, 2017), 53-4.

bedeli ve zahire bahası olarak 100 kuruş aldığı ifade edilmiştir. Ayrıca, vali tarafından vilayete zahire ve kaftan-bahası olarak 30.000 akçe alındığı, manastırlardan ise bir şey almamak için ellerinde emr-i şerif olmasına rağmen 400 kuruş alarak zulmettiği bildirilmiştir.

Bu nedenle, bu durumun şer'i olarak incelenmesi ve kanuna aykırı olarak alınan paraların geri verilmesi için emir verilmiştir. Horpişte ahalisinin haklarının korunması amacıyla yapılan bu müdahale, halkın üzerindeki haksız yüklerin hafifletilmesini hedeflemekteydi.[830]

1594 yılında Berkofça kadısına gönderilen hüküm, fazla miktarda alınan verginin istismarcı devlet görevlileri tarafından ulaşılan en uç örneklerinden biridir. Berkofça kasabası sakinleri olan ulema, suleha, imamlar, hatipler ve diğer ayanlar tarafından gönderilen mahzarda, eski kadı Mevlânâ Mehmed'in yaptıklarından dolayı şikâyet edilmiştir. Bu mahzara göre, Mevlânâ Mehmed sürsat ve nüzul-ı avarız vergilerini köy köy gezip emir-i şerife aykırı olarak yanında yirmi atlı ile halktan fazlasıyla vergi toplamıştır. Âhar hizmet mukabelesinde emir-i şerife göre tekâlif-i örfiyyeden muaf olanların vergiye dâhil olduklarını söyleyerek hukuksuz olarak halkın parasını alıp miriye teslim etmemiştir. Mahzara göre, bunların dışında da halka başka zulümler yapmıştır. Dergâh-ı muallâ çavuşlarından Zülfikar Çavuş, kadılara emir-i getirip bu emri yerine getirmesi için görevlendirilmiştir.[831]

Zülfikar Çavuş, görevinde başarılı olamayıp Berkofça dağında baskına uğrayarak öldürülmüştür. Mühimmedeki kayda göre, Zülfikar Çavuş, Berkofça dağında Mevlâna Mehmed'in adamları tarafından baskına uğramış, eşyaları gasp edilmiş ve ardından asılarak katledilmiştir. Bununla birlikte Zülfikar Çavuş'un, mahkemeyi basarak sicili mahfuzu parçaladığı iddiaları üzerine zeameti başkasına verilmiş ve kendisinin haklarından gelinmesi için emr-i şerif çıkarılmıştı. Fakat Çavuş, bahsi geçen olayın iftira olduğunu ve adının geçen kazada hilaf-ı vaki olarak iletildiğini belirtmişti.[832]

Mahkeme harçları, nâiblerin temel geçim kaynağı olup, baktıkları davalardan ve yürüttükleri işlemlerden sicil, hüccet, mürâsele, nikâh, talâk, ıtâk gibi adlar altında ücret

[830] Tataroğlu, "4 Numaralı Atik Şikâyet Defteri*",* 534-5.
[831] Şahin, "72 Numaralı Mühimme Defteri*",* 322-3.
[832] Şahin, "72 Numaralı Mühimme Defteri*",* 323.

alınmaktaydı. Bu harçlardan nâiblerin payı, kanunnâmelerde belirtildiği üzere, kadılara göre beşte veya altıda bir oranındaydı. Ancak, nâiblerin zaman zaman bu harçları toplamada aşırıya kaçmaları halkı rahatsız etmişti. Adâletnâmelerde bu haksızlıklar sıkça dile getirilmiş ve önlenmesi emredilmiştir.[833]

Osmanlı Devleti'nde nâibler, yerel yönetimlerin idari ve adli işleyişinde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Ancak, nâiblerin görevlerini suistimal etmeleri ve yolsuzluk yapmaları hem halkın hem de adalet sisteminin işleyişini olumsuz etkilemiştir. Nâibler, kadı tarafından belirlenir ve Anadolu veya Rumeli kazaskeri tarafından onaylanırdı. İstanbul'da ise bu yetki İstanbul kadısına aitti. Genellikle süresiz atanırlardı, ancak belirli aralıklarla görev değişiklikleri yapılırdı. Nadiren, yirmi beş-otuz yıl aynı yerde görev yapanlar da bulunurdu. Nâiblerin rüşvet alarak halktan zorla para topladığı ve bu yolsuzlukların, sadece nâiblerin değil, niyâbet ettikleri kadı ve kazaskerlerin itibarına da zarar verdiği bilinir. Yetersizlik, yolsuzluk veya ehl-i örf ile iş birliği gibi sebeplerle azledilirlerdi. Görevini kötüye kullanan nâibler hakkında Divân-ı Hümâyun'a sık sık şikâyetler gelir ve kazaskerler bu konularla ilgilenirdi. Nâibler, halka zulüm yapıp, zorla para toplayıp ve miras taksimini yanlış yapması sıkça şikâyet konusu olurdu.[834]

Ayazmend Kadısına gönderilen hükme göre, Karacadağ nahiyesinde yaşayan Arab Selim'in, her gelen kadıya baş olup, kendi çıkarları doğrultusunda beş altı adamla birlikte kadıya nâib olduğu belirtilmiştir. 1076 (1665) yılında ferman edilen sürsat zahiresi kapsamında, Arab Selim'in arpanın kilesine 70 akçe, koyun başına 300 akçe, otluk arabasına 400 akçe, odunun kilesine 100 akçe, pamuğun vukiyyesine 100 akçe ve balın vukiyyesine 55 akçe aldığı ve fermanla belirtilenden fazla para tahsil ettiği bildirilmiştir. Bu durumun zulüm ve haksızlık olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle, Arab Selim'in kayıt altına alınarak orduya getirilmesi emredilmiştir.[835]

Osmanlı vergi sisteminde görülen suistimallerden biri de kadıların halka yönelik aşırı vergi toplama uygulamalarıdır. 1592 yılında Çukarca kadısının halka haksız vergiler yüklediği ve yetkilerini kötüye kullandığı iddiaları üzerine devlet tarafından müdahale edilmiştir. Beygir vergisi ve ayak teri adı altında alınan paraların, Osmanlı Devleti'nin

---

[833] Mehmet İpşirli, "Nâib*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 13.
[834] İpşirli, "Nâib*",* 312-3.
[835] Tataroğlu, "4 Numaralı Atik Şikâyet Defteri*",* 369.

halktan zorunlu olarak topladığı vergilerin dışında olduğu ve kadının bu vergileri kendi çıkarına kullandığı anlaşılmıştır. Kadının, bazı olaylara müdahale edip etmeme konusunda rüşvet talep ettiği, iki taraflı hüccet vererek adaletsiz uygulamalarda bulunduğu iddia edilmiştir. Ayrıca avârız vergisinde emredilenden fazla akçe almış, ehl-i örf topluluğu ile iş birliği yaparak halktan şeriata aykırı şekilde akçeler toplamış, *"subaşıya para veriyorsunuz, bana da verin"* diyerek halktan çokça akçe almış ve hane başına bir koyun zorunluluğu koyarak vermeyenlere daha fazla baskı yaparak zulmetmiştir. Osmanlı yönetimi, kadıların şeriata uygun şekilde yargılanmalarını ve suçları sabit olduğunda hak sahiplerine haklarının iade edilmesini emretmiştir.[836]

Bir bölgedeki askeri güçlerin yerlerinde olmaması, her zaman eşkıyalar için huzursuzluk çıkarmak adına iyi bir fırsat olmuştur. Özellikle nüzul malının toplanmasını fırsat bilen şakiler, malın toplandığı kadılık makamını basacak kadar ileri gidebilirdi. Örneğin, 73 numaralı mühimme defterinde yer alan bir hükme göre, 1592 tarihinde Akçakazanlık kazasında nüzul malı toplanırken eşkıya olan Kör İsa ve adamları, mahkemeyi basıp tartı aletlerini parçalamış ve muhzırları darp etmişlerdi. Bu olayda, fakirlere zulmedilmiş, nüzul malları yağmalanmış ve kadılık makamı büyük zarar görmüştü.

Avarız türü vergiler tahsil edilirken ölçü aletleri devlet tarafından damgalanırdı. Damgasız ölçü aleti ile nüzül vergisi toplamak yasaktı çünkü damgasız aletteki ölçünün hileli olması muhtemeldi. Akçakazanlık kadısına gönderilen hükümde, Akçakazanlık kazasında nüzulun toplanmasına emr-i şerif ile mübaşir olunup tahsil edildiği sırada, Akçakazanlık sakinlerinden eşkıya ve fesat ehli olan Kör İsa, yanına on beş eşkıya alarak mahkemeyi basmıştı. Nüzülün tartıldığı teraziyi ve kilesini parçalamış ve mahkemede hazır olan kişileri döverek naibi de darp etmişlerdi. Hükümde ayrıca, diğer malları ve erzakı yağmaladığı ve fakirlere zulm ettiği belirtilmişti. Mirlivanın seferde olması nedeniyle korkusu olmadan zulm ve saldırılarını sürdürdüğü, eğer hakkından gelinmezse miras malının gasp edileceği ve nüzulun cem' ve tahsilinin imkânsız hale geleceği ifade edilmişti. Bu nedenle, ehl-i fesadın ele geçirilip, zincire vurularak saraya

[836] Kırayit, "73 Numaralı Mühimme Defteri*",* 147.

gönderilmesi emredilmişti. Ayrıca bu kişilerin on beş yıl geçmemiş davalarının teftiş edilerek hak sahiplerine haklarının verilmesi de emredilmişti.[837]

Osmanlı Devleti'nin taşra yönetiminde yaşanan sorunlar ve yetki suistimalleri, devletin merkezi otoritesini zayıflatmaktaydı. 1596 tarihinde Rum Vilayeti muhafızı Ahmed Paşa tarafından divan-ı hümâyûna gönderilen mektup, birçok vilayetteki sorunları anlatmaktadır. Ahmed Paşa, Vilayet-i Rum'da birçok kasaba ve köyde birçok kadı ve danişmend bulunduğunu, bunların ellerinde yirmişer otuzar atlı olduğunu ve halka zulüm ettiklerini belirtmiştir. Paşa, bu durumu teftiş için gittiğinde kendisine teftiş emri olmadığı söylenmiş ve tepki gösterilmiştir. Çorum'da halk, *"Biz müstakil beylerbeyimizi içimize koymadık"* diyerek tepki göstermiştir. Amasya'da Gönemli Memi olarak bilinen kadının, yangın çıktığında bir tüccarın malını gasp ederek evine götürdüğü ve tüccara geri vermediği belirtilmiştir. Ayrıca, nüzül, avarız ve kürekçi paralarının kadılar tarafından zimmete geçirildiği anlatılmaktadır. Rum Vilayeti'nin bir beylerbeyi olmadığı için bu kişiler mevkilerini kullanarak suistimaller yapmışlar ve halka zulmetmişlerdir. Ahmed Paşa'ya gelen emirle bu kişilerin hakkından gelinmesi ve vilayetin muhafazasına dikkat edilmesi emredilmiştir.[838]

Biga Sancağına bağlı Çan kazası ahalisinin 1603 yılında gönderdiği arz-ı hâlde yer alan bilgiler eşkıyalığın sadece silah zoruyla cebren yapılan bir iş olmadığını aynı zamanda görevini suistimal eden memurlar vasıtasıyla yapıldığının bir göstergesidir. Bu arz-ı hâl'de Çan kazasında zuhur eden eşkıyanın re'âyâya zulüm etmesinin yanı sıra adı geçen bölgeye tayin olunan kadıların mahkeme evlerinde oturmayıp yanlarına aldığı beş on neferle karye karye gezinip halka yaptığı zulümlerden bahseder. Çeşitli bahanelerle halkın yiyeceklerini almışlar. Ortada herhangi bir problem yokken eşkıya ve fesat var yalanıyla milletten nüzül-sürsat gibi vergiler toplamışlar ve bunu yaparken defterde belli olan avarız miktarı üzerinden değil kendi belirlediği miktar üzerinden yapmışlar. Bölgede bulunan bazı göçer evli yörük tayfasını avarız hanesinde değilken kendilerinin uydurduğu avarız defterinde varmış gibi göstermiş. Bu deftere göre haneden haneye değişen ve değişik senelerde kendisi için para, yağ, bal, arpa gibi mahsuller toplamıştı. Bölge halkı bu kadıların ahkâm-ı şeriyye göre hareket etmediğini, gelen kadılarında bu

[837] Muhammed Uğurlu, "73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi, 2018, 229-30.
[838] Taşkesenlioğlu, "74 Numaralı Mühimme Defteri*",* 158.

şekilde hareket ederlerse kendilerinin perişan olacağını divan-ı hümâyûna bildirmişlerdi.[839]

Bir başka suistimal hadisesi ise şöyledir: 1592 yılında Sart ve İliçe (Ilıca) kadılarına avârız toplanmasına dair hüküm gönderilmişti. Bahsi geçen yerler Birgi kazasına bağlıydı ve Birgi ahalisi, haremeyn-i şerifeyn reayasından olduğundan avârız-ı dîvâniyye haricinde diğer vergilerden muaftılar. Bölge halkı avârız vergilerini Birgi kadısına vermelerine rağmen vergi tahsildarları diğer vergileri de kendilerinden talep etmişti. Birgi ayanından olup Sart ve İliçe (Ilıca)'de oturan eşraftan bazı kişiler Birgi kazasına bağlı olmalarına rağmen vergiyi toplamakla görevli olanların buna dikkat etmediğinden ve kendilerini rencide ettiklerinden şikâyet etmişlerdi. Yapılan incelemelerde adı geçen ayanların beyanlarının doğru olduğu tespit edilip diğer vergilerin Sart ve İliçe (Ilıca) ahalisinden toplanmaması Dîvân-ı Hümâyun'dan rica edilmişti. Belgede bunun yapılmamasının sebepleri arasında kadıların rencide edilmemesi için yapıldığı belirtilmiştir.[840]

Osmanlı vergi sisteminde yaşanan suistimaller ve halkın uğradığı haksızlıklar, zaman zaman celâ-yı vatan (vatanı terk etme) noktasına gelmiştir. Selanik'te nüzul, avarız ve diğer vergilerin toplanması sırasında, görevlilerin emre uygun hareket etmeyip belirtilenden daha fazla vergi aldığı, yirmi yıldan bu yana koruma altında olan bağ ve bahçelerden de harç adı altında yüksek miktarda vergi alındığı vurgulanmıştı. Bu haksızlıklar sonucunda halk, büyük sıkıntıya düşmüş ve köylerini terk etme noktasına gelmişti. Bu hükümde kadıya verilen emir, halktan belirlenen miktardan fazla vergi alınmaması gerektiğini ve bu durumu suistimal edenlerin isimlerinin bildirilmesini içeriyordu.[841]

Osmanlı Devleti, toplumsal ve ekonomik düzeni korumak amacıyla vergi adaletine önem vermiştir. Osmanlı toplumunda, seyyidlik unvanı, vergi muafiyeti gibi bazı ayrıcalıklar tanınan bir konuma sahipti. Seyyidler, genellikle peygamber soyundan gelenler olarak kabul edilip, bu nedenle toplumda yüksek bir statüye sahiptiler.[842]

---

[839] Selçuk Demir, "75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 1-171)" (Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi, 2008), 104.
[840] TS.MA.e 1288/67
[841] Keleş, "75 Numaralı Mühimme Defteri*",* 86.
[842] Ş. Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 323.

Ancak, bu durum bazı kişilerin sahte belgelerle seyyidlik iddiasında bulunarak haksız muafiyet elde etmesine sebep olmuştu. Sahte seyyidlerin vergi yükümlülüklerini diğer halk üzerine yıkarak toplumsal huzursuzluk yarattığı görülmüştü. Nâkibü'l Eşrâf, Osmanlı toplumunda seyit ve şeriflerin kayıtlarını tutan ve onların haklarını gözeten bir makam olarak görev yapmaktaydı. Bu makam, seyyidlik unvanını denetlemekle sorumluydu. 1604 yılında Nâkibü'l-Eşrâf Mevlânâ Seyyid Mehmed, Divan-ı Hümâyûn'a gönderdiği bir mektupta, Rumeli eyaletindeki kadılar, zâim, tımar sahipleri, reaya ve diğer Müslüman gruplar arasında, bazı kimselerin sadece avarız-ı dîvâniyye ve tekâlîf-i örfîyyeden muaf olmak amacıyla başlarına yeşil sarık sararak seyyidlik iddiasında bulunduklarını bildirmişti. Bu kişilerin sahte belgeler sunarak kendilerini seyyid ilan ettikleri ve bu yüzden üzerlerine düşen vergileri diğer fakir halka yükledikleri belirtilmişti. Seyyid Mehmed, bu durumun halkı perişan ettiğini ifade ederek sahte seyyidlerin denetlenmesi için müfettiş tayin edilmesi talebinde bulunmuştu.[843]

Osmanlı Devleti'nin askeri sisteminde önemli bir yer tutan voynuklar, lojistik hizmetlerde ve özellikle at bakımı gibi görevlerde çalışarak ordunun operasyonel kapasitesini desteklemişlerdir. Tarihsel kayıtlar, bu grubun hizmetleri karşılığında uzun süredir vergi muafiyetinden yararlandığını ve bu düzenlemenin zamanla çeşitli zorluklarla karşılaştığını göstermektedir. Voynuklar, Osmanlı askeri sisteminde genellikle ordunun lojistik işlerinde, özellikle at bakımı ve orduya hizmet alanlarında çalışan bir grup olarak bilinirlerdi. Hizmetleri karşılığında belirli vergilerden muaf tutulmaları, Osmanlı vergi ve hizmet sistemi içerisinde yerleşmiş bir düzenin parçasıydı.[844] 1604 tarihinde Sofya, Şehirköy ve Bezrik kadılarına gönderilen hükümde, voynuk taifesinin eskiden beri vergi muafiyeti bulunan hizmetlerini yerine getirdikleri belirtilmişti. Ancak, son zamanlarda haksız şekilde vergi yükü altına sokuldukları ve bu durumun çocuklarına zarar verdiği ifade edilmiştir. Eldeki belgeler ve muafiyet kayıtlarının incelenmesi sonucunda, voynukların muafiyetlerinin korunması gerektiğine

[843] Keleş, "75 Numaralı Mühimme Defteri*",* 153-4.
[844] Ayşe Kayapınar, "Voynuk*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 127.

karar verilmiş ve bundan sonra herhangi bir haksız vergi yükü ile zor durumda bırakılmamaları emredilmişti.[845]

Muafname sahibi reayanın devlet görevlileri tarafından suistimal edilmelerine dair bir diğer örnek 1614 yılında Belgrad'a bağlı Ahyolu'nda meydana gelmişti. Ahyolu hâslarının reayası dağılmış olduğu için devlet tarafından 80 hane avârız vergilerinden muaf tutulmuştu. Ayrıca, ipek madeni için aşçı hâsları belirlenmiş ve her yıl hizmet bedeli olarak 50.000 akçe ödemeleri ve madeni eşkıyadan korumaları karşılığında avârız-ı dîvâniyye ve tekâlîf-i örfiyeden muaf tutulmaları emredilmişti. Buna rağmen, son dönemde haraçların toplanmasıyla görevli kimseler gelerek avârız vergilerini haraçlarına ekleyerek bu kişilere sıkıntı yaşatmışlardı. Ellerinde bulunan emr-i şerîf doğrultusunda herhangi bir müdahale ve zorlamada bulunulmamasını talep etmişlerdi. İstanbul'dan gönderilen hükme göre, eğer önceden verilen emir doğrultusunda 80 hane vergi muafiyeti hâlâ geçerli ise, belirlenmiş 6 akçe hizmet bedelini ödeyip madeni korumaları koşuluyla reayanın bu konuda sıkıntıya sokulmaması emredilmişti.[846]

Osmanlı yönetiminde *"mukataa"* yani belirli bir vergi veya gelir kaynağının idaresi, mali kaynakların en önemli parçalarından biriydi ve genellikle devlet görevlileri veya özel kişiler tarafından işletilirdi. Mukataa sisteminde, belirli bir bölgeden veya kaynaktan elde edilen gelir, belirli bir süre için belirli bir bedel karşılığında bir kişiye veya gruba tahsis edilirdi. Bu kişiler, belirtilen süre boyunca bu gelir kaynağını işletir ve devlete belirtilen bedeli öderlerdi. Böylece, devlet hem gelir sağlarken hem de yönetim yükünü azaltmış olurdu. Bu sistem, Osmanlı Devleti'nin mali yapısının önemli bir unsuru olup, gelirlerin düzenli ve etkin bir şekilde toplanmasını sağlardı.[847]

1606 yılında Kayseri'den toplanıp orduya gönderilmesi konusunda yaşanan suistimal bu konuda önemli bir örnektir. Daha önce Kayseri Kadısı olan Mevlâna Mustafa'nın hizmetinde, Kayseri civarında bulunan mukataa akçası ve bedel-i avarızdan büyük miktarda para toplanarak, bu paranın Maliye tarafından gönderilen emr-i hümâyûn ile tahsil edilip padişaha gönderilmesi emredilmişti. Ancak, belirtilen mal-ı mirîyi vermekte zorluk çıkarıldığı ve çeşitli bahaneler üretildiği bildirilmişti. Bu nedenle, Mevlâna

---

[845] Keleş, "75 Numaralı Mühimme Defteri*",* 260.
[846] Ülkü Küçük, "Bâb-ı Defterî Başmukataa Kalemi Ahkâm Defteri (1612-1617) (İnceleme – metin)" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017), 149.
[847] Mehmet Genç, "Mukataa*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), 129-32.

Mustafa'nın zimmetinde bulunan mal-ı mirîyi almak üzere Dergâh-ı Mualla kapucularından biri gönderilmişti. Kadının mali sorumluluklarını ihmal etmesi veya öne sürdüğü bahanelerle merkezi otoriteyi oyalamaya çalışması durumunda evlerinin mühürlenmesi ve kendisinin merkeze gönderilmesi gibi ağır tedbirler öngörülmüştü.[848]

Osmanlı taşra yönetiminde, kadıların yerel halka yönelik rüşvet ve yolsuzluk yapması, adaleti sağlamakla görevli olan bu memurların yetkilerini kötüye kullanması gibi sorunlar oldukça yaygındı. Kurşunlu Kadısı Mahmud halka zulmetmesi, rüşvet alması, mallara el koyması ve benzeri yasadışı uygulamalarının, Osmanlı taşra adalet sisteminde yaşanan yapısal sorunları göz önüne sermektedir. Kurşunlu kazası ahalisi tarafından Dergâh-ı Mualla'ya 1606 yılında arzuhal sunulmuş ve Kadıları olan Mahmûd'un zalim ve rüşvetçi olduğu belirtilmişti. Daha önce eşkıyalar üzerine serdar olan Vezir Nasuh Paşa tarafından sürsat ihracı emredildiğinde, Kurşunlu'nun 518 hanesi her haneden 1 kuruş vererek zahire ve her 5 haneden 1 koyun, 1 vukiyye yağ ve bal toplayıp, 220 kile tereke ile 36 koyun ve 40 vakiye yağ teslim etmişlerdi. Bunların dışında kalan kısmını ise kendileri tüketmişlerdi. Ayrıca bedel-i avarız olarak hane başına 240 akçe sabun toplanmış, ancak yeniden 240 akçe daha alınarak halktan fazla vergi alındığı bildirilmişti. Bu nedenle, 6 köydeki 63 haneden 300 akçe alınmış ve Hacı Muttalib isimli kişiden 87 kuruş, Seyyid Ali, Halil ve Hacı Ferruh isimli kişilerden ise 150 kuruş alınmıştı. Ayrıca, sancak subaşılarıyla iş birliği yaparak yoksul halkın paralarını aldıkları bildirilmişti. Hacı Muttalib'in şikâyeti üzerine, kendisinden tekrar 100 kuruş ve 9 sığır alınmıştı. Bu durum üzerine, kadının bu meseleyle ilgili olarak adaletli bir şekilde hareket etmesi, her iki tarafa da eşit mesafede durması ve hiçbir tarafa ayrıcalık göstermemesi gerektiği bildirilmişti.[849]

Avarız vergisi toplanırken reayanın ödemede zorlandığı zamanlar olabiliyordu. Bu gibi durumlarda kadıların, bakiye kalan kısmı borçlanarak göndermesi istenirdi. Hükümde belirtildiği şekliyle *"tezâyuk olmamak"* ifadesi, devletin halkın vergi yükünü hafifletmeye çalıştığını göstermektedir. Ankara civarındaki kadılara 1603 yılında gönderilen hüküm bu konu için oldukça önemlidir. Ankara kadısı Mevlânâ Muhammed'in mektup göndererek, şark seferi mühimmatı için bedel-i nüzulun toplanıp sefere gönderilmek üzere acilen başkente iletilmesi gerektiği bildirilmişti. Ancak,

[848] Elvan, "18 Numaralı Mühimme Zeyli*",* 194-5.
[849] Elvan, "18 Numaralı Mühimme Zeyli*",* 365-6.

reayanın zor durumda kalmaması için tüm bedel-i nüzulun toplanmayıp, eksik kalan miktarın bazı yerlerden borçlanarak eksiksiz gönderilmesi istenmişti. Hâlâ Ayaş kadılığında bedel-i nüzulun bakiyesinin önemli bir miktarının kalması ve bunun toplanmasının zaruri olduğu belirtilmişti.[850]

Nüzul bedeli için borç alınması her ne kadar reayayı rahatlatan bir uygulama olsa da borçların geri ödenememesi sorunlara yol açabiliyordu. Bu konuda, Eğriboz beyinin kaymakamı olan Mahmud'un Divan-ı Hümâyûn'a gönderdiği 1604 tarihli rapor dikkat çekicidir. Kaymakam Mahmud, Eğriboz mukataatından alışılmış şekilde irsaliyenin alınmadığı, eski ve yeni borçlardan çok miktarda miri mal bulunduğu ve kadıların üzerlerinde bedel-i nüzulden kalan akçeler olduğu bildirilmiştir. Gelen haraççıların topladıkları emvali saraya ve orduya iletmedikleri, miri mal ile ticaret yaptıkları ve günden güne miri malların zayi olduğu belirtilmiştir.[851]

Bu nedenle, Eğriboz'da bulunan harac, bedel-i nüzul ve diğer miri malların toplanıp tahsil edilmesi için Eğriboz kazası ve müfettişliği, Kefevizade Mevlânâ Mehmed'e verilmiştir. Ancak, eski kadı Muslihiddin'in mahkeme sicillerini vermediği, Eğriboz dizdarı Mustafa ve vaiz Mahmud ile bazı eşkıyaların iş birliği yaparak halkı ve yabancıları isyana teşvik ettikleri bildirilmiştir. Vaiz Mahmud'un, Kefevizade Mehmed'in katli helaldir diyerek fetva verdiği, eski kadının da bir şekilde elinden kurtulduğu ve Kefevizade Mehmed'in gemiyle geldiğinde saldırıya uğradığı ifade edilmiştir. Bu nedenle, durumun şer'i olarak incelenmesi ve doğruysa gerekli cezaların verilmesi emredilmiştir. Fesada karışanların hapsedilmesi ve durumun saraya bildirilmesi istenmiştir.[852]

Osmanlı Devleti'nde taşrada görev yapan devlet görevlilerinin yerel halka karşı baskıcı uygulamalarını ve bu uygulamaların merkez tarafından nasıl denetlendiğini gösteren bir diğer örnek de incelenmeye değerdir. 1605 yılında Karesi sancağında hane-i avârız tahrir eden Kâtib Molla Muhammed'in, emre aykırı olarak her haneden ikişer akçe alınması gerekirken, her kişiden on ve on beşer akçe alarak ve bunun dışında bedelsiz olarak köylüden yem, yiyecek, arpa ve koyun aldığı ve bu şekilde zulüm yaptığı

[850] Keleş, "75 Numaralı Mühimme Defteri*",* 228.
[851] Esra Erdoğan, "Kâmil Kepeci 70 Numaralı Ahkâm Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (S. 1-220)" (Yüksek Lisans, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, 2023), 42.
[852] Erdoğan, "70 Numaralı Ahkâm Defteri", 43.

belirtilmiştir. Halk, yapılan bu haksızlıkların incelenmesini ve haklarının geri verilmesini talep etmiştir. Bu nedenle, durumun araştırılarak halk ile birlikte olup, iddia edildiği gibi haksız ve emre aykırı olarak kimden ne kadar şey alındığının tespit edilmesi emredilmiştir. Kanıtlanması durumunda alınan malların sahiplerine geri verilmesi vurgulanmıştır.[853]

Anadolu Beylerbeyi ve sancaklardaki vergi tahsildarlarının topladıkları gelirleri devlete iletmek yerine zimmetlerine geçirdiklerine dair arşivlerde çok sayıda şikâyet yer almıştır. Görevlilerin topladıkları paraları kendilerine alıkoymaları, görevlerini suistimal ettiklerini ortaya koymaktaydı. 1604 tarihinde Önceden Anadolu Beylerbeyliği mütesellimliğinde görev yapan Mehmed adlı sipahi, avarız akçelerinden oldukça fazla miktarda para toplamış, reayaya kadıların daha önce tahsil ettiklerinde eksiklikler olduğunu öne sürerek büyük miktarda para istemişti. Ancak topladığı bu paraları hazine-i amireye göndermemiş, kendisinde tutmuştu. Dahası, Sadrazam'ın kaymakamı olan ikinci vezir Mustafa Paşa, daha önce Anadolu Eyaleti valisi iken toplaması gereken vergiler ve rüsumlardan büyük miktarda parayı zimmetine geçirip teslim etmemişti. Adı geçen Mehmed'in yakalanıp, avarız akçelerinden, kadılardan ve kendisine tahsis edilenlerden ne kadar mal ve gelir aldığı yerinde ve adil bir şekilde teftiş edilip tespit edilmesi emredilmişti. Merkeze ait mallardan ve adı geçen vezire ait alacaklardan zimmetinde olanların eksiksiz toplanması ve Mustafa Paşa'nın zimmetinin temizlenmesi vurgulanmıştı. Elde edilen merkezi malların bir tarafa, vezire ait olanların ise başka bir tarafa ayrılıp mühürlenerek dergâh-ı muallaya sağlam adamlarla gönderilip hazineye dahil edilmesi de hükümde yer alan emirler arasındaydı.[854]

Vergi tahsili konusunda suistimalde bulunan devlet görevlilerine karşı önlem almak için deneyimli kişilere, livada güvenliği sağlama görevi verilirdi. 1617 senesinde Tırhala sancağında yaşanan olay, bu işleyişe dair önemli bilgiler sunmaktadır. Tırhala, Çatalca, Serfiçe, Ermiye, Girenye, Velesin ve Platamone kadılıklarında cizye toplanması, koyun vergisi, peksimet üretimi, avarız ve nüzul ve eskünci vergilerinin toplanması gibi hizmetlerle görevlendirilen memurlar, kendilerine verilen emre rağmen halktan fazladan para toplayarak fakir halka zulmetmişti. Bu tür zulümlerin ve haksızlıkların önlenmesi, devlet için her zaman çok önemli olmuştur. Hükümde, "Ey adı geçen emir sahibi! Bu

[853] Erdoğan, "70 Numaralı Ahkâm Defteri*",* 154.
[854] Erdoğan, "70 Numaralı Ahkâm Defteri*",* 246.

konuda deneyimli olduğunuzdan dolayı, sancakta güvenliği sağlama görevi size verilmiştir.” ifadesiyle konunun ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştı. Bu nedenle, emirlere karşı gelerek halktan fazla para alan ve fakirlere zulmedenlerin engellenmesi ve durdurulması emredilmişti. Ayrıca, on beş yıldan eski olmayan bu tip davaların mahkeme huzurunda incelenip, görevi suistimal ederek haksız kazanç sağlayanlardan bu kazançların geri alınması emredilmişti.[855]

Osmanlı Devleti'nde örfî vergiler (tekâlîf-i örfiyye) başlangıçta nadiren ve küçük miktarlarda toplanırken, zamanla artan ihtiyaçlar ve devlet hazinesinin bu ihtiyaçları karşılayamaması nedeniyle daha sık ve artan miktarlarda toplanmaya başlamıştı. Bu vergileri ödemekte zorlanan fakir halka, akar veya para olarak tahsis edilen vakıflardan yardım edilirdi. Vakıfların yıllık gelirlerinden ve paraların işletilmesiyle elde edilen kârlardan yardım yapılır, böylece ana kaynağa dokunulmamış olurdu. Başlangıçta bu tür vakıflar, doğrudan doğruya avârız vergisi ve örfî tekâlîfin karşılanmasına tahsis edilmekteydi.[856] 1629 yılında Tire halkı Divan-ı Hümâyûn'a bir mahzar göndererek, hayırsever merhum Kazgan-zade Mehmed Çelebi'nin mahalle fakirlerinin hane-i avarızları için bir miktar para vakfettiğini belirtmişti. Bu meblağın bir kısmı emr-i şerif ile mahallelere dağıtılmış ve mütevellilerine teslim edilmişti. Ancak, eski mütevelli Abdülgani'nin elinde kalan miktar fakirlere dağıtılmamıştı. Bazı mahalle sakinlerinin aşırı fakir olduğu ve eski mütevelli Abdülgani'nin elinde bulunan paranın da fakir mahallelere dağıtılması için emr-i şerif verilmesi talep edilmişti. Bu nedenle, belirtilen vakıf parasının yerinde kullanılması, kaybolmaması ve güvenilir rehinler ve kefillerle hak edenlere verilmesi emredilmişti.[857]

Bu konuda bir başka örnek, 1690 yılında Tire'de yaşanmıştı. El-Hac Müderris Mahallesi sakinlerinden Ahmed, annesinin ölümünden önce mahallenin avarız vergisine herhangi bir bağışta bulunmadığını belirtmişti. Ancak, mahalle sakinleri, annesinin hayatta iken mahalle avarız vergisine altmış kuruş vakfettiğini iddia etmişlerdi. Bu iddia, herhangi bir kanıt sunulmadan yapılmış ve bu nedenle haksız yere altmış kuruş alınmıştı. Bu

---

[855] Vahdettin Atik ve Diğerleri, *82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618): Özet - Transkripsiyon - İndeks ve Tıpkıbasım* (Ankara, 2000), 95.
[856] Mehmet İpşirli, "Avarız Vakfı*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991).
[857] Kandıra, "84 numaralı Mühimme Defteri*”,* 3.

durumda, adaletin sağlanması ve haksızlığın önlenmesi amacıyla olayın şeriat hükümlerine göre incelenmesi emredilmişti.[858]

Avarız türü vergiler toplama görevinin öncelikle kadılara tevdi edildiği önceki kısımlarda açıklanmıştı. Devletin adalet mekanizmasının işleyişinin merkezinde olmaları ve ahalinin en güvendiği insanlardan olmaları kadılık kurumunu ön plana çıkarmaktaydı. Ancak kadıların görevlerini suistimal etmeleri birçok şikâyete konu olmuştu. 1629 tarihinde Burdur Kazası halkı, Divan-ı Hümâyûn'a "Bu zulüm ve haksızlıklar üzerimizden kaldırılmazsa, fakir halkın çoğu dağılacak ve perişan olacak" gerekçesiyle şikâyet dilekçesi sunmuştu. Kendilerinden toplanan avarız türü vergilerin Maliye tarafından belirlenmiş miktarda ödendiğini bildirmişlerdi. Ancak kadıları Ali, padişahın emrine aykırı olarak her evden 9 kuruş fazladan tahsil ettiği gibi, topladığı parayı ticaret amacıyla başkasına borç olarak vermişti. Ayrıca, bir kişinin haksız yere 1.000 akçesini almış ve benzeri başka zulüm ve haksızlıklar yaparak halkı mağdur etmişti.[859]

Avarız türü vergilerin toplanması sırasında görevlilerin vazifelerini suistimal etmelerine dair birçok örnek mevcuttur. Ancak, 1638 yılında kadı, imam ve müezzin gibi önde gelenlerin reayayı saklamak suretiyle verginin tahsilini engellemeleri oldukça ilginç bir örnektir. Osmanlı Devleti, Selanik'teki yeniçerilerin çuha ihtiyacı için Karaferye kazasının cizye ve avarız gelirlerini tahsis etmişti. Verginin tahsil edilmesi için görevlendirilenler bu akçeleri toplamaya çalıştıklarında, Karaferye kasabasının sakinlerinden Bekirzade İbrahim, Muslizade Ahmed, Mustalihazade Allame isimli kadılar ile Hüsamzade Mehmed adlı müezzin ve Memi, Sadrizade Mustafa ve Bayram adındaki imamların reayayı saklayarak tahsilatı engelledikleri bildirilmiştir. Defalarca tahsilat girişiminde bulunulmuş ancak kadı ve diğer yetkililer bu kişilerin haklarından gelemediği için, tahsil edilmesi gereken 45.000 akçenin tahsili gerçekleşmemiştir. Kadı, müezzin, imam veya askeri kesimden biri ise kendilerine kesin uyarı yapılmalı ve mîrî malın tahsilinde kimseye muhalefet ettirilmemesi gerektiği konusunda uyarı yapılmıştır.

[858] Erdem, "14 numaralı Atik Şikâyet Defteri*",* 421.
[859] Kandıra, "84 numaralı Mühimme Defteri*",* 39.

Muhalefet edenler sıkı bir şekilde yakalanıp isim ve resimleriyle birlikte Divan-ı Hümâyûn'a bildirilmesi emredilmiştir.[860]

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim zımmîler, her yıl has kayıkların ihtiyaçları için belirli miktarda don yağı temin ederek bazı vergilerden muaf tutulmaktaydı. Zımmîler, sağladıkları yağ karşılığında temessük (makbuz) ve berat gibi belgeler alarak kendilerine güvence sağlardı. Ancak, bazı yerel yöneticiler görevlerini suistimal ederek, maliye tarafından tanınan bu muafiyetlere aykırı olarak zımmîlerden vergi talep etmişlerdi. Bu konuda İstanbul, Galata ve Üsküdar kadılarına gönderilen 1638 tarihli hüküm önemlidir. Kayıklara yağ temin eden bazı zımmîler, Asitâne'ye başvurarak dilekçe sunmuştu. Bu kişiler, her yıl has kayıkların ihtiyaçları için her biri 2.5 kantar don yağı temin edip bunun karşılığında avarız, kürekçi, voyvoda, kazma, subaşılar, asesbaşılar, muhtesip, nişancı, acemi oğlanı, ordu, şerbetçi ve benzeri görevler için vergi ve taleplerden muaf olduklarına dair ellerinde temessük bulunduğunu belirtmişlerdi. Maliye tarafından kendilerine bu muafiyetin sağlandığına dair bir berat verilmişti. Ancak, bazı örf sahibi kimseler, bu kişileri bahsedilen vergilerle rahatsız etmekte ve ödeme için zorlamaktaydılar. Her yıl vermeleri gereken yağı teslim ettikten sonra başka kimselerin onları bu vergilerle rahatsız etmemesi gerektiğine dair maliye tarafından emirler verilmişti.[861]

Devlet görevlilerinin vazifelerini suistimal etmelerinin nedeni olarak sadece kendi tamahkarlıklarını düşünmek sorunu açıklamak için yeterli değildir. Önceki kısımda, vergi tahsili için kefalet zorunluluğunun olduğu açıklanmıştı. Bu nedenle, reayadan alınmaya çalışılan fazla meblağın veya muaf olanlardan hukuksuz şekilde alınmaya çalışılan bedellerin, kadıların eksik toplanan akçelerin açığının kapatılması için yapıldığı düşünülebilir. Bu suistimallerin neden yapıldığına dair belgelerde açık bir ifade tespit edilememiştir. Suistimal konusunda 1642 tarihinde Köstendil sancağında meydana gelen örneği incelemek faydalı olacaktır.

Köprüli Kadısına ve Köstendil Sancağı Mütesellimine gönderilen hükme göre, İştib fakir ahalisi asitâneye arz-ı hallerini göndererek, bu yıl avarız vergisini toplayan Hüseyin Kadı'nın fazla akçe aldığı ve bu nedenle zulmettiğini bildirmiştir. Muhasebe

[860] Murat Ateş, "88 numaralı Mühimme Defteri'nin transkripsiyon ve değerlendirilmesi 1637-1638 (H 1046-1048) " (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2008), 169-70.
[861] Ateş, "88 numaralı Mühimme Defteri*",* 202.

defterlerine bakıldığında, kazanın 382 hanesi olup her haneden 320 akçe ve 40 akçe mübaşir maaşı olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle Hüseyin tutuklanarak kadılık görevinden alınmış ve durumun tahkik edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca hükümde, kadıların halktan haksız kazanç elde etmelerinin önlenmesi için *"cadde-i hak"* yani adalet yolundan sapılmaması gerektiği belirtilmiştir.[862]

Osmanlı bürokrasisi, verilen hükümlerin takibini yaparak emre uyulup uyulmadığını denetlerdi. Şayet verilen emre uyulmamış ve suistimale devam edilmişse, görevi kötüye kullanan kişiler hakkında sert uyarılarda bulunulurdu. Belirtilen yükümlülüklerin fermanla kaldırılmasına rağmen, halk üzerinde hâlâ bu tür yükümlülüklerin var olup olmadığını ve yakın zamanda bu vergilerin alınıp alınmadığını, avarız vergisinin fermanda belirtilenden daha fazla toplanıp toplanmadığını sorgulayan sorularla hükmün takibi yapılırdı.

1642 yılında Erzurum Kadısı Seyyid Salih'e gönderilen hükme göre, Tercan, Pasin ve Bayburd kazalarında bulunan köy ve nahiyelerdeki ahaliden post, kilise, tırpan ve kıl akçesi toplanmayacak, harman ve çadır yeri parası, soğan ve tavuk gibi vergiler artık istenmeyecekti. Bu tür yükümlülüklerden dolayı kimse rahatsız edilmeyecek diye ferman çıkmış ve emirler gönderilmişti. Ancak yasaklanmasına rağmen, yine de bu vergilerle halkın zor durumda bırakıldığı ve avarızhanelerden mâliye tarafından verilen berat ve emr-i şerife aykırı olarak fazla miktarda vergi alındığı duyulmuştu.

Bu hükümde ilginç olan nokta, suistimalin kimden kaynaklandığı konusunun araştırılmasıydı. Kadılar, belirtilen yükümlülüklerin emir-i şerifle kaldırılmasına rağmen, halk üzerinde hâlâ bu tür yükümlülükler var mı, son zamanlarda yıllık vergi alındı mı gibi sorularla hükmün doğruluğunu araştıracaklardı. Avarız türü vergilerin de mâliye'den verilen emr-i şerifte belirtilen miktardan fazla alınıp alınmadığını inceleyip, doğruluğunu ve gerçekliğini Asitâne-i Saadete bildirmeleri emredilmişti.[863]

Bir başka hükümde, muhtemelen aynı konuda şikayetlerden dolayı ahalinin bu vergilerden rahatsız edilmeye devam ettiği görülmektedir. Bir önceki hükümde olduğu gibi, kadılardan bu konuyu bizzat incelemeleri emredilmişti. Belirtilen yükümlülüklerin

---

[862] Eren Bahri Gök, "89 numaralı Mühimme Defteri" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003), 36.
[863] Gök, "89 numaralı Mühimme Defteri*",* 51.

fermanla kaldırılmasına rağmen, halk üzerinde hâlâ bu tür yükümlülükler var mı? Yakın zamanda bu vergiler alındı mı? Avarız vergisi fermandan daha fazla mı toplanıyor?

Sıkıntının çözümü için alınan tedbirler bir adım daha öteye taşınmış ve kazalarda bulunan kasaba ve köy ahalisi üzerinden kaldırılmış olan bu yükümlülüklerin alınıp alınmadığı, avarızhanelerden ne kadar para alındığı, fermandan fazla mı alındığı, alınıyorsa miktarının ne kadar olduğu araştırılması istenmiştir. Tüm bu konuların doğruluğunun araştırılarak net bir şekilde öğrenilip Asitâne-i Saadete bildirilmesi emredilmiştir.[864]

Osmanlı Devleti'nde, kadıların görevlerini layıkıyla yerine getirdikleri durumlarda, işlerini yapmalarına engel olan kişilerle karşılaşabilirlerdi. Bu durum, kadıları çeşitli iftiralarla karşı karşıya kalarak görevlerini yapamaz hale getirebilirdi. Örneğin; 1646 yılında Antalya kadısı Mevlâna Abdürrahim, arz-ı hal göndererek önceki yıl Tersane-i Amire'ye teslim etmekle görevlendirildiği kürekçi akçesini tamamen toplayıp teslim ettiğini ve bu teslimin ardından eline mühürlü bir tezkire verildiğini belirtmişti. Ancak, kaza-i mezkurdan ayak takımı ve hane-i avarız ile ilişkisi olmayan birkaç kişi, kadı hakkında asılsız iddialarda bulunmuş, *"Hane başına on kuruş almıştır."* diyerek yalan isnatlarda bulunmuşlardı. Bu şikâyet üzerine emir alarak Bakrası Sandıklı kadısı ve müftüsü olan Mustafa isimli kadıyı görevlendirip davacıları çağırmışlar, ancak kendisine dava açacak kimse bulunamamıştı. Buna rağmen, Mustafa kadı mübaşir ile anlaşarak kadıya karşı herhangi bir kanıt bulunmamasına rağmen onu keyfi olarak tutuklamış ve kadı hapisteyken kendisinden sekiz yüz elli kuruş almıştı. Bu paranın yüz altmış kuruşunu mübaşire vermiş, kalan parayı ise kendine alıkoymuştur. Kadı Mevlâna Abdurrahim, bu paranın haksız bir şekilde zorla kendisinden alındığını belirterek geri alınmasını talep etmişti. Divan-ı Hümâyûn'dan gönderilen emir ile yukarıda anlatıldığı şekilde paranın tamamen geri alınması emredilmiştir.[865]

Menzil ücretlerinin tamamı tahsil edildiği halde, menzilcilerin görevlerini suistimal ederek ücretlerin eksik ödendiğini öne sürerek reayadan haksız şekilde para toplamaya çalıştıkları 1690 yılında yaşanan bir örnekte görülmüştür. Bohaz adlı köyden Karamanlı kazasına imdadiyye akçesi tayin edilmiştir. Belirtilen yıl içinde menzilcilerden Veli adlı

[864] Gök, "89 numaralı Mühimme Defteri*",* 52-3.
[865] Nezihi Aykut ve Diğerleri, *90 Numaralı Mühimme Defteri* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1993), 405-6.

kişi, belirlenen menzil ücretini tamamen almışken, ayrıca belirlenen imdadi akçelerini de toplayarak haksız bir şekilde elde etmiş ve halkın haklarını gasp etmiştir. Fakir halk, Divan-ı Hümâyûn'a vekil göndererek haklarının korunmasını talep etmiştir. Divan-ı Hümâyûn'da murafaa yapılmış ve haksız yere alınan paraların geri verilmesi ve halkın haklarının korunması emredilmiştir. Ancak, Veli'nin haksız davranışları sonucu fakir halktan şer'an ve kanun dışı paralar alındığı belirtilmiştir. Bu nedenle, bu paraların yerinde görülerek hakların iade edilmesi ve icra-i hakkın yerine getirilmesi emredilmiştir.[866]

Osmanlı devleti nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla bir başka deyişle peşin para için gelirini iltizama veriyordu. Ordunun seferdeki iaşe ihtiyaçlarını toplamak için reayadan talep edilen tekalif-i örfiye ve avarız-ı divaniyye türü vergileri de iltizama verdiği görülmektedir. Ancak avarız türü vergiler için bu uygulamanın ne zaman başladığı hakkında bilgi olmamakla birlikte 1049 senesinde yazılan bir sadrazam arzında *"mu'tad-ı kadimden"* ibaresinden 17. Yüzyılın ilk yarısında da uygulandığı varsayılabilir.[867] Örneğin 1060 senesi avarız ve bedel-i nüzül defteri peşinci taliplere satılmıştır.[868] Bu iltizam uygulaması her zaman bir sancağın tüm bedel-i nüzülü için geçerli değildi. Bazı sancakların kazalarının belli hane sayısı kadarı da iltizama verilebiliyordu.[869] Bedel-i nüzüle ait iltizam bedeli ordu hazinesine teslim edilirdi.[870] İltizama verilecek bedellerin ödemesinin hangi para cinsinden yapılacağı da gönderilen emirlerde yer alabiliyordu. Örneğin 1099 ve 100 senelerine mahsub olan avarız, nüzül ve sürsat bedellerinin kuruş üzerinden tahsil edilmesi istenmişti.[871]

Avarız türü vergilerin iltizama verilmesi, bazı kişilerin bunu suistimal ederek tahsildarları zor durumda bırakmasına yol açabiliyordu. Bu bağlamda, Dergâh-ı Mu'alla müteferrikalarından Mahmud'un 1646 tarihli şikâyeti dikkat çekicidir. Mahmud, Rodos'un tevliyet ve avarız türü vergilerin İbrahim tarafından iltizam yoluyla alındığını ve bu görevin Ham adlı kişiye verildiğini belirtmişti. Ancak, Ham'ın haberi olmadan, gayri resmi olarak dört yük kırk beş bin akçeye kefil olduğuna dair belge düzenlenmiş ve İbrahim, bu miktarı Mahmud'dan talep etmişti.

---

[866] Erdem, "14 numaralı Atik Şikâyet Defteri*",* 311-2.
[867] BOA, TS.MA. e, 749/101.
[868] BOA, İE. ML, 8/652
[869] BOA, TS.MA. e, 957/85
[870] BOA, TS.MA. e, 644/22
[871] BOA, AE. SAMD.II. 3/270.

Mahmud, bu durumu bildirerek rencide edilip rahatsız edilmekten kurtulmak için emr-i şerif talep etmişti. Divan-ı Hümâyûn'da şikâyet dinlenmiş, durumun şer'i olarak incelenmesi ve gereken işlemlerin yapılması emredilmişti.[872]

Avarız türü vergilerin tahsili sırasında ödeme güçlüğü çeken ahali, üzerine düşen meblağı borç alarak ödeyebilmekteydi. Ancak, alacaklı olan kişilerin bunu suistimal etmeleri durumunda, devlet müdahale ederek reayanın haksızlığa uğramasını engellemeye çalışmaktaydı. 1659 yılında Ereğli nahiyesinde bulunan Siyosine-i Erek adlı köyün ahalisi, İnebahtı Sancağı Alaybeyisi olan Süleyman'dan avarız ve sair tekalifler için 412 kuruş borç almış ve bu miktarı tamamen ödemişlerdi. Ancak, Süleyman'ın adı geçen köyün ahalisinden tekrar 700 kuruş alarak onlara zulüm ve haksızlık yaptığı bildirilmişti. Bu durumun şer'i olarak görülüp köy halkının haklarının korunması için emir verilmiştir. Daha önce alınan borçların geri ödenmesi ve tekrar haksız yere alınan paraların iade edilmesi ve bunun şer'i mecliste incelenmesi emredilmiştir.[873]

Vergilerin düzenli ve adil bir şekilde toplanması hem devletin mali dengelerinin korunması hem de sosyal huzurun sağlanması açısından büyük önem taşımaktaydı. Orduya ulaştırılması emredilen iaşe malzemesinin zamanında ulaştırılmaması ve görevi suistimal edenlerin arkasında bazı kamu görevlilerinin bulunması oldukça dikkat çekici bir durumdu. Küre kazası ahalisinin 1069 (1658) yılında orduya gönderilmek üzere fermanda belirtilen sürsat zahiresini topladığı belirtilmiştir. Bu amaçla, dörder yüz keyl arpa, yirmi araba saman, yirmi araba odun ve 12.000 nakit akçe, Hüseyin ve Molla Mehmed'e Ali adlı kişinin aracılığıyla teslim edilmiştir. Ancak, bu kişiler zahire ve nakit akçeyi mahalline ulaştırmamış ve kendilerinden istenildiğinde de kadıya güvenerek görevlerini yerine getirmemişlerdir. Bu nedenle, görevlerini suistimal eden şahısların şeriat kurallarına göre hakkın icra edilmesi için emir yazılmıştır.[874]

Avarız türü vergiler toplanırken, ödeme alınamayan bir hane olursa veya avarız hanesi beklenenden az çıkarsa, toplam meblağ diğer hanelere dağıtılırdı. Bunu fırsat bilen bazı kişiler, kendilerini askeri zümreden biri olarak gösterip, hem mükellef oldukları

[872] Murat Cebecioğlu ve Diğerleri, *91 Numaralı Mühimme Defteri (H.1056)* (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015), 269.
[873] Azize Gelir Çelebi, "93 numaralı mühimme defteri (1069-1071/1658-1660) tahlil-transkripsiyon ve özet" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), 121.
[874] Çelebi, "93 numaralı mühimme defteri*",* 66-7.

meblağdan kaçmaya çalışır hem de kendi yüklerini diğer ahaliye yüklerlerdi. Bu durum, devleti reayanın hakkını koruma amacıyla olağan dışı kararlar almaya iterdi.

Eylül 1665'te Biga'da yaşanan olaydan bahsetmek yerinde olacaktır. Biga kazasında yaşayan ve züemâ olarak görev yapan kişilerden, emr-i şerif gereği avarız ve diğer vergilerin talep edilmesi sırasında, bazı kişiler kendilerinin kadı, yeniçeri, sipahi, cebeci, topçu, acemi oğlanı ve diğer askerî tayfadan olduklarını iddia ederek vergilerini ödememişlerdi. Bu kişiler, kendilerine düşen vergileri diğer halka yükleyerek zulüm yapmışlardı. Bu durum üzerine, sefere katılmayan ve kul veya kul oğlanı adı altında geçen herkesin, halkla birlikte vergilerini ödemesi emredilmişti. Bu şekilde, reayanın hakkının korunması amaçlanmıştı.[875]

Benzer şekilde, arazi sahibi kişilerin, babalarının ve dedelerinin bölük sipahisi olduğunu iddia ederek avarız ve tekâlif vergilerini ödemekten kaçındıkları hükümlerde yer almaktadır. Böyle kişiler, kethüda yerinin kuloğullarına ait olduğunu belirterek vergileri ödememeye çalışırlardı. Devlet, bu durumun şer'i ve kanuni olarak incelenmesi ve gerekli işlemlerin yapılması için emir vererek çözümü arşivdeki defterlere havale ederdi.[876]

Vergi yükümlülüklerinin dağılımı, sosyal adaletin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı döneminde farklı sosyal sınıfların vergi yükümlülükleri ve muafiyetleri, merkezi otoritenin yerel yönetimlerle olan ilişkilerini de şekillendirmiştir. Silistre halkının yükümlülüklerinin adil bir şekilde dağıtılmadığı ve güçlü kişilerin sorumluluklarını fakir reaya üzerine yıktığı Silistre ahalisinin ordu-yı hümâyûna sunduğu 1680 tarihli arz-ı halde belirtilmiştir. Sosyal adalet anlayışına ters düşen bu duruma, merkezi otoritenin müdahalesi gerekli görülmüştür.

Mühimme defterindeki hükme göre, Silistre'nin aslında 825 haneye sahip olduğu, ancak bazı köylerin ve çiftliklerin sahipleri güçlü kişiler olduğundan, yükümlülüklerin yalnızca mevcut 107 hane üzerine yıkıldığı bildirilmiştir. Bu durumun, köylerin ve çiftliklerin sahiplerinin sorumluluklarını yerine getirmemesi nedeniyle gerçekleştiği ve

[875] Tataroğlu, "4 Numaralı Atik Şikâyet Defteri*",* 386-7.
[876] Mercimek, "96 Numaralı Mühimme Defteri*",* 166, 82.

yükümlülüklerin herkesin hali, malı ve tahammülüne göre paylaştırılması gerektiği ifade edilmiştir.[877]

Bu nedenle, kudretli kişilerin çiftliklerinin ve köylerinin vergilerinin, diğer ahali ile bir karar üzerine paylaştırılarak, herkesin tahammülüne göre bedel-i nüzul belirlenmesi emredilmiştir. Ayrıca, köy kethüdaları ve ihtiyarların önerileri doğrultusunda, her köyün tahammüllerine göre yükümlülükler takdir edilip, defterde belirtilen hanelerin ve saliyanelerin incelenmesi gerektiği ifade edilmiştir.[878]

Bazı hükümlerde kadıların görevlerini suistimal etmeleri yer aldığı gibi, devletin yasakladığı bazı uygulamalara da rastlanmıştır. Örneğin, Osmanlı Devleti'nde *"devir"* adı verilen uygulamalar vardı ve bu, şer'i gelenekten gelmekteydi. Devir, belirli bir miktar paranın fakire fidye olarak verilmesi, fakirin bunu alıp kabul ettikten sonra parayı tekrar verene iade etmesi, aynı paranın tekrar fakire fidye olarak verilmesi ve bu işlemin fidye meblağına ulaşıncaya kadar devam etmesidir.[879] Bu uygulama belli dönemlerde yasaklanmış olmasına rağmen, kadıların bu durumu istismar ettiği görülmüştür. Görevlerin kötüye kullanımında kadılara görev verildiği gibi, mübaşirler de tayin edilmiştir.

Bu bağlamda, Benefçe ve Badonya kadılarına yazılan 1669 tarihli hükümde Mizistre kazası ahalisinin mevcut kadıları olan Müfettişzade Abdurrahman'ın, cizye ve avarız hanelerinden haksız yere fazla para aldığı belirtilmiştir. Her bir cizye hanesi için 800, avarız hanesi için 600 kuruş ve menzil akçesi olarak 5.000 kuruş aldığı, bu miktarın 1.000 kuruşunu kendisine ayırdığı bildirilmiştir. Ayrıca, Manya taraflarına yoklama adıyla 800 kuruş bekçi akçesi alıp, 600 kuruşunu kendine ayırdığı ifade edilmiştir.[880]

Bunun dışında, bazı yerlerden şer'i hakların alınması sırasında 1.500 kuruş kendisine aldığı belirtilmiştir. Memalik-i mahruse devirlerinin yasak olmasına rağmen, sürekli olarak naibler gönderip köy köy dolaşarak ücretsiz arpa, saman ve diğer eşyalar talep ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca, bazı şer'i davalarda hak sahiplerinden yüzde on oranında resmi harç alıp, bunun dışında 50, 60 ve 100 kuruş gibi haksız paralar topladığı

---

[877] Abdülvahit Çelik, "97 Numaralı Mühimme Defterinin transkripsiyonu (hicri 1090?1092/miladi 1679?1681)" (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2009), 138-39.
[878] Çelik, "97 Numaralı Mühimme Defteri", 139.
[879] Mehmet Koç, "İslam Hukukunda Iskât-ı Salât ve Devir (Osmanlı Uygulaması)*",* Kilitbahir, Sayı. 21 (2022): 70.
[880] Tataroğlu, "4 Numaralı Atik Şikâyet Defteri*",* 664.

belirtilmiştir. Bu durumun sonunun gelmediği ifade edilmiştir. Bu nedenle, şer'i olarak incelenmesi ve kanuna aykırı olarak alınan paraların geri verilmesi için emir verilmiştir.[881]

Avarız vergisinden muaf olan gruplara imam, müezzin gibi kişilerin dahil olduğuna daha önce değinilmişti. Bu meslek grubundaki kişilerin, statülerini kullanarak vergiden kaçmaya çalıştıkları tespit edilmiştir. 1678 yılında Kavah Ahmed Mahallesi'ndeki Firuz isimli kişinin imam ve mektep hocası olarak, Memi oğlu Mehmed'in ise müezzin olarak görev yaptığı ve bu görevleri nedeniyle avarız ve diğer vergilerini ödemekten kaçındıkları ifade edilmiştir. Uluborlu kadısının sunduğu arza göre bu kişilerin, bahanelerle vergi ödemekten kaçındıkları belirtilmiştir.[882]

Osmanlı Devleti'nde padişaha ve saray mensuplarına ait atların barındığı Has Ahur'un resmi adı Istabl-ı Âmire idi. Merkez Istabl-ı Âmire teşkilatından başka, Anadolu ve Rumeli'de yine mirahur-ı evvele bağlı çeşitli hizmetliler bulunmaktaydı. Bunlardan yundciyânın (yund oğlanları, mâdiyân-ı hâssa) görevi, devlete ait kısraklara bakmaktı. Taylar ağasının emrindeki taycılar ise Istabl-ı Âmire adına taylarla ilgilenirdi. Avarız yükümlülüğünden muaf olan bir diğer grup, Istabl-ı Âmire'de görevli olan nalbantlardı. Ancak, bazı devlet görevlileri bu zümreye haksızlık yaparak ellerindeki muafnameyi görmezden gelebiliyordu.[883]

Yanbolu kazası naibine hitaben yazılan bu hükümde, mirahur-ı evvel olan Ömer'in, Dergâh-ı Mualla'ya başvurarak, Istabl-ı Âmire'ye bağlı Yanbolu Ocağı'nda görevli olan sekizler nalbantlarının, kazanın toprağında hane avarız ve diğer vergilerle yükümlü olmadıklarını bildirdiği belirtilmişti. Ancak, kazanın ahalisinden bazı kimseler, bu nalbantlardan avarız ve diğer vergiler ile şakkâ yükümlülüklerini izinsiz olarak talep etmekteydi. Bu nedenle, haksız taleplerin durdurulması ve hukuka aykırı olarak rahatsız edilmelerinin önlenmesi emredilmiştir.[884]

Vergi tahsilatı görevini suistimal eden ve bu nedenle görevden alınan görevliler tarafından, bu vazifeyi yeniden üstlenmek için rüşvet verilmiştir. Bu durum, görevin

---

[881] Tataroğlu, "4 Numaralı Atik Şikâyet Defteri*",* 664-5.
[882] Yayvan, "96 numaralı Mühimme Defteri*",* 224.
[883] Abdülkadir Özcan, "Istabl*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), 204-5.
[884] Erdem, "14 numaralı Atik Şikâyet Defteri*",* 266-7.

maddi kazanç boyutunun ne kadar ciddi olduğunu göstermektedir. Eflâni Bolu kazası ahalisi tarafından, Divan-ı Hümâyûn'a, kazada maktul olarak öldürülen Silahdar Ağası Burunsuz Mustafa'nın oğlu Osman'ın, 1090 senesinde, on seneden beri kaza emriyle tekâlif uygulandığında, tahsilatı yapması gerekenlere ödemeyip kendisi üzerine aldığı bildirilmiştir. Osman'ın ziyade atlı adamlarla köy köy gezip, ahaliyle birlikte yaşadıkları evlere ve çiftliklere yerleştiği; bedava yemeklerin alındığı ve emlâk ile erzakların fazladan ahz edilip, kötü niyetli kasıtla emir ve defterden fazla akçelerin alındığı ifade edilmiştir. Osman'ın fazla akçeleri ve emvâl ile erzakı tespit edilerek, ahaliye zulüm ve tecavüzde bulunduğu belirtilmiştir.[885] Daha önce Divan-ı Hümâyûn'da yargılanıp men edilerek uyarıldığı halde, bu emre uyulmamış ve sürsat toplamakla görevli olana 650 kuruş rüşvet verilip, tekrar bu miktar kuruşları alarak ahaliye zulmedildiği ifade edilmiştir. Bu durumda, ilgili Mevlana tarafından, bu hususta görevlendirilip mahallinde şer‘i hukukla görülüp arz-ı hâl olunduğu üzere, bu kişinin reayaya tecavüz ve zulmü şer‘i olarak sabit olursa, fakirlerin hakkı icra edildikten sonra durumun Divan-ı Edirne'ye bildirilmesi gerektiği belirtilmiştir.[886]

Avarız türü vergiler tahsili sırasında görevini kötüye kullanarak fazla para topladığı tespit edilen kişilerde aldığı miktar geri alınırdı. Şayet kişi bu sırada hayatta değilse, mirası kime kalmışsa bu para o kişiden tahsil edilirdi. Bu uygulamanın nasıl yürütüldüğünü 1670 tarihinde Mızrak kadısına gönderilen hükümden öğrenmek mümkündür. Adı geçen kazaya bağlı Çanak Limanı kalesinde daha önce dizdar olan Hasan ve kardeşi Veli'nin, 1073 yılının avarız ve 1074 yılının bedel-i sürsat ve cizyelerini toplayıp, defterde belirtilen miktarın dışında iki yük ve 31.300 akçe fazladan aldıkları belirtilmişti. Şeriat kuralları gereğince bu durumun incelenmesi sonucu, Delvine Sancak Beyi Kaplan'ın hapsine karar verilmiş ve Veli hapisteyken vefat etmişti. Veli'nin mirasına el koyan kardeşinden fazla alınan paranın tahsil edilmesi emredilmişti. Emr u defterde belirtilenden fazla alınan paranın şer'an sabit olduğu ve bu paranın mirasçısından tahsil edilip hak sahiplerine iade edilmesi gerektiğine hükmedilmiştir.[887]

[885] Erdem, "14 numaralı Atik Şikâyet Defteri*",* 193, 97.
[886] Erdem, "14 numaralı Atik Şikâyet Defteri*",* 179.
[887] Tataroğlu, "4 Numaralı Atik Şikâyet Defteri*",* 861-2.

3.3.3. Avarız Vergi Mükelleflerinin İtirazları ve Mali Yansımaları

Vergi muafiyetleri ve vergi toplama süreçlerinde adaletin sağlanması amacıyla yapılan düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nin mali disiplinini koruma çabalarının önemli bir parçası olarak ön plana çıkmıştır. Devlet, belirli hizmetler karşılığında topluluklara ve vakıflara sağladığı vergi muafiyetleriyle mali sistemini dengelemeye çalışmış ve bu sayede kamu hizmetlerinin sürekliliğini sağlamayı amaçlamıştır. Bu yaklaşım, aynı zamanda toplumun çeşitli kesimlerinin devletle olan ilişkilerini düzenleyerek, idari ve mali yapının istikrarını korumayı hedeflemiştir.

Ancak, vergi muafiyetlerinin ihlali ve adil olmayan vergi uygulamaları, Osmanlı Devleti'nin mali ve sosyal yapısında ciddi huzursuzluklara yol açmıştır. Vergi muafiyetlerinin suiistimal edilmesi, halk arasında adaletsizlik duygusunu pekiştirmiş ve devlete olan güveni sarsmıştır. Özellikle yerel idarecilerin keyfi uygulamaları ve vergi tahsildarlarının yolsuzlukları, halkın ekonomik yükünü artırmış ve toplumsal huzursuzlukların artmasına neden olmuştur.

Bu çerçevede, Osmanlı Devleti'nin vergi politikaları ve uygulamaları, devletin mali disiplinini koruma çabalarının yanı sıra, toplumsal huzuru sağlama ve idari yapının istikrarını koruma amacı taşımaktaydı. Ancak, adil olmayan vergi uygulamaları ve muafiyetlerin ihlali, devletin mali yapısında ve toplumun genel işleyişinde derin yaralar açmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve sosyal yapısındaki dönüşümlerin incelenmesi açısından önemli bir perspektif sunmaktadır.

İskenderiye ve Burgurice bölgelerinde, köylülerin devlete vergi ödememesi ve çevrelerindeki vergi mükellefi köylere baskınlar düzenlemeleri, Osmanlı vergi sisteminin aksamasına yol açmıştı. Vergi tahsilatının yeterince yapılamaması, devlete mali yük getirmiş ve Osmanlı maliyesinin etkinliğini azaltmıştı. Avarız mükelleflerinin mallarının yağmalanması, ekonomik düzensizliklere sebep olmuş ve sosyal huzursuzlukları artırmıştı. Yerel idarecilerin değişimi de bu düzensizliklere bir çare olamamıştı. 1592 yılında İskenderiye kazasına bağlı köyler ve askeri birlikler, isyan edip yağmalama faaliyetlerine girişmişlerdi. Bu nedenle çevrelerindeki vergi ödeyen Hristiyan köylerine baskınlar düzenleyerek hayvan sürülerini ve mallarını yağmalamışlardı. Deniz kenarında bulunan bazı köyler, köleleri toplayarak yasak malları *"kâfirlere"* vermiş ve Viş iskelesine gelen tüccar topluluğuna saldırmışlardı.

Aynı zamanda birçok kişiyi kâfirlere teslim edip zulmetmişler ve vergilerini ödememişlerdi. Devlet isyancıların itaat etmesi halinde önce hak sahiplerine haklarının iade edilip, sonra kanun gereğince haklarında karar verilmesini emretmişti. Şayet itaat etmezlerse hepsiyle savaşılması emredip masum olanların haksızlığa uğratılmaması konusunda uyarı yapılmıştı.[888]

Osmanlı Devleti, halkın ekonomik anlamda zorlanmaması için belirli bir vergi miktarı belirlemiş olmasına rağmen, bazı kadılar bu miktarı aşarak halkın güvenini zedelemiştir. 1593 Avusturya Seferi için Manastır civarından nüzul vergisinin sekiz haneden bir müd olarak alınması emredilmişti. Eski Manastır kadısı Ahmed, nüzul vergisini toplama görevini üstlendiğinde, kazanın üç bin altı yüz elli bir hane olan avârız nüfusunu dört binden fazla göstermiş, birçok köyden nüzul bedelini her haneden alınacak şekilde toplamış ve bazı yerlerden altı yüz akçeye kadar bedel almıştır. Serdar tarafından *"Nüzul bedeli bir haneden iki yüz seksen akçe alınacak"* şeklinde emir verilmiş olmasına rağmen, kadı Ahmed emre aykırı olarak her haneden iki yüz yirmi akçeden fazla almıştı. Kadı Ahmed, serdara gösterdiği bakiyeden 1.500.000 akçe fazla toplamış, bunun sekiz yüz kırk bin akçesini vezire teslim ederken altı yüz altmış bin akçeyi kendisi için alıkoymuştu. Ayrıca, depolanan nüzul akçesinin bir kısmını da kendisi için ayırmıştı.[889]

Osmanlı Devleti'nde, vakıf mülklerinin statüsü, vergi muafiyetleri ve vakıf arazileri üzerindeki düzenlemelere ilişkin önemli hükümler bulunmaktaydı. Osmanlı toplumunda, Haremeyn vakıfları, özellikle Mekke ve Medine'ye bağlı vakıflar, devlete özel bir statüde yer almakta ve genellikle vergi yükümlülüklerinden muaf tutulmaktaydı. Vakıf arazilerinin kaydedilmesi, tahrir edilmesi ve denetlenmesi, bu mülklerde yaşayan ahalinin haklarını korumak için oldukça önemliydi. Reayanın korunması hususunda 70 numaralı ahkam defterinde yer alan hüküm, bu konuda iyi bir örnektir.[890] 1604 yılında Nişancı Mehmed Paşa'nın Haremeyn-i Şerîfeyn vakfına bağışladığı mülklerin, başka amaçlarla vergi yükümlülüğüne tabi tutulmak istendiği ve bunun üzerine merkezden bu tür uygulamaların önlenmesi yönünde bir emir verildiği görülmekteydi. Dârü's-sa'âdet ağası Cevher, Divan-ı Hümâyûn'a gönderdiği mektupta,

[888] Çiçek, "69 Numaralı Mühimme Defteri*",* 215-6.
[889] Tanrıvermiş, "72 Numaralı Mühimme*",* 210-11.
[890] Ş. Tufan Buzpınar, Mustafa Sabri Küçük Aşçı. "Haremeyn*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 155.

Nişancı Mehmed Paşa'nın Haremeyn-i Şerîfeyn vakfına tahsis ettiği Eğribucak, Şehirköy ve diğer vakıf arazilerinin, diğer Haremeyn vakıfları gibi olup, avârız-ı divaniyye yükümlülüğüne tabi tutulmaması gerektiğini bildirmişti. Ancak, bahsedilen bu arazilerin camisine vakfedildiği iddia edilerek avârız hanesine kaydedilmek istendiği bildirilmişti. Vakfiyede, Haremeyn-i Şerîfeyn vakfı olarak tahsis edildiği açıkça yazılı olduğundan, hâne-i avârız defterine kaydedilmemesi gerekmekteydi. Haremeyn konusunda oldukça hassas olan Padişah, Haremeyn-i Şerîfeyn'e vakfedilmiş olan ve vakfiyesinde de belirtilmiş olan bu köylerin, diğer Haremeyn vakıfları gibi defterlere kaydedilmesini emretmişti.[891]

Osmanlı Devleti, 17. yüzyılın son çeyreğine kadar kamu hizmeti gören belirli toplulukları, vakıfları ve vakıf arazilerini vergi yükümlülüklerinden genellikle muaf tutmuştur. Osmanlı'da vakıf müesseseleri, sosyal hizmetler sağlamak ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla önemli bir role sahipti. Vakıflara ait arazilerde çalışanlar, vakıf şartlarına uygun olarak bazı vergilerden muaf tutulmuşlardı. Vergi yükümlülüklerinden muaf tutarak bu yapıların sürekliliğini sağlamayı hedeflemişlerdi. Ancak, 1595 yılında Çorlu ve Ereğli'de çeltik tarımı yapan kişilere tanınan vergi muafiyeti uygulanmamış ve bu muafiyetin ihlal edilmesi sonucu çeltikçiler çeşitli ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalmıştı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Çorlu ve Ereğli kadılıklarında beş adet çeltik nehri bulunmaktaydı. Mülk-name-i hümâyûn gereğince, eski ve yeni defterlerde yüz bir kişi çeltikçi olarak tayin edilmişti. Bu çeltikçiler, yaptıkları vakıf hizmetleri karşılığında avârız, nüzul, arpa, saman, otluk, yemek, taşıma ve diğer tüm vergilerden muaf olmaları gerektiği halde, maliye tarafından gönderilen hükümlere rağmen bu yükümlülükler kendilerine yüklenmiştir. Bu nedenle, bazı çeltikçiler vakfın sağladığı tohumları ekmemiş, bazıları ise işleri bırakıp dağılmışlardır. Maliye tarafından verilen emirlere uyulması için ferman çıkarılarak, bu mağduriyet giderilmeye çalışılmıştır.[892]

Uzun Savaş dönemlerine kadar tekâlif-i örfiyye türü vergilerin her yıl toplanmadığı konusu daha önce belirtilmişti. 1596 yılında Has bahçe kasaplarından Fuad Paşa ve Lasferi adlı kasap tarafından, Tatarbazarı'ndaki celeplerden ordu için gerekli olan koyunları veya bedellerini tahsil etme isteği iletilmişti. Tatarbazarı celebleri, nüzul-i

[891] Erdoğan, "70 Numaralı Ahkâm Defteri*",* 229.
[892] Şahin, "72 Numaralı Mühimme Defteri*",* 41.

tekâlifin her sene olamayacağını söyleyerek itiraz etmişlerdi. Fakat, Divan-ı Hümâyûn tarafından, defterde yazıldığı üzere koyunu olanlardan koyun, koyunu olmayanlardan ise bedelinin alınması emredilmişti.[893]

Vergi bölgelerinin değişmesi de zaman zaman sorunlar çıkarmaktaydı. 1603 yılında Sancak beyi ve Çan kadısına mektuplar gönderilerek, Engürüs seferinde olan askerlerin zahire ihtiyaçları için hâne-i avârızdan her hane başına birer sikke toplanması için Asitâne-i Saadetten emirler verilmişti. Bu çerçevede, 204 haneden 177'si toplandığında, halk *"Bigâ'ya bağlıyız, ona veririz"* diyerek vergiyi Alişan oğlu Hasan'a emanet etmişlerdi. Söz konusu meblağın Hasan'dan şer'i olarak alınması için emir çıkarılmıştı.[894]

Avarız hanelerinin, bölgenin üretim durumuna göre 1, 3, 5, 7 ve daha fazla hanenin bir araya getirilerek tek hane olarak hesaplandığı daha önce belirtilmişti. Tımar sahibi kişilerin, bölgelerinde toplanması emredilen bedel-i nüzul miktarına itiraz edebildiği ve bunun mali karışıklıklara neden olduğu gözlemlenmiştir. 1604 tarihinde İzladi kazasından bedel-i nüzul tahsili için görevlendirilen Süleyman Çavuş ve Receb adlı kimselerin, bahsedilen bedel-i nüzul için ferman gereği hane başına 500 akçe toplanması emredilmişti. Ancak, tımar sahiplerinden Mustafa adlı kişi, 6-7 hane başına 500 akçe toplanmasını engelleyerek, 300 akçe toplanmasını istemiş ve bu nedenle büyük bir karışıklığa neden olmuş, bu sebeple, Mustafa'nın şer'i hükümle cezalandırılması emredilmiştir.[895]

Osmanlı Devleti'nde, sefer hazırlıklarında askerî gereksinimlerin eksiksiz karşılanmasına büyük önem verilmişti ve bu sürecin düzenli işlemesi için yerel yöneticilere ve halka belirli görevler yüklenmişti. Vergiler ve yükümlülükler dışında, halkın savaş zamanında sağladığı malzeme destekleri de Osmanlı ordusunun ana destek unsurlarından biri olmuştu. 1606 yılında Sefer-i hümâyûn ihtiyaçları için çıkarılması emredilen mühimmatın ve sürsat zahiresinin belirtilen emir doğrultusunda ilgili bölge halkından toplanması oldukça önemliydi. Ancak vilayet halkı, yıllık avarız, nüzul, bedel-i nüzul, tüfenkçi ve kürekçi gibi vergilerden muaf olduklarını öne sürerek bu

[893] Aydın Acar, "74 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (121-241)" (Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi, 2015), 100.
[894] Demir, " 75 Numaralı Mühimme*",* 186-7.
[895] Keleş, "75 Numaralı Mühimme Defteri*",* 173.

erzakı vermeyeceklerini ifade etmişlerdi. Ahalinin itiraz ettiği durum defterlerden kontrol edilmişti, ancak halkın haksız olduğu ortaya çıkmıştı. Asitâneden çıkan emir gereği, defterde yazıldığı şekilde vergilerin toplanması vurgulanmıştı.[896]

Vergiye itirazın bir başka örneği de 1605 yılında Karasu Yenicesi'nde yaşanmıştı. Nüzul vergisinden muaf olduklarını iddia ederek kadılık makamına bin kişi itirazda bulunmuştu. İstediklerini elde etmek için dağlarda kendilerini koruyan dört yüz kadar kişiyi bırakmışlardı. Mühimme kaydındaki hükme göre, bu grubun elebaşları tespit edilerek kürek cezasına çarptırılmalarına karar verilmişti.[897]

1607 yılında Kıbrıs'ta meydana gelen olay, halkın vergi tahsildarlarına karşı verdiği en ilginç tepkilerden biri olarak kaydedildi. Kıbrıs kadısından gelen mektuba göre, sürsat zahiresi toplamakla görevli memurlar kazaya vardıklarında, emr-i şerif gereği vergi tahsil etmeye başlamışlardı. Ancak, kaza halkı tarafından beklenmedik bir tepkiyle karşılaşılmış ve halk, vergi tahsildarlarına vergi vermek istemeyerek onları taşlamıştı. Bu duruma ilişkin Kıbrıs Kadısına gönderilen hükümde, her yerden askerin ihtiyacı olan sürsatın toplandığı belirtildi. Kıbrıs'ta toplanamayan verginin kadının gayretsizliğine ve bahanelerine bağlandığı ifade edilmiştir. Kadıdan, hiçbir bahane göstermeyerek sürsatı toplayıp orduya göndermesi emredilmiştir.[898]

Silivri ahalisinin yeniçerilere sürsatın fazlalığı nedeniyle 1603 tarihli dilekçesi, bu konudaki en detaylı örneklerden biridir. Dilekçede, emr-i şerife göre yeniçerilerin Silivri kazasına gelerek halktan elli müdd arpa, on bin akçe, yüz baş koyun, kifayet miktarı yağ ve bal istedikleri belirtilmiştir. Bigados ve Milye karyelerinin zahirelerinin toplanıp Silivri'ye getirildiği, ancak son iki üç yıldır bu karyelerden Silivri'ye hiçbir zahire gelmediği ifade edilmiştir. Silivri kasabası ve Fenar köyü fakirleri, buradan vergi toplamaya memur olanlar tarafından tüm zahirelerinin çekilip büyük zulüm gördüklerini beyan etmişlerdir. 1596 yılında, Bigados ve Milye kadılığının zahirelerinin Dereköy konağına gönderildiği ve bu durumun kendilerini daha da fakirleştirdiği belirtilmiştir. Bu yıl sürsat temin etmeye güçlerinin olmadığını, hizmetten başka her yıl seksen doksan bin akçelerinin menzil bargirlerine verildiğini ifade etmişlerdir. İki yıldır ödeyebileceklerinden fazla yük yüklendiği, buna güçlerinin yetmediği ve Bigados ve

[896] Elvan, "18 Numaralı Mühimme Zeyli*",* 191.
[897] Karataş, "18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri*",* 396-7.
[898] Şahin, "Celâli Seferi Mühîmmesi (1607)*",* 162.

Milye zahiresi Silivri konağına gelmediği takdirde sürsat temin edemeyecekleri beyan edilmiştir. Bigados ve Milye zahiresinin Silivri'ye dahil edilmesinin ahalinin avârız hanesi hesabından vergi yükünün azalmasını sağlayacağı belirtilmiştir. Aksi takdirde vatanlarını terk etmekten başka çarelerinin kalmadığını eklemişlerdir.[899]

Avarız vergisi tahsili sırasında vergi vermek istemeyenler bazen hileye başvurarak vergiden kaçınmaya çalışılmıştı. Ancak Osmanlı bürokrasisi bir anlamda defterden ibaret olduğundan yapılan hileler çoğunlukla boşa çıkarılmıştı. Yenice-i Taraklı kazasında 1607 yılında meydana gelen olay, buna iyi bir örnek olarak belirtilmişti. Sürsat zahiresi toplamakla görevli memurlar, bu kazaya bağlı köy ve karyelerden vergiyi emr-i şerif üzere toplamalarına rağmen Yenice-i Taraklı merkezinde buna muvaffak olamamıştı. Nefs-i Yenice-i Taraklı ahalisi, Celali eşkıyasının daha önceden gadrine uğradıklarından emr-i şerif gereğince bu vergiden muaf olduklarını söylemişlerdi. Kaza halkından bazıları ise habersizce buradan ayrılmış ve kendi hisselerine düşen vergi tahsil edilememişti. Mühimme kaydındaki hükme göre, sürsat zahiresi tekâlif-i örfiyyeden olmayıp akçe ile olduğundan Yenice-i Taraklı kazası ahalisinin bahanesinin aslı olmadığına kanaat getirilmişti. Bu sebeple verginin hane itibariyle toplanması emredilmişti. Burada bahsi geçen sürsat zahiresinin akçe ile toplanmasının nedeni, sefer menziline uzak olması ve menzile ulaştırılıncaya kadar bozulma ihtimalinin bulunmasıydı.[900]

Osmanlı Devleti vergi sisteminde vergi yükünün adil bir şekilde dağıtılmasına önem göstermeye çalışırdı. Bu doğrultuda halkın taleplerini ve şikayetlerini dikkate alırdı. Halk şahsi başvurular yapabildiği gibi, kadılar aracılığıyla da şikayetlerini Divan-ı Hümâyûn'a ulaştırabilirdi. İhtilaflı konularda defteri hakani -eski ve yeni- defterine mevkûfat defterine müracaat edildiği hükümlerden gözlemlenmektedir. 1637 yılında Beyşehir kazasına bağlı bazı köylerin yanlış bir şekilde Ilgın kazasına bağlandığı ve bu durumun, avarız, nüzul ve diğer vergiler tahsil edildiğinde Beyşehir kazası halkına haksızlık oluşturduğu devlete bildirilmişti. Yapılan incelemeler sonucunda, bu köylerin

[899] İE.ML.19/1782
[900] Şahin, "Celâli Seferi Mühîmmesi (1607)", 68.

Ilgın'a bağlandığı kaydedilmiş olup, eski yerlerine geri bağlanmalarına hükmedilmişti.[901]

Bir başka hükümde olayın detaylarına dair önemli bilgiler mevcuttur. Ilgın Kadısı, Beyşehir'e bağlı köyleri kendi kazasına katmak istemekteydi. Ilgın voyvodaları ise bu köylere müdahale ederek kazançlarına el koymuş ve halkı mağdur etmişti. Durum Divan-ı Hümâyûn'a iletilmiş ve devlet hazinesinde kayıtlı defterlerde bu köylerin Beyşehir kazasına ait olduğu tespit edilmişti. Bahsi geçen köylerin eskiden beri bağlı olduğu kazalara ait kalması ve eskiden olduğu gibi vergi ve diğer yükümlülüklerin yine bu kazalar tarafından toplanmasına karar verilmişti. Ayrıca Ilgın Kadıları ve voyvodalarının bu köylere müdahale etmemesi ve eskiden olduğu gibi işlemlerin yürütülmesi emredilmiştir.[902]

Osmanlı Devleti'nde, reaya belirli hizmetler karşılığında vergilerden muaf tutulurdu. Kazaya bağlı Kapaklu, Anarlu ve Karaca Ali köylerinin ahalisi, 1605 yılında asitâneye gönderilen arizada, bu köylerin yüzyıldan beri has kayık mühimmatı için kürek tedarik ettiği ve bu hizmet karşılığında avârız-ı divâniyye, nüzul, sürsat ve diğer örfi vergilerden muaf tutuldukları belirtilmişti. Gerekli hizmetler yerine getirilmesine rağmen, bu köy halkının halen avârız, nüzul ve sürsat gibi vergilerle yükümlü kılındığı ve mağdur edildikleri bildirilmişti.[903] Ellerinde daha önceden verilmiş bir muafname emr-i şerifi bulunduğunu belirterek, sürsat zahiresini vermemekte ısrar etmişlerdi. Ancak, iddia edildiği gibi ellerinde herhangi bir muafiyet bulunmamakta olup, emr-i şerif gereği defterde yazılı miktarın ahali halkından alınması emredilmişti.[904]

Celali isyanları sırasında da devlete belirli hizmetler karşılığında avarız türü vergilerden muaf tutulan reaya vardı. Devlet, üretimin devam etmesi için bu hizmet gruplarından vergi talep edilmemesini emretmişti. 1606 tarihinde Bendereğli kazasına gönderilen örnek bu açıdan oldukça önemlidir. Bendereğli reayasının matbah-ı âmire için odun ve tavuk verdiği, ayrıca fermanla belirlenen menzil ve bedel-i menzil ile diğer yükümlülükleri yerine getirdiği belirtilmiştir. Bartın ve Amasra iskelelerinde at

[901] Ateş, "88 numaralı Mühimme Defteri*",* 195.
[902] Ateş, "88 numaralı Mühimme Defteri*",* 232.
[903] Karataş, "18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri*",* 431-2.
[904] Karataş, "18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri*",* 190.

gemilerine hizmet edip, Tersane-i Amire için zift ve diğer malzemeler sağladıkları, bu hizmetlerin karşılığında sürsat talep edilmediği ifade edilmiştir.[905]

Daha önce Celali isyanları sırasında Vezir Nasuh Paşa'nın Üngürüs'te olduğu dönemde, reayanın sürsat talep edilmemesi ve hizmetleri karşılığında affedilmesi için emir verildiği belirtilmiştir. Ancak, şimdi eşkıyaların bölgede hüküm sürdüğü ve reayanın büyük kısmının evlerini terk ettiği ifade edilerek, yeniden sürsat talep edilmemesi istenmiştir. Bu nedenle, önceki emir doğrultusunda hareket edilerek, reayanın sürsat talep edilmeden hizmetlerini sürdürmesi ve daha fazla mağdur edilmemesi emredilmiştir. Kadının, bu emre uygun hareket ederek reayanın huzurunu bozacak herhangi bir talepte bulunmaması gerektiği vurgulanmıştır.[906]

Suhteler, *"baş ve buğ"* olarak belirledikleri liderler etrafında organize olmuşlardı. Osmanlı-İran savaşları sırasında yayılan suhte hareketi, Osmanlı-Avusturya savaşları ile daha da büyümüştü. Halk, her türlü eşkıyalık hareketinden bıkmış olduğundan, bu gruplara da Celâlî demeye başladı. Böylelikle suhte ayaklanmaları, Celâlîlik hareketlerine dönüştü. Celâlîler, azledilmiş veya gadre uğramış hükümet mensupları ile reayâ arasında itibar kazanmış şahıslar etrafında toplanarak devleti tehdit ettiler.[907] Ahalinin mallarını zorla gasp eden şaki gruplarından biri suhte gruplarıydı. 1594 yılında Kara Sefer isimli suhte ehli olan kişi, Babaağaç'ta çeşitli suçlar işlemiştir. İşlediği kötü fiillerde yanında suhteler bulunmuş ve Celalî desteğiyle bölgeye zulmetmiştir. Bölgeden toplanması gereken nüzul vergisinin ödenmemesi için halka yemin ettirilip, ahalinin yeminlerinden dönmemesi için de ayrıca şart-ı yemin ettirilmiştir. Muhtemelen yaptığı soygunlar, işlediği cinayetler ve zorbalıklarıyla halkın gözünü korkutmuş olan bu kişi, sadece toplanması gereken vergiyi engellemekle kalmamış, Babaağaç'ta bulunan caminin imam hatibine *"ben senin hükmünü kabul etmem"* diyerek görevini yaptırmayacak kadar ileri gitmiştir. Hatta kadı ve cemaatin önünde beratla atanmış bu hatibi kürsüden indirip kendine bağlı birini atama cüretini göstermiştir. Kürsüden indirdiği hatibi, fazladan altını var diyerek katletmiştir.[908]

---

[905] Elvan, "18 Numaralı Mühimme Zeyli*",* 457.
[906] Elvan, "18 Numaralı Mühimme Zeyli*",* 457.
[907] Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 333.
[908] Tanrıvermiş, "72 Numaralı Mühimme*",* 83.

Avarız türü vergilerin ödeme şekli oldukça önemliydi ve bu konuda ihtilaf ortaya çıktığında ahali vergi eminine itiraz ederek karşı koyardı. Lahsa Beylerbeyi olan Mahsar Hüseyin'e gönderilen 1604 tarihli hükme göre, hassa davarları için bu kazanın halkına para ile üç yüz müd arpa dağıtılması emri verildiğinde, bazı köy halkı *"sürülerimiz için tavuk veriyoruz, başka bir şey vermemiz gerekmez"* diyerek itiraz etmişti. Arpa, para ile alınıp tavuk ise avarız karşılığı olarak belirlenmişti. Toplamda üç yüz müd arpanın toplanması için tekrar bir emir verilmişti. Üç yüz müd arpanın iki yüz müdü halk arasında dağıtılıp taksim edilmesine rağmen, Kavaklı köyünden Durmuş ve Boyalık köyünden Cafer, Receb Hoca, Pir Ahmed ve Hasan adlı kişiler emre itaat etmeyip halkı tahrik ederek arpanın toplanmasını engellemişti. Divan-ı Hümâyûn'dan gönderilen emre göre, bu kişiler suçlu bulunarak İstanbul'a gönderilecekti.[909]

Bazen vergi toplanması için çıkarılan fermanların yanlış köyler için çıkarılmış olması mümkündü. Seydişehir'e bağlı Ilgın kazasından 1607 yılında fermân edilen sürsât zahiresinin kazada köy ahalisinden toplanarak ordu-yı hümâyûna gönderilmesi emredilmişti. Ancak, Seydişehri kasabası ahalisine bu yükümlülük hiç teklif edilmemişti. Eşkıya saldırıları nedeniyle emvâl ve erzaklarının yağmalanması sonucu güçsüz kaldıklarını bildirdiklerinden dolayı, bu durum göz önüne alınarak bugüne kadar bu yükümlülük teklif edilmediyse, bundan sonra da teklif edilmemesi emredilmişti.[910]

Reaya, daha önce kendilerine sağlanan muafiyet belgelerini öne sürerek, ilave bir zahire yükümlülüğü kabul etmemişti. Edincik Kadısı Naibi Ömer'in gönderdiği tezkirede, Edincik kazasından sürsat toplanması için yeniçeri bölükbaşılarından Balizade'nin görevlendirildiği belirtilmiştir. Balizade'nin emr-i şerifle topladığı sürsata itiraz eden reaya, kadıya başvurarak avarız-ı divaniye, nüzül, bedel-i nüzül, buğday, arpa, sürsat ve diğer tekâlif-i örfiyyeden muaf ve müsellem olduklarını beyan etmiştir. Bu bedelin hane başına yirmi cenah tavuk, onar cenah piliç olarak verildiğini ve buna dair ellerinde emir bulunduğunu, bunun haricinde ne bir akçe ne de bir habbe vermeyeceklerini vurgulamışlardır. Divan-ı Hümâyûn'dan gelen emre göre, sürsat zahiresi tekâlif-i

[909] Erdoğan, "70 Numaralı Ahkâm Defteri*",* 250.
[910] Şahin, "Celâli Seferi Mühîmmesi (1607)*",* 148.

örfiyyeden olmayıp ordu için akçe toplandığı belirtilmiş, emr-i şerif gereğince sürsat her ne miktarda ve surette istenmişse o şekilde verilmesi emredilmiştir.[911]

Eşkıya zulmü nedeniyle yerlerinden göç etmek zorunda kalan reaya, Osmanlı Devleti'nde ciddi zorluklarla karşılaşmıştı. Göç ettikleri yeni yerlerde ek vergi talepleri ile karşılaşmaları, onların sorunlarını daha da artırmıştı. Bu durum, zaten zor durumda olan ahalinin yaşam koşullarını daha da ağırlaştırmıştı. Celâli zulmünden kaçarak İstanbul'a gelen vatandaşların iki kez vergi tahsiline tabi tutulması dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. 1607 yılında Taraklı ahalisinden bazıları, celâlilerden kaçarak zaruri olarak devlet izniyle İstanbul'a yerleşmişti. Kendilerinden avârız ve bedel-i kürekçi vergisi tahsil edilmiş olmasına rağmen, Taraklı'da ikamet ederken ödedikleri mirî tavuk vergisinin burada da ödemeleri talep edilmişti. Celâli gadrine maruz kalarak topraklarını terk etmek zorunda kalanların durumu Dîvân-ı Hümâyun tarafından bilindiği için vergi tahsildarlarına bu kişilere merhamet gösterilmesi gerektiği belirtilmekteydi. Bu durumdan şikâyetçi olan şahısların rencide edilmemesi ve mirî tavuk vergisinin alınmaması emredilmiştir.[912]

Osmanlı yönetiminde mali disiplini sağlamak için merkezi otoritenin yerel görevlilere sıkça müdahale etmesi gerekmişti. Bu, reayanın şikâyetleri sebebiyle yerel idarecilerin mali uygulamalarında yaşanan suistimalleri ve hataları düzeltme gereksiniminden kaynaklanmaktaydı. 1613 senesinde Zağra-i Atik kadısına gönderilen hükme göre, Büklümek ve Gülya adlı köylerde yaşayan voynuk topluluğu, Dersaâdet'e gelip dilekçeyle müracaat etmişti. Dilekçelerinde, eski zamanlardan beri sefer olduğunda orduya katılarak hizmet ettiklerini ve her yıl özel atların bakımında görevlendirilip bunun karşılığında divan avarızlarından, pençik ve celep koyunu vergilerinden ve diğer yükümlülüklerden muaf tutulduklarını belirtmişlerdi. Ayrıca üzerlerine kaydedilmiş olan avarız-ı divaniye, cizye ve ispençe vergilerini çeribaşılarına ödediklerini ifade etmişlerdi. Ancak, çeribaşılarının Defter-i Cedid'e ve önceden gelen uygulamalara aykırı olarak, evli olanlardan 310'ar akçe, bekar olanlardan 210'ar akçe cizye aldığını; eskiden 25'er akçe alınan ispençe vergisinin 35'er akçeye yükseltildiğini beyan etmişlerdi. Üç yılda bir alınan yoklama vergisi 22'şer akçeyken, iki yılda bir alınarak 150'şer akçeye çıkarılmıştı. Hasta ve yaralı olup sefere gitmediklerinde eskiden 500 akçe kınlık

[911] Şahin, "Celâli Seferi Mühîmmesi (1607)*",* 188-9.
[912] Şahin, "8 Numaralı Mühimme Zeyli*",* 373.

ödediklerini, şimdi ise 2'şer 3'er akçe alındığını ve belirli bir miktar karşılığında 50'şer akçe ödediklerini yazmışlardı. Ayrıca maktu koyun vergisi bulunmadığı hâlde koyun istenildiğini ve bunların dışında da birçok şeyden para talep edildiğini bildirmişlerdi. Reaya, kendilerinden eski usul ve kayda uygun şekilde vergi alınması ve çeribaşıların fazladan talep etmemesi için emir istemişti.[913]

Hazine-i Âmire'de saklı olan Defter-i Cedid'e bakıldığında, voynuk topluluğundan evli olanlar için 200'er, bekarlar için 150'şer akçe cizye; ayrıca eşit şekilde 25'er akçe ispençe; evli olanlardan 62'şer akçe bina vergisi ve bağ sahiplerinden üzüm öşrü alındığı yazılmaktaydı. Asli voynuklardan 6'şar akçe nize resmi alındığı kaydedilmişti. Bu kayıtlar doğrultusunda, fazladan vergi alınmaması emredilmişti. Yukarıda açıklanan emir doğrultusunda hareket edilerek, bu kişilerin cizye ve ispençe gibi vergilerini çeribaşılarının Defter-i Cedid ve eski uygulamaya uygun şekilde almayıp fazladan talep ettikleri durumda engel olunması vurgulanmıştı. Halihazırda üzerlerine kaydedilmiş şekliyle Defter-i Cedid'e uygun şekilde evli olanlardan 200'er, bekar olanlardan 150'şer akçe cizye ve eşit şekilde 25'er akçe ispençe ve evli olanlardan 62'şer akçe bina vergisi, bağ sahiplerinden üzüm öşrü alınmasını ve defterde kayıtlı olandan bir akçe veya habbe fazlasının aldırılmamasına hükmedilmişti. Defterde voynuk topluluğuna maktu koyun vergisi kaydedilmediği hâlde *"mücerred yardım"* adı altında para talep edilmemesini ve mevcut uygulamaya aykırı bir şekilde Defter-i Cedid'e aykırı olarak çeribaşıların bir akçe bile fazla aldırmamasının sağlanması emredilerek bu konuda tekrar şikâyet gelmemesi için görevliler uyarılmıştı.[914]

Osmanlı Devleti'nde vergi muafiyetleri, birçok konuda olduğu gibi devletin ihtiyaç duyduğu kamu görevlerini yerine getirenler için de uygulanmıştı. 1613 yılında Voynuklar, askeri ve lojistik desteklerinden dolayı vergilerinde esneklik sağlanarak birçok vergiden muaf tutulmuşlardı. Voynukların Yanbolu'da kışlayan hassa davarları için temin ettiği arpa ve saman gibi vergiler, devletin ihtiyaçlarına göre vergi düzenlemelerinde esneklik yapılmasını sağlamıştı. İslimiye kazasında bulunan voynuklardan, 1022 yılında cizyelerine eklenen 80 akçe bedel-i avârızları toplamakla görevli olan Ömer, bu tahsile başlamak istediğinde, voynuk topluluğunun bedel-i avârızlarının Yanbolu'da kışlayan hassa davarlar için her haneden 15 kile arpa ve 200 çit

[913] Küçük, "Bâb-ı Defterî Başmukataa Kalemi Ahkâm Defteri*",* 71.
[914] Küçük, "Bâb-ı Defterî Başmukataa Kalemi Ahkâm Defteri*",* 72.

saman vermek üzere sabitlendiği bildirilmişti. Bu nedenle, belirtilen davarların arpa ve samanı, kazanın asıl hanelerinden temin edilip voynukların bedel-i avârızları asıl haneye dahil olmayıp fermana göre toplanması emredilmişti. Bu hüküm doğrultusunda, belirtilen fermana uygun olarak defterde yazıldığı gibi kazanın 225 voynuğundan harçlarına eklenen 80 akçe bedel-i avârızların eksiksiz olarak toplanması ve bahane edilmemesi emredilmişti.[915]

Vergi emini Ömer'in, emir doğrultusunda avârız bedelinin tahsiline başladığında bazı sipahiler, yeniçeriler, çavuşlar, züamâ ve timar sahiplerinin tahsilata engel olduğu belirtilmiştir. Tahsilata engel olunduğu gerekçesiyle Divan-ı Hümâyûn'a şikâyette bulunan Ömer Efendi, devletin hazinesine zarar verildiğini ifade etmiştir.[916]

Gayrimüslimlerin devlete sağladıkları hizmetler karşılığında belirli vergilerden muafiyet elde ettikleri bilinmekteydi. Diğer muafiyet sahipleri gibi gayrimüslimler de devlet görevlilerinin ve vergi tahsildarlarının bu muafiyetlere aykırı olarak fazladan vergi talep etmelerine maruz kalmışlardı. 1613 yılında Kili Kadısının gönderdiği arzda, Kili varoşunda yaşayan gayrimüslim halkın şer'i mahkemeye başvurarak, feth-i hâkânîden beri devletin dalyanlarına hizmet ettiklerini ve bu hizmetlerin karşılığında avarız-ı divaniye, tekâlif-i örfiye ve diğer zorunlu yükümlülüklerden muaf olduklarını ifade ettikleri belirtilmişti. Bunun dışında, belirlenen her bir morina balığından dalyancı ve gözcülere 10 akçe verildiğini, fakat artık bu paranın verilmediğini vurgulamışlardı. Eskiden beri kendilerinden 25 akçe ispençe alındığını, ümerâ adına gelen havaleleri ve diğer yiyecek masraflarını ücretsiz olarak karşılamak üzere 45 akçe verdiklerini beyan etmişlerdi. Ancak şu anda gelen görevlilerin ve cizye toplayıcılarının fazla para talep ettiğini ve kendilerine aşırı zulüm yapıldığını, bu sebeple göç etmeyi düşündüklerini bildirmişlerdi.[917]

Divan-ı Hümâyûn'dan gelen emre göre, önceki uygulamalara uygun hareket edilmesi emredilmişti. Buna göre, gayrimüslim halk, verdikleri hizmetlerin karşılığında hangi vergilerden muaf olmuşlarsa o şekilde muaf tutulacaklardı. Belirlenen her bir morina balığından dalyancı ve gözcülere 10 akçe verilmesi gerekiyorsa ve bu ödeme için sonradan bir emirle kaldırılmamışsa, eski usul üzere devam edilecekti. Bununla birlikte,

[915] Küçük, "Bâb-ı Defterî Başmukataa Kalemi Ahkâm Defteri*",* 151-2.
[916] Küçük, "Bâb-ı Defterî Başmukataa Kalemi Ahkâm Defteri*",* 155.
[917] Küçük, "Bâb-ı Defterî Başmukataa Kalemi Ahkâm Defteri*",* 84.

avarız türü vergilerden padişah emri doğrultusunda ne kadar gerekiyorsa o kadar vergi talep edilecekti.[918]

Osmanlı taşra idaresindeki keyfi uygulamalar, merkezi otoritenin adalet anlayışını sık sık sınava tabi tutmuştur. Niğbolu ve çevresindeki kayıkçıların, devlet hizmetlerini eksiksiz yerine getirmelerine rağmen muafiyet belgelerine aykırı olarak ek vergilere maruz kalmaları, yerel idarecilerin mali baskılarının halkı nasıl mağdur ettiğini çarpıcı bir şekilde göstermektedir. Bu şikâyet, halkın merkezi otoriteye olan güveninin bir göstergesi olduğu kadar, taşradaki adalet arayışının Divan-ı Hümâyûn nezdindeki önemini de gözler önüne sermektedir. 1614 senesinde Niğbolu, Ziştovi, Tutrakan, Silistre, Hırsova ve Vidin iskelelerinde *"vezzâr"* olarak bilinen kayıkçılar, kendilerinden haksız vergiler alındığı gerekçesiyle Divan-ı Hümâyûn'a adam ve dilekçe göndererek yerel idareciler ve voyvodalar hakkında şikâyette bulunmuştu. Onlara göre, eski zamanlardan beri iskelelerde devlet için hizmet etmelerinin yanı sıra kazançlarının bir kısmını devlete vergi olarak ödüyorlardı. Divan vergilerinden ve diğer örfi vergilerden muaf olduklarına dair ellerinde bir muafiyet belgesinin olduğunu beyan etmişlerdi. Ancak, bazı divan vergilerini ve bedel-i nüzulü toplamak için gelenler ile beyler tarafından gönderilen voyvodalar ve diğer yetkililer, kayıkçılara örfi vergiler yüklemek istemişti. Bunun kendilerine fazladan zulüm ve haksızlık yapıldığı anlamına geldiğini düşünüyorlardı. Bundan dolayı, devlete olan hizmetlerini yerine getirip öşür ve cizyelerini eksiksiz ödediklerini vurgulamışlardı. Bedel-i nüzul ve divan vergileri gibi örfi vergiler için taciz edilmemek ve ellerindeki muafiyet belgelerine uygun olarak hareket edilmesi için Asitâneden bir emir çıkarılmasını rica etmişlerdi. Bu doğrultuda, durumlarının incelenerek muafiyet belgeleri olduğu doğrulanırsa, belgelerine uygun olarak işlem yapılmasına hükmedilmişti.[919]

Kalelerin tamiri ve bakımı gibi hizmetler karşılığında halk, bazı vergilerden muaf tutulmaktaydı. Bu tür yapılar, güvenlik ve savunma açısından kritik öneme sahip olduğundan, halktan katkı beklenmiş ve buna mukabil reaya, katkı hizmeti karşılığında vergi muafiyeti ile desteklenmiştir. Merkezi otorite, yerel yönetimlerin bu konuda dikkatli olmasını ve halka fazla yük getirilmemesi hususunda sık sık uyarılarda bulunmaktaydı. Kefe Beylerbeyliği sınırları içinde bulunan Manküb kazasına bağlı

[918] Küçük, "Bâb-ı Defterî Başmukataa Kalemi Ahkâm Defteri*",* 85.
[919] Küçük, "Bâb-ı Defterî Başmukataa Kalemi Ahkâm Defteri*",* 157-8.

Vasteki (diğer adıyla Küçük Köstün) köyü ahalisi, bu konudaki 1628 tarihli arzı dikkate değer bir örnektir. Bu köy halkı, Balaklağu adlı kalenin oldukça eski olduğunu, nöbet odasının ve içindeki devlet evlerinin tamir edilmesi gerektiğini, kalenin diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında hizmet ettiklerini beyan etmişlerdi. Kayıtlı oldukları Defter-i Cedîd-i Hâkânî'de yer alan avârız-ı dîvâniyye ve diğer örfi vergilerden muaf olduklarını, ayrıca ellerinde şer'î bir muafiyet belgesinin bulunduğunu ifade etmişlerdi. Ancak bazı yerel yöneticilerin, bu muafiyetlerine müdahale etmesinden dolayı yaptıkları hizmetlerde aksama meydana gelmişti. Bu nedenle, kalenin boş ve harap bir hale geldiği vurgulanmıştı. Daha önce Divân-ı Hümâyûn tarafından verilen muafiyet fermanı gereğince, köy halkının kaleyi tamir etmeye ve diğer gerekli malzemeleri sağlamaya devam etmeleri, hizmetlerini eksiksiz yapmaları halinde eskiden olduğu gibi avârız-ı dîvâniyye ve diğer örfi vergilerden muaf tutulmaları ve kimsenin bu muafiyete müdahale etmemesi gerektiği talep edilmişti. Emr-i şerîf aksine başka bir emir verilmedikçe, kale hizmetlerini yerine getirdikleri sürece onlara herhangi bir müdahalede bulunulmaması ve emir dışı bir yükümlülük ile rahatsız edilmemeleri gerektiğine hükmedilmişti.[920]

Kale tamiri hizmeti karşılığında vergilerden muaf olma ayrıcalığı gayrimüslim tebaa için de geçerliydi. Müslüman reaya her türlü örfi vergiden muaf tutulurken, gayrimüslimler cizye gibi şer'i vergiler ve ispenç gibi örfi vergiler hariç diğer vergilerden muaf tutulurlardı. Kale hizmeti karşılığında örfi vergilerden muaf olan gruplara dair bir başka örnek ise 1666 tarihinde Balyabadra'da görülmektedir. Bu hükme göre, Balyabadra'da yaşayan zımmîler ve Yahudiler saraya arz-ı hal göndererek cizye ve ispençe vergilerini kanun ve defter gereğince ödediklerini, bu kapsamda kalenin tamirinde görevlendirildikleri için örfi vergilerden muaf olduklarını belirtmişlerdi. Ellerinde hatt-ı hümâyûn bulunduğu halde yerel yetkililerin zulüm ve tecavüzde bulunarak ek taleplerde bulunduklarını bildirmişlerdi.

Bu durumun önlenmesi ve düzeltilmesi için emr-i şerife göre Hazine-i âmîrede mahfuz olan mevkufât defterlerine göre, Balyabadra zımmîleri ve Yahudilerin kadimden beri muaf oldukları ve kaleye hizmet ettikleri tespit edilmişti. Zımmîler ve Yahudiler, cizye

[920] Hacı Osman Yıldırım, *83 Numaralı Mühimme Defteri*, 81.

ve diğer vergilerini ödedikten sonra ek vergilere tabi tutulmamalı ve ellerinde bulunan muafiyet belgelerine aykırı olarak ek yükümlülüklerle rahatsız edilmemeliydiler.[921]

Osmanlı Devleti'nde tahrir işlemi, mali kaynakların düzenli ve doğru bir şekilde belirlenmesi için hayati bir rol oynamıştır. Bu süreç, reayanın başka bölgelere göç etmesi durumunda vergi kayıplarını önlemek amacıyla katı yaptırımlarla desteklenmiştir. Tahrir işlemi, devletin gelir kaynaklarını sağlıklı bir şekilde belirleyebilmesi için önemli bir unsurdu. Reayanın başka bir bölgeye gitmesi halinde devlet, bu kişileri tespit edemediği için vergi gelirlerinden mahrum kalmaktaydı. Tahrir işlemi sırasında halkın başka bölgelere gitme eğilimine karşı *"gayrilere muceb-i ibret"* olacak cezai yaptırımlar uygulanırdı. 1642 yılında Vize, Kırkkilise, Niğbolu, Silistre ve Vidin bölgelerinde hane tahririne memur olan Ali, padişahın emriyle, avarız ve cizye defterlerini reayanın yerleşim yerlerinde tahrir edip kaydetmişti. Ancak, halk arasında huzursuzluk çıkmış, kayıt oldukları köyleri terk edip başka kazalara ve köylere gitmişlerdi. Tahrir esnasında bazı kişiler köylerinde bulunmadığı için deftere yazılamamış ve bu nedenle devlet zarara uğramıştı. Bunun engellenmesi ve başka yerlere gizli veya açık gidilmesinin önüne geçilmesi emredilmişti. Kayıt sırasında veya sonrasında ikamet ettikleri köyden ayrıldıkları ve başka bir yere göç ettikleri belgelenirse, bu kişilerin "gayrilere muceb-i ibret" olacak şekilde cezalandırılmaları vurgulanmıştı.[922]

Belli bölgeler vergi için tahrir edildiğinde, reaya tek tek kaydedilirdi. Defter dışında kalan ahali ise avarız hanesine eklenebilirdi. Bir bölge halkının bu şekilde iki farklı deftere kaydedilmesi, fırsatçıların ahaliye zulmetmesine neden olabilirdi. 1658 yılında Seferihisar kazasında, reaya perakende olarak tahrir edilmiş ve defter dışında kalan reaya ve zimmilerin haneleri avarız hanesine eklenmişti. Mevkûfat defterine göre vergilerini ödedikleri halde, Bektaş adlı kişi, mevkûfat defterine aykırı şekilde avarız hanelerini işletmiş ve ek vergiler talep etmiştir. Bu durum, kazanın reayasını ve zimmilerini zor durumda bırakmış ve reayadan fazladan bedel-i güherçile adıyla paralar toplanmıştır. Bu nedenle, bu kişilerin huzursuz edilmemesi ve haksız yere alınan

[921] Tataroğlu, "4 Numaralı Atik Şikâyet Defteri*",* 552.
[922] Gök, "89 numaralı Mühimme Defteri*",* 67.

paraların geri verilmesi için emir verilmiştir. Hüküm, ordunun ve maliyenin onayladığı şekilde uygulanmak üzere yazılmıştır.[923]

Osmanlı Devleti'nde askeri ve mali görevler birbirinden ayrı tutulur ve görev tanımları buna göre yapılırdı. Vergi tahsilatı göreviyle meşgul olan kişiler genellikle askerlik gibi başka görevlere zorlanmaz ve bu konuda rahatsız edilmemeleri için emirler verilirdi. Bu görevlilerin vergi toplama görevleri nedeniyle sefere katılmamaları, vergi toplama işleminin aksamadan devam etmesini sağlamaya yönelik bir önlemdi. Bu duruma bir örnek, 1646 yılında Dergâh-ı Mualla çavuşlarından Paşa Sancağı'nda zeameti olan Hüseyin Çavuş'un şikayetinden öğrenilmektedir. Hüseyin Çavuş, İstanbul sakinlerinden olup, Rumeli'nde avarız vergisini toplamakla meşgul olduğu sırada, asker ihracında görevli olanların *"Sefere çıkacaksın"* diyerek kendisini rahatsız ettiklerini bildirmiş ve bu konuda hükm-i hümâyûn talep etmiştir. Divan-ı Hümâyûn tarafından, Dergâh-ı Mualla çavuşlarının sefer göreviyle yükümlü olmadığı vurgulanmış; mezkûr şahsın mal-ı mirî tahsiliyle görevli olduğu ve bu nedenle rahatsız edilmemesi emredilmiştir.[924]

Osmanlı menzil sistemi, yolcuların konaklama ve ulaşım ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurulmuştur. Ancak, bu hizmetler için alınan vergilerin Yahudi cemaatinden talep edilmesi, yalnızca zorunlu durumlarda gerçekleşmiştir. Silivri'de yaşayan Yahudi cemaati, Divan-ı Hümâyûn'a 1646 senesinde arz-ı hal göndererek menzil harcı konusunda şikâyette bulunmuşlardır. Bu cemaat, 7-8 Yahudi hanesinden oluşmaktaydı. Gerekli olan cizye ve diğer vergileri ödedikleri halde, menzilci Hristiyan topluluğu tarafından *"menzil harcına katkıda bulunun"* diyerek rahatsız edilmişlerdir. Verilen hükme göre, cizye ve diğer vergiler ödendikten sonra menzil hizmetleriyle ilgili olarak rahatsız edilmemeleri emredilmiştir.[925]

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılın sonlarına doğru yaşadığı ekonomik kriz, reayadan talep edilen vergilerin toplanmasında da zorluklara neden olmuştur. Devlet, reayayı korumak amacıyla talep edilen vergilerin bir kısmından feragat etmiştir. Mısır muhafızı Vezir Hasan Paşa'ya hitaben yazılan hükümde, 1100 (1688) senesinde imdâd-ı seferiyye amacıyla kendisinden yüz elli kese akçe talep edilmiş ve kapucıbaşı Bayram aracılığıyla tahsil edilerek hazineye teslim edilmesi emredilmiştir. Ancak, Kapu Kethüdası Hüseyin,

[923] Osmanoğlu, "92 numaralı Mühimme Defteri*",* 126.
[924] Aykut, *90 Numaralı Mühimme Defteri*, 58-9.
[925] Aykut, *90 Numaralı Mühimme Defteri*, 402.

arz-ı hâl göndererek Mısır'dan asker ihracında büyük masraflar olduğunu ve bu masraflar nedeniyle zor durumda olduklarını bildirmiştir. Bu nedenle, talep edilen imdâd-ı seferiyyenin ödenmesine gücü yetmediği ve affedilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Divan-ı Hümâyûn'dan gelen emirle, altmış kese akçenin hazineye teslim edilmesinden sonra, geri kalan miktarın affedilmesi ve talep edilmemesi kararı alınmıştır.[926]

İmdadiye vergisi tahsilinde, piskoposların ödemeleri gereken ücreti toplamak metropolitlerin sorumluluğundaydı. Metropolitler, bu görevlerini hem vekilleri aracılığıyla hem de mübaşirlerin yardımıyla yerine getirmekteydi. Selanik ve çevresindeki imdadiye vergisi bu şekilde toplanmaya çalışılmış ve bu süreçte bazı sorunlar yaşanmıştı. Selanik ve çevresinde yaşayan metropolit Nikogokos adlı rahip, piskoposlarının 1099 yılında ödemeleri gereken imdadiye akçeleri ve 1100 (1688) yılının zarar-ı kassabiye ve zeyd akçesini ödemediklerini belirtmişti. Bu rahip, vekili aracılığıyla mübaşirin yardımıyla bu paraları tahsil etmeye çalışmıştı. Ancak, inatçı ve muhalif piskoposların muhasebelerinin incelenmesi ve gerekirse Âsitâne-i Saadet'e gönderilmesi talep edilmişti. Maliye tarafından verilen emir doğrultusunda, bu talebin yerine getirilmesi için hüküm yazılmıştı.[927]

Düşman saldırılarına maruz kalan ahaliden sefer için de akçe talep edilmesi, birtakım mağduriyetlere yol açmış ve şikayetlere konu olmuştur. 1688 yılında Mostar halkı, sınır bölgesinde ve deniz kenarında yaşayıp civardaki düşman tarafından kuşatıldıklarını ve her gün, gece gündüz sürekli olarak belirli bölgelerde nöbet tuttuklarını belirtmişti. Düşmana karşı sürekli alarmda oldukları, mal ve canlarıyla dini uğrunda hizmet ettikleri ifade edilmiştir.

Bu durum göz önüne alındığında, hâlâ tahsil edilmekte olan imdadiye akçesinden yirmi beş kese akçe talep edilmiş ve bu paranın bir an önce tahsil edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Mübaşirlerin gelerek bu parayı topladığı ve halkın üzerindeki yükün merhameten kaldırılması talep edilmiştir. Bu nedenle, Mostar'da yaşayan

---

[926] Mehmet Ali Tan, "99 numaralı mühimme defteri transkripsiyonu ve değerlendirmesi (91-180)" (Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi, 2015), 87, 253.
[927] Hasan Basri Türk, "13 numaralı Atik Şikayet Defteri (Vr.1-142)" (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2019), 129.

Müslümanlardan imdadiye talep edilmemesi ve ancak onların güvenliklerini sağlamak için gerekli işlemlerin yapılması emredilmiştir.[928]

Menzilcilerin ücretleri, 17. yüzyılın sonlarına doğru, ilgili menzilin civar vilayetlerinden toplanan imdadiye vergilerinden karşılanmaktaydı. Bu vergilerden tahsil edilen miktar menzil masraflarını karşılayamadığında, şikayetler ortaya çıkmaktaydı. Çelebicik menzilinin menzilcisi İbrahim'in bu türden şikâyeti ele alınmıştır. İbrahim, 1100 yılının Hızır gününden yıl sonuna kadar ücret karşılığında menzilcisi olmuş, ancak vilayetliler tarafından verilen ücretin masraflarını karşılamadığını bildirmiştir. Mahalle sakinleri, ücretin bir kısmının Çirmen kazasından tahsil edilmesini talep etmişlerdir. Emr-i şerif doğrultusunda tahsil edilmesi gereken imdadiye akçesinin verilmediği ve şer'i belgeye dayandığı bildirilmiştir.

Bu nedenle, emr-i şerif ve şer'i belge doğrultusunda tahsil edilmesi gereken imdadiye akçesinin mahalle halkından toplanarak, hiç kimseye muhalefet edilmemesi için hüküm yazılmıştır.[929]

Osmanlı Devleti, birçok ayni vergiyi nakde çevirerek bedel olarak almaktaydı. Özellikle, sefer bölgelerine uzak olan avarız türü vergiler genellikle nakde çevriliyordu. Bedel uygulaması olarak bilinen bu durum, daha önceki kısımlarda incelenmişti. Bedel-i nüzül vergisinin tahsilinin, diğer vergilerden daha önemli olduğuna dair hükümler bulunmaktadır.

1646 yılında Selanik sancağının bedel-i nüzül tahsili, bu konuda önemli bir örnektir. Yahya Çavuş, bedel-i nüzül tahsilinin öncelikli olduğunu ve maliye tarafından verilen emre rağmen, cizye ve avarız türü vergilerin toplamaya gidenlerin bu süreci engelledikleri belirtmişti. Bu kişiler, *"Bizim topladıklarımız yeniçeri çukası içindir; çorbacıdan mektup gelmedikçe el çekmeyiz"* diyerek tahsili engellemiş ve birçok köy ahalisinin kaçmasına sebep olmuştu.

Bedel-i nüzül tahsil edilmeden, cizye ve avarız türü vergilerin toplanmasının ertelenmesi gerektiği belirtilmiş ve bu talep üzerine hüküm verilmişti. Bedel-i nüzülün

[928] Türk, "13 numaralı Atik Şikayet Defteri*",* 212.
[929] Erdem, "14 numaralı Atik Şikâyet Defteri*",* 241.

öncelikli ve elzem olduğu, diğer tüm vergilerin ertelenip, bedel-i nüzülün tahsil edilmesi emredilmişti.[930]

Savaşlarda kullanılan topların dökümü için gerekli olan odunları temin edenler, avarız türü vergilerden muaf tutulmaktaydı. Bu uygulama hem top dökümünün aksamamasını sağlamakta hem de bedel ödeme güçlüğü çekebilecek ahali için aynî ödeme imkânı tanımaktaydı. Ancak, bu durumu zor bulan bazı reaya, çeşitli bahanelerle yükümlülükten kaçınmaya çalışmaktaydı. Vergi sorumluluğundan kaçınmak, diğer hanelerin üzerine daha fazla yük binmesine sebep olmaktaydı. Bunun bir örneği 1684 yılında Labseki'de (Lâpseki) meydana gelmişti. Labseki kazasında yaşayan avarız haneleri, kadimden beri kazaları için top odunu temin etmekle yükümlü olduklarını belirtmişlerdi. Ancak, son iki yılda bazı muaf köy sakinlerinin kendilerini katrancı ve kübrüdci veya Medine-i Münevvere su yolları vakıflarına ait olduklarını iddia ederek muafiyet emirleri aldıkları ve bu nedenle top odunu vermedikleri ifade edilmişti. Bu durum, altmış dokuz avarız hanesinin zor durumda kalmasına sebep olmuştu.

Hazine-i Amire'de muhafaza edilen Başmuhasebe defterlerine göre, Labseki ve Sultanhisar köylerinden 1095 yılında iki kez, her biri dörder akçe sermaye ile dört bin çeki çam odunu temin edilmişti. Bu emrin defterde kayıtlı olduğu belirtilerek, sorumluluktan kaçmaya çalışanların deftere göre mükellefiyetlerini yerine getirmeleri emredilmişti.[931]

İnsanlar vergi ödeyemediklerinde veya vergiyi ödemek istemediklerinde çeşitli bahaneler ve yöntemler kullanmışlardır. Yukarıda bu duruma ilişkin birçok örnek verilmiştir. Bu bölümde, insanların vergiyi ödeyemedikleri durumları doğrudan bildirerek vergiden af talep ettikleri durumlar ele alınmıştır.

1607 yılında İnsuyu ahalisinden orduya sürsat bedeli için her dört haneden bir vukiyye yağ, bir re’s koyun ve un istenmesi emredilmiştir. Halkın fakir olması ve bu bedeli ödeyemeyecek durumda olmaları nedeniyle, avarız-ı divaniyyeden muaf olmalarını talep etmişlerdir. Bunun üzerine, ahalinin durumu incelenmiş ve her haneden beşer kile arpa alınıp orduya acilen gönderilmesi emredilmiştir.[932]

---

[930] Cebecioğlu, *91 Numaralı Mühimme Defteri*, 265.
[931] Akbaş, "1684 tarihli Ahkam Defteri*",* 38.
[932] Şahin, "Celâli Seferi Mühîmmesi (1607)*",* 103-04.

Sürsat zahiresini toplamaya giden görevliler ahalinin ödeme zorluğu çektiği durumlarda durumu devlete arz eder ve tahkikat sonucunda divândan uygun bir karar çıkarılmaya çalışılırdı. Bu gibi durumlarda devlet hem kendi zarar uğramaması hem de reayanın mağdur olmaması için çözümler üretmeye çalışırdı. Bunun bir örneği 1607 yılında Ankara'da görülmüştür. Ankara sancağındaki kadılara gönderilen hükme göre, bu kadılardan emr-i şerif gereği sürsat zahiresinin toplanması istenmiştir. Ancak, sefer için gerekli olan zahirenin tamamının halk tarafından verilemeyeceği beyan edilmiştir. Bu durum üzerine, emredilen miktarın yarısının affedilmesi ve diğer yarısının Konya'ya gönderilmesi, belirlenen son miktardan az gönderilmemesi emredilmiştir.[933]

Buna benzer bir başka örnekte, aynı yıl halkın vergisini ödeyememe gerekçesi doğrudan aktarılmıştır. Karahisar-ı Sahib kazasında, sürsat bedelini ödeyemeyeceklerini belirten ahalinin gerekçesi eşkıya zulmü ve kurumayan hububattır. Karahisar-ı Sahib halkı, eşkıya zulmü nedeniyle belirlenen sürsat bedellerini birkaç yıldır veremediklerini ve bu yıl da hububatın kurumamasından dolayı veremeyeceklerini belirterek vergiden af talep etmişlerdir. Divan-ı Hümâyûn tarafından gönderilen emr-i şerife göre, Karahisar-ı Sahib ahalisinden belirlenen miktar yerine toplam 300 kile arpa tahsil edilmesi emredilmiştir.[934]

Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı, 16. yüzyılın sonlarından itibaren derin yapısal dönüşümlere sahne olmuştur. Bu dönüşümler, devletin mali politikasındaki istikrarsızlıklar, para biriminin değer kayıpları ve ekonomik krizlerle şekillenmiştir. Bölüm boyunca detaylıca ele alınan bu süreçler, ekonomik problemlerin sadece iç dengeleri değil, aynı zamanda sefer lojistiği, askerî harcamalar ve halkın sosyal refahı üzerindeki etkilerini de kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ekonomik krizlerin en belirgin yansımaları, Osmanlı ordusunun iaşe ve finansmanında kendisini göstermiştir. Para birimi olan akçenin değer kaybetmesiyle birlikte, maaşların ödenememesi, askeri harcamaların sürdürülemez hale gelmesi ve bu durumun isyanlara kadar varan etkileri, devletin sadece mali değil, aynı zamanda idari yapısını da zorlamıştır. 1585 yılı itibarıyla gerçekleştirilen sikke tağşişi, bu krizlerin başlangıcında kritik bir dönüm noktası olmuştur. Akçenin gümüş içeriğinin azaltılmasıyla devlet kısa

[933] Şahin, "Celâli Seferi Mühîmmesi (1607)*",* 121.
[934] Şahin, "Celâli Seferi Mühîmmesi (1607)*",* 169-70.

vadede mali kaynak yaratmayı başarsa da bu politikaların uzun vadede enflasyonist etkiler yarattığı ve toplumsal huzursuzluklara sebep olduğu görülmüştür.

Osmanlı ekonomisinin Avrupa ile etkileşiminden doğan dinamikler de dikkat çekici bir başka boyut sunmaktadır. Amerika kıtasından Avrupa'ya akan değerli madenlerin Osmanlı piyasalarını etkilemesi, devletin altın-gümüş dengesini koruma çabalarını sekteye uğratmış, bu durum para sisteminin istikrarını tehdit etmiştir. Yabancı sikkelerin Osmanlı piyasalarına girişi, yerli paranın değer kaybetmesine ve halk arasında ekonomik güvenin azalmasına neden olmuştur.

Osmanlı'nın mali krizlerine çözüm olarak uyguladığı reform ve düzenlemelerin, büyük oranda geçici tedbirler olduğunu da ortaya koymaktadır. Vergilerin artırılması, halk üzerindeki ekonomik yükü derinleştirmiş, kırsal alanlarda nüfus hareketliliğini tetiklemiş ve tarımsal üretim üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Özellikle avarız vergisi gibi olağanüstü dönemlerde tahsil edilen vergiler, halkın devlete olan güvenini zayıflatmış ve Celali isyanları gibi ciddi sosyal huzursuzlukların temel nedenlerinden biri haline gelmiştir.

Askerî reformlar ve lojistik düzenlemeler açısından bakıldığında, ekonomik sorunların Osmanlı sefer lojistiği üzerindeki doğrudan etkileri, bölümde detaylandırılmıştır. Ordunun iaşe sorunları, seferlerin uzamasına, erzak sıkıntılarına ve bazen de askeri başarısızlıklara yol açmıştır. Örneğin, Kuyucu Murad Paşa'nın Celali isyanları sırasında karşılaştığı ekonomik zorluklar ve lojistik sıkıntılar, dönemin yönetim ve finansman anlayışındaki eksiklikleri açıkça gözler önüne sermektedir. Benzer şekilde, Bekir Subaşı isyanı sırasında ordunun talep ettiği bahşişlerin karşılanamaması ve bunun yarattığı huzursuzluklar, mali krizlerin askerî sahadaki doğrudan etkilerinin çarpıcı bir örneğidir.

Şimdiye kadar anlatıldığı üzere bu bölüm, Osmanlı Devleti'nin ekonomik sisteminde yaşanan problemleri detaylı bir şekilde ele alarak, bu problemlerin devletin idari, askerî ve toplumsal yapısına olan çok boyutlu etkilerini ortaya koymaktadır. Osmanlı'nın mali sorunlarla mücadele çabaları, dönemin yönetim anlayışını ve uygulamalarını yansıtırken, aynı zamanda modern finansal politikaların temellerini anlamak için de önemli ipuçları sunmaktadır. Bölümün sonunda ortaya çıkan tablo, Osmanlı Devleti'nin ekonomik dengelerindeki bozulmanın, devletin genel yapısını ve işleyişini derinden etkileyen bir kriz dönemi olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

SONUÇ

Bu tez, Osmanlı Devleti'nin 16. Yüzyılın sonu ve 17. yüzyılda düzenlediği seferlerde karşılaşılan lojistik problemleri detaylı bir şekilde ele alarak, bu problemlerin nedenleri ve sonuçlarını tarihsel bağlamda incelemeyi amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, Osmanlı sefer lojistiğinin dönemin ekonomik, siyasi ve idari dinamikleriyle yakından ilişkili olduğunu ve bu faktörlerin seferlerin başarısını doğrudan etkilediğini göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyasında askeri başarı elde etme çabalarının yalnızca askeri stratejiye değil, aynı zamanda etkili bir lojistik altyapıya dayandığını açıkça ortaya koyan çalışma, lojistik organizasyonda yaşanan eksikliklerin seferlerin başarısızlıkla sonuçlanmasında belirleyici rol oynadığını vurgulamaktadır.

16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyıl Osmanlı seferlerinde iç dinamikler ve kriz unsurları başlığı altında yapılan değerlendirmeler, Osmanlı bürokratik yapısındaki sorunların lojistik süreçleri nasıl etkilediğini ortaya koymuştur. Ordunun savaş meydanlarındaki başarısızlıklarının yalnızca askeri strateji ve taktiklerdeki yetersizliklerden kaynaklanmadığını, aynı zamanda siyasi, sosyal ve ekonomik dinamiklerle de yakından ilişkili olduğunu gösteren analizler, sadrazamlık ve üst düzey devlet görevleri için yaşanan siyasi rekabetin sefer organizasyonlarını sekteye uğrattığını ortaya koymuştur. Yöneticiler arasındaki çekişmeler ve siyasi hesaplaşmalar, lojistik planlamaların zamanında ve etkili bir şekilde yapılmasını engellemiş; bu da seferlerin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır.

Bu dönemde Osmanlı ordusunun karşı karşıya olduğu sorunlar yalnızca askeri yapı ile sınırlı kalmamış, devletin tüm idari mekanizmalarına sirayet eden bir kriz ortamını işaret etmiştir. Merkezi otoritenin zayıflaması ve saraydaki güç mücadeleleri, karar alma süreçlerini yavaşlatmış ve zaman zaman hatalı stratejik hamlelerin yapılmasına neden olmuştur. Bürokratlar ve vezirler arasındaki çıkar çatışmaları, devletin genel işleyişine zarar vermiş, savaşların organizasyonel başarısını ciddi şekilde baltalamıştır. Bu güç mücadeleleri, Osmanlı'nın savaş kararlarında tutarsızlıklar ve gereksiz gecikmelere neden olmuştur.

Ek olarak, Osmanlı Devleti'nin sınır bölgelerinde vassal devletlerin sadakatsizliği ve sık sık yaşanan yerel isyanlar, sınır güvenliğini tehlikeye atmış ve Osmanlı ordusunun hareket kabiliyetini kısıtlamıştır. Vassal devletlerin şahsi çıkarlar veya dini sebeplerle

taraf değiştirmesi, Osmanlı'nın serhat bölgelerinde lojistik ve askeri destek sağlamada ciddi sorunlarla karşılaşmasına neden olmuştur. Örneğin, Eflak, Boğdan ve Erdel'e karşı olumsuz tutumlar, bu devletlerden sağlanan lojistik desteğin sekteye uğramasına yol açmıştır.

Doğal afetler ve salgın hastalıkların lojistik yapıya etkisi üzerine yapılan analizler, çevresel ve coğrafi zorlukların Osmanlı sefer lojistiği üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Sert kış koşulları, yoğun yağışlar, bataklık alanlar ve çamurlu yollar gibi doğal engeller, Osmanlı ordusunun hareket kabiliyetini sınırlandırmış ve lojistik desteğin ulaşmasını zorlaştırmıştır. Yolların bakımsız olması ve köprülerin yetersizliği, ordunun ilerleyişini yavaşlatmış, bu da Osmanlı ordusunun savaş sırasında avantaj elde etmesini engellemiştir. Salgın hastalıklar ise Osmanlı ordusunun insan kaynağını ciddi şekilde tüketmiş ve savaş gücünü zayıflatmıştır. Uzun yürüyüşler, hijyen eksikliği, yetersiz barınma koşulları ve kötü beslenme gibi unsurlar, salgınların hızla yayılmasına neden olmuş ve bu durum lojistik zincirin kırılgan hale gelmesine yol açmıştır.

Yağmur, sel, fırtına ve kuraklık gibi doğal olaylar hem lojistik hem de stratejik düzeyde ciddi zorluklar yaratmıştır. Yoğun yağışlar, yolları çamura çevirerek ilerlemeyi imkânsız hale getirmiş, köprülerin çökmesine ve nehir geçişlerinde büyük zorluklara neden olmuştur. Bu durum, erzak ve mühimmat taşınmasında ciddi gecikmelere yol açmış, ordunun zamanında hedefine ulaşamamasına neden olmuştur. Ani sel baskınları, yalnızca lojistik planlamayı değil, aynı zamanda askerlerin moralini ve fiziki dayanıklılığını da olumsuz etkilemiştir.

Mevsimsel koşulların ordular üzerindeki etkisi, Osmanlı askeri tarihinin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Kış mevsiminde aşırı soğuk, kar ve buzlanma, Osmanlı ordusunun hareket kabiliyetini sınırlamış, özellikle dağlık ve engebeli bölgelerde bu durum, askerlerin ilerlemesini neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Soğuk hava şartları, sadece hareketi değil, aynı zamanda askerlerin fiziksel dayanıklılığını da ciddi şekilde etkilemiştir. Donma vakaları nedeniyle asker kayıpları yaşanmış, mühimmat ve diğer lojistik malzemelerin taşınması zorlaşmıştır. Yaz aylarında ise aşırı sıcaklar ve susuzluk, orduların ilerlemesini engellemiş, sıcak hava dalgaları hayvanların telef olmasına ve erzakların bozulmasına neden olmuştur.

Salgın hastalıkların ordular üzerindeki etkisi de bu bölümde derinlemesine incelenmiştir. Hijyen koşullarının yetersizliği, askerler arasında hastalıkların hızla yayılmasına yol açmış, özellikle uzun süreli seferlerde ordunun büyük bir kısmının hastalık nedeniyle savaşamadan hayatını kaybettiği görülmüştür. Salgın hastalıklar, Osmanlı ordularında ciddi insan kayıplarına neden olmuş ve bu da orduların savaşma kabiliyetini ve lojistik sistemlerini doğrudan etkilemiştir. Ayrıca, salgınların hayvanlar üzerindeki etkisi, lojistik zincirin aksamasına neden olmuştur.

Osmanlı orduları, yukarıda bahsedilen sorunlara karşı çeşitli çözüm yolları geliştirmiştir. Coğrafi ve mevsimsel şartlara uygun stratejik planlama, lojistik destek hatlarının güçlendirilmesi ve acil durumlarda geçici çözümler üretilmesi gibi yöntemler, ordunun karşılaştığı zorlukları aşmak için kullanılmıştır. Ancak, bu önlemlerin çoğu zaman yeterli olmadığı ve doğanın gücü karşısında yetersiz kaldığı belirtilmektedir. Osmanlı coğrafyasının genişliği ve farklı bölgelerde yaşanan lojistik sorunlar, merkezi bir çözüm geliştirilmesini zorlaştırmıştır.

Orduların başarısı, sadece askeri strateji ve insan gücüyle değil, aynı zamanda doğal koşullara uyum sağlama kapasitesiyle de yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, bölüm, Osmanlı Devleti’nin askeri ve lojistik tarihine önemli katkılar sunmakta ve askeri tarihin doğal çevre ile dinamik bir ilişki içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Osmanlı ordularının doğa ile mücadelesi, askeri başarıların yanı sıra başarısızlıkların da temel sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomik problemlerin sefer lojistiğine etkisi üzerine yapılan incelemeler, Osmanlı Devleti’nin uzun süreli savaşları finanse etmekte ciddi zorluklar yaşadığını göstermektedir. Savaşların getirdiği mali yük, devletin ekonomisini zorlamış ve lojistik organizasyonların sürdürülebilirliğini tehlikeye atmıştır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve mali yapısı, 16. yüzyılın sonlarından itibaren iç ve dış dinamiklerin etkisiyle büyük bir değişim sürecine girmiştir. Bu bölümde ele alınan temel meseleler, yalnızca devletin mali yönetimindeki zorlukları değil, aynı zamanda bu sorunların toplum, idare ve ordu üzerindeki geniş kapsamlı etkilerini de kapsamaktadır. Osmanlı’nın klasik dönemdeki ekonomik düzeni, nispeten istikrarlı ve sürdürülebilir bir yapı sergilerken, 17. yüzyıl itibarıyla iç ve dış faktörlerin etkisiyle ciddi bir bozulma sürecine girmiştir. Para birimindeki değer kayıpları, sefer lojistiği ve askeri harcamalardaki artışlar, halkın

üzerindeki vergisel yükün ağırlaşması gibi sorunlar, dönemin ekonomik ve toplumsal krizlerini şekillendirmiştir.

Üçüncü bölümde detaylı bir şekilde analiz edilen sikke tağşişi meselesi, Osmanlı Devleti'nin mali dengesini koruma çabalarının temel araçlarından biri olmuştur. 1585 yılında başlatılan ve akçenin gümüş içeriğinin azaltılmasıyla uygulamaya konulan bu politika, kısa vadede devletin gelirlerini artırmayı hedeflemişse de uzun vadede ciddi ekonomik ve toplumsal sorunlara neden olmuştur. Tağşişin doğurduğu enflasyonist baskılar, piyasalarda fiyat istikrarsızlıklarına yol açmış, bu da hem üretici hem de tüketici kesimler üzerinde ağır bir yük oluşturmuştur. Özellikle kırsal bölgelerde ekonomik faaliyetlerin zarar görmesi, üretim ve vergi tahsilatında aksaklıklara neden olmuştur.

Osmanlı ekonomisinin dış dinamiklerle etkileşimi, özellikle Amerika'dan Avrupa'ya akan değerli madenlerin Osmanlı piyasalarında yarattığı dalgalanmalar üzerinden ele alınmıştır. Avrupa'daki değerli maden arzındaki artış, Osmanlı piyasalarında yerli para biriminin değer kaybını hızlandırmış, bu da ekonomik güvenin azalmasına ve piyasalarda istikrarsızlığa neden olmuştur. Dış piyasalardan gelen yabancı sikkelerin Osmanlı topraklarında dolaşımı, yerli ekonominin kontrol edilebilirliğini azaltmış ve devletin para politikalarını yönetmesini zorlaştırmıştır.

Osmanlı'nın krizlere karşı geliştirdiği çözüm yöntemleri büyük oranda kısa vadeli ve yüzeysel tedbirlerden ibaretti. Devlet, mali sıkıntıları gidermek için para tağşişi, vergi artırımı ve olağanüstü vergilendirme gibi yöntemlere başvurmuş, ancak bu politikalar genellikle sorunun kök nedenlerini çözmekten ziyade mevcut durumu geçici olarak rahatlatmaya yönelik olmuştur. Bunun sonucunda, Osmanlı Devleti'nin mali yapısı üzerindeki baskılar daha da artmış ve bu da ilerleyen dönemlerde daha büyük krizlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Mali politikaların ordu üzerindeki etkileri, bölümün bir diğer kritik boyutunu oluşturmaktadır. Osmanlı ordusunun hem merkezi yapısında hem de taşra teşkilatında mali sıkıntılar nedeniyle ortaya çıkan zorluklar, devletin askerî kapasitesini olumsuz etkilemiştir. Sefer lojistiğinin aksaması, ordunun iaşe ve finansmanında karşılaşılan problemler, Osmanlı Devleti'nin fetih politikalarını sürdürülebilir olmaktan çıkarmıştır. Kuyucu Murad Paşa'nın isyanları bastırma çabaları sırasında, ordunun iaşe ve barınma

gibi temel ihtiyaçlarının dahi karşılanamaması, bu zorlukların çarpıcı örneklerinden biridir.

Askerî açıdan bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin sefer organizasyonundaki zorluklar ve bunların mali sıkıntılarla bağlantısı, bu bölümde dikkat çekici bir şekilde analiz edilmiştir. Çınar Vakası, Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılda karşılaştığı ekonomik, siyasi ve sosyal sorunların bir birikimi olarak ortaya çıkmıştır. Devlet adamlarının ekonomik reformlar yapma çabalarına rağmen, bu reformların genellikle kısa vadeli ve yetersiz kalması, ekonomik bunalımı derinleştirmiş ve toplumsal huzursuzlukları tetiklemiştir. Sadrazamların ve diğer üst düzey devlet adamlarının görevlerini istikrarlı bir şekilde yürütememesi, maaşların ödenememesi ve esnafa yapılan ekonomik baskılar, halkın ve askerlerin memnuniyetsizliğini artırmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin idari yapısında ciddi zafiyetlere yol açmış, sonuç olarak Çınar Vakası gibi büyük ayaklanmalara zemin hazırlamıştır.

Ekonomik sıkıntıların yanı sıra, askeri başarısızlıklar ve ordunun disiplinsizliği de devletin istikrarını sarsan önemli faktörler olmuştur. Askerlerin maaşlarının zamanında ödenememesi, orduda disiplin sorunlarına ve moral kaybına neden olmuş, bu durum Osmanlı'nın savaş gücünü zayıflatmıştır. IV. Mehmed'in saltanatının sona ermesi, isyan eden askerlerin talepleri ve ordunun savaş bölgesini terk etmesi, Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasi gücünü zayıflatmıştır. Ekonomik reformların yetersiz kalması, sadrazamların ve diğer devlet görevlilerinin bu reformları etkili bir şekilde uygulayamaması, Osmanlı Devleti'nin uzun vadeli istikrarını ve gücünü tehdit etmiştir.

Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın sadarete gelmesiyle birlikte alınan radikal kararlar, halk nezdinde olumlu karşılanmışsa da Paşa'nın Salankamen Savaşı sırasında hayatını kaybetmesi, uygulamayı planladığı ekonomik reformların yarım kalmasına neden olmuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılda karşılaştığı ekonomik ve idari sorunların çözümü için daha kapsamlı ve sürdürülebilir reformlara ihtiyaç duyduğunu açıkça göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve mali yapısındaki bozulmaların devletin genel işleyişi üzerindeki çok yönlü etkilerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Mali ve ekonomik sorunların çözümü için geliştirilen politikaların yetersizliği, devletin hem iç hem de dış baskılara karşı kırılgan hale gelmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti,

klasik dönemdeki güçlü ekonomik yapısını sürdürememiş ve mali alandaki krizler, idari ve toplumsal yapı üzerinde derin yaralar açmıştır. Halkın üzerindeki artan vergi yükü ve bunun doğurduğu toplumsal huzursuzluklar, Avarız vergisi gibi olağanüstü durumlarda toplanan vergilerle pekişmiştir. Bu vergilerin artışı, kırsal bölgelerde üretimin azalmasına, halkın ekonomik faaliyetlerinin sekteye uğramasına ve nüfus hareketliliğine yol açmıştır. Bu süreç, köylerin terk edilmesi, tarım alanlarının verimsizleşmesi ve devletin gelir kaynaklarının daralması gibi sorunları beraberinde getirmiştir.

Vergi toplama süreçlerindeki aksaklıklar, sikke tağşiş politikalarının neden olduğu ekonomik istikrarsızlık ve mali krizler, lojistik destek sistemlerini doğrudan etkilemiştir. Özellikle asker maaşlarının ödenmesindeki gecikmeler, ordunun moralini ve disiplinini bozmuş, lojistik zincirde aksamalara neden olmuştur. Ayrıca, taşra bölgelerinden toplanan vergilerin adaletsiz dağıtımı ve keyfi tahsilatlar, halk arasında huzursuzluklara yol açmış ve lojistik organizasyonları daha da karmaşık hale getirmiştir. Devletin mali yapısındaki bozulma, yalnızca Osmanlı seferlerinin başarısını değil, aynı zamanda devletin genel idari düzenini de ciddi şekilde olumsuz etkilemiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyıldaki sefer lojistiği, yalnızca bir askeri destek sistemi olarak değil, aynı zamanda devletin idari, ekonomik ve sosyal yapısındaki zaafiyetleri gözler önüne seren bir alan olarak değerlendirilmelidir. Lojistik organizasyonlarda yaşanan sorunlar, Osmanlı Devleti'nin savaş gücünü ciddi şekilde sınırlandırmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin geniş topraklarını yönetme ve savunma kapasitesindeki sınırlılıkların bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Çalışmada elde edilen bulgular, Osmanlı sefer lojistiğinin dönemin askeri başarısızlıkları üzerindeki etkilerini anlamak için önemli bir temel sunmaktadır.

Sonuç olarak, 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılda Osmanlı seferlerinin yapısal dinamikleri ve karşılaşılan zorluklar, dönemin siyasi, ekonomik ve doğal koşullarıyla yakından ilişkilidir. İçsel krizler, doğal engeller ve ekonomik güçlükler, sefer organizasyonlarının başarı ve başarısızlıklarını belirleyen temel faktörler olmuştur. Avarız türü vergilerin tahsilinde yaşanan suistimaller, yerel yöneticilerin ve halkın keyfi uygulamaları, devletin mali yapısını ve toplumsal düzeni olumsuz etkilemiştir. Eşkıyalık olayları, güvenlik sorunları ve salgın hastalıklar, ordunun hareket kabiliyetini ve lojistik desteğini zayıflatmış, bu da seferlerin etkinliğini azaltmıştır. Osmanlı Devleti, adaleti

sağlamak ve halkın mağduriyetini önlemek için çeşitli tedbirler almışsa da bu çabalar her zaman beklenen sonuçları vermemiştir.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

Ali Emirî

AE.SMMD.IV. 1/6, 40/4546, 49/5642, 5643, 5646, 59/6948, 72/8455, 8456

AE.SAMD.II. 2/117, 3/232, 3/270, 5/440, 12/1332,

AE.SMST.II. 22/2206, 29/2902, 61/6370, 74/7862, 7863, 7864, 7865; 47/4681, 119/12999, 136/15024

Cevdet

C..AS. 21/940

C..DH. 84/4163

İbnül Emin

İE.DH. 4/369, 9/880, 13/1254, 14/1336, 16/1500

İE.DRB. 1/32, 91, 92, 94, 2/173

İE.HR. 4/435

İE.ML. 8/652, 19/1782, 56/5319, 60/5680,

İE.ŞKRT 2/128

Mühimme Defteri

A.{DVNSMHM.d... 78, A.{DVNSMHM.d. 98, A.{DVNSMHM.d. 108

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

TS.MA.e 523/30, 528/30, 549/109, 644/22, 748/20, 749/101, 777/14, 867/19, 893/22, 957/85, 1288/67, 5877, 6322, 6522, 7292, 7592.

Yayımlanmış Arşiv Kaynakları ve Osmanlı Kronikleri

Abdülkâdir Efendi (*Topçular Kâtibi*). *'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi,* 2 *Cilt, Hazırlayan: Ziya Yılmazer.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

Abdurrahman Abdi Paşa. *Vekâyi'-Name,* Hazırlayan: Fahri Ç. Derin. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008.

Acar, Aydın. "74 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (121-241)." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015.

Akbaş, Muhittin. "H.1095/1684 Tarihli Ahkam Defteri (Mad 2931) S. 168-332 (Metin ve Değerlendirme)." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, 2022.

Akıllı, Kadir. "Peçevî Tarihi (184b -218a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.

Aksüt, Ali Kemali. *Koçi Bey Risalesi.* İstanbul: Vakit Matbaası, 1939.

Aktemur, Ramazan. "Anonim Osmanlı Vekayinâmesi (H.1058-1106 M.1648-1694) Metin ve

Değerlendirme.” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.

Alan, Ercan. “95 Numaralı Mühimme Defteri.” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.

Âli, Gelibolulu Mustafa. *Mevâidü'n-Nefais Fi Kavâidi'l Mecalis,* Cilt: 1, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1978.

Ateş, Murat. “88 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi 1637-1638 (H 1046-1048).” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2008.

Aykut, Nezihi, İdris Bostan, Feridun Emecen, Yusuf Halaçoğlu, Mehmet İpşirli, İsmet Miroğlu, Abdülkadir Özcan, İlhan Şahin. *90 Numaralı Mühimme Defteri.* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1993.

Aykut, Nezihi, İdris Bostan, Murat Cebecioğlu, Feridun Emecen, Mücteba İlgürel, Mehmet İpşirli, Cevdet Küçük, Özcan Mert, Abdülkadir Özcan, İlhan Şahin, Hüdai Şentürk, Mustafa Çetin Varlık. *3 Numaralı Mühimme Defeteri 966-968/1558-1560.* Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993.

Aykut, Nezihi. “4. Murad'ın Revan Seferi Menzilnamesi.” *Tarih Dergisi*, *Sayı.* 34 (1984): 183-246.

Aynî Ali Efendi. *Risale-i Kavânin-i Âl-i Osmân Hulâsa-i Mezâmin-i Defter u Dîvân.* İstanbul, 1269.

Bayramoğlu, Ömer. “73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (277-433).” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi, 2018.

Boyraz, Arslan. “Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi Transkripsiyon ve Değerlendirme.” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.

Börekçi, Günhan. *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı: Sultan III. Mehmed'in Eğri Seferi Rûznâmesi (1596).* İstanbul: Okur Kitaplığı, 2016.

Cebecioğlu, Murat, Numan Yekeler, Vahdettin Atik, Hacı Osman Yıldırım, Ahmet Özklınç, Yusuf İhsan Genç, Yılmaz Karaca, Resul Köse, Ersin Kırca. *91 Numaralı Mühimme Defteri (H.1056).* Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015.

Çelebi, Azize Gelir. “93 Numaralı Mühimme Defteri (1069-1071/1658-1660) Tahlil-Transkripsiyon ve Özet.” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.

Çelik, Abdülvahit. “97 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu (Hicri 1090?1092/Miladi 1679?1681).” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2009.

Çelik, Göknur. “Vâsıtî'nin “Gazâvât-ı Murad Paşa” Adlı Eserinin İncelenmesi.” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.

Çelik, Sıtkı. “21 Numaralı Mühimme Defteri: Tahlil- Metin.” Basılmamış Yüksek Lisans, İstanbul Üniversitesi, 1997.

Çerçi, Faris. *Gelibolulu Mustafa Âli ve Künhü'l-Ahbar'ında II.Selim, III.Murad ve III. Mehmed*

Devirleri, 3. Cilt. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000.

Çiçek, Fatih. "69 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (S.169-336)." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704),* Hazırlayan: Abdülkadir Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.

Demir, Mesut. "1686-1687 (H. 1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.

Demir, Selçuk. "75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (S. 1-171)." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2008.

Dinç, Beyhan. "Peçevî Tarihi (250b -284a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlügü)." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.

Doğan, Ömer Semih. "Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri 103 Numaralı Mühimme Defteri (1103-1107/1692-1695)." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019.

Elvan, Derya. "18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607) (Vr.131-260) (İnceleme-Metin-İndeks)." Basılmamış Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2017.

Erdem, Ümit Baki. "14 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (H.1101-1102/ M. 1690-1691)." Basılmamış Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2017.

Erdoğan, Esra. "Kâmil Kepeci 70 Numaralı Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (S. 1-220)." Basılmamış Yüksek Lisans, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2023.

Evliya Çelebi. *Seyahatname, Cilt*: 7-8, Hazırlayan: Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman- Robert Dankoff. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Gök, Eren Bahri. "89 Numaralı Mühimme Defteri." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003.

Gökçek, Mehmet Fatih. "Behcetî Seyyid İbrahim Efendi Târîh-i Sülâle-i Köprülü." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.

Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Dr. Murat Cebeciğlu, Ayhan Özyurt, Mustafa Serin, Fuat Yavuz, Numan Yekeler. *82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618): Özet - Transkripsiyon - İndeks ve Tıpkıbasım.* Ankara, 2000.

Hadidî. *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523).* İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1991.

Hasan Beyzâde Ahmed Paşa. *Hasan Beyzâde Târîhi, Tahlil-Kaynak Tenkidi,* 3 *Cilt*, Hazırlayan: Şevket Nezihi Aykut. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004.

İnan, Göker. "Hasan Esîrî'nin Mİ'yârü'd-Düvel ve Misbârü'lmilel İsimli Tarih ve Coğrafya Eseri (İnceleme-Transkripsiyon)." Basılmamış Doktora, Marmara Üniversitesi, 2017.

Kandıra, Durmuş. "84 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)." Basılmamış Yüksek Lisans, İstanbul Üniversitesi, 1995.

Karaca, Müjge. "94 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2008.

Karacan, Tuba Meryem Yıldız. “101 No'lu Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi.” Basılmamış Yüksek Lisans, Akdeniz Üniversitesi, 2010.

Karataş, Yeliz. “18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607) (Vr.1-130) (İnceleme- Metin-İndeks).” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017.

Kâtib Çelebi. *Fezleke*, 2 *Cilt*, Hazırlayan: Zeynep Aycibin, İstanbul: Çamlıca Yayınları 2016.

Kayayurt, Zuhal. “Peçevî Tarihi (317b -351a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü).” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.

Keleş, Adem. “75 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (S. 172-331).” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011.

Kırayit, Yunus. “73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-120).” Basılmamış Yüksek Lisans, Bitlis Eren Üniversitesi, 2017.

Küçük, Ülkü. “Bâb-ı Defterî Başmukataa Kalemi Ahkâm Defteri (1612-1617) (İnceleme – Metin).” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017.

Kütükoğlu, Mübahat S. *Lütfî Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi).* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1991.

Mehmed, Râşid. *Tarih-i Raşid ve Zeyli, Cilt*: 1, Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.

Mercimek, Yunus. “96 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsionu ve Değerlendirmesi (S. 1-99).” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2013.

Metin, Melek. “Peçevi Tarihi Edisyon Kritiği Bağdad Nüshası (284-317).” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.

Mustafa Naima Efendi. *Ravzatü’l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbâri’l-Hâfikayn (Naima Tarihi),* 4 *Cilt*, Hazırlayan: Mehmet İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.

Mühürdar Hasan Ağa. *Cevahirü't-Tevarih,* Hazırlayan: Ebubekir Sıddık Yücel. Sivas: Asitan Yayıncılık, 2013.

Neşrî, Mehmed. *Kitâb-ı Cihan-Nümâ (Neşrî Tarihi), Cilt*: 1, Hazırlayan: Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.

Okumuş, Osman. “Hicri 1000-1001/1592-1593 Tarihli 6 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri: Özet-Inceleme-Metin.” Basılmamış Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2013.

Oral, Ertuğrul. “Mehmed Halife: Tarih-i Gılmanî.” Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000.

Osmanoğlu, Selçuk. “92 Numaralı Mühimme Defteri (Özet ve Transkripsiyon).” Basılmamış Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2004.

Özcan, Abdülkadir. *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704).* Ankara: Türk Tarih Kurum, 2000.

Özkasap, Hande Nalan. “Tarih-i Nihadi (152b- 233a).” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2004.

Peçevi, İbrahim. *Peçevî Tarihi.* İstanbul, 1283.

Roe, Thomas. *The Negotiations of Sir Thomas Roe, in His Embassy to the Ottoman Porte, from the Year 1621 to 1628 Inclusive.* London: Samuel Richardfon, 1740.

Rycaut, Paul. *The History of the Present State of the Ottoman Empire.* (1670).

Sağırlı, Abdurrahman. "Mehmed B. Mehmed Er-Rumi (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevarih Ve'l-Ahbar'ı ve Tarih-i Al-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)." Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.

Savoy-Carignano, Prince Eugene Francis of. *Memoirs of Prince Eugene, of Savoy.* Edited by William Mudford. London: Printed for Sherwood, Neely, and Jones, 1811.

Sayın, Abdurrrahman Vefik. *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistem).* Hazırlayan: Hakan Özkan. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, 1999.

Seber, Neriman. "Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi 17904 Numaralı Maliye Ahkâm Defteri (Tahlil, Özet ve Transkripsiyon)." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi, 2023.

Seidel, Friedrich. *Sultanın Zindanında Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, Çeviri: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.

Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî.* 2 *Cilt*, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1989.

Sertoğlu, Midhat. *Sofyalı Ali Çavuş Kanunâmesi.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992.

Sevinç, Tahir. "1695 ve 1696 Avusturya Seferleri'nde Organizasyon ve Lojistik." Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.

Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa. *Nusretnâme*, Hazırlayan: Mehmet Topal. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018.

Sönmez, Ferdi. "73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (434-590) *Cilt* I." Basılmamış Yüksek Lisans, Bitlis Eren Üniversitesi, 2019.

Spandounes, Theodore. *On the Origins of the Ottoman Emperors,* Editör ve Çeviren: Nicol M. Donald. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Şahin, Dilek. "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celâlî Hareketleri (8 Numaralı Mühimme Zeyli'ne Göre)." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2003.

Şahin, Mehmet. "Kuyucu Murad Paşa'nın Celâli Seferi Mühîmmesi (1607), 8 Numaralı Defter Zeyli." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002.

Şahin, Zafer. "72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (Vr. 231-473) İnceleme-Metin." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.

Şakar, Muzaffer Fehmi. "1101/1102 (1690/1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi." Basılmamış Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2007.

Tan, Mehmet Ali. “99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (91-180).” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi, 2015.

Tanrıvermiş, Abdullah. “72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (Vr.1-230).” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.

Taşkesenlioğlu, Cihat. “74 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-117).” Basılmamış Yüksek Lisans, Atatürk Üniversitesi, 2012.

Tataroğlu, Yasemin. “4 Numaralı Atik Şikâyet Defteri 1665-1670 (H. 1075-1081) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi.” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Tuği, Hüseyin. *Musîbetnâme,* Hazırlayan: Şevket Nezihi Aykut. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.

Türk, Hasan Basri. “13 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (Vr.1-142).” Basılmamış Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2019.

Türkal, Nazire Karaçay. “Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke: 1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695.” Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.

Uğurlu, Muhammed. “73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi.” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi, 2018.

Ünal, Mehmet Ali. *44 Numaralı Mühimme Defteri.* İzmir: Akademi Kitabevi, 1995.

Üsküdarî Abdullah Efendi. *Vâkı‘ât-ı Rûz-Merre, Cilt*: 1, Hazırlayan: Muzaffer Doğan. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.

———. *Vâkı‘ât-ı Rûz-Merre, Cilt*: 2, Hazırlayan: Recep Ahıshalı. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.

Wratislaw, Baron W. *Baron Wratislaw’ın Anıları, 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’ndan Çizgiler*, Çeviri: M. Süreyya Dilmen, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996.

Yayvan, Musa Alper. “96 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1089-1090/M. 1678-1679).” Basılmamış Yüksek Lisans, Gaziantep Üniversitesi, 2014.

Yıldırım, Hacı Osman, Vahdettin Atik, Dr. Murat Cebeciğlu, Ayhan Özyurt, Mustafa Serin, Fuat Yavuz, Numan Yekeler. *85 Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037-1626-1628) Özet- Transkripsiyon- Indeks ve Tıpkıbasım,* Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2002.

Yıldırım, Hacı Osman, Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu, Muhammed Safi, Mustafa Serin, Osman Uslu, Numan Yekeler. *6 Numaralı Mühimme Defteri (972 / 1564-1565), Özet-Transkripsiyon ve İndeks I.* Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995.

Yıldırım, Nermin. “Kara Çelebi-Zade Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) Tahlil ve Metin”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2005.

Yılmaz, Hülya Polat. “Kefe Mukataası Ahkâm Defteri (1643-1707) (İnceleme, Transkripsiyon)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018.

Yılmaz, Mehtap. “Vekayi Beç.” Basılmamış Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2006.

Yüksel, Hülya. “86 Numaralı Mühimme Defteri (Transkripsiyon, Özet ve Değerlendirme)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010.

Zeyrek, Yunus. *IV. Sultan Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Rûz-Namesi.* Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999.

Diğer Kaynaklar ve Araştırmalar

Agoston, Gabor. “Barut, Top ve Tüfek.” (2023).

———. *Enformasyon, İdeoloji ve Emperyal Siyasetin Sınırları: Osmanlı-Habsburg Rekabeti Bağlamında Osmanlı Büyük (Grand) Stratejisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

———. *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*. (2020).

———. *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*. (2012).

Akdağ, Mustafa. “Celâlî Fetretİ.” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Cilt*: 16, *Sayı.* 1-2 (1958): 53-107.

———. “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti.” *Belleten Cilt*: 14, *Sayı.* 55 (1950): 319-411.

———. *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası.* İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

———. “Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu.” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 5, *Sayı.* 3 (1947): 291-309.

Aktepe, Münir. “Çınar Vak‘ası.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 8, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, 301-02.

Alikılıç, Dündar. *İmparatorluk Seremonisi- Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler.* İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004.

Alkan, Mustafa. “Osmanlı Devleti'nde Akıncı Ocağının Sonu.” *Gazi Akademik Bakış Cilt*: 7, *Sayı.* 13 (2013): 107-16.

Arslan, Ali. “Surnazen Mustafa Paşa (? - 1657).” *Tarih Dergisi*, *Sayı.* 35 (1994): 151-66.

Artuk, İbrahim. “Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Gaziye Ait Sikke.” *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1071-1920*, Editör: Osman Okyar- Halil İnalcık, Ankara: Meteksan, 1980, 27-33.

Aslan, Seyfullah. “Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna Donanması: Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1683-1718).” Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022.

Ayalon, Yaron. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler.* Çeviri: Zeynep Rona, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Aybet, Gülgün Üçel. *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699).* İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Aycibin, Zeynep. “XVII. Yüzyıl Sadrazamlarından Köprülü-Zade Mustafa Paşa Döneminde Osmanlı Devleti'nin Siyasi ve Sosyal Durumu.” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2001.

Aykut, Nezihi. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sikke Tecdidleri.” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, *Sayı.* 13 (1983): 257-97.

Barkan, Ömer Lütfi. “1079-1080 (1669-1670) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri.” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 17, *Sayı.* 14 (1955): 225-303.

———. “Avârız.” *İslam Ansiklopedisi*, 13-19. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988.

———. “Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659).” *Belgeler* 3, *Sayı.* 5-6 (1966): 1-479.

———. “H. 974-975 (M. 1567-1568) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi.” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 19, *Sayı.* 1-4 (Ekim 1957- Temmuz 1958): 277-332.

———. “İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri.” *Belgeler* 9, *Sayı.* 13 (1979): 3-380.

———. “Osmanh İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar.” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15, *Sayı.* 1-4 (1953): 238-50.

———. “Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar.” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 17, *Sayı.* 1-4 (1955): 193-224.

———. “Saray Mutfağının 894-895 (1489-1490) Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları.” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23, *Sayı.* 1-2 (1963): 380-98.

———. “Timar.” *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler 1*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, 805-72.

———. “Timar.” *MEB İslam Ansiklopedisi*, 286-333.

———. *XV. XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943.

———. “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri.” *Belleten* 34, *Sayı.* 136 (1970): 557-608.

Barkey, Karen. *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. Çeviri: Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

Belin, François-Alphonse. *Türkiye İktısadî Tarihi Hakkında Tetkikler.* Çeviri: Ziya Karamursal. İstanbul: Maarif Vekâleti Yayınları, 1931.

Beydilli, Kemal. “Yeniçeri.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 43, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, 450-62.

Bozkurt, Rıza. *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri.* Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1966.

Braudel, Fernand. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I,* Çeviri: Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1990.

Buzpınar, Ş. Tufan. “Nakîbüleşraf.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 32, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, 322-24.

Buzpınar, Ş. Tufan. Mustafa Sabri Küçük Aşçı. “Haremeyn.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 16, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, 153-57.

Cezar, Mustafa. *Mufassal Osmanlı Tarihi, Cilt*: 3-4. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

Cezar, Yavuz. *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih).* Ankara: Alan Yayıncılık, 1986.

Çizakça, Murat. "Fiyat Tarihi ve Bursa İpek Sanayii: Osmanlı Sanayiinin Çöküşü Üzerine Bir İnceleme." *Toplum ve Bilim*, *Sayı.* 11 (1980): 89-114.

Çolak, Songül. "Macaristan Serdârlığında Bir Eşkıya Yeğen Osman Paşa." *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Editör: Osman Köse, Samsun: İlkadım Belediyesi Kültür Yayınları, 2017, 121-34.

Danişmend, İsmail Hâmi. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt*: 3. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.

Darling, Linda T. *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk: Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*. Ceviri: Adnan Tonguç, İstanbul: Alfa YAyınları, 2019.

Decei, Aurel. "Boğdan." *Meb İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 2, Meb Yayınları: Millî Eğitim Bakanlığı, 1978, 697-705.

Emecen, Feridun M. "Osman II." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 33, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, 453-56.

———. *Osmanlı İmparatorlugunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600).* İstanbul: TürkİYe İş Bankasi Kültür Yaylnlari, 2018.

———. *Osmanlı Klasik Çağında Savaş.* İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Erdoğan, Meryem Kaçan. "II. Viyana Kuşatması." Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.

Ertaş, Mehmet Yaşar. *Sultanın Ordusu.* İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.

Ertuğ, Zeynep Tarım. "Osmanlı Devleti'nde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek." *Osmanlı 6*, Editör: Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 133-42.

———. *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülûs ve Cenaze Törenleri.* Ankara: Kültür Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

Faroqhi, Suraiya. "Krizler ve Değişim 1590-1699." *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ediör: Halil İnalcık, Donald Quataert, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, 543-758.

Finkel, Caroline. *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606.* Wien: Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 1988.

Fodor, Pál. *The Business of State: Ottoman Finance Administration and Ruling Elites in Transition (1580s-1615).* Hungary: Klaus Schwarz Verlag GmbH, 2018.

Genç, Mehmet. *Osman İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ankara: Ötüken Yayınları, 2000.

———. "Mukataa." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 31, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020, 129-32.

Gerber, Haim. “The Monetary System of the Ottoman Empire.” *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 25, *Sayı.* 3 (1982): 308-24.

Güçer, Lütfi. *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler.* İstanbul: Sermet Matbaası, 1964.

Gümüşçü, Osman, Demir, Alpaslan, Erdoğan Özünlü, Emine. *Türkiye'nin Kayıp Köyleri.* İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020.

Gündüz, Tufan. *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri: Bozulus Türkmenleri 1540-1640.* Ankara: Bilge Yayınları, 1997.

Halaçoğlu, Yusuf. *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller).* İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2014.

Heywood, Colin J. “The Ottoman Menzilhâne and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century.” Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920): “Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi” tebliğleri, Meteksan Limited Şirketi, Ankara, 1980, 179-186.

İnalcık, Halil. *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II, (Tagayyür ve Fesad Bozuluş ve Kargaşa Dönemi).* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

———. *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar III, (Köprülüler Devri).* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

———. *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorlugu Üzerine Araştırmalar-IV, Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

———. “Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings.” *Annales School on the Social Sciences* 1, *Sayı.* 3-4 (1978): 69-99.

———. *Osmanlı İmparatorluğu- Toplum ve Ekonomi.* İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.

———. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi.* Çeviri: Halil Berktay. Editör: Halil İnalcık ve Donald Quataert. *Cilt*: 1, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.

———. “Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin Iktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle.” *Belleten, Cilt:* 15, *Sayı.* 60 (1951): 629-84.

———. *Osmanlı İmpratorluğu Klasik Çağ (1300-1600).* Çeviri: Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

———. *Osmanlı ve Modern Türkiye*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

———. “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu.” *Belleten, Cilt:* 23, *Sayı.* 92 (1959): 575-610.

———. “Timar.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 18, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, 168-73.

———. “Yük (Himl) in the Ottoman Siik Trade, Mining, and Agriculture.” *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society*, Editör: Halil İnalcık, Bloomington: Indiana University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture, Joint Series, 1993, 432-57.

İnbaşı, Mehmet. *Rumeli Yörükleri (1544-1675).* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2000.

———. *Ukrayna'da Osmanlılar: Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672).* İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2004.

İpçioğlu, Mehmet. "Kanuni Süleyman'ın Estergon (Esztergom) Seferi 1543 (Yeni Bir Kaynak)." *Osmanlı Araştırmaları* X (1990): 137-59.

İpşirli, Mehmet. "Avarız Vakfı." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 4, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, 109.

———. "Ferhad Paşa." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 12, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, 1995, 383-4.

———. "Hasan Kâfî El-Akhisarî ve Devlet Düzenine Ait Eseri: Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Âlem." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, *Sayı.* 10-11 (1979-80): 239-78.

———. "Koca Sinan Paşa." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, 2002, 137-39.

———. "Nâib." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 32, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, 312-13.

İşbilir, Ömer. "Mekkâre." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, 554-55.

———. "Nüzül." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 33, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, 311-12.

———. "XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri." Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996.

Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3-4, Çeviri: Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2009.

Kafadar, Cemal. *İki Cihan Âresinde: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Çeviri: Ceren Çıkın, Ankara: Birleşik, 2010.

———. "Les Troubles Monétaires De La Fin Du Xvie Siècle Et La Prise De Conscience Ottomane Du Déclin." *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 46, *Sayı.* 2 (1991): 381-400.

———. *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, İstanbul: Metis Yayınları, 2009.

Katgı, İsmail. "Priyepolye'den İstanbul'a Bir Osmanlı Paşa'sı: Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'nın Yükselişi ve Düşüşü." *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi Cilt*: 6, *Sayı.* 2 (November 2023): 6-59.

Katiç, Srdjan. *Jegen Osman- Paşa = Yeğen Osman Pasha.* Beograd: APP, 2001.

Kayapınar, Ayşe. "Voynuk." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 43, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, 126-27.

Kazıcı, Ziya. "Osmanlılarda Örfi Vergiler ve Bu Vergilerin Kaynagı Olan Örfi Hukuk." *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *Sayı.* 4 (1986): 285-310.

Khoury, Dina Rizk. "Merchants and Trade in Early Modern Iraq", *New Perspectives on Turkey (Osmanlı Ticareti Özel Sayısı)*, *Sayı.* 6 (1991): 58-86.

Kayapınar, Ayşe. Özünlü, Emine Erdoğan. *Mihaloğulları'na Ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.

Koç, Mehmet. "İslam Hukukunda Iskât-ı Salât ve Devir (Osmanlı Uygulaması)." *Kilitbahir*, *Sayı.* 21 (2022): 67-90.

Kolçak, Özgür. ""… Cümle Palankaları Küffâr Aldı …": 1663-64 Osmanlı-Habsburg Savaşında Dezenformasyon, Propaganda ve Siyasî İktidar." *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 43, *Sayı.* 43 (2014): 165-92.

Kurtaran, Uğur. "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik." *Turkish Studies, Cilt: 4*, *Sayı.* 7: 2269-86.

Kuru, Mehmet. *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı –XVI. – XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Para Krizi.* Ankara: Fol Kitap, 2022.

Kütükoğlu, Bekir. *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578-1612).* İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993.

Kütükoğlu, Mübahat. "Osmanlı İktisadi Yapısı." *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: İrcica, 1994, 513-650.

Lewis, Bernard. "Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire." *Studia Islamica*, *Sayı.* 1958 (1958): 111-27.

Majer, Hans Georg. "17. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerdeki Lojistik Sorunları." *Osmanlı Araştırmaları, Cilt*; 02, *Sayı.* 02 (1981), 185-194.

Marsigli, Graf. *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, Çeviri: Kaymakam M. Nazmi, Ankara: Büyük Erkânıharbiye Matbaası, 1934.

McGowan, Bruce. "Osmanlı Avarız – Nüzül Teşekkülü (1600-1830) ". *VIII. Türk Tarih Kongresi, Cilt: 2*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1981, 1327-31.

Mumcu, Ahmet. *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969.

Murphey, Rhoads. "The Functioning of the Ottoman Army under Murad Iv (1623-1639/1032-1049): Key to the Understanding of the Relationship between Center and Periphery in Seventeenth-Century Turkey." Basılmamış Doktora Tezi, University of Chicago, 1979.

———. *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700.* Çeviri: Tanju Akad. İstanbul: Homer Kitabevi, 2007.

Mustafa, Öztürk. "Osmanli Devletinde Hayvancılığın İktisadİ Boyutu." *BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Cilt:* 1, *Sayı.* 1 (2019): 28-44.

Önal, Ahmet. "Koca Sinan Paşa'nın hayatı ve siyasî faaliyetleri: 1520-1596," Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.

Özcan, Abdülkadir. "Cülûs." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 8, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 1993. 108-14.

———. "Istabl." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 19, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, 203-06.

———. “Köprülü Fazıl Ahmed Paşa,” Türkiye *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, 260-63.

———. “Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, 263-65.

———. “Melek İbrahim Paşa.” *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı.* 12 (2010): 221-35.

———. “Osmanlı Askeri Teşkilatı.” *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: IRCICA, 1994, 337-74.

———. “Osmanlı Askeri Teşkilâtı.” *Osmanlı*, Editör: Güler Eren, *Cilt*: 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 551-57.

Özcan, Ruhi. “Osmanlı Devleti’nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri.” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *Sayı.* 17 (December 2005): 237-66.

Özkan, Selim Hilmi. “Türk Tarihinin Kırılma Noktası: Zenta Faciası.” *Turkish Studies Cilt:* 4, *Sayı.* 3 (2009): 1779-93.

Özvar, Erol. “Tarhuncu Ahmed Paşa.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 40, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, 20-22.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt*: 1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.

———. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt*: 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.

Pálffy, Géza. *Hungary Between Two Empires 1526–1711*, Çeviri: David Robert Evans, Indiana: Indiana University Press, 2021.

Pamuk, Bilgehan. “XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler.” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt:* 12, *Sayı.* 30 (2010): 167-84.

Pamuk, Şevket. *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914.* İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1990.

———. “Kuruş.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, 458-59.

———. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914.” *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 2*, Editör: Halil İnalcık, Donald Quataert, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, 1053-88.

———. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Parry, V. J. “İslam'da Harb Sanatı.” *Tarih Dergisi*, *Sayı.* 28-29 (1974): 193-218.

Pfeıffer-taş, Şule. “16. Yüzyılda Bir Osmanlı Para Birimi: Kara(ca) Akçe.” *Osmanlı Araştırmaları*, *Sayı.* 57 (2021): 131-69.

Polat, Süleyman. *IV. Murad'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi.* Ankara: Atase

Yayınları, 2015.

———. “Osmanlı Devleti’nde Nüzul Vergisinin Teşkili ve Gelişimi: XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisini Nüzul Vergisi Üzerinden Değerlendirmek.” *Belleten Cilt*: 82, *Sayı.* 295 (2018): 829-62.

———. “Osmanlı Sefer Organizasyonunda Pratik Çözümler: 1634-1635 (H. 1044) Tarihlerinde Karahisar-ı Şarki’de “Mükellefiyet Şeklinde Yürütülen İştira” ile Zahire Temini.” *Gazi Akademik Bakış Dergisi Cilt*: 4, *Sayı.* 8 (2011): 161-74.

———. “Osmanlı Taşrasında Bir Celali Yıkımının İzleri: Tavil Halil’in Kütahya (Kazaları) Baskını ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları.” *Gazi Akademik Bakış Cilt*: 6, *Sayı.* 12 (2015): 35-50.

Purde, Kadir. “Uyvar Seferi'nin Lojistiği: İaşe, İkmal ve Finans (1663-64).” Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2023.

Sahillioğlu, Halil. “17. Yüzyıl Sonunda Bolu Livası Sürsat Bedeli.” *Çele*, *Sayı.* 11 (1964): 15-21.

———. “Akçe.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 2, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, 224-27.

———. “Avârız.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 4, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991. 108-09.

———. “Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740).” Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1965.

———. “Bir Mültezimin Zimem Defterine Göre Xv. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları.” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Cilt*: 23, *Sayı.* 1-2 (1962-1963): 145-218.

———. “Darphâne.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 8, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 501-05.

———. “Dördüncü Muradın Bağdad Seferi Menzilnamesi.” *Belgeler Cilt*: 2, *Sayı.* 3-4 (1965): 1-36.

———. “III. Murad Dönemine Ait 1582-83 (Hicri 990) Tarihli Bütçe.” *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler (1. Cilt)*, Editör: Erol Özvar Mehmet Genç, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, 31-79.

———. “Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme.” Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1958.

———. “Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750).” *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*, Özel Sayı (1978): 1-38.

———. “Süleyman II ve Ahmed II Dönemi Bakır Paraya Dayanan Enflasyon Devresi 1687-1691 (1099-1103 H.).” *Türk Numismatik Derneği Bülteni*, *Sayı.* 10 (1982): 7-40.

Sak, İzzet, and Cemal Çetin. “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği.” *Selçuk Üniversitesi*

Türkiyat Araştırmaları Dergisi, *Sayı.* 16 (2004): 179-221.

Şahin, İlhan. *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler, Nomads in the Ottoman Empire.* İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.

Şakul, Kahraman. *II. Viyana Kuşatması: Yedi Başlı Ejderin Fendi.* İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

Şen, Muhammet. "İskoç General Patrik Gordon'un Gözüyle İlk Osmanlı-Rus Savaşı I. Çehrin Seferi 1677." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 18, *Sayı.* 2 (2018): 339-54.

Tabakoğlu, Ahmet. *Osmanlı Mali Tarihi.* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

Tekin, Oğuz. "Mangır." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Cilt*: 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, 568.

Tez, Zeki. Meslekler Tarihi: Eskiçağdan Günümüze Zanaatsal ve Sanatsal Uğraşlar. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2016.

Tezcan, Baki. "Genç" Osman Neden Tahttan İndirildi? Osmanlı Tarih Yazımında Bir Yolculuk." *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyan ve Ayaklanma,* Çeviri: Deniz Berktay, 43-78. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010.

———. "The Ottoman Monetary Crisis of 1585 Revisited ". *Source: Journal of the Economic and Social History of the Orient* 52, *Sayı.* 3 (2009): 460-504.

Türkmen, Mustafa Nuri. "Kamaniçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları." Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2002.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Kapukulu Ocakları I.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.

———. *Kapukulu Ocakları II.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

———. *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

———. "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi." *Belleten* 42, *Sayı.* 165 (1978): 67-94.

———. *Osmanlı Tarihi, Cilt: 1-2-3.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi.* İstanbul: Paradigma Yayınları, 2012.

Varlık, Nükhet. *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347–1600.* Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Vocelka, Karl. "Avusturya-Osmanlı Çekişmelerinin Dahilî Etkileri." *Tarih Dergisi*, *Sayı.* 31 (1977): 5-28.

Yaycıoğlu, Ali. "Ottoman Montology: Hazardous Resourcefulness and Uneasy Symbiosis in a Mountain Empire." In *Crafting History: Essays on the Ottoman World and Beyond in Honor of Cemal Kafadar*, edited by Ilham Khuri-Makdisi and Ali Yaycıoğlu Rachel Goshgarian, Boston: Academic Studies Press, 2023, 345-74.

Yıldız, Hakan. *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferi'nde Lojistik ve Organizasyon.* İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2006.

Yılmaz, Fehmi. "The Life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and His Reforms (1637-1691)",

Osmanlı Araştırmaları, Cilt: 20, *Sayı.* 20 (December 2000).

Zinkeisen, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt*: 3- 4*,* Çeviren: Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011.

EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu *Form No.*	FRM-DR-21
		Yayım Tarihi *Date of Pub.*	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu *PhD Thesis Dissertation Originality Report*	Revizyon No *Rev. No.*	02
		Revizyon Tarihi *Rev.Date*	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 22/01/2025

Tez Başlığı Osmanlı Sefer Lojistiğinde Yaşanan Problemler (1593-1697)
Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*::.....

Yukarıda başlığı verilen tezimin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 262 sayfalık kısmına ilişkin, 27/11/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6 'dır.

Uygulanan filtrelemeler**:

1. ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
2. ☒ Kaynakça hariç
3. ☐ Alıntılar hariç
4. ☐ Alıntılar dâhil
5. ☒ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezimin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Ali SESLİKAYA
Ad-Soyad/İmza

Öğrenci Bilgileri			
	Ad-Soyad	ALİ SESLİKAYA	
	Öğrenci No	N17241354	
	Enstitü Anabilim Dalı	TARİH	
	Programı	TARİH	
	Statüsü	**Doktora** ☒	**Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr** ☐

DANIŞMAN ONAYI

PROF.DR. EMİNE ERDOĞAN ÖZÜNLÜ

UYGUNDUR.
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

*Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.
**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu *Form No.*	FRM-DR-21
		Yayım Tarihi *Date of Pub.*	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu *PhD Thesis Dissertation Originality Report*	Revizyon No *Rev. No.*	02
		Revizyon Tarihi *Rev.Date*	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

Date: 22/01/2024

Thesis Title (In English): Problems In Ottoman Military Campaign Logistics (1593-1639)
According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 27/11/2024 for the total of 262 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 6 %.

Filtering options applied**:

1. ☒ Approval and Decleration sections excluded
2. ☒ References cited excluded
3. ☐ Quotes excluded
4. ☐ Quotes included
5. ☒ Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

ALİ SELİKAYA

Name-Surname/Signature

Student Information					
	Name-Surname	ALİ SESLİKAYA			
	Student Number	N17241354			
	Department	HISTORY			
	Programme	HISTORY			
	Status	**PhD**	☒	**Combined MA/MSc-PhD**	☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

PROF.DR. EMİNE ERDOĞAN ÖZÜNLÜ

APPROVED
(Title, Name and Surname, Signature)

**As mentioned in the second part [article (4)/3]of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding refence, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON İZNİ YA DA MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu *Form No.*	FRM-DR-12
		Yayım Tarihi *Date of Pub.*	22.11.2023
	FRM-DR-12 **Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu** *Ethics Board Form for PhD Thesis*	Revizyon No *Rev. No.*	02
		Revizyon Tarihi *Rev.Date*	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 22/01/2025

Tez Başlığı **Osmanlı Sefer Lojistiğinde Yaşanan Problemler (1593-1697)**
Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*::.....
.....

Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır.
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir.
4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir.
5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

ALİ SESLİKAYA
Ad-Soyad/İmza

Öğrenci Bilgileri			
	Ad-Soyad	ALİ SESLİKAYA	
	Öğrenci No	N17241354	
	Enstitü Anabilim Dalı	TARİH	
	Programı	TARİH	
	Statüsü	**Doktora** ☒	**Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr** ☐

DANIŞMAN ONAYI

PROF. DR. EMİNE ERDOĞAN ÖZÜNLÜ

UYGUNDUR.
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

* Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu *Form No.*	FRM-DR-12
		Yayım Tarihi *Date of Pub.*	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu *Ethics Board Form for PhD Thesis*	Revizyon No *Rev. No.*	02
		Revizyon Tarihi *Rev.Date*	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

Date: 22/01/2025

ThesisTitle (In English): Problems In Ottoman Military Campaign Logistics (1593-1697)

My thesis work with the title given above:

1. Does not perform experimentation on people or animals.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview.
5. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions.

I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infrigement of the directives and that the information I have given above is correct.

I respectfully submit this for approval.

ALİ SESLİKAYA

Name-Surname/Signature

Student Information					
	Name-Surname	ALİ SESLİKAYA			
	Student Number	N17241354			
	Department	HISTORY			
	Programme	HISTORY			
	Status	**PhD**	☒	**Combined MA/MSc-PhD**	☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

PROF. DR. EMİNE ERDOĞAN ÖZÜNLÜ

APPROVED
(Title, Name Surname, Signature)